אוצר

בין אדם לחבירו

בין אדם לחבירו כללי

מכון תורת האדם לאדם
מהדורת נסיון
לא מוגה כל הצורך

הספר שלפניכם הוא מהדורה
נסיונית בסדרת
"אוצר בין אדם לחבירו"

נשמח מאד לקבל הערות
והצעות לשיפור הספר

גם לציין שעדיין לא עבר
הגהה מדוייקת ונשמח לקבל
הערות בזה

ניתן למסור הערות

בטל : 04-6970825

נייד : 0527624271

©
כל הזכויות שמורות
למכון תורת האדם לאדם ע.ר.
מאור חיים 5/65
צפת תשע"ב

בין אדם לחבירו כללי
תוכן הפרקים

פרק א: החלוקה הבסיסית: למקום לחבירו, 3

שתי הלוחות ה׳ כנגד ה׳
מכילתא <א> 3
ירושלמי <ב> 3
תנחומא <ג> 4
רמב״ן שמות <ד> 4
תוספות תענית <ה> 5
עקידת יצחק <ו> 6
בית אלקים <א> 3
מלבי״ם <ב> 3

המושג ״למקום״ ו״לחבירו״
יומא פא פז <ג> 4
ראש השנה יז <ד> 4

ואהבת לרעך כלל גדול
שבת לג <ה> 5
תורת כהנים <ה> 5

צדיק טוב / שמים-בריות
פאה א <ו> 6
קידושין מ <ו> 6
רש״י <ו> 6

==לקט גמרות
סנהדרין לז <ו> 6
סנהדרין קג <ו> 6
סנהדרין ו <ו> 6

ב.א. לחבירו בפרקי אבות
=== <ו> 6

רמב״ם
הקדמתו ליד <ו> 6
מורה נבוכים ג לה <ו> 6
פיהמ״ש פאה <ו> 6
הלכות רוצח <ו> 6
ענשן של מדות <ו> 6

ראשונים
חובות הלבבות <ו> 6
פירוש הרא״ש פאה <ו> 6
מאירי משלי <ו> 6

אחרונים
מהרש״ל <ו> 6
מילי דאבות <ו> 6
יערות דבש <ו> 6
ביאור הגר״א <ו> 6
עולת שמואל <ו> 6
ספר הברית <ו> 6
אגרת המוסר לגרי״ס <ו> ... 6
חזון איש <ו> 6
השלמת המידות <ו> 6
קובץ שיעורים <ו> 6
משך חכמה <ו> 6
אדר״ת <ו> 6
אדמו״ר מגור <ו> 6
אור שמח <ו> 6
ספר המדות <ו> 6

פרק ב: בדברי הנביאים, 3

באלה חפצתי נאם ה׳
מאמר <א> 3

נושאים בנ״ך
דרך השם בתורה <ב> 3
״דעת את ה׳״ <ג> 4
מה ה׳ דורש ממך <ד> 4

משפט וצדקה
לקט מלבי״ם <ה> 5
רמב״ן <ו> 6
רלב״ג <ו> 6
משך חכמה <ו> 6
רש״ר הירש <ו> 6

פרק ג: מצוות שכליות, 3

חוקים ומשפטים
בתורה <א> 3
תורת כהנים <א> 3
רש״י <א> 3
רמב״ן <א> 3
ראב״ד <א> 3
יומא סז: <ב> 3
רש״י, ר״ח <ג> 4
רמב״ם <ד> 4
מהרש״א יומא <ו> 6
מלבי״ם ויקרא <ו> 6

שכליות ושמעיות
אמונות ודעות <ה> 5
כוזרי <ה> 5
ר׳ נסים גאון <ה> 5
רשב״ם בראשית <ה> 5
רמב״ם אבות <ה> 5
הגהות יעב״ץ <ה> 5
מלבי״ם <ה> 5
רש״ר הירש <ה> 5
משך חכמה <ה> 5
ציונים <ה> 5

דרך ארץ קדמה לתורה
אבות <א> 3
רמב״ם <ב> 3
מאירי <ג> 4

רבינו יונה <ד> 4
קידושין מ: <ה> 5
מהרש"א <ו> 6
ציונים <ה> 5

פרק ד: כוונה לשם מצוה / ברכת המצוות, 3

כוונה לשם מצוה
=== <א> 3
=== <ב> 3
ציונים <ג> 4
ברכת המצוות
מאמר: כלל א <ד> 4
כללים ב - ו <ד> 4
רבינו אליהו <ה> 5
ציונים <ו> 6

פרק ה: היחס למצוות המקום, 3

גדול כבוד הבריות
ברכות יט <ד> 4
רש"י <ד> 4
תוספות <ד> 4
תוספות הראש <ד> 4
מאירי <ד> 4
רמב"ם <ד> 4
רא"ש <ד> 4
טור <ד> 4
בית יוסף <ד> 4
בית חדש <ד> 4
פרישה <ד> 4
מנחות לו <ד> 4
שבת פא <ד> 4
מגילה ג <ד> 4
ציונים <ו> 6
זקן ואינה לפי כבודו
בבא מציעא ל <ד> 4
רש"י <ו> 6
רמב"ן <ו> 6
שבועות ל <ה> 5
ריטב"א <ו> 6
ברכות יט <ו> 6
סנהדרין יח <ו> 6
רמב"ם <ו> 6
כסף משנה <ו> 6
רא"ש ב"מ <ו> 6
טור חו"מ <ו> 6
חוות יאיר <ו> 6
ציונים <ו> 6
עוסק במצוה
שם אריה <ד> 4
יביע אומר <ה> 5
להקדים חבירו במצוה
מכתם לדוד <א> 3
בית יעקב <ב> 3
ציונים <ג> 4

פרק ו: ועשית הישר והטוב / לפנים משורת הדין, 3

== הישר והטוב ==
שמות טו כו <ב> 3
רמב"ן <ב> 3
דברים ו <ג> 4
רש"י רמב"ן <ד> 4
שערי תשובה <ה> 5
העמק דבר <ו> 6
דברים יב כח
ספרי <ב> 3
תוספתא <ב> 3
רש"י <ב> 3
ר"י בכור שור <ב> 3
רבינו בחיי <ב> 3
העמק דבר <ב> 3
דברים יג
ספרי <ב> 3
העמק דבר <ב> 3
משך חכמה <ב> 3
דברים כא
רש"י <ב> 3
רמב"ן <ב> 3
לקט מנ"ך
=== <ב> 3
=== <ב> 3
בבא מציעא לח
=== <ב> 3
=== <ב> 3
בר מצרא
בבא בתרא יד <ב> 3
=== <ב> 3
בבא מציעא קה <ב> 3
רש"י <ב> 3
רמב"ם <ב> 3
מגיד משנה <ב> 3
ספר הישר
עבודה זרה כה <ב> 3
== כופין על לפנים מש"ה ==
הנהו שקולאי <ד> 4
רש"י, מאירי <ד> 4
בית חדש <ד> 4
פתחי תשובה <ה> 5
קצות החושן <ו> 6
שארית יוסף <ד> 4
צמח צדק <ד> 4
ערוך השלחן <ד> 4
אפרקסתא דעניא <ד> 4
תשובות והנהגות <ד> 4
ציונים <ד> 4
== כופין על מידת סדום ==
=== <ד> 4
=== <ה> 5
=== <ו> 6

תוכן הפרקים

פרק ז: אחיך, רעך, עמך, עמיתך, 3

==== <א> 3
==== <ב> 3
==== <א> 3
==== <ב> 3
==== <א> 3
ציונים <ב> 3

פרק ח: תינוק שנשבה, 3

==== <א> 3
==== <ב> 3
==== <א> 3
==== <ב> 3
==== <א> 3
ציונים <ב> 3

פרק ט: היחס לגוי, 3

ברמב"ם

הל' גזילה <ד> 4
לה' גניבה <ה> 5
הל' דעות <ו> 6
=== <ד> 4
=== <ה> 5
שו"ת הרמב"ם <ו> 6
שו"ת הרמב"ם <ו> 6
פיהמ"ש ע"ז <ו> 6
פיהמ"ש כלים <ו> 6

בשאר פוסקים

סמ"ג <ד> 4
סמ"ק <ה> 5
סמ"ג <ו> 6
ספר חסידים <ד> 4
ראב"ן ב"ק <ד> 4
ים של שלמה <ה> 5
חכם צבי <ו> 6

שיטת המאירי

לקט מאירי <ד> 4
לקט מאירי <ה> 5
לקט מאירי <ו> 6

ציונים

היחס לגוי כללי <ה> 5
גזל הגוי וטעותו <ו> 6
גר תושב <ה> 5

פרק י: בהשקפה: אהבת חברים, אחדות ושונות, 3

במשנת חז"ל

==== <ד> 4

אחדות ברמז ארבעת המינים

מנחות כז <ד> 4
כריתות ו: <ה> 5
תנחומא אמור <ו> 6
ויקרא רבה <ו> 6
במדבר רבה <ו> 6
מחזור ויטרי <ו> 6
סמ"ג עשה מד <ו> 6
מנורת המאור <ו> 6
הרב הילדסהיים <ו> 6
שפת אמת <ו> 6
ספרי דברים <ו> 6
במדבר רבה <ו> 6
אור החיים <ו> 6

במשנת ר' ישראל מסלנט

=== <ד> 4
==== <ה> 5

קשה ענשן של מידות

בבא מציעא <ד> 4
מפרשים <ה> 5
מפרשים <ה> 5

ציונים:

צער בעלי חיים באדם ... 33
פריקה וטעינה 33
"מידות" 33
ענוה וגאוה 33
כעס 33
אומר דבר בשם אומרו ... 33
חבר טוב 33
קדימה בתור 33
רודף שלום 33
לא תרדה בו בפרך 33
איסור מזיק 33
הכרת הטוב 33
ב.א. לחבירו כללי 33

==צ"ע בנוגע ל"מאמר אהבת רעים" ספר הברית = שמובא כעת כנספח בספ"ל ואהבת לרעך, שכולו או רובו שייך לענין בין אדם לחבירו כלל ====

פרק א: מצוות למקום ומצוות לחבירו

בפרק זה דן בחלוקה הבסיסית, שיש סוג של מצוות "למקום" ויש סוג מצוות "לחבירו". הענין כבר מרומז בלוחות הברית, ובעיקר בדברי חז"ל -- -- , יש לציין לעוד הגדרות: כמו בגמ' קידושין "שמים-בריות", ובמס' אבות "עבדדה-גמ"ח", -- -- הבאנו גם מדברי אחרונים המרחיבים ומסבירים המיוחדות במצוות "לחבירו"

שתי הלוחות - חמש כנגד חמש

מכילתא: דרבי ישמעאל פרשת יתרו: מסכתא דבחדש פרשה ח כיצד נתנו עשרת הדברות, ה' על לוח זה וה' על לוח זה. כתיב אנכי ה' אלהיך וכנגדו לא תרצח, מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם, מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך.... כתיב לא יהיה לך וכתיב כנגדו לא תנאף, מגיד הכתוב שכל מי שעובד עבודה זרה מעלה עליו הכתוב כאלו מנאף אחר המקום.... כתיב לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכנגדו כתיב לא תגנוב, מגיד הכתוב שכל מי שהוא גונב לסוף בא לידי שבועת שוא... כתיב זכור את יום השבת לקדשו וכנגדו כתיב לא תענה, מגיד הכתוב שכל מי שמחלל את השבת מעיד לפני מי שאמר והיה העולם, שלא ברא עולמו לששה ימים... כתיב כבד את אביך ואת אמך וכנגדו כתיב לא תחמוד, מגיד הכתוב שכל מי שהוא חומד סוף מוליד בן שהוא מקלל את אביו ואת אמו ומכבד למי שאינו אביו. לכך נתנו עשרת הדברות חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה, דברי ר' חנינא בן גמליאל,

וחכמים אומרים עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה, שנאמר (דברים ה יט) את הדברים האלה דבר ה' ויכתבם על שני לוחות אבנים, ואומר (שיר השירים ד ה) שני שדיך כשני עפרים תאומי צביה, ואומר (שם ה יד) ידיו גלילי זהב ממולאים בתרשיש.

מפרשים??? מלבי"ם (מובא לקמן בסמוך), שבות יהודה, הר אפרים ??

ירושלמי: שקלים פרק ו: כיצד היו הלוחות כתובים, ר' חנינה בן גמליאל אומר חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה, הה"ד (דברים ד יג) ויכתבם על שני לוחות אבנים, חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה, ורבנן אמרי עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה, הה"ד (שם) ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים, עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה, ר"ש בן יוחאי אומר עשרים על לוח זה ועשרים על לוח זה, דכתיב ויכתבם על שני לוחות אבנים עשרים על לוח זה ועשרים על לוח זה, רבי סימאי אמר ארבעים על לוח זה וארבעים על לוח זה דכתיב (שמות לב טו) מזה ומזה הם כתובים, טטרוגה.

האריכו בהבנת מחלוקת התנאים וצורת הלוחות - שו"ת רדב"ז ח"ג סימן תקמ"ט, תפארת ישראל (מהר"ל) פרק לה, מבי"ט בית אלהים שער היסודות פי"ב, רמ"ע מפאנו חיקור דין ח"ב פ"ב, ר"ש סרילו בירושלמי שקלים, "הכותב" בעין יעקב, קרבן העדה שם. וע"ע תורה שלמה כי תשא עמוד קכא-ב.
ויש להעיר שגם לשאר התנאים שלא סוברים ה' בכל לוח, יש ללמוד מעצם זה שה' ציווים מתוך עשרה הם של בין אדם לחבירו זה כבר מלמדנו את חשיבותם.

תנחומא: פרשת עקב סימן ט: ...ד"א פסל לך שתהא הפסולת שלך... ידיו גלילי זהב (שיר השירים ה יד), אלו לוחות, וכמה היו בכל לוח, חמש דברות על לוח אחת, והיו עשויין כמין גללים בין זה לזה שנאמר (שם) ידיו גלילי זהב... וכן איתא בשמות רבה

ועוד מדרשים וצ"ע אם זה מוסיף כאן רק רואים שנקט כדעה שהיו ה' וה'.

❖ ה' בכבוד הבורא וה' לטובת האדם

רמב"ן: שמות פרק כ יג: לא תרצח וגו', ...והנה עשרת הדיברות חמשה בכבוד הבורא וחמשה לטובת האדם, כי כבד את אביך כבוד האל, כי לכבוד הבורא צוה לכבד האב המשותף ביצירה, ונשארו חמשה לאדם בצרכו וטובתו

...והנראה במכתב הלוחות שהיו החמש ראשונות בלוח אחד שהם כבוד הבורא כמו שהזכרתי, והחמש השניות בלוח אחד, שיהיו חמש כנגד חמש, כענין שהזכירו בספר יצירה (א ג) בעשר ספירות בלי מה, כמספר עשר אצבעות חמש כנגד חמש... ומזה יתברר לך למה היו שתים, כי עד כבד את אביך הוא כנגד תורה שבכתב, ומכאן ואילך כנגד תורה שבעל פה. ונראה שלזה רמזו רבותינו ז"ל שאמרו (תנחומא עקב י) שתי לוחות כנגד שמים וארץ וכנגד חתן וכלה וכנגד שני שושבינין וכנגד שני עולמים. וכל זה רמז אחד, והמשכיל יבין הסוד:

❖ למה לא נזכר שם ה' בה' אחרונות

תוספות: תענית ג. ד"ה ואילו: בענין הכלל שאין הקב"ה מזכיר את שמו על דברים רעים ומביא כמה דוגמאות, ומסיים: ...וכן בחמשה דברות אחרונות מלא תרצח ואילך לא הזכיר השם ית', משל למלך שבנה דירה נאה והניח לצייר מגינו לפני כל חדרי הבית, זולתי בבית הכסא מקום הטינוף.

==להביא תוספות מנחות ?? ודברי הפסיקתא מתוך קובץ ו' וההסבר בקיצור

❖ ה' כנגד החלק השכלי וה' כנגד הכח החמרי

עקידת יצחק: שער מה: פרשת יתרו: ...גם נמצא שנחלקו הדברות האלו לשתי מחלקות על שני הלוחות חמשה חמשה, אשר לא היה זה לחסרון לוח גדול שיכילם, רק ללמד על שהם מכוונים כנגד שני חלקי האדם. החמשה אלהיות ומיוחדות אל החלק השכלי, והחמשה אינושיות ומיוחדות אל הכח החמרי כי זה כל האדם. האמנה כי יש יחס ודמיון בדבורים אשר בשני הלוחות זה לעומת זה והכל יבוא בביאור בעוז המיישיר האמתי:

❖ גודל הכתב שעל הלוחות

בית אלקים: למבי"ט: שער היסודות פרק יב: ...וכן שני לוחות העדות, באחד היה כתוב ה' דברות שבינו ית' לבינינו, ובשני היה כתוב ה' דברות שבין אדם לחבירו... ובהיות הוראת הלוח הראשון במה שבינו יתברך לבינינו מצד מציאותו וקדמותו, הוזכר בכל אחד מחמשת הדברות שם ההויה המורה על מציאותו וקדמותו מה שלא הוזכר בה' הדברות האחרונות שאינם אלא בין אדם לחבירו...

ומפני שחמשה דברות האחרונים הם קצרים הרבה מן הראשונים וישאר בלוח השני פנוי בהיותו שוה בשיעורו לראשון... נצטרך לומר כי היתה חקיקת וחריתת החמשה דברות האחרונים שבלוח השני גדולה מחקיקת וחריתת של לוח האחד חקיקה גסה, מכילה בה' דברות האחרונים הקצרים כל השיעור שמכיל בדברות הראשונים הארוכים, כדי שיהיה נקרא ונראה יותר מה שהוזהרנו בינינו לבינינו, שיצר האדם רע מנעוריו לתאותם [-להתאוות להם], ממה שהוא בינינו לבינו יתברך שאין היצר מקטרג עליו כל כך...

ועוד מאריך להסביר מחלוקת התנאים בירושלמי במהות הלוחות ושיטת הסוברים שבכל לוח היו עשרת הדברות, ועוד פרטים בענין הנסים שהיו בכתב הלוחות וצורתן לפי דעתו.

❖ חמש בין אדם למקום וחמש בין אדם לחבירו

מלבי"ם: שמות כ יג: לא תרצח, חמש דברות ראשונות הם ענינים שבין אדם למקום, וכולל עניני המחשבה כמו אנכי ולא יהיה לך, ענינים שבדיבור כמו לא תשא וזכירת השבת שהוא בדבור... ובין ענינים שבמעשה כמו לא תעשה לך פסל לא תעשה

כל מלאכה, וכבוד אב ואם שהוא במעשה ג״כ מאכילו ומשקהו, והוא ג״כ נחשב בין מצות שבין אדם למקום שהוקש כבודם לכבוד המקום, וחמשה דברות האחרונות שהיו כתובים בלוח השני הם מצות שבין אדם לחברו, וע״כ בחמשה הראשונות נזכר בכל אחד שם ה׳ אלהים ובאחרונות לא נזכר שם ה׳....

עיונים נוספים: עיין ביאורים לרש״י עה״ת, הרבי מ.מ. מלובביץ׳ ז״ל, בענין הלוחות שהם מכוונים ה׳ כנגד ה׳, תאומי צביה, לא תרצח כנגד אנכי וכו׳ עיי״ש, **שה״ש ד ה**

עיין כלי חמדה (לרמ״ד פלאצקי) פרשת עקב עמ׳ נו: על דברי רש״י שם לחת כתיב מלמד ששניהם שוות, שהכוונה שצריכים את שניהם ולכן אף שחטאו ישראל בע״ז והיה מספיק לשבור רק את הלוח של בין אדם למקום אבל כיון ששניהם שווים היה צריך לשבור את שניהם כי זה בלא זה אי אפשר עיי,ש עוד.

המושג "למקום" ו"לחבירו" בש"ס

יומא פא עבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה״כ מכפר עד שירצה את חבירו. את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה, מכל חטאתיכם לפני ה׳ תטהרו, עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חבירו.

שם פז. רמי ליה רב יוסף בר חבו לרבי אבהו, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר והא כתיב אם יחטא איש לאיש ופללו אלקים, מאן אלקים - דיינא....

=סוגיא זו משמשת כבסיס לכל הנושא של ״פיוס ומחילה״ עיי״ש בספר לימוד הנ״ל.

ראש השנה יז: ...ת״ש שאלה בלוריא הגיורת את רבן גמליאל כתיב בתורתכם (דברים י) אשר לא ישא פנים, וכתיב (במדבר ו) ישא ה׳ פניו אליך, נטפל לה רבי יוסי הכהן אמר לה אמשול לך משל למה הדבר דומה לאדם שנושה בחבירו מנה וקבע לו זמן בפני המלך ונשבע לו בחיי המלך, הגיע זמן ולא פרעו, בא לפייס את המלך, ואמר לו עלבוני מחול לך, לך ופייס את חבירך, הכא נמי כאן בעבירות שבין אדם למקום, כאן בעבירות שבין אדם לחבירו. עד שבא רבי עקיבא ולימד ...

בין אדם לחבירו כולל כל התורה כולה

שבת לג. מעשה בנכרי אחד ...גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת... אמר לו [הלל הזקן] דעלך סני לחברך לא תעביד, זו היא כל התורה כולה, ואידך פירושה הוא, זיל גמור.

רש״י: דעלך סני לחברך לא תעביד, ריעך וריע אביך על תעזוב (משלי כז) - זה הקב״ה. ל״א: חבירך ממש, כגון גזלה וגנבה ניאוף ורוב המצוות. אידך, שאר דברי תורה. פירושה, דהא מילתא הוא לדעת איזה דבר שנאוי, זיל גמור ותדע.

תורת כהנים: ואהבת לרעך כמוך, אמר רבי עקיבה זה כלל גדול בתורה.

צדיק טוב וצדיק רע / "שמים"-"בריות"

קידושין מ. רמי ליה רבא לרב נחמן תנן אלו דברים שאדם עושה אותן ואוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא אלו הן כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום שבין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם, בכיבוד אב ואם כתיב (דברים ה) למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך, בגמילות חסדים כתיב (משלי כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, ובהבאת שלום כתיב (תהלים לד) בקש שלום ורדפהו, וא"ר אבהו אתיא רדיפה רדיפה כתיב הכא בקש שלום ורדפהו וכתיב התם רודף צדקה וחסד, בתלמוד תורה כתיב (דברים ל) כי הוא חייך ואורך ימיך – בשילוח הקן נמי כתיב (דברים כב) למען ייטב לך והארכת ימים, ליתני נמי הא, תנא ושייר, תני תנא אלו דברים ואת אמרת תנא ושייר.

אמר רבא רב אידי אסברא לי (ישעיהו ג י) אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב, אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב, טוב לשמים ורע לבריות זהו צדיק שאינו טוב, כיוצא בדבר אתה אומר (שם פסוק יא) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יֵעָשה לו, וכי יש רשע רע ויש שאינו רע, אלא רע לשמים ורע לבריות הוא רשע רע, רע לשמים ואינו רע לבריות זהו רשע שאינו רע.

הזכות יש לה קרן ויש לה פירות שנאמר (ישעיהו ג) אמרו צדיק כי טוב וגו', עבירה יש לה קרן ואין לה פירות שנאמר (ישעיהו ג) אוי לרשע רע וגו', ואלא מה אני מקיים (משלי א יא) ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו, עבירה שעושה פירות יש לה פירות, ושאין עושה פירות אין לה פירות.

רש"י: **יאריכון ימיך**, לעולם הבא. **ייטב לך**, בחייך. **ימצא חיים**, לעולם הבא, צדקה וכבוד בעולם הזה. **חייך**, בעולם הזה ואורך ימים לעולם הבא. **בשלוח הקן נמי כו'**, וליתנייה. **רבי אידי אסברא לי**, אינו דומה לאלו דהנך כולהו הבריות נהנין ממנו ונמצא טוב לשמים וטוב לבריות, ובההוא כתיב כי פרי מעלליהם יאכלו דבהאי קרא כתיב כי טוב כי פרי מעלליו יאכל בחייו, אבל בשילוח הקן טוב לשמים הוא ואין כאן טוב לבריות ולא כתיב ביה כי פרי מעלליו יאכל, והלכך לא תנייה גבי אוכל פירותיהן בעולם הזה.

רע לשמים ורע לבריות, כגון רוצח וגזלן וגנב. **רע לשמים ואינו רע לבריות**, מגלה עריות, מבזה מועדים, אוכל חלב. **אין לו פירות**, אין נפרעין ממנו יותר מכדי רשעו. **עבירה שעושה פירות**, כגון חילול השם שאדם חשוב עובר עבירה ואחרים למדין ממנו לעשות כן.

עיונים נוספים: א) העמק דבר ריש פ' נח בהרחב דבר צדיק טוב וצדיק רע, היינו שלא היה כך בתחילה אלא מההרגל... עיי"ש ב) בית הלוי דרשה א' בענין אוכל פירותיהן... ג) איי הים סוכה פ"ב ד) דרשות אהבת ציון דרשה ג' (מבן המחבר?) ה) לחם שמים (ר"י עמדין) פאה א ו)יש לציין שספר היראים השתמש בחילוק "רע לשמים - רע לבריות", בחלוקת התרי"ג מצוות לקבוצות עיי"ש.

אבות: ג יב: כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו. עי"ש באבות דר' נתן, ובמפרשים - מאירי, רבינו יונה רמב"ם...

סנהדרין קג: כיון שנעשה אדם רש מלמטה, נעשה רש מלמעלה.

רש"י: כיון שנעשה אדם רש מלמטה, שיש לו שונאין ואין רוח הבריות נוחה הימנו, נעשה רש מלמעלה, בידוע ששונאין אותו מלמעלה, עכ"ל.
ועי' שבת קנג. איזהו בין עוה"ב כל שדעת רבותינו נוחה הימנו
וע"ע ב"ב י: איזהו בן עוה"ב וכו' כל שכנגד זקניו כבוד וכו'.
מ"גליוני הש"ס" לר"י ענגל שם אבות ג.

סנהדרין לז. מפני מה אדם נברא יחידי... ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך...

בין אדם לחבירו בפרקי אבות

א ב: ועל גמילות חסדים...
א ה: יהי ביתך פתוח לרווחה...
א ו: קנה לך חבר, והוי דן... לכף זכות
א ז: הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע
א יב: הוי מתלמידיו של אהרן...
א טו: הוי מקבל... בספר פנים יפות
א יז: לא מצאתי לגוף טוב משתיקה
א יח: על האמת, ועל הדין, ועל השלום
ב א: דרך ישרה... תפארת לו מן האדם
ב ב: כל העוסקים עם הציבור...
ב ה: אל תפרוש מן הציבור
ב ה: אל תדין... עד שתגיע למקומו
ב ו: על דאטפוך אטפוך
ב יג: חבר טוב... שכן טוב... לב טוב
ב יד: ...לוה ואינו משלם
ב טו: יהי כבוד חברך חביב...
ב טז: ...ושנאת הבריות
ב יז: ממון חברך חביב...
ג י: כל שרוח הבריות נוחה הימנו
ג ו: תן לו משלו...
ג יא: והמלבין פני חבירו ברבים
ג יב: הוי קל לראש...
ג יב: ...ומקבל כל האדם בשמחה
ג יד: חביב אדם שנברא בצלם
ג יז: אם אין תורה אין דרך ארץ...
ג יז: אם אין דרך ארץ אין תורה
ד א: איזהו מכובד, המכבד את הבריות
ד ג: אל תהי בז לכל אדם
ד ד: מאד מאד הוי שפל רוח
ד ז: אל תפרוש מן הציבור
ד ט: החושך עצמו מן הדין...
ד יב: שפל רוח בפני כל אדם
ד יד: כל כנסיה לשם שמים...
ד טו: כבוד תלמדך וכבוד חברך...
ד יז: כתר שם טוב עולה על גביהם
ד כ: הוי מקדים בשלום כל אדם
ד כג: את תרצה חברך בשעת כעסו, וכו'...
ד כד: בנפול אויבך אל תשמח
ד כח: הקנאה והתאוה והכבוד...
ה ט: שבעה דברים בחכם...
ה יד: ארבע מידות באדם, שלי שלי...
ה טו: ארבע מידות בדעות, נוח לכעוס...
ה יז: ארבע מידות בנותני צדקה...
ה כ: כל אהבה התלויה בדבר...
ה כא: כל מחלוקת שהיא לשם שמים...
ה כג: עין טובה, רוח נמוכה, נפש שפלה...
ה כה: עז פנים לגיהנם

רמב"ם

❖ בכלל המצוות שהם עיקר הדת וצריך אדם לידע אותם תחילה לכל

רמב"ם: בהקדמתו לספר היד החזקה: ספר ראשון, אכלול בו כל המצות שהם עיקר דת משה רע"ה, וצריך אדם לידע אותם תחילת הכל, וכו', וקראתי שם ספר זה "ספר מדע", עכ"ל. ובהמשך שם: ספר אחד עשר, אכלול בו מצות שבין אדם לחבירו ויש בהם היזק תחילה בממון או בגוף, וקראתי ספר זה "ספר נזיקין". עוד שם: ספר שלשה עשר אכלול בו מצות שבין אדם לחבירו בשאר דינין וכו', וקראתי שם ספר זה "ספר משפטים", עכ"ל.

חילק הרמב"ם מצות בין אדם לחבירו בג' ספרים, וכלל בספר המדע מצות ואהבת לרעך, הוכח תוכיח, לא תשנא, לא תיקום ולא תיטור, לא תלך רכיל וכו', ושאר דיני בין אדם לחבירו חילק בספרים נזיקין ומשפטים. ויוצא לנו שמצות אלו שנמנו בספר מדע הם "עיקר דת משה, ודברים שצריך אדם לידע אתם תחילת הכל"].

❖ כל המצוות שב.א. לחבירו הכוונה בהם השגת המידות הנעלות

רמב"ם: מורה נבוכים: ח"ג פרק לה: בענין המצוות שכללם בהלכות דעות]: המצוות אשר כללה אותן הקבוצה השלישית [-המצוות התלויות בהכשרת המידות, אשר מנינום בהלכות דעות, וידוע כי במדות הטובות יהיו תקינים יחסי בני אדם וקיבוציהם, אשר זה הכרחי לסדירות מצבי בני אדם] אשר מנינום בהלכות דעות, וכולם תועלתן פשוטה וברורה, לפי שכולן מידות שבהן יתוקן מצב החברות בין בני אדם, וזה ברור עד כדי שאיני צריך להאריך בו.

ודע שגם במקצת מצות, יש אשר הכוונה בה הקניית מידה מעולה ואע"פ שהיא מעשה מסוים וחושבים בה שהיא גזרת הכתוב ואנחנו נבארם אחת אחת במקומותיהן, אבל אותם אשר מנינום בהלכות דעות הם כולם מבואר בהם שהכוונה בהם השגת אותן המידות הנעלות.

❖ המצוות שכוונתן שלימות עצמו נקראים "למקום"

רמב"ם: מו"נ שם: ...וכבר ידוע שכל המצוות נחלקות לשני חלקים, עבירות שבין אדם לחבירו ועבירות שבין אדם למקום... והוא שכל מצוה בין שהיתה צווי או אזהרה אשר המטרה בה הקניית מידה מסוימת או השקפה או תיקון מעשים מיוחדים לאדם עצמו להביאו לשלימות - הרי הם קוראים אותה שבין אדם למקום, ואע"פ שהיא באמת מובילה לדברים שבין אדם לחבירו, אבל אחר מצוע דברים רבים ובהבחנות כלליות, ואינה נוגעת בנזקי הזולת באופן ישיר, והבן זה.

==חידוש במש"כ ששלימות עצמו נקרא בין אדם למקום=

רמב"ם: פאה א א: פיהמ"ש: וגמילות חסדים, הוא שם נופל על שני ענינים מן המצוות, האחד שיעזור אדם לישראל בממונו כגון צדקה ופדיון שבוים, והשני שיעזור אותו בגופו, כגון ניחום אבלים וללות את המתים ולבוא לחופת חתנים ודומה לזה. ומה שאמר בכאן "גמילות חסדים אין לה שיעור" ר"ל לעזור האדם בגופו, אך שיעזור אותו בממונו יש לו שיעור והוא חמישית ממונו... [-מקורו בירושלמי, עיין "תורת זרעים" כאן איך למד הרמב"ם ענין "תקנת אושא"].

וענין מה שאמר "אוכל פירותיהן [- מפירותיהן] והקרן קיימת לו", הוא מה שאומר לך, כי המצוות כולן נחלקין בתחלה [- נחלקות חלוקה ראשונה] על שני חלקים, החלק הא' במצוות המיוחדות לאדם בנפשו [- בעצמו] במה שיש בינו ובין הקב"ה, כגון ציצית ותפילין ושבת ועבודה זרה. והחלק הב' במצוות התלויות בתועלת בני אדם קצתם עם

קצתם, כגון אזהרה על הגניבה והאונאה והאיבה והנטירה וכגון הציווי באהבת איש את חבירו ושלא יסית אדם להזיק לחבירו ואל יעמוד על דם רעהו וכבוד אבות והחכמים שהם אבות הכל.
וכשיעשה האדם המצוות המיוחדות לנפשו [- לעצמו] מה שיש בינו ובין בוראו, תחשב לו לצדקה ויגמלהו הקב"ה עליה לעולם הבא כמו שנבאר בפרק חלק. וכשיעשה האדם המצוות התלויות בתועלת בני אדם זה עם זה, כמו"כ תחשב לו לצדקה לעולם הבא לפי שעשה המצוות, וימצא טובה בעולם הזה בעבור שנהג מנהג הטוב בין בני אדם כי כשינהג מנהג זה ינהגו אחרים כמנהגו ויקבל כמו"כ שכר מהענין ההוא. [- לפי שאם הלך בדרך זו והלך זולתו בה, יהנה גם הוא מאותה תועלת].
וכל המצוות שבין אדם לחבירו נכנסות ב"גמילות חסדים", ושים לבך עליהם כי כן תמצאם, שהרי הלל הזקן (שבת לא.) כשאמר לו הנכרי למדני תורה על רגל אחת אמר לו: "דעלך ביש לחברך לא תעביד". וכשתחקור על הענין הזה תמצא תלמוד תורה שקול כנגד הכל, כי בתלמוד תורה יזכה האדם לכל זה כמו שביארנו בתחילת דברינו שהתלמוד מביא לידי מעשה.

רמב"ם: רוצח פ"ד ה"ט: (בחומרת שפיכת דמים)... שאע"פ שיש עונות חמורין משפיכת דמים, אין בהם השחתת יישובו של עולם כשפיכות דמים אפילו ע"ז ואין צריך לומר עריות או חילול שבת אינן כשפיכת דמים, שאלו עונות הן מעבירות שבין אדם למקום אבל שפיכת דמים מעבירות שבינו לחבירו =להשלים כל ההלכה... וכו'

רמב"ם: הלכות גניבה ז יב: קשה עונשן של מדות יתר מעונשן של עריות שזה בינו לבין המקום וזה בינו לבין חבירו, וכל הכופר במצות מדות ככופר ביציאת מצרים שהיא תחילת הצווי, וכל המקבל עליו מצות מדות הרי זה מודה ביציאת מצרים שהיא גרמה לכל הצוויין.

ראשונים

❖ יש חטא למקום ויש חטא לחבירו

חובות הלבבות: שער התשובה פ"ט: ...כי העונות שני מינים, אחד עונות שבין אדם למקום בלבד, ככחש באלקים והמחשבות הרעות והמצפונים ולאוין שבחובות הלבבות והרבה מחובות האברים, אשר לא יחמוס החוטא בהם כי אם נפשו בלבד, ואין אשמה עליו אלא להמרותו מצות אלקיו. והמין השני, העונות שבין אדם לחבירו, והם שיש בהם ענין מעניני הרעה והחמס לבני אדם, אם בגופם אם בממונם אם בזכרם, ומקבץ החוטא חמסו בנפשו בהמרותו את אלקיו עם חמסו בני אדם.

ומה שיהיה מן העונות והחטאים בין האדם לאלקיו בלבד, תיתכן לו התשובה מהם בעודנו בחיים, כשיתעורר לקיצורו וישתדל לשוב מעונו אצל בוראו, ומן הדין עליו שתהיה התשובה מן העון במין שחטא בו אם יוכל, שאם יהיה החטא בחובות הלבבות, כלב רע והמחשבה הרעה והנטירה והקנאה והשנאה והדומה לזה, התשובה ממנו ראויה להיות בהטבת הלב והמחשבה ואהבת הטוב לבני אדם והמחילה להם, ואם יהיה החטא באבר מאברי הגוף כאכילת מה שאסר הבורא אכילתו ... ראוי שתהיה תשובתו ממנו באותו ענין ובאותו מין שהיה חוטא בו עם שיתוף הלב בכוונה לאלקיו, וכל ענין זה יתכן לאדם בחייו בעוד שהוא מאריך ימים ...

אבל מה שיהיה מן העונות לאלקים ולבני אדם, יקשה על האדם התשובה מהם לכמה פנים, מהם שלא ימצא העושק או שימות או שמקומו רחוק, ומהם שיאבד הממון מיד

העושק ואין לאל ידו להשיב העושק לבעליו, ומהם שהעשוק שמא לא ימחל לעושק במה שעשקו מהזיקו בגופו וספרו בגנותו, ומהם שלא יכיר העושק את העשוק ...

חובות הלבבות: [שער חשבון הנפש פ"ג] בחשבון הי"ז בחיובים מחברת בני אדם,

פירוש הרא"ש: פאה א: אוכל מפירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת, בשבת (קכז.) מייתי לה, וכולהו נפקא לן מקראי בסוף פ"ק דקידושין (מ.). ושכר המפורש בהם הן הפירות משא"כ בשאר המצוות אמרינן היום לעשותם ולא היום ליטול שכרם אלא לעולם הבא. ובגמ' פרכינן בשלוח בקן נמי כתיב למען ייטב לך והארכת ימים, ומפיק מהאי קרא אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב, אלא טוב לשמים וטוב לבריות זהו צדיק טוב ועל זה נאמר כי פרי מעלליהם יאכלו, **כי הקב"ה חפץ יותר במצות שיעשה בהם גם רצון הבריות מבמצות שבין אדם לקונו.** עיין לקמן קובץ מאמרים ??

אחרונים

❖ מנהג מהרש"ל לומר בכל יום אחר ברכת התורה ג' פסוקים "לא תלך רכיל" עד "ואהבת לרעך כמוך"

מהרש"ל: שו"ת סימן נו: שאלה: ברכת התורה שאנו מברכים היכן מקומה... ולכן אני נוהג לומר ברכת התורה מיד אחר שנטלתי ידי בביתי... וכך אני מברך תחלה ברכת התורה ג' ברכות ואח"כ ג' פסוקים מתורה וג' מנביאים וג' מכתובים וכולן אזהרה לתורה ואח"כ משנה דאלו דברים שאין להם שיעור... ואלו הן ג' פסוקים של תורה בפרשת קדושים לא תלך רכיל עד ואהבת לרעך כמוך אני ה' שהוא כולל כל התורה כדאיתא בפרק במה מדליקין (שבת לא) בעובדא דהלל והן כללים גדולים ליראת האל...

שם סימן סד: ...כשאני קם ממטתי... וברכת התורה ראוי לאומרה קודם פרשת התמיד... אלא שהטור הנהיג לקדם ברכת התורה משום חשש הפסוקים שאומרים קודם שיגיעו לפרשת התמיד... ע"כ אני נוהג לומר ג' פסוקים של תורה והן לא תלך רכיל וגו' עד ואהבת לרעך וגו' שהוא שקול ככל התורה...

❖ "עבודה" — המצוות שבין אדם למקום, "גמילות חסדים" — המצוות שבין אדם לחבירו

מילי דאבות: אבות א ב: להר"ר יוסף חיון מליסבון, שנת ר"ל: **...על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, ...**ואמרו 'העולם עומד' ירצה האדם הנקרא עולם קטן ...ואמר שקיום האדם הנקרא עולם קטן שלימותו תלוי בשלשה דברים... ויש לשאול והלא העבודה וגמילות חסדים הם ב' חלקים מהתורה ואיך ימנה הכל והחלקים, לכן נראה כי אמרו 'התורה' הוא הלימוד והקריאה בו...

ואמרו 'על העבודה ועל גמילות חסדים', חילק מעשה המצוות לב' חלקים, האחד מה שבין האדם למקום, כקרבנות ותפילה ותפילין שבת ומועד וזולתם, וכינהו בשם 'עבודה' כי לא ימשך מזה תועלת לו יתברך ולא גמילות חסדים, אבל הוא עבודה לבד, להורות על שאין כוונתו יתברך אלא שישתעבד אליו ויעבדנו וימלא רצונו, וכמו שאמרו ז"ל מאי איכפת ליה להקב"ה לשוחט מן הצואר או מן העורף לא ניתנו המצוות אלא לצרף בם הבריות, רוצה לומר להעביר מהם הזדון והגאוה שהם באדם במדרגות הסיג בכסף באופן שיעבוד בוראו ויהיה משועבד לו. והשני מה שבין אדם לחבירו, והוא נקרא גמילות חסדים, שימשך ממנו חסד וטוב לחבירו, והנה בשלשתם קיום והעמדה לעולם הקטן שהוא האדם...

===לציין מפרשים שראו ג' דברים אלו ברמז הכרובים (פורשי כנפיים למעלה, על הכפורת ופניהם איש אל אחיו) - ספר הברית באר משה ומוסבר ע"י המכון ??

❖ קשה לקבל פסק דין המחייב לשלם לחבירו יותר מפסק בדיני איסור והיתר

יערות דבש: דרוש ה': (עמוד קיא הוצאת אור הספר): ...עבירות שבין אדם למקום בקל האדם מתחרט ועושה עליהן תשובה ונוח לו לשוב, אבל עבירות שבין אדם לחבירו זה שקשה, בדיני ממונות בעו"ה קשה לפרוש, ובפרט שנאה וקנאה... כאשר אמרתי פעמים רבות אם יבוא אדם לשאול לחכם מאן דהוא שקרה לו טריפות בביתו או חימוץ בפסח והוא יורה לו להשליכו לנהר, אף שהוא הפסד מרובה לא יצפצף פה לנגדו כלל, ואילו ידין בין איש לרעהו וידין ליתן לחבירו יו"ד זהובים הלא ילך בפלילים ויתריס נגד הדיין וישמור לו איבה, והטעם הוא כי זהו שהולך לאיבוד וטמיון אינו מקפיד כלל ומברך למי שנתן תורה, אבל בזה שמגיע הדבר לחבירו, בזו קנאה גדולה על שקשה לו לשמוע בקול הדיין...

❖ המצוות נחלקות לג': למקום לחבירו לעצמו

ביאור הגר"א: ישעיה א ב: בנים [גדלתי] וגו', הזכיר כאן שלשה שמות האומה, בנים, ישראל, עמי... והמצוות נחלק לשלשה, שבין אדם למקום, ובין אדם לחבירו, והמידות שלעצמו, וכנגד זה אמרו חז"ל האי מאן דבעי למהוי חסידא יקיים מילי דברכות, הוא בין אדם למקום, וחד אמר יקיים מילי דנזיקין, הוא בין אדם לחבירו, וחד אמר יקיים מילי דאבות, הוא המידות שלעצמו, והן המה ג' דברים שהעולם עומד עליהם, תורה ועבודה וגמילות חסדים, תורה לעצמו, ועבודה למקום, גמילות חסדים לחבירו...

❖ תכלית האדם א) לקיים מצוות ה' ב) להיטיב עם בני אדם

ביאור הגר"א: איוב ו יד: למס מרעהו חסד ויראת שדי יעזוב: דע כי תכלית אדם לשני דברים, א' לקיים מאמר את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור, הב' שיטיב גם לבני אדם ויעשה חסד עמהם כי עולם חסד יבנה (תהלים פט ג), והם שני שרשי התורה כמאמר בכל דרכיך דעהו זו פרשה קטנה שכל התורה תלויה בה (ברכות סג.), והשני ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה ואידך וכו', ולעומת שני אלו נתן יתברך לאדם שתי מתנות טובות והוא מאמר ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (תהלים ג ד), ואם אין בו שני דברים אלו, היראה והחסד, מונעים ממנו גם החן והשכל הטוב. ==עיי"ש עוד בפירוש הפסוק

❖ גם המתחסדים ומחמירים במצוות מקילין ראש במצוות שבין אדם לחבירו

עולת שמואל: [להר"ר שמואל ליב ב"ר דוד קוידער, שנת תקפ"ג] סימן י"ח...[== להעתיק כאן יותר]... בני יקירי שים עינך ולבך על דברי אלו, כי בעו"ה הרבים נכשלים בזה, במצוות שבין אדם למקום מתחסדים זה בכה וזה בכה, זה יאמר מעולם לא עברה עלי חצות לילה בשינה וזה יאמר מעולם לא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם, וכדומה מדקדקין על עצמן יותר ממה שנצטוינו ע"פ ש"ס ופוסקים, ואילו שבין אדם לחבירו, קנאה ושנאה וכדומה, יקלו ראש, מסירין אזנם משמוע בכבוד ת"ח ומתכבדים בקלונם, וחלילה לי לומר כן על הכלל אף לא על פרט ידוע, רק אני אומר שכן נמצא וכן היה, השמר מאד פן תלך בדרך אתם ח"ו.

❖ ======יש המון חומר בספר הברית עיין פרק מיחוד בספ"ל ואהבת לרעך כמוך

ספר הברית: ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה, (מלכים א ג), וכתב ע"ז בספר הברית (מאמר אהבת רעים פרק י): הרי שלא בקש את החכמה רק למען השלום ואהבה וריעות בין אדם לחבירו כי ע"י הדין האמיתי נשקט הריב ונעשה אחוה וריעות וכל אחד על מקומו יבוא בשלום.. עיי"ש עוד בדבריו הנחמדים.

===בספר הברית יש חומר עשיר ומגוון בענין המצוות שבין אדם לחבירו בכלל עי"ש בספ"ל ואהבת לרעך

❖ חשיבות הלימוד של דיני המצוה וכמה שזה גורם לשמירתה

אגרת המוסר: לגר"י סלנטר: על דברי הגמרא בב"ב טז. שהתורה היא תבלין ליצה"ר שנאמר תפר יראה וכו', **...והיא בחינה גשמית, מובנת לעיני בשר, סיבת רפואתה לחולי הנפש, אם ישים האדם לבו ונפשו אל יראת התורה. אם בכלל, לידע ולהבין מהתורה כי לכל עבירה יש עונש עצום ונורא, ולכל מצוה יש שכר נעלה מאד. אם בפרט, והוא העיקר, ללמוד תורת כל עבירה ועבירה לבדה, לגאוה תורת הגאוה, למשא ומתן באמונה חלקי התורה אשר לענינים שבין אדם לחבירו בעסקי העולם וכדומה, וכן לכל מצוה ולכל עבירה.**

הנשגב והעיקר בשימוש רפואות התורה לתחלואי היצר, הוא ללמוד בעוז ועיון עמוק היטב, דיני העבירה עצמה, ההלכה עם כל סעיפיה. כי עינינו הרואות הרבה מהעבירות אשר האדם נמנע מהם בטבע, ולא יעבור עליהם אף גם בעת אשר ילחצנו לזה איזה דבר, וישנם עבירות חמורות מאלו, והאדם הזה בעצמו יעבור עליהם בנקל. דרך משל, חלק גדול מאחב"י כמעט רובם ככולם, לא יאכלו בלי נטילת ידים חלילה, אף גם בעת אשר ירעבו ויצטערו הרבה, ובלשון הרע החמורה, בנקל יעברו עליה גם בלי תאוה גדולה.

ועתה הננו רואים כי עיקר השמירה מהעבירה היא, רק לעשות את ההרגל (השימור) טבע אצל האדם, ע"כ אף אם יתאמץ האדם הלזה ללכת בדרכי המוסר ליגע עצמו בהשמירה מלשון הרע עם כל חושיו ורעיוניו, בכל זאת, כל עוד שלא נתחלף טבעו והרגלו בזה שלא יהיה לו שום חפץ טבעי לספר לשון הרע, יותר יעבור בנקל על לשה"ר מאשר יאכל בלי נטילת ידים חלילה. וכו'.

וזאת הלא ידוע, כי השתנות הטבע תולד רק מלימוד והרגל רב, ולכן היסוד העיקרי והעמוד הנכון להכין את עצמו לשמירה מהעבירות ועשיית המצות, הוא רק הלימוד הרב בהלכה זו הנוגעת לעבירה זו או למצוה זו, ובפרט בעיון הדק היטב, כי זה הלימוד עושה קנין חזק בנפש, להיות העבירה מרוחקת ממנו בטבע. עכ"ל. ועיי"ש עוד אריכות בביאור יסוד זה.

עיין חזון איש בסמוך - ועיין **כבוד שמים** פרק ג, למרן החפץ חיים ז"ל שכתב התיקון למי שנכשל בעבירות אלו הוא ללמוד מתוך ספרי הלכה כמו רמב"ם ח"ח ועוד, ועוד כתב שם בפתיחה שחיוב ללמוד הלכות המצוות התלויות בדיבור מתוך ספר הלכה דוקא ולא ספרי מוסר בעלמא,

חזון איש: אמונה ובטחון פ"ג סי"ג: מן הקנינים העיקרים להשתלם באהבת המשפט, הוא הלימוד בגפ"ת בהלכות בכלל, ובהלכות שבין אדם לחבירו בפרט, וכמ"ש הגרי"ס זצ"ל, והיותר משריש פארות מעמיקות הוא העמל והעיון בגפ"ת, ואך שאיננו בקי בכל הלכותיה כבר יש בנפשו הקנין של הכנעה למשפט, וההכרה שההלכה היא היסוד בעבודתו ית', ושצריך שאלת חכם בכל מה שהוא נוגע בעניני חבירו.

והחכם שעמלו בתורה בגפ"ת בהלכה ובספרי היראה ומוסר המדות, שלימותו בטוחה וישרותו שמורה, ומי שעזב את ההלכה ולא יגע לדעתה, אין ספק שהוא חדול המשפט ואיננו בטוח מלהיות חבר לאיש משחית מבלי משים.

ושם בס' י"ח בתוך דבריו: והנה אותם שמעמידים חכמתם על שיחות מוסריות, והגיונות חיצוניות בלבד, נכשלים להאמין כי זהו חובתו של אדם בעולמו, ובעיניהם כי כן התנהגו התנאים והאמוראים, וחלק ההלכה האמיתי היה אצלם עראי, וכו', ואמנם אין להתעלם שזה שקר מוחלט, וכו'.

עוד שם בענין מידות בכלל פרק ד' סק"א וסק"ה ט' שרק ע"י דקדוק הדין יש תיקון המדות.

אמונה ובטחון פ"ד ס"ה: מן המונחים הקיימים כי תיקון המדות מתיחס לאלה המצות שהן בין אדם לחבירו, וחובת היראה בשביל מצות שבין אדם למקום, ומן המונח הזה קיימת הדעת כי יש בני אדם שלמים במצות שבין אדם למקום ית' וחסרים בתיקון המדות, והן רעים בין אדם לחבירו — אמנם אין דעה זו קיימת באמת לחודר אל פנימיות חזיון זה.

ואמנם להיות הפגשו במלחמת המדות בדברים שבין אדם לחבירו מצויה, והפגישה עם התנגדותם לתפלה וק"ש וכיוצא בהן אינה מצויה, נדמה לבני אדם כי הוא חרד לחצאין ויש בו מחיצה המפסקת בין מצוות למצוות — אבל האמת שזה וזה אין בו.

❖ חייבים להכיר את מהות "המידות" כדי לקיים המצוות הקשורות בהן

השלמת המדות: להר"ר שלמה פיינזילבר, בהקדמתו: ...אי אפשר להגיע אל השתלמות המידות רק אחרי הלימוד והעיון וההתבוננות היטב בכל מידה וענפיה, כי מידה היא תקציב (פרינציף) שהאדם מכיר ומבין מדעתו שכן צריך להיות ואי אפשר להיות באופן אחר, ואינו דומה למצות המעשיות כמו תפילין וציצית וכו' שיכולים לקיימם אף בלא הכרה עמוקה, רק שכן צונו ה', משא"כ המידות אי אפשר להגיע אליהם רק ע"י הכרה ושימת הלב וההתבוננות הנכונה. ומאחר שכל תורת המידות יסודתם בהררי קדש בכמה מ"ע ול"ת המפורשות בתורה כמו שביארנו בפנים, הרי חיובם על כל אחד מישראל לידע אותם ואת פרטיהם כמו שהחיוב על כל אחד מישראל לידע דיני ק"ש ותפילין וכו'.... ובסוף דבריו: ...ועל ידי ידיעת המדות יבוא לידי קנין המדות.

שם בפרק א: ...וכמו מצות עשה של בערב תאכלו מצות, היאמר אדם כי יבוא בליל לביתו וימצא מצות מוכנים לפניו, ומכש"כ כשהוא במדבר שאין לו מי שיכין בעדו, וכיון שיש מ"ע בערב תאכלו מצות, הכונה, לקחת חטים ולטוחנם וללוש ולאפות, וכן שארי מצות התורה אינן באין מאליהם, רק על ידי היגיעה, כן במצות עשה אלו, אינן באות מאליהן אלא שצריכה יגיעה רבה וללמוד בעיון היטב עד אשר יעלה קנין המדות הנשגבות בידו.

ואדרבה כי למצות כאלה צריכין יגיעה רבה יותר מלמצות התלוין במעשה כמו הנחת תפילין וציצית וק"ש וכו', כי כל אלה יכול לעשות אף בלא הכרה פנימית רק בעשייה חיצונית, משא"כ המצות האלה התלויות בדעת, ולכן נקראו מדות כי מידה היא תקציב (פרינציפ) שאדם מבין ומכיר מדעתו שכן צריך להיות ואי אפשר להיות באופן אחר, ולכן בלא עיון והתבוננות אי אפשר להגיע אליהם.

❖ == ההבדל המהותי בין למקום ולחבירו

קובץ מאמרים: [הגר"א וסרמן זצ"ל, (עמוד מב) **מצוות שבין אדם לחבירו:** א. פאה פ"א משנה א' אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז. והטעם משום דהוי טוב לשמים ולבריות, ובזה נאמר כי פרי מעלליהם יאכלו. וקשה דחשיב במתניתין גם תלמוד תורה, ומה טוב לבריות יש בזה יותר מבכל המצות שבין אדם למקום? ואפשר לומר לפי מ"ש בס' נפש החיים דכמו שתחלת בריאת העולם היתה בשביל התורה ואם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי, כמו כן קיום הבריאה בכל רגע תלוי בתלמוד תורה, ואילו היה נפסק רגע אחד לימוד התורה בכל העולם ח"ו תיכף תתבטל כל המציאות, ונמצא שכל הלומד תורה יש לו חלק בקיום כל הבריאה כולה, ואין לך טוב לבריות יותר מזה.

ב. ובפירוש הרא"ש שם כתב הטעם, דהקב"ה חפץ במצות שבין אדם לחבירו יותר מבמצות שבין אדם למקום. וקשה דבפרק מי שמתו (ברכות כ:) פריך וליגמור מוהתעלמת דכבוד הבריות דוחה מצוה דאורייתא, ומשני ממונא מאיסורא שאני, ופרש"י ממונא קיל מאיסורא, וכן בפרק אלו מציאות פריך בגמרא מי דחינן איסורא מקמי ממונא, ומוכח מזה דמצות שבין אדם למקום חומרות יותר ממצות שבין אדם לחבירו. ובאמת צריך להבין

הטעם בזה, דהא יש בכלל מאתים מנה, דהרי כל המצות שבין אדם לחבירו הן ג״כ בין אדם למקום ולמה יגרע כחן במה שהן גם בין אדם לחבירו? וזה טעם דברי הרא״ש דמצות שבין אדם לחבירו חמורות יותר, דתרוייהו איתנהו בהו.

וצ״ל דבמצוה שבין אדם לחבירו מה שיש בהן בין אדם למקום הוא בתולדה מהפרט דבין אדם לחבירו, וכיון דהא דבין אדם לחבירו מצד עצמו קיל מאיסורין שבין אדם למקום ונדחה מפניהן, ממילא תו ליכא כלל בין אדם למקום בזה. אבל באופן דליכא דחיה וא״כ בבין אדם לחבירו ישנו ג״כ בין אדם למקום וע״כ הוא חמור יותר מבין אדם למקום גרידא. וכן כתב הרמב״ם ספ״ז מהלכות גניבה: קשה עונשן של מדות יותר מעונשן של עריות שזה בינו לבין המקום וזה בינו לבין חבירו. אבל קשה דבגמ׳ ילפינן לה מקרא דזה נאמר בו אל וזה נאמר אלה, ומאי חומרייהו, דהני אפשר בתשובה והני לא אפשר בתשובה דאינו יודע למי יחזיר. אמנם אם נפרש הדברים כפשוטן קשה דאין זה חומר באיסור מה שאינו יודע למי יחזיר אלא דתשובתו קשה, אבל אינו מוכח כלל מזה דהאיסור עצמו חמור יותר מעריות.

ונראה דזה הוקשה להרמב״ם וע״כ פירש כונת הגמ׳ לחלק משום דהוא בין אדם לחבירו והיינו דבבינו לבין חבירו לא מהניא תשובה גם על החלק שבין אדם למקום עד שירצה את חבירו, וכן ביוה״כ דאינו מכפר על עונות שבין אדם לחבירו ואף דהוא אנוס בזה כיון דאינו יודע למי יחזיר מ״מ מעכבת את הכפרה. וזהו החומר שבבין אדם לחבירו, דתשובה גרידא לא מהניא אפילו היכא דהוא אנוס במה שאינו מרצה את חבירו.

==עיין בספר זכרון משה אליהו, לר׳ משה אליהו מגן ביאור הדבר שממון קל מאיסור, עמ׳ כד 36

❖ אם ציבור שלם נשחתים במידות ובמצוות שכליות העונש הוא חמור מאד

משך חכמה: שמות יד כט: והמים להם חומה מימינם ומשמאלם, בהתבונן בדרכי התורה נראה כי במצוות שמעיות כמו עבודה זרה ועריות יש כרת וסקילה ושאר מיתות ומלקות, לא כן בנימסיות ומידות כמו מחלוקת לשון הרע, רכילות, גזל, אין בו מלקות, דהוי לאו הניתן לתשלומין או דהוי לאו שאין בו מעשה.

אולם זה דוקא ביחיד העושה, אבל אם הצבור נשחתין, בזה מצאנו להיפך בירושלמי דפאה (א א) דורו של דוד כולם צדיקים היו ועל ידי שהיו בהם דלטורין היו נופלים במלחמה וכו׳, אבל דורו של אחאב עובדי עבודה זרה היו ועל ידי שלא היו בהם דילטורין היו יורדים למלחמה ומנצחים. שאם הצבור נשחתין בעבודה זרה ועריות על זה נאמר (ויקרא טז טז) השוכן אתם בתוך טומאתם, אבל בנימוסיות ומידות לשון הרע ומחלוקת על זה כתוב (תהלים נז ז) רומה על השמים וכו׳, כביכול סילק שכינתך מהם.

וגדולה מזו אמרו (יומא ט.) שבמקדש ראשון היו עובדי עבודה זרה עריות (ושפיכות דמים) ובמקדש שני היו עוסקים בתורה ובמצוות וכו׳ (ומפני מה חרב,) משום שנאת חנם, ושם שאלו, מה הם גדולים, תנו עיניכם בבירה שחזרה לראשונים וכו׳, הרי דאם הצבור נשחתים במידות, גרוע יותר מאם נשחתין במצוות.

ולכן אמר רבי יוחנן (סנהדרין קח.) בא וראה כמה גדול כוחו של חמס שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם גזר דינם אלא על שפשטו ידיהם בגזל, דכתיב (בראשית ו יג) הנני משחיתם וגו׳ כי מלאה הארץ חמס, שעל עריות דין צבור יש להם והיה מרחם עליהם, אבל על נימוסיות לא יתכן.

ולכן על חילול שבת, בעונותינו הרבים שנתפשט, יאחר להם כי הם צבור. ואף בעבודה זרה אמרו בספרי: והנפש ונכרתה, שאין הצבור נכרתים, אבל כיון שפרצו בנימוסיות, הולכים בחרבות וחצים לחמוס ולגזול, ונשחתו במידות כי המה כחייתו טרף, אז נקום ינקם ה׳ ולא יאחר. כי איך נחשוב להם, אם כיחידים, הלא על מצוות הן נכרתין, ואם כצבור, הלא על נימוסיות הן יתמו. וכן בדור המבול על גזל לבד היה דנן כיחידים, אבל

כיון שהשחית כל בשר את דרכו, אם היה דן אותו כל יחיד לעצמו היה נכרת, ועל כרחך דדן אותן בהצטרף כצבור, והיו נכרתין עבור הגזל.

ולכן מצאנו שעל העגל שהיה החטא בעבודה זרה, מחל הקדוש ברוך הוא להם ונתרצה להם, אבל על מרגלים שהיה לשון הרע וכפיות טובה לא מחל להם, ונגזר במדבר הזה יתמו וכו'...

==שייך לקובץ א' חורבן על שום מה שהדבר מוכרח בתורה ובנביאים == לציין

❖ יש לחבר ספר על כל מצוה ממצוות בין אדם לחבירו

מתוך הקדמת **האדר"ת** ז"ל לספר **עקב ענוה** [בבירור הלכות גאוה וענוה ופרטיהן, מאת ר' משה ש' זלמן זאטורענסקי, ווילנא תרס"ב]:

אקלע לאתרין האי גברא יקירא... מו"ה משה זלמן הלוי זאטורענסקי שיח' ...ואייתי מתניתא בידיה חיבור לטהרה אומר מן החדש המיוסד על הלכות גאוה וענוה, אשר פיו יקבנו 'עקב ענוה', יאסוף כעמיר גורנה כל ההלכות והענינים המסתעפות להנה, מעלה פנינים מעמקי ים התלמוד ופוסקים ואביזרייהו על שלחן מלכי רבנן להיות לאחדים ביד כל, ומצאתיו מסודר בסדר יפה –

– ומי יתן לנו מחברים ספרים טובים ומועילים כמותו על המידות וחובות הלבבות, לבאר כל דין ולהוציא לאור משפט צדק במקצוע מיוחדת, כל מן דין סמוכא לנא להאי גברא רבא ויקירא אשר קבע לה מסכתא לדורות להלכות גאוה וענוה, והיה ה' עמו וחפצו בידו יצליח לאדפוסי אדרא לזכות בהם את הרבים... נאום אלי' דוד ראבינאוויץ תאומים...

❖ ממליץ ללמוד בספר "חפץ חיים" ומעיד על עצמו שעל ידי כך הרגיש פעולה לטובה

מכתב האדמו"ר רבי אברהם מ' אלטר מגור ז"ל: "פסקי תשובה" סי' רנ"ח, ח"ג עמ' 19.

בעזה"י א' וישלח תרצ"ו ירושלים תובב"א, אהוביי אנ"ש היקרים שיחיו במדינת פולין ...עוד זאת אדרוש מכם כאשר רבו הצרות מבית ומבחוץ, ונאמנים דברי חז"ל דגלות הזה מטעם לשון הרע ושנאת חנם, ולזאת אבקש להתחזק בענין שמירת הלשון מלשון הרע ושנאת חנם, ועצתי שתלמדו בספר חפץ חיים ושמירת הלשון על כל פנים בב' ימים בשבוע.

ואעידה עלי שמים וארץ כי אחר שגמרתי הספרים נ"ל הרגשתי בעצמי בזה פעולה לטובה, ולזאת גם השלם במידותיו יתפעל על ידי זה, ואחשוב שזה שאמר הרוכל לר' ינאי לאו אנת ודכוותך, עם כל זה אטרח עליה ר' ינאי להראות כי הכל צריכים לזה. הנני ידידכם הדו"ש וטובכם, אברהם מרדכי אלטר.

❖ חיוב המידות כתוב בתורה רק ברמז כי בדרך כלל תלוי לפי ערך האדם

אור שמח: הלכות תלמוד תורה פרק א: ...ביומא יט: השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר (דברים ו ז) ודברת בם, והנה נראה דרבא אזיל אם קריאת שמע דרבנן ומוקי ודברת בם לדברי תורה (ברכות יג:), אבל למאי דקי"ל דעל קריאת שמע קאי אין שייך זה לדרוש בם ולא בדברים בטלים.

ונראה לי לבאר דבאמת כל המצוות המה שווים לפחות שבפחותים ולמשה רבינו ע"ה, דתורה אחת יהיה לכם כתיב (במדבר טו כט), וחיוב המצוה גבול יש לה, כמו נטילת אתרוג בנינוע בעלמא יצא רק המדקדקים נושאין אותו כל היום וכיו"ב, ולכך לא כתבה התורה מידות רק ברמז, דלמשל מדת הנקמה (יומא כג.) כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר, (כתובות יז.) ומלך שמחל כו', ולכך אין זה חוק בפרט שווה לכלל הישראלי רק כל אחד לפי ערכו, רק נקימה דממון זה שווה לכולם, וכן בגאוה וכיו"ב, וכן לפנים משורת הדין, וביקור חולים וקבורה וכו', והדברים ארוכים בספרי המחקר.

ונמצא מצוות תלמוד תורה אשר בוודאי אם יבקש האדם טרף ומזון בכל זאת אינו נחשב למפריע מצוות תלמוד תורה, ואספת דגניך כתיב (דברים יא יד), וכן למשל אדם חלוש המזג

וכן כל אחד לפי ההכרחיות שלפי הרגלו, וכן לפי טוהר נפשו של אדם כי אינו דומה בחיוב תלמוד תורה האיש אשר נפשו מרגשת בשכלה הזך ונקשרה בעבותות אהבה לתלמוד תורה, לאיש אשר כוחות נפשו נרפים ועצלים, לכן איך היה מחוק הבורא לחוק חיוב תלמוד תורה לכל ישראל, ונתן תורת כל אחד בידו, ואין לאל יד האנושי ליתן המידה האמיתית לזה, לכן באו חכמים ופירשו לנו גדר מרכזן האמיתי של תלמוד תורה, ק"ש בשחרית ק"ש בערבית קיים והגית בה יומם ולילה (מנחות צט:), כיון שלומד קבלת המצווה ואזהרתה בשחרית ובערבית כבר קיים מצוותה, אולם יתר מזה הוא בכללי המצוות אשר נבדלו ונפרדו בזה כל איש לפי ערכו ומהותו,

והיא כמו הסר מן המדות המגונות אשר נפרדו זה מזה, ובוודאי צריך להתעצם בה האדם בכל יכלתו, כי כפלה התורה הרבה פעמים ענין למודה, וצריך האדם להלהיב נפשו לשקוד על דלתותיה, כאשר הרבו לדבר בזה הספרים הקדושים, ולכן אמר (שמות יח, כ) והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות, ודבר השווה לכולם והודעת כו' ילכו בה ואת כו' אשר יעשון, שבזה אינו שוה, רק כל אחד לפי מה שהוא אדם.

ולכך אמרו בנדרים דף ח' ע"א הא קמ"ל כיון דאי [בעי] פטר נפשיה בק"ש שחרית וערבית משו"ה חייל שבועה עליה, שזה מה שמחוייב ללמוד בכל כוחו אינו מן החוקים הכוללים סוג הישראלי, ואין זה מצווה פרטית, ולכך חייל שבועה עלה, כמו בשבועה שלא אתכבד בקלון חבירו וכי"ב, ואין נוח לי מה שלמד הר"ן שם מהא דדבר דאתיא מדרשא חייל שבועה עלה, וכמו חצי שיעור, אשר זה פרטי החוקים המצווים על זה כל בני ישראל בלי הבדל כלל, והבן ודו"ק.

❖ אין הבדל בין המצוות למקום ובין המצוות לחבירו - רק סמכו על ההרגל מילדותם ולא התבוננו בהן

ספר המדות: שער השנאה: להר"ר יעקב קראנץ ה"דובנער מגיד": עמוד פו.: **...ותשתדל בכל עוז להרחיק מלבך השנאה ולנטוע אהבה בנפשך כמאמר ואהבת לרעך כמוך**, ואין הבדל בין מצות עשה זאת ובין מצות תפילין וציצית, רק ההרגל אשר תרגלת מנעוריך להניח תפילין וללבוש ציצית ולהבדל ממאכלות אסורות, ולאהוב רעך כמוך ולהשמר משנוא אותו שלט עליך ההרגל בהיפך, כמשפט בימי הילדות והשחרות לריב עם ילדים הנלווים עמך ולהתעבר עמהם, ואח"כ עם גדולים מהם עד כי גבר כח ההרגל בשנאת אחים, והדבר קל בעיניך מאד על ידי ההרגל, אבל למה תשכח כי כל מצוות תורתינו הקדושה אדון אחד צוה עליהם, ואין בידינו לפלס ולחלק ביניהם כמאמר (משלי ה) אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע... אבל אשרי מי שיפקח עיניו וישים לבו להתאזר כגבור לצאת לקראת נשק להלחם נוכח ההרגל...

דרכי הנהגת בין אדם לחבירו ומידות נלמד מסיפורי התורה

תנועת המוסר בשם ר' ישראל ח"א עמוד 271, תפארת ישראל מס' קידושין - נלמד משימוש חכמים, מאמר: מאמר שיחתן של אבות קובץ ה

נושאים שעדיין לא מסודרים

==סיכום מאמר הרב דוד קרונגלס == מצולם

==ציטוט מספר השלום והאחדות רח"מ שפירא בקובץ ב' = הרבנים פוסקים בקלות בדיני בין אדם לחבירו ולא מעיינים כמו בשאלה של איסור והיתר וכדומה

טבע האדם מדיני: רמב"ם מו"נ ח"ב פרק מ

לא טוב היות האדם לבדו ===מפרשים

= שנאת הבריות

תפארת ישראל קידושין: עמוד עה. דפוס ווילנא (מצולם

ברכות יג מי ששיכן שמו בבית הזה.....

בבא מציעא פח קשה עונשן של מידות מעונשן של עריות == מפרשים שם ==

חיי אדם כלל קמג רשימת המצוות שאדם דש בעקביו ורבים הם בין אדם לחבירו עיי"ש ולהעתיק

ציונים: החילוק הבסיסי מקום – חבירו

אגרת דרך השם, ר' משה מטראני

עדיפות למצוות שבין אדם למקום מהמצוות שבין אדם לחבירו, א. הם רוב המצוות ב. ב.א.לחבירו יכול חבירו למקום משא"כ למקום א"א להשתמט ג. בין א. למקום אינו מקוה שכר משא"כ לחבירו אפשר שיחשוב לתגמול מאותו איש, **נעילת שערים פ"ב**

אמרי חיים, ר' יעקב חיים סופר

כל בין אדם לחבירו יש בו בין אדם למקום - מו"מ בדין זה עם מקורות רבים, **א, ב**

אמרי יושר, ר' מאיר א"ש

ביאור בדברי הכוזרי שיש קדימה למצוות השכליות על השמעיות, **כח.-כח:**

רוב מצות שבין אדם לחבירו הם מצד השכל, **כא:, נד:**

בית הלוי, ר יוסף דב הלוי

בדין אוכל פירותיהן בעוה"ז, משנה פאה, גמרא קידושין מ.,, **דרשה א'**

הגר"א ביאור למשלי, הגאון מווילנא

הרשע בין אדם למקום לפעמים יבלה בטוב ימיו, אבל כשהוא רע לבירות הוא נופל גם בעוה"ז / בין אדם למקום בין אדם לחבירו, **משלי יד יט**

רשע שטוב לבריות הקב"ה מתנהג עמו בחסד ויש לו הקלה מסוימת... / וע"ע משלי יד ט, טז ה, **ישעיה ג יא**

כלי חמדה, ר' מאיר דן פלאצקי

המצות הכתובות על הלוחות עיי"ש, ושהמצות שבין אדם לחבירו תלויות בקבלת המצות שבין אדם למקום, **עקב עמ' נו**

מבשר טוב, אדמו"ר מביאלא - לוגנו

השורש שכל כל חטאי בין אדם לחבירו הוא מחטא מכירת יוסף, **קלא והלאה**

מדבר קדמות, החיד"א

חטא לחבירו גורע לחטא לשמים, ראיה מער ואונן שאונן היה רע לבריות שלא רצה לתת מקום לנשמת ער לחזור, **מערכת ח' אות ו'**

מצות השם, ר' יונתן שטייף

אם תראה אדם שמתראה לצדיק וחסיד ואינו מקיים מצוות שבין אדם לחבירו.. תדע שאין תוכו כברו, **הקדמה ב**

הקדמה למצות שבין אדם לחבירו, **הקדמה ב**

יחס בין שמים לבריות, מקור גם בספרי עה"פ הישר והטוב מחלוקת ר"י ור"ע אם הכוונה לשמים או לבריות עיי"ש בכל הפתיחה, **פתיחה**

פחד יצחק, ר' יצחק הוטנר

משקל בין אדם למקום ובין אדם לחבירו במתן לוחות / וע"ע שם מט"ו פ"ב, **שבועות כא פ"ב**

שמירת הלשון, ר' ישראל מאיר הכהן

אין איסורי דיבור ובין אדם לחבירו חמורים בעיני האדם כמו נבילה וטריפה, **ח"ב פרק ז**

הלוחות היו שווין בצמצום גדול לרמז שאין יתרון זה מזה בין בין אדם לחבירו ובין בין אדם למקום, **ח"ב פרק כז**

עצה להינצל מאיסורי בין אדם לחבירו להקצות סכום כסף מסויים ועי"ז יכול לוותר וכו'., **חתימת הספר פ"ו**

תורת אברהם, ר' אברהם גרודזינסקי

התנהגות בין אדם לחבירו צריך להיות מתאים לפי מעלותיו וחסרונותיו של חבירו, **עמ' 310**

כשיצא ספר החפץ חיים אמר הגרי"ס שיצא ספר מפורט על הלכות לשון הרע וצריך להדפיס ספרי הלכה על דברים בטלים שקר וכל מידה ומידה, **רכה, 456אוצה"ח**

תורת חיים, ר' אברהם חיים שור

פגיעה בין אדם לחבירו הוי גם פגיעה בשכינה, **ב"ק החובל צ.**

❖ פרק ב: בדברי הנביאים ❖

בפרק זה על היחס המיוחד למצוות בין אדם לחבירו בדברי הנביאים בכלל, ובפרט כמה מושגים שהשתמשו בהם הנביאים למצוות אלו כגון: "דרך השם", או "דעת את השם", והמושגים הבסיסיים: חסד, משפט וצדקה

מאמר: כי באלה חפצתי נאום ה'

מהנדפס בתורת האדם לאדם קובץ א: אחד הנושאים המפתיעים ביותר בכתבי הקודש הוא התייחסות הנביאים לנושא בין אדם לחבירו בכללותו. עומדים אנו משתאים ומשתוממים מול העוצמה והחריפות בהם מגנים הנביאים את המעשים הפוגעים והמצערים את הזולת. חטאים כמו דיבור לשון הרע ורכילות, לעג ובוז לחברים, שקר ומרמה וכו' וכו', שבעוה"ר אפילו למי מאתנו שכבר יודע שהם חטאים הרי שאינם חמורים בעיניו כחמורות שבתורה אלא קרובים יותר בעיניו למילי דחסידותא והם מנת חלקם של צדיקים וחסידים. וכמו כן גם הנהגות טובות ביחסים שבין אדם לחבירו כגון צדקה וחסד וכו' נחשבים בעינינו כפעוטי ערך ואף העוסקים בהם אינם מעריכים אותם אלא כדברים צדדיים וטפלים לעיקר עבודתם את ה'.

אך אחרי עיון קצר בדברי הנביאים נוכחים אנו לדעת שעלינו לשנות השקפתינו מקצה לקצה כדי להתאימה לדעת אלקית האמיתית.

לדוגמא, **נעיין עיון קל בירמיהו פרקים ח-ט.**

נבואה זאת הלא היא בעצם הפטרת תשעה-באב שחרית שנתקנה להיאמר אז כדי שנדע על מה חרבה הארץ ובית המקדש, ומה עלינו לעשות ולתקן כדי לזכות לגאולה. אך דא עקא שמתוך שנקראת ונאמרת בחיפזון בבית הכנסת אחרי קריאת התורה אין אנו שמים לב לפרשה עמוקה זאת והחידושים שהיא טומנת בתוכה. מדובר בפרשה שבה מתנבא ירמיה הנביא על חורבן הארץ והמקדש ומתאר בצבעים קודרים ביותר את הצרות והתלאות העתידות לבוא על עם ישראל. ברם הנביא גם מפרט את החטאים המביאים לידי חורבן איום כזה ומתחנן לעם ה' שיחזרו בהם ויתקנו את הלקויים הללו.

את רשימת החטאים שמפרט הנביא אפשר לסווג לשלשה סוגים, וראוי לשים לב אלה מהם מודגשים ביותר.

(א) תוכחה על כללות עזיבת התורה ועל עבודה זרה. בפרק ט' פסוקים י"ב י"ג, שבתור תשובה על השאלה על מה אבדה הארץ נאמר:

"ויאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה: וילכו אחרי שרירות לבם ואחרי הבעלים אשר למדום אבותם":

(ב) גילוי עריות, הבא לידי ביטוי בשתי מילים בפסוק א':

"כולם מנאפים"...

(ג) עבירות שבין אדם לחבירו ופגיעה בזולת [-שאינם בממון], **בפסוקים א-ח:** [על פי המפרשים הפשטנים]:

"**עצרת בוגדים** [אסיפותם וכינוסיהם לבגידה ושקר] **וידרכו את לשונם קשתם** [מדמה הלשון לקשת כי נזקו מגיע לרחוק] **שקר ולא לאמונה גברו בארץ, כי מרעה אל רעה** [מעבירה אל עבירה] **יצאו**

ואותי לא ידעו נאום ה׳: איש מרעהו השמרו ועל כל אח אל תבטחו כי כל אח עקוב יעקוב וכל רע רכיל יהלוך: ואיש ברעהו יהתלו [ילעיגו] ואמת לא ידברו, למדו לשונם דבר שקר, העוה נלאו [עמלים ויגעים לעוות דרכם]: שבתך בתוך מרמה במרמה מאנו דעת אותי נאום ה׳: חץ שחוט לשונם [״שוחט״ כתיב] מרמה דבר, בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו [הדגשה להמסתירים שנאתם ומעמידים פני אוהב]: העל אלה לא אפקד בם נאום ה׳, אם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי...

ועל הפירוט הזה מקונן הנביא ומנבא את החורבן האיום הכולל בין שאר הביטויים הרבים והחמורים — פסוקים ט, יד-יח

״על ההרים אשא בכי ונהי... ונתתי את ירושלים לגלים [גלי אבנים] מעון תנים, ואת ערי יהודה אתן שממה מבלי יושב... לכן כה אמר ה׳ צבאות אלהי ישראל הנני מאכילם את העם הזה לענה והשקיתים מי ראש: והפצותים בגוים אשר לא ידעו המה ואבותם ושלחתי אחריהם את החרב עד כלותי אותם... כי קול נהי נשמע מציון... כי שמענה נשים דבר ה׳ ותקח אזנכם דבר פיו ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה: כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו להכרית עולל מחוץ בחורים מרחבות: דבר כה נאם ה׳ ונפלה נבלת האדם כדומן על פני השדה וכעמיר מאחרי הקוצר״ וגו׳

וגו׳ וגו׳, דברים קשים ומרים שעם ישראל באמת עד להם במשך גלותו הארוכה עד היום. וכל זה אינו אלא דוגמא אחת מיני רבות רבות בנבואות המאלפות ומלמדות אותנו את ההשקפה האמיתית בחומרת העבירות שבין אדם לחבירו הנדושים בעקב, ופגיעות בזולת שמרוב ההרגל אף נעשו כהיתר גמור.

מידה טובה מרובה

נוסף על עונשים והזהרות שמביאים לנו הנביאים בענינים אלו, מפליגים הם גם בהבטחות גדולות ושכר טוב על הנהגות ״מעוטי ערך״ והטבות שמטיב איש לרעהו בלי מודעות לחשיבות מעשיו.

בתור דוגמא נצטט הפעם כמה פסוקים מהפטרת יום הכפורים [- שחרית והוא בפרק נ״ז נ״ח בנביא ישעיהו] ובעיקר בפרק נ״ח פסוקים ד-יב. הנביא מייסר את העם על הצומות ושהם אינם מתקבלים לרצון לפני ה׳: פסוקים ד-ז:

הן לריב ומצה תצומו ולהכות באגרוף רשע, לא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם: (ה) הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכף כאגמן ראשו ושק ואפר יציע הלזה תקרא צום ויום רצון לה׳: הלוא זה צום אבחרהו פתח חרצבות רשע [התר הקשרים הרעים] התר אגדות מוטה [התר אגודות המוטות שהוכנו לתת על צוארי העניים לרדות בהם תמורת חובותיהם] ושלח רצוצים חפשים [תשחררו את העבדים הרצוצים בשנה השביעית] וכל מוטה תנתקו: הלוא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם [עזור לקרוביך בעת דחקם]:

ומבטיח הנביא בשם ה׳ במדה טובה מרובה: פסוקים ח-יב:

״אז יבקע כשחר אורך וארוכתך [רפואתך] מהרה תצמח והלך לפניך צדקך [אחרי פטירתך] כבוד ה׳ יאספך [בגן עדן עם הצדיקים]: אז תקרא וה׳ יענה תשוע ויאמר הנני, אם תסיר מתוכך מוטה, שלח אצבע [אם תפסיק מלשלוח אצבעך אל מול פני חבירך כדרך בני אדם המרימים ״אצבע מאשימה״] ודבר און: ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע [תשביע את הרעבים וגם תדבר על לבם תנחומים ודברי פיוס] וזרח בחושך אורך ואפלתך כצהרים [אור הישועה יזרח בכל צרותיך]: ונחך ה׳ תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ והיית כגן רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו: ובנו ממך חרבות עולם מוסדי דור ודור תקומם וקורא לך גודר פרץ משובב נתיבות לָשֶׁבֶת״ ...

בדרך אגב ראינו בפרק זה סגנון נוסף בתוכחות הנביאים, שהנביא עצמו עומד ומשווה בין ההתיחסות שלנו למצוות שבין אדם לחבירו ובין התיחסותנו למצוות שבין אדם למקום ומתריע על סולם עדיפויות שלנו ועל הזלזול המופלג שאנו רוחשים לאלו הראשונים מול האחרונים. ולא עוד אלא שהנביא מזהיר שבל נשלה את עצמנו שעבודתינו המהודרת למקום תחפה על חולשותינו כלפי חבירינו. אלא ההיפך הוא הנכון וכמו שמסביר לנו כאן הנביא ישעיה שהצומות והשק והאפר וכל העבודות החשובות הללו אינן מקובלות לרצון לפני אדון כל ואדרבא דוקא העבירות כלפי הבריות הן מעכבות אותם מלהתקבל. סגנון זה מצוי הרבה בנביאים וביתר פירוט ואריכות.

מאנו "דעת" אותי

חידוש גדול וגילוי השווה יותר מזהב מגלה לנו הנביא ירמיהו בפרשה הנ"ל, הפטרת ט' באב. בנוסף על התוכחות והמוסרים הוא מלמדנו למה בעצם חמורים כל כך חטאי בין אדם לחבירו בעיני ה'?

אם נעיין היטיב בפרשה יתגלה לפנינו סוד הענין והסבר מלא בסוגיא קשה זו. לקראת סיום הפרשה מסכם הנביא את דבריו פסוקים כב-כג:

"כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו... כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאום ה'.

בפסוקים הללו דוקא כן עסקו הרבה במרוצת הזמן, כל אחד לפי דרכו, ובפרט בביאור המילים "השכל וידוע אותי" ולאיזה "דעת" הכוונה כאן. הפילוסופים האלקיים פירשו הכוונה לחקירות עמוקות בייחוד ה', ומקובלים פירשוהו בענינים עמוקים במעשה מרכבה וכו'. ברור שאלו ואלו דברי אלקים חיים ברם מכיון שאין מקרא יוצא מידי פשוטו רשאים אנו להתבונן בפרשה ולהבינו לפי הפשט המתגלה לכל מעיין. ניווכח שהנביא עצמו מלמדנו בדיוק באיזה "דעת" מדובר ומה עלינו ל"דעת":

"השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאום ה'".

מה התוספת הזאת "כי אני ה' עושה חסד..." אחרי המילים "השכל וידוע אותי", ומה הקשר לכאן?

הרמב"ם מבאר לנו בבהירות את הפירוש הפשוט (סוף מורה נבוכים הועתק לפי תרגום ר"י קאפח. פירוש זה של הרמב"ם הובא בקיצור בשמו גם ברד"ק כאן בפרשה):

"... שלא הסתפק בפסוק זה בביאור הנעלה שבתכליות שהיא השגתו יתעלה בלבד, כי אילו היתה זו מטרתו היה אומר 'כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי' ויפסיק הדיבור, או היה אומר 'השכל וידוע אותי כי אני אחד', או היה אומר 'כי אין לי תמונה', או 'כי אין כמוני' וכל כיוצא באלה. אלא אמר כי ההתפארות היא בהשגתי ובידיעת תארי כלומר מעשי [- מעשיו, קאפח] כעין מה שביארנו באמרו הודיעני נא את דרכך וגו', ובאר לנו בפסוק זה כי אותם המעשים אשר חובה לדעת אותם ולהתדמות בהם הם חסד משפט וצדקה."

ועתה מתחילים אנו להבין פשטות הפסוקים. כשהנביא אומר "דעת אותי" הכוונה לדעת ולהשיג את מידותיו ומעשיו יתברך שבהם עוסק הוא ית' תדיר ובהם הוא מנהל את העולם, והם: משפט [- דין ואמת ושמירת הזכויות של כל אחד בממון גוף ונפש], חסד [- הטבה מופלגת לאחרים והשפעת טובה], וצדקה [- ממוצע בין משפט לחסד, כשהשכל נותן להטיב כגון צדקה לעני הנצרך ואף שאין מגיע לו בדין]. בשלש אלה עוסק הקב"ה. מתחסד עם בריותיו בורא וזן ומפרנס וכו', כי לעולם חסדו, וגם שופט בצדק ומעניש למי שמגיע עונש. כפי שאנו עדים לדבר יום יום ושעה שעה. ומדגיש הנביא שתי דברים, א. הקב"ה אומר שכביכול הוא עושה כך ב. ושהוא יתברך חפץ בכך.

זהו ה"דעת אותי" שהנביא תובע שנתעמק בו ונלמדו היטיב כדי שנוכל גם אנחנו להתנהג כך. וזהו כעין מה שכתוב בתורה כמה פעמים "והלכת בדרכיו" שפירשו חז"ל בדרכיו - דרכי ה', שכביכול הוא יתברך הולך בהם ומתנהג על פיהם, ומה הוא... אף אתה.

רעיון זה כבר מודגש בתורה מיד בתחילת ההיסטוריה של עם ישראל. הכתוב משבח את אברהם אבינו:

"כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דיבר עליו". (בראשית יח יט)

וכשנדקדק בפרשה עוד, נגלה שפעמיים נוספות הזכיר הנביא כאן ה"דעת" הזה. בתחילה כשמפרט את החטאים שבין אדם לחבירו (הועתק לעיל) מפסיק באמצע במילים: "ואותי לא ידעו נאום ה'", וכמו כן בסוף רשימת החטאים הללו מסיים "מאנו דעת אותי נאום ה'". וא"כ הרי הדברים ברורים ומכריזים בעד עצמם מהי המשמעות העמוקה של חטאים אלו. וגם מובנת יותר חומרתם וההתבטאויות החריפות מצד הנביאים שהרי התנהגות קלוקלת בשטח זה מוכיח בעליל שאין יודעים ואין רוצים "לדעת" את ה' ואת דרכיו כביכול.

מָשָׁל לְמָה הדבר דומה

ואולי יש להסביר חומרת הענין ע"י משל פשוט. איש ואשה שנשאו ואין ביניהם הבנה, שכל זמן שיש הבנה בסיסית ואי ההבנה שוררת רק בדברים צדדיים ופרטיים אז הבעל יכול להבליג קצת ויכולה היא להבליג קצת עד שמשתווים. אבל קורה שאי ההבנה היא יסודית ומקיפה, והיינו שכל מה שבעיני הבעל חשוב ומקודש נחשב אצל האשה כגרוע ונבזה, והדברים החשובים בעיני האשה ביותר מבטלם הבעל במחי יד. במצב זה - אם הוא בר קיימא - האם שייך להמשיך ולחיות יחד כבעל ואשה?

והנמשל - הקב"ה מודיע שוב ושוב, עליכם לדעת מה אני, ובמה אני חפץ, במה אני עוסק תמיד ומה חשוב בעיני. באלה אתם מזלזלים ואינכם מעריכים אותם ואתם עושים את ההיפך תמיד. ומה שבעיניכם טוב וחשוב ואתם עוסקים בכך תמיד ותולים בהם בטחונכם, מרמה, שקר, מריבות, לשון הרע ורכילות, הלבנת פנים, עינוי הדין, השפלת אביונים, וכו' וכו', בעיני הן הנהגות רעות ומכוערות. אם כן חסרה לנו ההבנה הבסיסית, ואיך נדור יחד?

"העל אלה לא אפקד בם נאום ה'. אם בגוי אשר כזאת לא תתנקם נפשי, על ההרים אשא בכי ונהי... ונתתי את ירושלים לגלים... והפיצותים בגויים אשר לא ידעו המה ואבותם..."

יסוד גדול נתפרש בנבואת ירמיהו כאן ונשנה גם בכמה מקומות בדברי הנביאים ברמז.

ולסיום נעתיק שני פסוקים נוספים מהפטרת יום כיפורים (ישעיה נח א-ב) שהובאה לעיל, ושבהם גם כן נרמז הענין המפורש בירמיהו:

"קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאותם: ואותי יום יום ידרושון **ודעת דרכי יחפצון** כגוי **אשר צדקה עשה ומשפט אלקיו לא עזב** ישאלוני משפטי צדק קרבת אלקים יחפצון". (עיי"ש במפרשים).

הנביא מוכיח שהם מעמידים פנים כאילו הם חפצים "לדעת" דרכי ה' ולהידבק בצדקה ובמשפט, אבל במציאות רחוקים הם מאלה (כתיאור הנביא להלן והועתק חלק מדבריו לעיל).

יתן ה' ונזכה לסגל לעצמנו ההשקפה הנכונה על המצוות שבין אדם לחבירו. לדעת את ה' וללכת בדרכיו ית' - באפס קצהו. ויקוימו בנו כל הנבואות הטובות שבפי נביאי ה' במהרה בימינו.

==יש עוד חומר חשוב בנושא זה בכתובים ==

דרך השם (בתורה)

[י] כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו **וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה׳**[17] לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא ה׳ עַל אַבְרָהָם אֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו:
בראשית יח יט

[יא] וְהִזְהַרְתָּה אֶתְהֶם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרֹת וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת **הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָהּ** וְאֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן[18]:
שמות יח כ

[יב] וְעַתָּה אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ **הוֹדִעֵנִי נָא אֶת דְּרָכֶךָ** וְאֵדָעֲךָ לְמַעַן אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ וּרְאֵה כִּי עַמְּךָ הַגּוֹי הַזֶּה: ... וַיֹּאמֶר אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ וְקָרָאתִי בְשֵׁם ה׳ לְפָנֶיךָ וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן וְרִחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם:
שמות לג יג, יט

[יב] הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי **כָל דְּרָכָיו** מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא:
דברים לב ד

(ג) "דעת את ה'"

❖ העולה מפשטות דברי הנביאים, ירמיהו והושע, ש"לדעת את ה'" הכוונה ללכת בדרכיו בהנהגת בין אדם לחבירו בחסד משפט וצדקה. אף שהדבר ברור בפשוטו של מקרא הרי הוא מודגש במיוחד בבפירוש הרד"ק המובא בסמוך, השווה גם עם דברי הרמב"ם במו"נ על הפסוק בירמיה ט כב-כג מובא לקמן ?? ?? =שגם מדגיש כי באלה חפצתי וכו'.

❖ בדברי הנביא ירמיה

[א] מִי יִתְּנֵנִי בַמִּדְבָּר מְלוֹן אֹרְחִים וְאֶעֱזְבָה אֶת עַמִּי וְאֵלְכָה מֵאִתָּם כִּי כֻלָּם מְנָאֲפִים עֲצֶרֶת בֹּגְדִים: וַיַּדְרִכוּ אֶת לְשׁוֹנָם קַשְׁתָּם שֶׁקֶר וְלֹא לֶאֱמוּנָה גָּבְרוּ בָאָרֶץ כִּי מֵרָעָה אֶל רָעָה יָצָאוּ **וְאֹתִי לֹא יָדָעוּ** נְאֻם ה׳: ס

אִישׁ מֵרֵעֵהוּ הִשָּׁמֵרוּ וְעַל כָּל אָח אַל תִּבְטָחוּ כִּי כָל אָח עָקוֹב יַעְקֹב וְכָל רֵעַ רָכִיל יַהֲלֹךְ: וְאִישׁ בְּרֵעֵהוּ יְהָתֵלוּ וֶאֱמֶת לֹא יְדַבֵּרוּ לִמְּדוּ לְשׁוֹנָם דַּבֶּר שֶׁקֶר הַעֲוֵה נִלְאוּ: שִׁבְתְּךָ בְּתוֹךְ מִרְמָה בְּמִרְמָה **מֵאֲנוּ דַעַת אוֹתִי** נְאֻם ה׳:
ירמיה ט א-ה

[ב] כֹּה אָמַר ה׳ אַל יִתְהַלֵּל חָכָם בְּחָכְמָתוֹ וְאַל יִתְהַלֵּל הַגִּבּוֹר בִּגְבוּרָתוֹ אַל יִתְהַלֵּל עָשִׁיר בְּעָשְׁרוֹ: כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל **הַשְׂכֵּל וְיָדֹעַ אוֹתִי** כִּי אֲנִי ה׳ עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וּצְדָקָה בָּאָרֶץ **כִּי בְּאֵלֶּה חָפַצְתִּי** נְאֻם ה׳:
ירמיה ט כב-כג:

רד"ק: ...והשכל האל הוא שישכיל כי הוא אחד קדמון ואינו גוף והוא בורא הכל ומשגיח על הכל... וידיעת האל היא ללכת בדרכיו לעשות חסד משפט וצדקה כי כן עושה אותם הוא...

וההולך בדרכיו הוא יודע אותו כמו שאמר (ירמיה כב טז) אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו כי דן דין עני ואביון אז טוב לו הלא הוא הדעת אותי נאם ה', הנה כי מעשה המשפט והצדקה הוא ידיעת האל, ובזה נצולו דניאל וחבריו שגלו בחרבן הארץ...

כי אם בזאת, בזאת התכונה שתהיה לו תכונה נפשית להשכיל ולדעת אותי ומה שאמר כי אני ה' טעם למה שאמר וידוע אותי כי בכלל וידוע אותי עשות חסד ומשפט וצדקה כמו שפירשנו לפיכך פירש ואמר כי אני ה' עושה חסד אלה הם דרכי ומידותי שאני מתנהג בהם בעולמי:

באלה חפצתי, שיעשה אותם האדם וחי בהם, ומה שאמר בארץ וחסדו וצדקתו גם כן בשמים כמו שאמר ה' בהשמים חסדך אמר בארץ לפי שחסדו וצדקתו בארץ גלויה לבני אדם כלם ומה שבשמים אינו גלוי כי אם לחכמים.

▼ עיין: רמב"ם במו"נ ח"ג <??> בפירוש הפסוק באריכות, חובות הלבבות <??>, סמ"ג עשה ז' <?> שמדגיש פסוקים אלו בעיקר המצוה, וביאור מהרש"ל <?> בדבריו, רבינו יונה בש"ת <?>===

[ג] הוֹי בֹּנֶה בֵיתוֹ בְּלֹא צֶדֶק וַעֲלִיּוֹתָיו בְּלֹא מִשְׁפָּט בְּרֵעֵהוּ יַעֲבֹד חִנָּם וּפֹעֲלוֹ לֹא יִתֶּן לוֹ: הָאֹמֵר אֶבְנֶה לִּי בֵּית מִדּוֹת וַעֲלִיּוֹת מְרֻוָּחִים וְקָרַע לוֹ חַלּוֹנָי וְסָפוּן בָּאֶרֶז וּמָשׁוֹחַ בַּשָּׁשַׁר: הֲתִמְלֹךְ כִּי אַתָּה מְתַחֲרֶה בָאָרֶז, אָבִיךָ הֲלוֹא אָכַל וְשָׁתָה וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה אָז טוֹב לוֹ: דָּן דִּין עָנִי וְאֶבְיוֹן אָז טוֹב **הֲלוֹא הִיא הַדַּעַת אֹתִי** נְאֻם ה': ירמיה כב יג-טז

רד"ק: הלא היא הדעת אותי נאם ה', פירשתי אותו בפסוק (ירמיה ט כג) כה אמר ה' אל יתהלל חכם, ויונתן תרגם הלא היא דעתא דרעינא כה אמר ה':

[ד] וְנָתַתִּי לָהֶם לֵב **לָדַעַת אֹתִי** כִּי אֲנִי ה' וְהָיוּ לִי לְעָם וְאָנֹכִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים כִּי יָשֻׁבוּ אֵלַי בְּכָל לִבָּם: ירמיה כד ז

❖ בדברי הנביא הושע

[ה] וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי לְעוֹלָם וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים: וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה **וְיָדַעַתְּ אֶת ה'**: הושע ב כא-כב

[ו] שִׁמְעוּ דְבַר ה' בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי רִיב לַה' עִם יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ כִּי אֵין אֱמֶת וְאֵין חֶסֶד **וְאֵין דַּעַת אֱלֹהִים בָּאָרֶץ**: אָלָה וְכַחֵשׁ וְרָצֹחַ וְגָנֹב וְנָאֹף פָּרָצוּ וְדָמִים בְּדָמִים נָגָעוּ: הושע ד א-ב

רד"ק: ואין דעת אלהים בארץ, לעשות משפט וצדקה, כמו (ירמיה כב טז) אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו, דן דין עני ואביון אז טוב לו הלא היא הדעת אותי נאם ה', או יהיה פירוש דעת אלהים החקירה בידיעת אלהותו וי"ת ולית דמהלכין בדחלת' וגו':

[ז] כִּי חֶסֶד חָפַצְתִּי וְלֹא זָבַח **וְדַעַת אֱלֹהִים** מֵעֹלוֹת: הושע ו ז

רד"ק: כי חסד, אעפ"י ששבו לעבוד את ה' בבית המקדש בימי הושע בן אלה שביטל פרדסיאות שהושיב ירבעם בדרכים, אף על פי כן חסד ודעת אלהים לא היה בהם, וכן ביהודה שעבדוהו בימי יאשיהו שהרס הבמות

והמזבחות והעלו זבחיהם בבית המקדש, עשות החסד הוא העיקר, ודעת אלהים שהוא לעשות משפט וצדקה. ותרגם יונתן ודעת אלהים ועבדי אורייתא דה׳:

❖ השמטות מדברי הנביאים

==ירמיה ה ד-ה **לא ידעו דרך ה׳** =מוזכר לעיל בסמוך בפסקה דרך ה׳...
==ירמיה כד ז: ונתת להם **לב לדעת אותי** וגו׳==
==ירמיה לא לג: ולא ילמדו עוד... לאמר **דעו את ה׳ כי כולם ידעו אותי** למקטנם ועד גדולם... =
==ישעיה יא ט לא ירעו ולא ישחיתו... כי מלאה הארץ **דעה את ה׳** כמים לים מכסים: =ושם (ד) שפט בצדק דלים... וגר זאב עם כבש... -עניני ב.א. לחבירו
==בספר יחזקאל פסוקים רבים האומרים **וידעתם כי אני ה׳**, או וידעו כי אני ה׳, עיי״ש וצ״ע אם שייך לכאן
==חסר ישעיה נח ב: ואותי יום יום ידרשון **ודעת דרכי יחפצון** ===

(ד) מה ה׳ דורש ממך...

❖ עשות משפט אהבת חסד והצנע לכת

בַּמֶּה אֲקַדֵּם ה׳ אִכַּף לֵאלֹהֵי מָרוֹם הַאֲקַדְּמֶנּוּ בְּעוֹלוֹת בַּעֲגָלִים בְּנֵי שָׁנָה: הֲיִרְצֶה ה׳ בְּאַלְפֵי אֵילִים בְּרִבְבוֹת נַחֲלֵי שָׁמֶן הַאֶתֵּן בְּכוֹרִי פִּשְׁעִי פְּרִי בִטְנִי חַטַּאת נַפְשִׁי: הִגִּיד לְךָ אָדָם מַה טּוֹב **וּמָה ה׳ דּוֹרֵשׁ מִמְּךָ** כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ: מיכה ו ו-ח

אבן עזרא: הגיד, זאת היא תשובת הנביא ככה הגיד לך אתה האדם האומר במה אקדם ה׳ מה טוב בעיניו שתעשה והוא איננו מבקש אילים ולא בנך רק עשות משפט שלא תעשה עול בעמיתך ולא תוננו בדיבור או בהון רק תעשה חסד עמו בכל יכולתך והצנע לכתך עם השם לבדו שתלך בדרכיו בתם לבב הפך קשי עורף:

רד״ק: במה אקדם ה׳, אם יאמר אחד מכם באיזו מנחה אקדם את ה׳ שירצה בה...
הגיד לך אדם מה טוב, זהו מענה על השאלה אמר אין חפצי בעולות כי אם בעשות הטוב כמו שאמר שמואל הנבי׳ הנה שמוע מזבח טוב:
עשות משפט, יכלול כל המצות שבין אדם לחברו כמו נזקי ממון ודברים אחרים גם העריות בכלל שנאמר את משפטי תעשו וכתיב אחריו ערות אביך וערות אמך וגו׳:
ואהבת חסד, הוא גמילות חסדים ויעשה יותר מן הראוי לו:
והצנע לכת עם אלהיך, הוא יחוד האל יתברך ואהבתו בכל לבבו ובכל נפשו ואמר והצנע כי הדבר הזה מסור ללב והוא דבר צניעות וי״ת והוי צנוע להלכא בדחלתא דה׳ ורז״ל פי׳ כי עשות משפט אלו הדינים אהבת חסד זו גמילות חסדים והצנע לכת עם אלהיך זה הוצאת המת והכנסת כלה הרי דברים ק״ו ומה דברים שאין דרכן לעשותם בצנעה אמרה תורה והצנע לכת דברים שדרכן לעשותם בצנעה על אחת כמה וכמה:

ביאור המושגים "חסד, צדקה ומשפט"

רמב״ם: מורה נבוכים: ח״ג פרק נג: זה הפרק כולל פירוש עניני שלשה שמות שהוצרכנו לפרשם והם – **חסד ומשפט וצדקה.** וכבר בארנו בפירוש אבות (ה ו) <??> ש׳חסד׳ ענינו ההפלגה באי זה דבר שמפליגים בו, ושמשו בו בהפלגת גמילות הטוב יותר. וידוע שגמילות הטוב כולל שני ענינים: האחד מהם לגמול טוב מי שאין לו חוק עליך כלל, והשני להטיב למי שראוי לטובה, יותר ממה שהיו ראוי. ורוב שימוש ספרי הנבואה במילת חסד הוא בהטבה למי שאין לו חק עליך כלל. ומפני זה כל טובה שתגיעך מאתו ית׳ תקרא ׳חסד׳, אמר (ישעיה סג ז) חסדי ה׳ אזכיר, ובעבור זה המציאות כולו ר״ל המצאת הש״י אותו הוא חסד, אמר (תהלים פט ג) אמרתי עולם חסד יבנה, ענינו בנין העולם חסד הוא, ואמר בסיפור מדותיו יתברך (שמות לד ו) ורב חסד.

ומילת ׳צדקה׳ היא נגזרת מ׳צדק׳ והוא היושר. והיושר הוא להגיע כל בעל חוק לחוקו ולתת לכל נמצא מן הנמצאות כפי הראוי לו. ולפי הענין הראשון לא יקראו בספרי הנבואה החוקים שאתה חייב בהם לזולתך כשתשלמם ׳צדקה׳, כי כשתפרע לשכיר שכרו או תפרע חובך לא יקרא צדקה, אבל החוקים הראוים עליך לזולתך מפני מעלות המידות, כרפואת מחץ כל לחוץ [כגון לקומם כל כושל], יקרא ׳צדק׳, ומפני זה אמר בהשבת המשכון (דברים כד יג) ולך תהיה צדקה, כי כשתלך בדרך מעלות המידות כבר עשית צדק לנפשך המשכלת כי שלמת לה חוקה. ומפני זה תקרא כל מעלת מידות ׳צדקה׳ אמר (בראשית טו ו) והאמין בה׳ ויחשבה לו צדקה, ר״ל מעלת האמונה, וכן אמרו (דברים ו כה)וצדקה תהיה לנו.

אבל מילת ׳משפט׳ הוא לדון במה שראוי על הנידון, יהיה חסד או נקמה.

כבר התבאר [מסקנת הדברים] שחסד נופל על גמילות חסד גמור, וצדקה על טובה שתעשה אותה מפני מעלת מידות להשלים בה נפשך, ומשפט פעמים שתהיה תולדתו נקמה ופעמים שיהיה טוב.

וכבר בארנו בהרחקת התארים כי כל תואר שיתואר בו הש״י בספרי הנביאים הוא תואר מעשיו, והיה לפי המציאו הכל נקרא חסיד, ולפי רחמיו על העניים [החלשים] ר״ל הנהגתו בבעלי חיים בכחותיהם יקרא צדיק, ולפי מה שיתחדש בעולם מן הטובות המצטרפות ומן הרעות הגדולות המצטרפות, אשר חייב אותם הדין הנמשך אחר החכמה, יקרא משפט. והנה נכתבו בתורה אלו הג׳ שמות (בראשית יח כה) השופט כל הארץ, (דברים לב ד) צדיק וישר הוא, (שמות לד ו) ורב חסד, וכונתנו היתה בפרש עניני אלו ג׳ השמות הצעה לפרק הבא אחר זה:

❖ מלבד השגת הש״י בחכמה צריך ללכת בדרכיו בפועל לעשות חסד משפט וצדקה

פרק נד: ...אמר ירמיהו באלו השלימיות הארבעה (ירמיה ט כב) כה אמר ה׳ אל יתהלל חכם בחכמתו, ואל יתהלל הגבור בגבורתו, ואל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי...

ואחר שזכרנו זה הפסוק מה שכולל מן הענינים הנפלאים וזכרנו דברי החכמים ז״ל עליו, נשלים כל מה שהוא כולל, וזה שלא הספיק לו בזה הפסוק לבאר שהשגתו ית׳ לבד היא הנכבדת שבשלימיות, כי אילו היתה זאת כונתו היה אומר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, והיה פוסק דבריו, או היה אומר השכל וידוע אותי כי אני אחד, או היה אומר כי אין לי תמונה, או כי אין כמוני ומה שדומה לזה, אבל אמר שאין להתהלל רק בהשגתו ובידיעת דרכיו ותאריו, ר״ל פעולותיו, כמו שביארנו באמרו הודיעני נא את דרכיך וגו׳.

ובאר לנו בזה הפסוק שהפעולות ההם שראוי שיודעו ויעשה בהם [לדעת אותם ולהתדמות בהם] — הם חסד משפט וצדקה.

...ואח"כ השלים הענין ואמר כי באלה חפצתי נאם ה', ואמר בחסד במשפט וצדקה חפצתי נאם ה', ר"ל שכוונתי שיצא מכם חסד משפט וצדקה בארץ, כמו שבארנו בי"ג מדות כי הכוונה להדמות בהם ושנלך על דרכם. א"כ הכוונה אשר זכרה בזה הפסוק הוא באורו ששלימות האדם אשר בו יתהלל באמת הוא להגיע אל השגת השם כפי היכולת, ולדעת השגחתו בברואיו בהמציאו אותם והנהיגו אותם, איך היא, וללכת אחרי ההשגה ההיא בדרכים שיתכוין בהם תמיד לעשות חסד ומשפט וצדקה, להדמות בפעולות השם כמו שבארנו פעמים בזה המאמר:

המושגים משפט, צדק, צדקה במשנת המלבי"ם

"משפט" - "צדק"

פרשת קדשים (יט י): ...לעני ולגר תעזוב אותם...

מלבי"ם: פרשת קדושים: סימן ??: ...ומ"ש [-בתורת כהנים] מנין שספק לקט לקט, איתא בירושלמי (ספ"ד דפאה) מנין שספק לקט לקט ריש לקיש בשם ר' יונתן (תהלים ???) עני ורש הצדיקו, הצדיקהו במתנותיו, ר"ש בן לקיש בשם בר קפרא לא תטה משפט אביונך בריבו, בריבו אי אתה מטהו אבל אתה מטהו במתנותיו, א"ר יוחנן וכה זכה לי מה ששנה לנו רבי, תעזב הנח לפניהם משלך אמר ר' לא כתיב לגר ליתום ולאלמנה יהיה, בין מדידך בין מדידי' הב לי' עכ"ד.

פירוש, כי יש הבדל בין משפט ובין צדק. המשפט הוא מה שיעשה כפי שורת הדין לבד מבלי ישקיף על הנדונים ועל העת והמקום רק יקוב הדין את ההר. והצדק הוא מה שיטה מן קו המשפטי אל חוקי הצדק, להביט אל הענין והנידון וכפי צורך העת והמקום והיושר וכדומה.

והנה בדבר שיש בו ספק, על פי שורת הדין המוציא מחברו עליו הראיה, וראוי שספק לקט יהיה לבעה"ב דאוקי לה בחזקת מרא קמא, כמו שהדין בכל ספק ממון, וזה כפי המשפט. וכשאנו דנים שספק לקט לעניים אנו נוטים מן המשפט אל הצדק שהוא לפנים משורת הדין, ולמד לה ר' יונתן ממ"ש עני ורש הצדיקו הרי יש מציאות לפעמים שנלך עמו עפ"י הצדק ולא במשפט. ובר קפרא דייק ממ"ש לא תטה משפט אביונך בריבו, דוקא בדבר ריב שהוא דין ודברים שבין אדם לחברו לא בענין מתנות עניים שהוא ענין צדקה יכול להטות קו המשפט. לפ"ז לדברי שניהם אינו דין רק לפנים משורת הדין,

ור' יוחנן אמר שאצלו זכה וברורה משנת רבי שהוא באמת דין גמור, והביא הכתוב תעזב שהוא הלימוד של הספרא כאן, ור' לא הביא פסוק לגר ליתום ולאלמנה יהיה, שכן בספרי (פרשת תצא) למד ספק לקט לעניים מפסוק זה. ושני הדרשות צריכים זו לזו, ור"ל שאחר שאמרה תורה תעזב אותם נסתלק ממנו רשות בעה"ב, כי העזיבה היא ההוצאה מרשותו להיות הפקר, ונסתלק חזקת בעה"ב. וע"י שאמרה תורה לגר וכו' יהיה, נעשו העניים בעליו כזוכה מן הדבר הנעזב ומופקר, וממילא כל ספק היא בחזקתם.

פרשת קדשים (יט טו): לא תעשו עון במפשט לא תשא פני דל ולא תהדר פני זקן בצדק תשפט עמיתך:

מלבי"ם: סימן לט: שֵם 'צדק' כשהוא תואר לפועל 'שפט' פירושו שהמשפט לא יהיה נלוז מן הצדק והאמת. (וזה הבדל בין שם צדק הבא לבדו כמו צדק צדק תרדוף, שבו ישקיף על הענין והנדונים וילך בו לפנים משורת הדין כנ"ל (סי' כב), ובין כשאומר בצדק תשפט, שר"ל תשפט בקו הדין הגמור, וכמ"ש בסנהדרין (לב) ריש לקיש רמי כתיב בצדק תשפט וכתיב צדק צדק תרדף וכו').

אמנם על שלא יעשה עול במשפט כבר הזהיר, ופירש שהוסיף בצדק תשפט שלא יגרום איזה סיבה שעל ידו ילוז מן הדין לאמיתו, על ידי שאחד מבעלי הדינים יסתתמו טענותיו, וז"ש שלא יהא אחד מדבר כל צרכו וכו', ומובא בשבועות (ל),

עוד דרש מ"ש בצדק תשפט עמיתך בלשון יחיד, והלא הנידונים הם שנים תמיד כמ"ש ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו, ודרשו עוד כוונה שני' שיש צדק שהוא ההפוך מרשע, ובא על המצדיק עצמו או זולתו, כמו אם אצדק פי ירשיעני (איוב ט), ויצויר המשפט באדם אחד אם בוחנים מעשיו, כמו שפטני ה' כצדקי, ור"ל שתשפט את חברך לזכות ואל תרשיעהו:

פרשת קדשים (יט לה): לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה: מאזני צדק אבני צדק איפת צדק והין צדק יהיה לכם...

מלבי"ם: סימן פד: לא תעשו עול במשפט. שֵם 'משפט' בא בעצם וראשונה על עיון הדיינים בין טענות הבעלי דינים בדברי ריבות בין דין לדין, והחלטת הצודק והבלתי צודק בדיני ממונות. אולם בהשאלה יבוא על כל חק ותכונה וסדר המיוחד לאיזה דבר, כמו והקמות את המשכן כמשפטו, ושאל לו במשפט האורים, אולם דרך חז"ל להשקיף בכל שם או פועל על עיקר שרשו וראשית הנחתו בלשון ולהשיב את המלות הנעתקים מעיקר הוראתם בדרך שאלה או מליצה אל מחצבת בור נקרתם ואל הוראתם העצמי....

וכן בכל מקום שבא מילת משפט על תכונה או סדר והנהגה, יחתרו להשיבו אל הוראתו העקרית, משפט ממש, כי למה תפס לשון בלתי עצמי, כמ"ש בירושלמי שבת (פרק ב"מ ה"ו) במשפט האורים, וכי יש משפט לאורים, ושם (פ' הבונה ה"ג) והקמות את המשכן כמשפטו וכי יש משפט לעצים אלא קרש שזכה להנתן בצפון וכו', וביבמות (דף מו) אר"י גר צריך שלשה משפט כתיב ביה משפט אחד יהיה לכם [ובחולין דף קל. וזה יהיה משפט הכהנים מלמד שהמתנות דין].

וכן מ"ש כאן לא תעשו עול במשפט, פירושו משפט ממש, אמנם הלא על הדין כבר הזהיר (בפסוק טו) רק ר"ל במשפט על המדות והמשקולות שגם זה קרוי משפט, שע"י הכרעת דעתו יקוב הדין חלק של כל אחד.

סימן פו: מאזני צדק אבני צדק, הוא פי' של במשקל, ויש הבדל בין אבן שלמה ובין אבן צדק, שהשלם הוא כפי המשפט לא חסר ולא עודף והצדק הוא לפנים משורת הדין, ועז"א צדק את המאזנים יפה, ורומז לכל האזהרות שהזהירו חכמים שיעדף לצד הלוקח וימעט לצד עצמו שכולם הם לפנים משורת הדין, ונלמד ממ"ש מלת צדק בכל אחד ואחד...

ישעיהו פרק א: (כא) אֵיכָה הָיְתָה לְזוֹנָה קִרְיָה נֶאֱמָנָה מְלֵאתִי מִשְׁפָּט צֶדֶק יָלִין בָּהּ וְעַתָּה מְרַצְּחִים:

מלבי״ם: ביאור המילות: (כא) ...משפט, דע כי כל מקום שיורדפו שני שמות אלה, אמונה משפט, אמונה צדק, תהיה האמונה בין אדם למקום, ומשפט או צדק בין אדם לחבירו (הושע ב׳. כ״ב ירמיה ה׳). ועיין מזה (לקמן י״א ה׳. נ״ט ד׳).

משפט, צדק. ההבדל בין ב׳ שמות אלה ידוע, משפט הוא עשות הנכון לפי הדת הכולל האלהי או הנימוסי, והצדק עפ״י הישר והטוב מצד הנושא המיוחד שישתנה לפעמים מן הדת הכולל לפי הזמן והענין, והוא מעלה יותר מפעולת המשפט, ולא חרבה ירושלים אלא מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה:

ישעיהו פרק לב: (א) הֵן לְצֶדֶק יִמְלָךְ מֶלֶךְ וּלְשָׂרִים לְמִשְׁפָּט יָשֹׂרוּ:

מלבי״ם: (א) הן. וכל זה היה בזכות חזקיהו, הוא לא מלך בעבור מלחמות וכיבוש עמים, רק בעבור הצדק, ובעבור שישגיח על השרים, שינהיגו שררתם במשפט. (המשפט הוא לפי הדין וזה ביד השרים, והצדק הוא לפי הזמן והמקום לפנים משורת הדין, וזה היה ביד המלך לבדו):

ישעיהו פרק נח: (א) קְרָא בְגָרוֹן אַל תַּחְשֹׂךְ כַּשּׁוֹפָר הָרֵם קוֹלֶךָ וְהַגֵּד לְעַמִּי פִּשְׁעָם וּלְבֵית יַעֲקֹב חַטֹּאתָם: (ב) וְאוֹתִי יוֹם יוֹם יִדְרֹשׁוּן וְדַעַת דְּרָכַי יֶחְפָּצוּן כְּגוֹי אֲשֶׁר צְדָקָה עָשָׂה וּמִשְׁפַּט אֱלֹהָיו לֹא עָזָב יִשְׁאָלוּנִי מִשְׁפְּטֵי צֶדֶק קִרְבַת אֱלֹהִים יֶחְפָּצוּן:

מלבי״ם: ביאור המילות: (ב) צדקה, ומשפט. עיין הבדלם (למעלה א׳ כ״ז) משפט נגד חבירו וצדקה נגד המקום, הצדקה בקום ועשה, והמשפט בשב ואל תעשה עול, לכן אמר צדקה עשה, ומשפט אלהיו לא עזב, וכן למעלה (נ״ו א׳) שמרו משפט ועשו צדקה: משפט צדק. גדול מן משפט סתמי, משפט הנעשה עפ״י הצדק שלא תשקיף על החקים הכוללים רק על התחלפות הענין כפי המקום והזמן והנושאים, לפי הצדק בעצמו:

מלבי״ם: ביאור הענין: (ב) ואותי. זה טעם מה שצוה לו להרים ולהתמיד קריאתו, כי הם אין מכירים חטאם כלל, כי נגד המצות שבין אדם למקום אותי יום יום ידרשון, חושבים שיוצאים י״ח במה שדורשים אותי וחוקרים אחר המצות האלה הגם שאין עושים אותם.

ונגד המצות שבין אדם לחברו, ששרשם הוא והלכת בדרכיו, שילך בדרכי ה׳ ומדותיו, להיות רחום וחנון גומל חסד כמהו, הנה הם דעת דרכי יחפצון, די להם במה שחפצים לדעת הדרכים האלה הגם שאין דורכים בהם: כגוי אשר צדקה עשה. שהוא המצות שבין אדם למקום: ומשפט אלהיו לא עזב. שהוא המצות שבין אדם לחבירו: כן ישאלוני משפטי צדק. בין אדם לחבירו: וקרבת אלהים יחפצון. בין אדם למקום, כאילו עשו צדקה ומשפט ולא עברו עליהם כלל,

(ור״ל כי המשפט הוא מה שעושים לפי הדין הכללי, והצדק הוא מה שעושים לפנים משורת הדין, ומי שעושה משפט ואינו בוגד נגד הדין עצמו, יוכל לחקור אח״כ ולשאול על משפט צדק שהוא איך יעשה לפנים משורת הדין, אבל מי שעזב את המשפט עצמו גוזל וגונב וכדומה, איך ישאל על הצדק), והם כגוי אשר משפט אלהיו לא עזב ישאלוני

משפטי צדק. וכן הצדקה הוא קיום המצות שבין אדם למקום, כמו ציצית תפילין וכדומה, וקרבת אלהים היא מדרגה יותר גדולה שרוצה להיות כצדיקים הקרובים אל האלהים תמיד על ידי קדושתם ופרישתם,

והנה מי שעשה צדקה והוא שקיים כל המצות שבין אדם למקום אשר הוא חייב בהם, יוכל לחפוץ מדרגה זו שהיא קרבת אלהים, אבל מי שלא עשה צדקה שהם המצות המחויבות, איך יבקש פרישות וחסידות וקדושה שהיא קירבת אלהים. והם כגוי אשר צדקה עשה קרבת אלהים יחפצון:

ירמיהו פרק כב: (יא) כִּי כֹה אָמַר ה׳ אֶל שַׁלֻּם בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ... ס (יג) הוֹי בֹּנֶה בֵיתוֹ בְּלֹא צֶדֶק וַעֲלִיּוֹתָיו בְּלֹא מִשְׁפָּט בְּרֵעֵהוּ יַעֲבֹד חִנָּם וּפֹעֲלוֹ לֹא יִתֶּן לוֹ: (יד) הָאֹמֵר אֶבְנֶה לִּי בֵּית מִדּוֹת וַעֲלִיּוֹת מְרֻוָּחִים וְקָרַע לוֹ חַלּוֹנָי וְסָפוּן בָּאֶרֶז וּמָשׁוֹחַ בַּשָּׁשַׁר: (טו) הֲתִתְמְלֹךְ כִּי אַתָּה מְתַחֲרֶה בָּאָרֶז אָבִיךָ הֲלוֹא אָכַל וְשָׁתָה וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה אָז טוֹב לוֹ: (טז) דָּן דִּין עָנִי וְאֶבְיוֹן אָז טוֹב הֲלוֹא הִיא הַדַּעַת אֹתִי נְאֻם ה׳: (יז) כִּי אֵין עֵינֶיךָ וְלִבְּךָ כִּי אִם עַל בִּצְעֶךָ וְעַל דַּם הַנָּקִי לִשְׁפּוֹךְ וְעַל הָעֹשֶׁק וְעַל הַמְּרוּצָה לַעֲשׂוֹת: (יח) לכן כה אמר ה אל יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה לא יספדו לו הוי אחי והוי אחות... קבורת חמור יקבר...

מלבי״ם: ביאור המילות: (יג) צדק, משפט. הוא לפי הדין, והצדק לפנים משורת הדין (אילת השחר סי׳ תקי״ז): ופעלו. ההבדל בין שכר לפעולה בארתי בס׳ התו״ה (קדושים סי׳ ל׳) ובכ״מ:

מלבי״ם: ביאור הענין: (יג) הוי בונה ביתו. מנבא על יהויקים, שבנה לו בית מלכות ולא שלם שכר הפועלים, והנה מן הדין שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, ובעת שבנה הבית לא הוטל עליו עדיין מצד המשפט לשלם להפועלים שבנו בקבלנות, אבל היה ראוי שישלם להם תחלה מצד הצדק שהוא לפנים משורת הדין, ובנה הבית בלא צדק, אבל בעת שבנה העליה שכבר נגמר הבית כבר היה מחויב מצד המשפט לשלם להפועלים וכשלא שלם בנה בלא משפט: ברעהו. יש הבדל בין שכר לפעולה, שהשכר הוא לפי מה שהשוה א״ע עמו, כמו שכר שכיר, והפעולה הוא לפי מה שפעל ועשה הגם שלא השוה א״ע עמו, והוא ברעהו יעבד חנם, ולא לבד שלא יתן שכרו כי לא השוה א״ע עמו כי גם פועלו לא יתן לו:

(טז) דן. ולא תחשוב שבטל סעודתו לשפוט ענינים גדולים, כי אז בעת שאכל ושתה דן דין עני ואביון: אז טוב לו. לא הוטב לבו מן האכילה רק ממה שעשה משפט לעשוקים: הלא היא הדעת אותי. שזה העדות שידע אותי, וכמ״ש (דה״ב יט, ו) כי לא לאדם תשפטו כי לאלהים ועמכם בדבר המשפט, ואיך עשית אתה בהפך לגזול שכר עני ואביון:

הושע פרק ב: (יח) וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא נְאֻם ה׳ תִּקְרְאִי אִישִׁי וְלֹא תִקְרְאִי לִי עוֹד בַּעְלִי: (יט) וַהֲסִרֹתִי אֶת שְׁמוֹת הַבְּעָלִים מִפִּיהָ וְלֹא יִזָּכְרוּ עוֹד בִּשְׁמָם: (כ) וְכָרַתִּי לָהֶם בְּרִית בַּיּוֹם הַהוּא עִם חַיַּת הַשָּׂדֶה וְעִם עוֹף הַשָּׁמַיִם וְרֶמֶשׂ הָאֲדָמָה וְקֶשֶׁת וְחֶרֶב וּמִלְחָמָה אֶשְׁבּוֹר מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁכַּבְתִּים לָבֶטַח: (כא) וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי לְעוֹלָם וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים: (כב) וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה וְיָדַעַתְּ אֶת ה׳: ס

מלבי״ם: ביאור המילות: (כא כב) צדק ומשפט. בין אדם לחברו, ואמונה בין אדם למקום (ישעיה א׳ כ״א), משפט לפי הדין, צדק לפנים משורת הדין (ישעיה שם), חסד ורחמים עי׳ מ״ש ישעיה ס״ג ו׳, באמונה וידעת הידיעה הוא בדבר שהשיג בחושיו או שהתברר לו ע״י מושכל ראשונות עד שא״א שיסופק כלל. והאמונה הוא בדבר שלא השיג בבירור רק שקבל מפי מגידי אמת, ומאמין בדבר, וכ״מ שיש לו ידיעה ברורה א״צ עוד לאמונה:

מלבי״ם: ביאור הענין: (כא) וארשתיך לי. ואז אארוש אותך מחדש, כמ״ש ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך, ויהיו אירוסין חדשים נבדלים מן הקודמים כמ״ש וכרתי את בית ישראל ברית חדשה, כי האירוסין הקודמים היו רק לזמן כי היו עתידים לחטוא ולבטל הקשר, כמ״ש כי תוליד בנים ובני בנים וכו׳ כי אבד תאבדון מהר וכו׳, וכה״א וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר וכו׳ וחרה אפי בו וכו׳ אבל אז לא יחטאו עוד ולא יבוטל הקשר, וז״ש וארשתיך לי לעולם וזה יהיה ע״י שארשתיך לי בצדק ובמשפט, כי שלמות האדם תלוי בשני דברים, א) בדברים שבינו לבין חברו, ב) בדברים שבין אדם למקום, ונגד דברים שבין אדם לחברו אמר שיעשו אז צדק ומשפט, שהמשפט הוא מה שיתנהג כפי שורת הדין, והצדק הוא מה שיתנהג לפנים משורת הדין, וע״י שאת תביא לנדן שני ענינים יקרים שהם צדק ומשפט, יביא המארס להם כנגדם ג״כ שני מתנות יקרות שהם חסד ורחמים שבעל הרחמים ישקיף על דכאות המרוחם ועניו ויעשה אתו כפי הראוי, וזה נגד משפט, ובעל החסד לא ישקיף על המקבל אם הוא ראוי רק יעשה עמו מצד מדת חסדו, וזה נגד צדק שיעשו המה:

(כב) וארשתיך. ונגד מצות שבין אדם למקום עקרם תלוי באמונה שיאמין בה׳ ובתורתו וביעודיו, ועז״א וארשתיך לי באמונה ואחר שתביא הארוסה בידה מתנה הזאת שהיא האמונה, יביא לה כנגדן מתנה מצדו שתדע את ה׳, שיגלה לה אותותיו ומופתיו והשראת שכינתו בתוכם עד שידעו את ה׳ בידיעה ברורה כדבר המושג בחוש, שלא יצטרכו עוד לאמונה, שהאמונה היא בדבר שאין לו בו ידיעה ברורה רק קבלה, אבל הם יהיה להם ידיעה לדעת את ה׳ שהוא גדול מן האמונה:

תהלים פרק ט: (ח) וה׳ לְעוֹלָם יֵשֵׁב כּוֹנֵן לַמִּשְׁפָּט כִּסְאוֹ: (ט) וְהוּא יִשְׁפֹּט תֵּבֵל בְּצֶדֶק יָדִין לְאֻמִּים בְּמֵישָׁרִים:

מלבי״ם: ביאור המילות: (ט) ישפט תבל בצדק ידין לאומים במישרים. המשפט הוא המשפט הערוך, והדין הוא שמיעת הטענות וחקירת המשפט (כנ״ל פסוק ה׳), ויש הבדל בין צדק ובין מישרים, הצדק ישקיף שיהיה המשפט בצדק לא בעול, והיושר לא ישקיף על חקי המשפט כלל רק על היושר ולפנים משורת הדין, הנהגת כלל התבל כבר ערוכים מששת ימי בראשית והוא משפט ערוך ומסודר, וה׳ ינהיג תבל לפי הצדק ואין עול ואין יוצא מגדר המשפט, והלאומים שהם בעלי בחירה ויתחדש בהם דין לדין לפי המעשה, יכנס עמהם לפנים משורת הדין עפ״י היושר, ועפ״י דין מעשיהם יבטל לפעמים המשפט הקבוע וההנהגה הסדורה להתנהג לפי הישר והטוב, (וע״ל צ״ח ט׳):

תהלים פרק עב: (א) לִשְׁלֹמֹה אֱלֹהִים מִשְׁפָּטֶיךָ לְמֶלֶךְ תֵּן וְצִדְקָתְךָ לְבֶן מֶלֶךְ: (ב) יָדִין עַמְּךָ בְצֶדֶק וַעֲנִיֶּיךָ בְמִשְׁפָּט: (ג) יִשְׂאוּ הָרִים שָׁלוֹם לָעָם וּגְבָעוֹת בִּצְדָקָה: (ד) יִשְׁפֹּט עֲנִיֵּי עָם יוֹשִׁיעַ לִבְנֵי אֶבְיוֹן וִידַכֵּא עוֹשֵׁק: (ה) יִירָאוּךָ עִם שָׁמֶשׁ וְלִפְנֵי יָרֵחַ דּוֹר דּוֹרִים:

מלבי״ם: ביאור המילות: (א) משפטיך, וצדקתך, המשפט הוא בין אדם לחברו והצדקה בין אדם למקום, כמ״ש ישעיה (א׳ כ״א): (ב) בצדק, במשפט. המשפט הוא לפי הנימוס

הקבוע והצדק ישקיף על הענין והזמן והנדונים ולא ישקיף על הנימוס בהחלט רק יעשה לפנים משורת הדין (ישעי' שם):

ביאור הענין: (א) לשלמה ...אלהים משפטיך למלך תן, הנה המשפט הראשיי הכללי הוא היסוד, והוא הפלס שבו ישקלו המחוקקים כל הנימוסים הפרטיים, שכל ענין חלקי אשר יובא לפני השופטים צריכים לבחנו ע"פ החק העליון של המשפט הראשי, אותם הפילוסופים כולם הודו שאי אפשר לשכל האדם למצוא החק העליון והיסוד הראשי של המשפט, והוא רק אצל האלהים שאצלו נמצא התבונה הכללית, וע"כ בקש משפטיך למלך תן, שהוא שיתן לו המשפטים הראשים שהם אצל ה', שמאתם יסתעפו כל המשפטים החלקיים, וכמו שבקש שלמה עצמו ונתת לעבדך לב הבין לשמוע משפט, היינו שיסודי המשפט יהיו טבועים בלבו כפי מה שהם אצל המחוקק העליו הבב"ת,

ויש הבדל בין משפט וצדקה, שהמשפט הוא בין אדם לחבירו, והצדקה היא צדקת המעשים בין אדם למקום, והנה גם הצדקה לא ימצא האדם מעצמו, כי דרכי הנפש רבות מאוד, והמעשה הנרצה לאלהים נעלמת, וא"א לדעת ארחותיה רק מאלהים, וע"ז בקש וצדקתך לבן מלך וכבר בארתי (ישעיה סי' ט' עמ"ש להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה) שהקמת המלך והכנת כסאו בתחלה הוא ע"י המשפט, כמ"ש ושפטנו מלכנו, אבל שתתקיים המלוכה לזרעו אחריו דור דורים, זה תלוי בזכות הצדקה, כי בצדקה יכון כסא, ועז"א משפטיך למלך תן, תן לו המשפט מצד המלוכה, ותן לו צדקתך מצד שהוא בן מלך, שהמלכות בידו בירושה מאב לבן, ומעתה יבאר תחלה איכות המשפט (פסוק ב' ג' ד') ואח"כ יבאר ענין הצדקה:

(ב) ידין, המשפט הוא כפי הנימוס הקבוע, והצדק הוא כפי הענין הפרטי, שלפעמים יטה מקו המשפט לעשות לפנים משורת הדין כפי הזמן והמקום והענין והנידון, ואמר כי ידין את העם בכלל לפי הצדק ולא יעמיד דבריו תמיד על דין תורה אם יראה שהצדק הפרטי יחייב להטות מן המשפט הכללי, כמו אם העשיר יש לו דין עם העני וזוכה לפי המשפט ולא לפי הצדק, יכוף את העשיר לעשות לפנים משורת הדין, אבל ענייך ידין במשפט, שדין העניים ישפוט ע"פ דין תורה, ויקוב הדין את ההר, ולא יטה משפטם אל לפנים משורת הדין בשאין לאל ידם לעשות כן מפני ענים:

(ג) ישאו, והנה שיתמיד הצדק והמשפט באומה, תלוי, א] מצד השופט, ועז"א ידין עמך בצדק, ב] מצד העם, שלפעמים יטו משפט מפני עניים, שעל ידי עניים יעשו עשק ועול, ועז"א ישאו הרים שלום לעם, שע"י שיהיה ריבוי תבואה בהרים כמ"ש אחר זה יהי פסת בר בארץ בראש הרים, על ידי זה ישאו להם אלומות השלום ולא יהיה ריב ועשק ביניהם, ולפעמים יטו משפט ע"י שהם רשעים ואין יראת ה' בלבם, עז"א שגבעות ישאו להם שלום ע"י הצדקה, שכולם יהיו עובדי ה' ויראיו:

(ד) ישפט, מבאר כי עניני המשפט שלו בין אדם לאדם ישתרעו על ג' דברים, א] המשפט בין אדם לחבירו בעניני מקנה וקנין מלוה ולוה וכדומה, ועז"א ישפוט עניי עם, שלא לבד שישפוט משפט העשירים כי ישפוט גם דין עניים בין עני לעני, גם דין של פרוטה ישפוט כדין מאה מנה, ב] המשפט לתת לאביון חוקו, שבני אביון שאין להם מה לאכול יתן להם מזון ומחיה, ועז"א יושיע לבני אביון, ג] משפט נגד הגוזל והחומס והעושק להענישו ולדכאו, ועז"א וידכא עושק, הא' הוא מצד אהבת הצדק והיושר, הב' הוא מצד הנדיבות והרחמים וטוב המדות, והג' הוא מצד הקנאה והגבורה ליסר עושי עול:

(ה) ייראוך עתה מבאר מ"ש וצדקתך לבן מלך, הצדקה בין אדם למקום ויראת ה' תהיה קבועה בלב העם, עד שימליץ שייראוך עם שמש, יצייר את השמש והירח הסובבים במערכתם תמיד בלי שנוי ובלי הפסק מצד צוי ה', שהם יראים את ה' ושומרים מצותיו, וזה ההבדל בין יצורי ה' העליונים ובין האדם, שהאדם י"ל בחירה ויצרו יטהו לפעמים

מלשמוע פקודת ה׳, אבל העליונים ששים ושמחים לעשות רצון קונם מבלי שינוי ונטיה, ויצייר שהדור ההוא יתדמו ביראתם את ה׳ ובהתמדתם לעשות רצונו כמו השמש והירח, כי כן לא ישנו רצונו בשום פעם ויראת ה׳ תשוב להיות טבעיית בלבם מבלי נטיה כלל לעבור על רצונו, וזה יתמיד לדור דורים כימי השמים על הארץ:

תהלים פרק פב: (א) מִזְמוֹר לְאָסָף אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט: (ב) עַד מָתַי תִּשְׁפְּטוּ עָוֶל וּפְנֵי רְשָׁעִים תִּשְׂאוּ סֶלָה: (ג) שִׁפְטוּ דַל וְיָתוֹם עָנִי וָרָשׁ הַצְדִּיקוּ: (ד) פַּלְּטוּ דַל וְאֶבְיוֹן מִיַּד רְשָׁעִים הַצִּילוּ:

מלבי״ם: (א) מזמור לאסף, הוסד נגד השופטים המטים משפט, וכפי סדר המזמורים נראה שגם שיר זה (כמו השיר שאח״ז) נתקן בימי יהושפט שהעמיד שופטים בכל עיר ועיר והזהיר אותם, דעו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה׳ ועמכם בדבר המשפט, ועתה יהי פחד ה׳ עליהם (דה״ב י״ט): אלהים נצב בעדת אל, אלהים עומד בין הבעלי דינים והעדים הבאים למשפט שהם צריכים לעמוד, אלהים עומד עמהם, וגם בקרב אלהים ישפט, גם נמצא בין השופטים ושופט עמהם, ומצייר ששופט בקרב אלהים, היינו בקרב לב השופטים נמצא דבר אלהים המזהיר אותם, ואומר להם.

(ב) עד מתי תשפטו עול, יצייר שה׳ צועק זאת בין עדות הבע״ד שמזהיר עמהם את השופטים, וגם ידבר כן בקרב השופטים (והמליצה שנפשם המוסריית תעיד להם בלבבם בשם ה׳ כי לא טוב עושים) והנה נטיית המשפט יהיה בשני פנים, א] במשפט של שני בעלי דינים שבאים למשפט מלוה ולוה, קונה ומוכר, וכדומה עז״א עד מתי תשפטו עול, ב] בהעלם עין מעשות משפט בעושקים וחומסים ובעלי זרוע, ועז״א עד מתי פני רשעים תשאו, סלה סיום הענין:

(ג) שפטו, כ״ז מדברי האל, נגד הטיית משפט בין שני בעלי דינים אומר שפטו דל ויתום, ומוסיף לאמר עני ורש הצדיקו, שישפטו משפט צדק, שהצדק הוא יותר מן המשפט שישקיף לפי הענין והנדונים:

תהלים פרק פה: (יא) חֶסֶד וֶאֱמֶת נִפְגָּשׁוּ צֶדֶק וְשָׁלוֹם נָשָׁקוּ: (יב) אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף: (יג) גַּם ה׳ יִתֵּן הַטּוֹב וְאַרְצֵנוּ תִּתֵּן יְבוּלָהּ: (יד) צֶדֶק לְפָנָיו יְהַלֵּךְ וְיָשֵׂם לְדֶרֶךְ פְּעָמָיו:

מלבי״ם: (יא) חסד ואמת נפגשו, עתה מבאר איך יהיה זה, אומר כי בתשועה זו יפגשו חסד ואמת, שתהיה מורכבת מחסד ואמת גם יחד, עד ששניהם יפגשו יחדיו כשני ריעים הפוגשים זה את זה באמצע הדרך, שהאמת תעלה מן הארץ שהוא זכות הדור, ולנגדה ירד החסד מן השמים שהיא התשועה הגדולה בלתי בעל תכלית יותר מכפי המעשים, והנה תולדות הפגישה הזאת שיפגשו חסד ואמת, הם צדק ושלום, כי גדר הצדק שהוא ממוצע בין המשפט ובין החסד, כי התשלומין שהם מוגבלים כפי המעשה שהוא האמת הם בדרך משפט, אבל גדר הצדק והבדלו מן משפט שהוא לא ישקיף על חקות המשפט הכללים רק יעשה לפנים משורת הדין, והוא דבר ממוצע בין האמת שהוא הדין הגמור ובין החסד הגמור, כי הוא חסד מורכב עם משפט, שבהצדק יפגשו יחדו חסד ואמת, הנתונה לפי האמת והדין, והנתונה לפי החסד ולפנים משורת הדין,

וכבר בארנו שע״י שהחסד שיעשה ה׳ הוא מיוסד על האמת שהוא המעשה, בהכרח ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו, היינו שישגיח שהמקבל החסד יהיה לו קיום ולא יתמוטט מן העמוד שהחסד נשען עליו, רצוני שלא יבא לידי חטא כמ״ש ואל ישובו לכסלה, לפ״ז ע״י שחסד ואמת נפגשו, עי״ז צדק ושלום נשקו, כי מפגישת החסד עם האמת יבא הצדק

מלמעלה לרגלי החסד הבא משם, והשלום יבא מלמטה לרגלי האמת העולה ממטה למעלה, ושניהם נשקו ויתחברו יחדיו, ומפרש.

(יד) צדק, יצייר במליצתו הנשגבה, שהטוב שיתן ה' אינו רוצה ללכת בדרך לבדו עד שילך מורה דרך לפניו שהוא הצדק, עד שימשל הצדק כמורה דרך ומנהל שהולך לפני הטוב ומראה לו הדרך ומנהלהו, ואז הטוב הולך ונמשך אחריו, וז"ש הצדק לפניו יהלך (היינו לפני הטוב המוזכר בכתוב הקודם) ואז (הטוב) ישים לדרך פעמיו, אז יכין הטוב את פעמיו ללכת בדרכו לרגלי הצדק, והכונה שיבא הטוב לרגלי הצדק:

תהלים פרק פט: (יד) לְךָ זְרוֹעַ עִם גְּבוּרָה תָּעֹז יָדְךָ תָּרוּם יְמִינֶךָ: (טו) צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כִּסְאֶךָ חֶסֶד וֶאֱמֶת יְקַדְּמוּ פָנֶיךָ: (טז) אַשְׁרֵי הָעָם יוֹדְעֵי תְרוּעָה ה' בְּאוֹר פָּנֶיךָ יְהַלֵּכוּן:

מלבי"ם: (טו) צדק ומשפט מכון כסאך, אחר שבאר שני מיני ההנהגות שבם ינהיג ה' את עולמו, שקראם בשם חסד ואמת או אמונה, מסיים לאמר שהכסא שעליה ישב ה' להנהיג את ברואיו התחתונים, (כי כסא ה' המוזכר בתנ"ך מציין הנהגתו את העולם התחתון), היא מכוננת על צדק ומשפט,

כי גדר המשפט הוא מה שיעשה לפי הדין הקבוע, וגדר הצדק הוא מה שיעשה לפנים משורת הדין, שאז לא ישקיף השופט על הנימוס הקבוע רק על הזמן והענין והנשפטים, וכן ינהיג ה' את עולמו לפעמים במשפט, והיא בהנהגה הטבעית המסודרת, שהכל קצוב ושקול בפלס לפי נימוסים וחקים קבועים לא ישתנו ולא יבדילו בין הראוי ובין הבלתי ראוי רק העולם כמנהגו נוהג לתת לכל נמצא חקו, ולפעמים ינהיג בצדק, שישקיף לפי הזמן והענין ולפי מעשה הנמצאים, והוא ההנהגה הנסית ההשגחיית שאינה נמדדת לפי חקי הטבע הקבועים,

והנה שורש המשפט הוא האמת הנמצא בנפש השופט, ושורש הצדק הוא החסד המוטבע בנפשו, שע"י שנשרש בלב השופט אהבת האמת לא יטה מן המשפט הקבוע, וע"י שנשרש בלבו אהבת החסד יטה אל הצדק לפנים משורת הדין לעשות חסד אעפ"י שאינו כפי המשפט הקבוע ואמתת הנימוס לאמתו, וכן יאמר אצל ה' שמה שצדק ומשפט מכון כסאך, זה נמשך ע"י שחסד ואמת יקדמו פניך, שע"י שהחסד יקדמו פניך תעשה צדק, וע"י האמת תעשה משפט, עד שמשני השרשים הקבועים במדותיך שהם חסד ואמת, יתגלו בהנהגה התחתונה צדק ומשפט, שהיא ההנהגה הטבעיית לפי המשפט וההנהגה הנסיית לפי הצדק:

תהלים פרק צד: (יג) לְהַשְׁקִיט לוֹ מִימֵי רָע עַד יִכָּרֶה לָרָשָׁע שָׁחַת: (יד) כִּי לֹא יִטֹּשׁ ה' עַמּוֹ וְנַחֲלָתוֹ לֹא יַעֲזֹב: (טו) כִּי עַד צֶדֶק יָשׁוּב מִשְׁפָּט וְאַחֲרָיו כָּל יִשְׁרֵי לֵב: (טז) מִי יָקוּם לִי עִם מְרֵעִים מִי יִתְיַצֵּב לִי עִם פֹּעֲלֵי אָוֶן:

מלבי"ם: (יב - יג) אשרי עתה מתחיל להשיב על שאלת צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, שע"י שהרשע מצליח ימהר ויבא קצו ואחריתו עדי אובד, כמ"ש ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, והצדיק על ידי היסורים הזמניים ימלט מאבדון נצחי, וז"ש אשרי הגבר אשר תיסרנו יה להשקיט לו מימי רע, שע"י שתיסרנו ביסורים זמניים ישקיט לו מימי הרעה שהוא ימי המות, שאז יכרה לרשע שחת עדי עד, להאבידו לעולם, ומ"ש ומתורתך תלמדנו, הוא מאמר מוסגר שזה למדנו מן התורה, כמ"ש ומשלם אל שונאיו כנ"ל, או שהמאמר מקביל אשרי הגבר אשר תיסרנו להשקיט לו מימי רע, ומתורתך תלמדנו כי לא יטוש ה' עמו:

(יד) כי ועמ"ש עמך ה' ידכאו ונחלתך יענו משיב כי לא יטוש ה' עמו, וסופו לריב ריבם מיד הרשע המריע להם:

(טו) כי עד צדק ישוב משפט, מבאר הטעם שה' מאחר עונש הרשע, כי המשפט ישוב מדרכו ללכת עד הצדק, ופי' הדבר כי המשפט הוא כפי שורת הדין, והצדק לא ילך עפ"י עומק הדין הגמור רק ישקיף על הזמן והמקום והענין שהוא לפנים משורת הדין,

ויצוייר שהגם שיחוייב הרשע להענש עפ"י המשפט הגמור, יתאחר המשפט בהשקף על הצדק, שיאחר ענשו ע"י זכות קדום שעשה איזה מצוה, או ע"י זכות אבות, או ע"י שיוליד בנים צדיקים, או שממתין אולי ישוב בתשובה, או שממתין עד שתתמלא סאתו או שהוא צדיק בערך שיש בדורו רשעים גדולים ממנו, שכ"ז ממדת הצדק, עד שעת יצא המשפט להעניש את הרשע יביט שהצדק הוא עדיין רחוק ממקום העונש, ר"ל שלפי הצדק לא הגיע עדיין זמן ענשו, וישוב המשפט מדרכו לאחור אל מקום הצדק, ולא ילך עד שהצדק ילך עמו, ר"ל עד שיגיע זמן ענשו גם לפי הצדק, וכן אחריו (ישובו) כל ישרי לב, כן כל ישרי לב עת רוצים לקבל שכרם כפי חקות המשפט, ישובו מדרכם אל הצדק, שלפעמים הגם שלפי המשפט ראוי שהצדיק יקבל שכרו תיכף, לא יחוייב כן מצד הצדק, בעבור איזה עון קדום, או להוריש זכותו לבניו, וכדומה, שיתאחר גמול הצדיקים עפ"י דרכי הצדק, הגם שהיה ראוי שיקבלוהו לפי חקי המשפט ודין הגמור, יבחרו ישרי לב יותר שיתנהג עמהם עפ"י חקי הצדק. ובפשוט יבואר שר"ל שהגם שבעת יצלח הרשע ידמה לנו שהמשפט אינו לפי הצדק, כמ"ש כי רשע מכתיר את הצדיק ע"כ יצא משפט מעוקל, אבל אח"כ ישוב המשפט אל הצדק, וכל ישרי לב ימשכו אחריו לראות צדקת ה' במשפטיו:

תהלים פרק צז: (א) ה' מָלָךְ תָּגֵל הָאָרֶץ יִשְׂמְחוּ אִיִּים רַבִּים: (ב) עָנָן וַעֲרָפֶל סְבִיבָיו צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כִּסְאוֹ:

מלבי"ם: ביאור המילות: (ב) צדק, ומשפט. המשפט הוא לפי חקת הדין, והצדק הוא לפנים משורת הדין לפני הענין והנידונים, (למעלה ע"ב ב', פ"ה י"א, פ"ט ט"ו, צ"ד ט"ו):

משלי פרק א: (א) מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֶן דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: (ב) לָדַעַת חָכְמָה וּמוּסָר לְהָבִין אִמְרֵי בִינָה: (ג) לָקַחַת מוּסַר הַשְׂכֵּל צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים:

מלבי"ם: (ג) לקחת מוסר השכל, ...וכן ע"י המשלים האלה יקח צדק ומשפט, שהוא איך יתנהג בענינים שבין אדם לחברו ובהנהגה המדינית, המשפט הוא מה שיעשה ע"פ הדין, והצדק הוא לפנים משורת הדין שישקיף על המקום והזמן והענין שלפיהם יטה לפעמים מן קו הדין לעשות כפי הצדק, וכן שיעשה מישרים, ושם זה נופל בין על הישר בדעותיו בדברים עיונים, בין על הישר במעשיו בדברים המעשיים, בין בדברים שתחת סוג החכמה בין מה שתחת סוג הבינה, אם שכלו ומעשיו הולכים ע"פ חקי היושר, וכ"ז ילמד מן המשלים האלה:

משלי ב ט: אָז תָּבִין צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים כָּל מַעְגַּל טוֹב:

מלבי"ם: (ט) אז תבין צדק, חוץ ממה שישפיע עליו חכמה ובינה ודעת אלהים, יבין ג"כ צדק ומשפט, שהיא ההנהגה בין אדם לחברו, ומשפט הוא מה שמחוייב לפי שורת הדין וצדק הוא מה שיעשה לפנים משורת דין, וכן במדות ובתכונות הנפש יבין מישרים, שהוא מה שמחייב היושר, ובזה יש שני ענינים, א] הדרך האמצעי הישר שהוא טוב תמיד, ב] המעגל שהוא הדרך הסבובי שלפעמים צריך לצאת מדרך הישר, אל מעגל סבובי, כמו

להתאכזר ולהתגאות נגד רשעים, וזה אינו טוב תמיד, כי מדות האכזריות והגאוה רעים בעצמם, רק שלפעמים הוא טוב אם על ידו יבוא אל דרך הישר, ועז״א כל מעגל טוב:

משלי כא ג: עֲשֹׂה צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחָר לה׳ מִזָּבַח:

מלבי״ם: ביאור המילות: (ג) צדקה ומשפט. הצדקה הם המצות שבין אדם למקום, והמשפט הוא בין אדם לחברו, ישעיה (א׳ כ״א) ובכל התנ״ך:

ביאור הענין: (ג) עשה צדקה ומשפט נבחר לה׳ מזבח, מפני שהיו חושבים שהבאת הקרבנות היא עבודה רצויה אל ה׳ מצד עצמה, והיו משתדלים ומרבים בהבאת הקרבנות, וכבר הרבו הנביאים להוכיח ע״ז ולהראות שהקרבנות אינם תכליות לעצמם רק הם אמצעיים, שבזה מראים ההכנעה שמוכן להקריב א״ע ולמסור נפשו על קדושת ה׳, ולשמוע דבריו ומצותיו שצוה על המשפט והצדקה, שכולל מצות שבין אדם לחברו ושבין אדם למקום, והוא התכלית, א״כ עשות צדקה ומשפט נבחר מזבח, אחר שהזבח הוא רק אמצעי אליהם, והתכלית נבחר מן האמצעי,

ובא ג״כ לבאר מ״ש כל דרכי איש ישר בעיניו, והאיש המרבה בהבאת הקרבנות נדמה לו שקיים מצות ה׳, ובאמת אינו הדרך הישר שהוא הדרך היותר קצר, וזה דרך ארוך להגיע אל עיר שהוא המשפט והצדקה, שהדרך היותר קצר אם עושה המשפט והצדקה בעצמם בלא הדרך הסבובי שהוא הקרבנות, כי אין המעשה בעצמה נרצה, רק הלב והמחשבה והכונה, שעז״א ותוכן לבות ה׳:

איוב פרק ח: (א) וַיַּעַן בִּלְדַּד הַשּׁוּחִי וַיֹּאמַר: (ב) עַד אָן תְּמַלֵּל אֵלֶּה וְרוּחַ כַּבִּיר אִמְרֵי פִיךָ: (ג) הַאֵל יְעַוֵּת מִשְׁפָּט וְאִם שַׁדַּי יְעַוֵּת צֶדֶק:

מלבי״ם: ביאור המילות: (ג) משפט, צדק. המשפט הוא כפי הדין, והצדק הוא לפי היושר לפנים משורת הדין בהשקף על העת והמקום והנדונים כמ״ש בכ״מ, ואם מסר ההנהגה להמערכה בכלל מצד שא״ל יכולת ובזה עוות משפט הכולל זה נגד חק האל, ששם האל מורה על התוקף והיכולת, ואם עוות צדק פרטי הנוגע לך הוא נגד שם שדי שמורה השגחתו הפרטיית:

איוב פרק כט: (יג) בִּרְכַּת אֹבֵד עָלַי תָּבֹא וְלֵב אַלְמָנָה אַרְנִן: (יד) צֶדֶק לָבַשְׁתִּי וַיִּלְבָּשֵׁנִי כִּמְעִיל וְצָנִיף מִשְׁפָּטִי:

מלבי״ם: (יד) צדק, את הצדק לבשתי כלבוש, והמשפט היה לי כמעיל וצניף. והנה הצדק הוא מה שיעשה לפנים משורת הדין, שזה היה מיוחד לו לבדו, וע״כ ממשילו ללבוש שהוא הבגד התחתון, והמשפט הוא מה שיעשה כפי שורת הדין, וזה היה ענין כולל במעיל וצניף שלובשים אותם מלמעלה,

- - - - - -

מדברי מלבי"ם בענין: צדקה ומשפט - משפט וצדקה

בראשית פרשת לך לך (טו ו): והאמין בה' ויחשבה לו לצדקה:

מלבי"ם: (ו) והאמין בה'. ואז האמין בה' ובהשגחתו הפרטיית ועזב דעותיו הקודמים שנמשך אחר דעת האצטגנינים והאמין שאינו נתון תחת המזל רק תחת ההשגחה הפרטיית. ויחשבה לו לצדקה, ר"ל אבל כאשר עיין וחקר באיזה זכות ישנה ה' את המזל וישדד את המערכה בעבורו, אם הוא על פי מעשיו וזכותו, או הוא מצד החסד לבד, היה קטן בעיניו שיחשוב שזה הוא ע"פ מעשיו מצד המשפט, כי נדמה לו כי אין לו זכות ומע"ט שיזכה בהם, וחשב שה' עושה לו זה מצד הצדקה העליונה וחסד ה' שלא מצד זכות.

והנה התבאר אצלי בפירוש התנ"ך בכמה מקומות שכל מקום שיבואו שמות משפט וצדקה אצל ה', יציין בשם משפט המעשים שיעשה ה' בהשקף על זכות בני אדם ומעשיהם, ובשם צדקה יציין המעשים שיעשה ה' מצד אלהותו וצדקתו וחסדו שלא ע"י זכות בני אדם, ויש הבדל ביניהם, שאשר יעשה ה' מצד המשפט עפ"י הזכות והמעשה, אז יופסק הטוב ההוא בעת שבני אדם ירעו מעשיהם ולא יהיה להם עוד זכות שתאריך הטובה עליהם, אבל מה שיעשה ה' מצד הצדקה העליונה שלא בהשקף על המעשה רק מצד חסד ה', הוא לא יופסק לעולם, אחר שאינו תלוי בזכות בני אדם והכנתם, ואברהם חשב שמה שהבטיח לו ה' לשדד המזל אינו מצד זכות, רק ויחשבה לו צדקה חשב שהוא מצד הצדקה העליונה:

דברים פרשת ואתחנן (ו כה) ...וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ כִּי נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּנוּ:

מלבי"ם: (כה) וצדקה (תשובה ג' על המשפטים), שעל חלק המשפטים יקשה מאד איך יצויר שיהיה שלמות הנפשי נקנה על ידם, אחר שהם רק משפטים נמוסים לקיום הישוב המדיני, וכאשר התקשה בזה בעקרים (ח"ג פכ"ח) ומה יוסיפו שלמות אל הנפש בלמדו דיני שור ובור ומבעה והבער וכדומה.

והנה כבר בארתי בפירוש התנ"ך שבכל מקום שנזכר בכתבי הקודש השמות משפט וצדקה, יכוין במשפט על המצות שבין אדם לחברו, ובשם צדקה יכוין על המצות שבין אדם למקום, עפ"ז יאמר שבאמת מעשה המשפטים בעצמם אם יעשם רק מצד שהשכל מחייבם לשמור הקבוץ המדיני ולתקון המדות וכדומה, הם רק כמשפטים נמוסים שישנם לכל עם ועם שאינם רק לתקון הקבוץ לבד, אבל משפטי התורה צריך לשמור אותם לא מצד שהם נמוסים שכליים רק מצד שהם משפטים אלהיים מצד מה שהשם צוה אותם, ומצד זה תפול עליהם ג"כ שם צדקה, שנופל על מצות שבין אדם למקום, כי מצד שעושה אותם לא מצד חיוב שכלי רק מצד שצוה ה' אותם הם מצות שבין אדם למקום, ומצד זה מקנים שלמות לנפש כמו מצות שנקראים בשם צדקה, וכמ"ש בעקרים שם,

וז"ש וצדקה תהיה לנו ר"ל שתהיה לנו כמצות שבין אדם למקום, וזה ע"י שנשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלהינו, שנעשה המשפטים לא מצד חיוב השכל רק מצד אשר צונו, וכמ"ש בפי' תהלים (סי' יח) על פסוק כי כל משפטיו לנגדי:

ישעיהו פרק א: (כז) צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפָּדֶה וְשָׁבֶיהָ בִּצְדָקָה:

מלבי״ם: ביאור המילות: (כז) במשפט, בצדקה. דע כי צדקה ומשפט הנרדפים בכתבי הקדש, תהיה הצדקה בין אדם למקום, והמשפט בין אדם לחברו, כמ״ש צדקת ה׳ עשה, ומשפטיו עם ישראל (דברים לג כא), וכן בארנוה בכמה מקומות בתנ״ך. (וע״ל: ה׳ ז׳ י״ז. ט׳ ז׳. כ״ח י״ז. ל״ב ט״ז. ל״ג ה׳. נ״ו א׳. נ״ח ב׳. נ״ט י״ד):

ישעיהו פרק נו: (א) כֹּה אָמַר ה׳ שִׁמְרוּ מִשְׁפָּט וַעֲשׂוּ צְדָקָה כִּי קְרוֹבָה יְשׁוּעָתִי לָבוֹא וְצִדְקָתִי לְהִגָּלוֹת:

מלבי״ם: ביאור המילות: (א) משפט, צדקה. בארתי למעלה (א׳ כ״ז) שכ״מ יהיה המשפט בין אדם לחברו והצדקה בין אדם למקום, המשפט צריך שמירה בל יעבור חק, והצדקה צריכה עשיה לפעול ולעשות, וההבדל בין צדקתי ובין ישועתי מבואר לקמן (נ״ט י״ז):

ישעיהו פרק נח: (ב) וְאוֹתִי יוֹם יוֹם יִדְרֹשׁוּן וְדַעַת דְּרָכַי יֶחְפָּצוּן כְּגוֹי אֲשֶׁר צְדָקָה עָשָׂה וּמִשְׁפַּט אֱלֹהָיו לֹא עָזָב יִשְׁאָלוּנִי מִשְׁפְּטֵי צֶדֶק קִרְבַת אֱלֹהִים יֶחְפָּצוּן:

מלבי״ם: ביאור המילות: (ב) צדקה, ומשפט. עיין הבדלם (למעלה א׳ כ״ז) משפט נגד חברו וצדקה נגד המקום, הצדקה בקום ועשה, והמשפט בשב ואל תעשה עול, לכן אמר צדקה עשה, ומשפט אלהיו לא עזב, וכן למעלה (נ״ו א׳) שמרו משפט ועשו צדקה: משפט צדק. גדול מן משפט סתמי, משפט הנעשה עפ״י הצדק שלא תשקיף על החקים הכוללים רק על התחלפות הענין כפי המקום והזמן והנושאים, לפי הצדק בעצמו:

ישעיהו פרק נט: (יד) וְהֻסַּג אָחוֹר מִשְׁפָּט וּצְדָקָה מֵרָחוֹק תַּעֲמֹד כִּי כָשְׁלָה בָרְחוֹב אֱמֶת וּנְכֹחָה לֹא תוּכַל לָבוֹא:

מלבי״ם: (יד) והוסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמד: המשפט הוא בין אדם לחבירו, והצדקה היא בין אדם למקום, המשפט טבע האדם נוטה אליו כי השכל יחייב אותו, והמליצה תציירהו כאילו הוא נמצא תמיד אצל בני אדם, ועתה הוסג אחור והלך לו מהם. והצדקה אין טבע האדם נוטה אליה, ואינה נמצאת אצל האדם בטבע, וצריך שהאדם יקרא לה שתבא אליו, ועתה מרחוק תעמוד, (כי לא נסוגה אחור, כי לא היתה עדיין אצלם כלל, כי היא אינה באה מעצמה).

ומצייר כי המשפט הולך לפני הצדקה, ששמירת המשפט השכלי קודם בטבע לשמירת הדת האלהית, ואחר שהמשפט נסוג אחור מהם, הגם שכבר היה אצלם, ממילא הצדקה תעמוד ותשאר על מקומה מרחוק:

כי כשלה. הדלתות מגבילות, והסג אחור משפט כי כשלה ברחוב אמת, וצדקה מרחוק תעמד כי נכחה לא תוכל לבא. ומשפט יסודותיו בנויים על אדני האמת, שאם אין אמת אין אפשריות למשפט, שאם הבע״ד ישקרו, העדים יכזבו, והשופטים בשקר יכון כסאם, איך יעשה משפט, ואחר שהאמת נכשל ונפל ברחוב, (ר״ל הגם שאין דרך האמת להכשל במקום הרחוב ששם ימצאו אנשים מחזיקים בו, כי במקום אסיפת האנשים תתברר האמת תמיד), כי השקר מושל בפרהסיא, לכן הוסג אחור משפט, ונכוחה הוא מה שיגביל האדם דרכו נוכח דרך ה׳, שזה שורש המצות שבין אדם למקום שיתקדש יען שקדוש הוא ה׳, ולכן הצדקה תעמוד מרחוק יען כי לא תוכל לבא הנכחה, שהוא תנאי הצדקה, שלא תכון

הצדקה שהם מצות שבין אדם למקום אם לא ע״י הנכוחה שהיא שיגביל דרכיו נגד דרכי ה׳ לעזוב עניניו הבשריים, ולהנהיגם תחת הנהגה גבוהה אלהית, אולם אחר שכשל ברחוב אמת, איך תבא הנכוחה, הלא האמת נמצא עם האדם בטבע, ואם הוא נכשל איך יגביל דרכיו נגד ה׳ שזה אין טבעי, וצריך שתבא אליו מבחוץ ע״י לימוד וקבלה:

ירמיהו פרק ד: (ב) וְנִשְׁבַּעְתָּ חַי ה׳ בֶּאֱמֶת בְּמִשְׁפָּט וּבִצְדָקָה וְהִתְבָּרְכוּ בוֹ גוֹיִם וּבוֹ יִתְהַלָּלוּ:

מלבי״ם: ביאור המילות: (ב) באמת במשפט ובצדקה. שם אמת בא גם על דברים העיונים, כמ״ש ראש דברך אמת, תורת אמת. ומשפט וצדקה מובדלים, משפט בין אדם לחברו, וצדקה בין אדם למקום, והתבאר (ישעיה א׳ כ״ז):

ביאור הענין: (ב) ונשבעת. ונגד הטענה הב׳ כי הבושת אכלה יגיע אבותיכם, שהיא היאוש והרפיון שאתה מיאש א״ע, איעצך כי תשבע חי ה׳, תחזק הדבר בשבועה כי תבחר מעתה באמת במשפט ובצדקה, שהם שלשה דברים שהעולם עומד עליהם: האמת. היא האמונה בדברים העיונים, כמו ידיעת האחדות וההשגחה והגמול ויתר פנות האמתיות: ומשפט וצדקה. כוללים המעשים, משפט בין אדם לחברו וצדקה בין אדם למקום, אם תחזק א״ע בשבועה לבחור שלשה אלה שהם תורה ועבודה וג״ח שדברו חז״ל באבות (פ״א מ״ב), ואז לא תאמר עוד נשכבה בבשתנו ותכסנו כלימתנו שהיא הבושה מעצמך והכלימה מאחרים שיש לך מן האליל שעבדת, לא כן מעבודת ה׳ יתברכו בו גוים גם יתהללו, הברכה הוא השפע שיקבל המתברך המאמין בו, והוא הפך מן בושה, וההילול הוא מה שיתפאר בשפע זאת לעיני כל, וזה הפך מן כלימה:

ירמיהו פרק כב: (טו) הֲתִמְלֹךְ כִּי אַתָּה מְתַחֲרֶה בָאָרֶז אָבִיךָ הֲלוֹא אָכַל וְשָׁתָה וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה אָז טוֹב לוֹ:

מלבי״ם: ביאור המילות: (טו) מתחרה. תתדמה לארז בגדלך, וע״כ תבנה בית ארזים: משפט וצדקה. משפט בין אדם לחברו, וצדקה בין אדם למקום (ישעיה א׳ כ״ו):

עמוס פרק ה: (ז) הַהֹפְכִים לְלַעֲנָה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה לָאָרֶץ הִנִּיחוּ:

(ז) ההופכים. אמר עוד סבה למה שנפלו באין מקים, מצד שהם הופכים ללענה משפט, שא״א שיתקיימו ישראל רק ע״י משפט וצדקה, שמשפט כולל המצות שבין אדם לחברו, וצדקה כוללת המצות שבין אדם למקום, והם הענבים אשר קוה ה׳ מן הכרם אשר נטע בקרן בן שמן כמ״ש (ישעיה סי׳ ה׳), והמשפט הוא מתהלך בארץ לשמור את החיים המדינים שיחיו חיים מתוקים וערבים לשמור את הקבוץ מעושק וגזל ושיחיו בנחת ושלוה והם הופכים ללענה משפט, והצדקה היא תשא כנף לשמים למצוא ע״י אושר הנפש באשר היא בת אלהים רוחנית אלהית, והם הניחו צדקה לארץ, שהיא אצלם כדבר ארצי חומרי בלתי נחשב לכלום באשר לא יאמינו בנצחיות הנפש ובקדושתה:

יחזקאל פרק יח: (ה) וְאִישׁ כִּי יִהְיֶה צַדִּיק וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה:

מלבי״ם: ביאור המילות: (ה) ואיש כי יהיה צדיק. בטבעו, שהצדק הוא קנין בנפשו, וגם ועשה משפט וצדקה בפועל, משפט במצות שבין אדם לחברו, וצדקה במצות שבין אדם למקום:

תהלים פרק עב: ==מובא לעיל בענין צדק ומשפט==

משלי פרק ח: (כ) בְּאֹרַח צְדָקָה אֲהַלֵּךְ בְּתוֹךְ נְתִיבוֹת מִשְׁפָּט:

מלבי״ם: ביאור המילות: (כ) ארח, נתיבות, עי׳ למעלה (א׳ ט״ו), צדקה, משפט. כשבאים אצל ה׳ יהיה המשפט מה שיעשה בהשקף על מעשה ב״א, והצדקה היא מה שיעשה מצד אלהותו בלא הקדמת המעשה והזכות (ישעיה סי׳ נ״ט):

ביאור הענין: (כ) בארח צדקה אהלך, השם ינהג עם שומרי תורתו בשני מדות, במדת משפט ובמדת צדקה, והתבאר אצלי כי ההנהגה שינהג ה׳ עם הצדיקים לפי זכותם וצדקתם זה נקרא משפט, שהוא כפי הדין והטובה היתירה שייטיב ה׳ לצדיקים נוסף על זכותם מצד הצדקה העליונה שלא תשקיף על הזכות והכשרון זה נקרא צדקה, ויש הבדל בין ארח ובין נתיב, שהארח ילכו בו רבים, והנתיב ילך בו יחיד, ומדת המשפט ילך בנתיב היחיד, כי בו ישקול לכל יחיד שכרו ביחוד לפי הנתיב שהלך בו ביחוד ולפי מעשיו, ומדת הצדקה תלך בארח כללי כי לא תשקיף על מעשה כל יחיד, עפ״ז תאמר החכמה העליונה כי בהנהגת הצדיקים אהלך בארח צדקה לתת להם טובות מצד הצדקה העליונה ובארח נסיי ופלאיי, וגם בתוך נתיבות משפט לשקול לכל אחד שכרו כפי מעשיו בנתיב אשר הלך ופעל ועשה ועי״כ.

משלי פרק כא: (ג) עֲשֹׂה צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחָר לַה׳ מִזָּבַח:

מלבי״ם: ביאור המילות: (ג) צדקה ומשפט. הצדקה הם המצות שבין אדם למקום, והמשפט הוא בין אדם לחברו, ישעיה (א׳ כ״א) ובכל התנ״ך:

עוד מפרשים בענין "צדקה ומשפט"

רמב״ן: פרשת נח: נח איש צדיק תמים היה, יזכיר הכתוב שהיה זכאי ושלם בצדקו, להודיע שראוי להנצל מן המבול שאין לו עונש כלל, כי הוא תמים בצדק, כי הצדיק הוא הזכאי בדין, הפך הרשע, כמו שאמר והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כה א), וכן ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית (נחמיה ט לג), וכן בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט טו). **אבל באברהם שאמר (להלן יח יט) לעשות צדקה ומשפט, שבח אותו בצדק שהוא המשפט, וברחמים שהיא הצדקה...**

רמב״ן: פרשת וירא ואברהם היו יהיה ... פסוק יח והגלוי אליו טוב ויפה, כי ידעתי בו שהוא מכיר ויודע שאני ה׳ אוהב צדקה ומשפט, כלומר, שאני עושה משפט רק בצדקה, ולכך יצוה את בניו וביתו אחריו לאחוז דרכי. והנה, אם בדרך צדקה ומשפט יפטרו, יתפלל לפני להניחם וטוב הדבר, ואם חייבין הם לגמרי גם הוא יחפוץ במשפטם, ולכן ראוי שיבא בסוד ה׳:

רלב״ג: שמואל-ב ח טו: ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו, הנה צדקה יאמר על יותר ממה שיאמר משפט, כי למשפט יהי׳ מה שיחוייב לפי הדין והצדקה תהיה מה שיחוייב לפי המדות השלימות מההגעת לכל איש הראוי למו אם לחסד אם למשפט:

משך חכמה: בראשית טו ה: כי ידעתיו וכו' אשר יצוה וכו' צדקה ומשפט, זה דין ופשרה, דגמרינן לקרא ד"ויצו" מזה (רש"י סנהדרין נו:), אף על גב דאיכא תנא דאמר דאסור לבצוע, זה דוקא בבית דין דישראל דדנין על פי דרכי התורה אסור לדיין לבצוע רק לדון כדיני התורה, אם לא כשאינו יודע דין תורה אז מותר לבצע ולפשר, אבל בבית דין של בני נח שמוזהרין על הדינים לדון דיני נימוסין כפי השכל האנושי, בזה מותר ומצוה לפשר אפילו אם יודע הדין שלהם.

ולכן אמר בדוד (??) ויהי דוד עושה 'משפט וצדקה', משפט שיש בו צדקה, הוי אומר זה ביצוע כשאינו יודע, או בדין מרומה, שמשפט קודם, ובאופנים שאין דין - צדקה, אבל באברהם כתוב 'צדקה ומשפט', שקודם שנתנה [תורה] והיו בני נח תורת פשרה העיקר והדין הנימוסי טפל, היה משפט אחר צדקה, שהפשרה קודם ודו"ק.

וכן הביא הרמב"ן בוישלח בדיני ישראל, כל דין שאתה שלם ממנו [לא דין מרומה, ויודע הדין] אי אתה רשאי לברוח ממנו [פירוש, לבצע ולפשר] וכו' אבל בדיניהם, אף על פי שאתה יודע שאתה שלם ממנו, אתה רשאי לברוח ממנו [פירוש, מצוה לפשר כמו שפירשתי]. ויעויין שם ברמב"ן שפירש בדרך אחר. ובירושלמי שלפנינו אין זה המאמר. ולכן אמר "בניו" - לדין, שאשה פסולה לדין, "וביתו" - לצדקה, שפשרה כשר בנשים. יעויין (סנהדרין) דף נז, ב, ודו"ק:

רש"ר הירש: בראשית טו ו: ויחשבה לו צדקה, יש מקום להסתפק אם אברהם או ה' הוא הנושא במשפט. הדבר תלוי במשמעות תיבת "צדקה". כי יש ל'צדקה' שתי הוראות שונות בתכלית. יש שהעושה צדקה רק נוהג על פי שורת הדין, כך (בראשית ל לג) 'וענתה בי צדקתי', (ישעיה ה כג) 'וצדקת צדיקים יסירו ממנו'. אם יעקב עבד את לבן בנאמנות, הוא עשה רק את חובתו על פי שורת הדין. אם דיין נוטל שוחד ומזכה את החייב - וכך מתעלם מצדקת בעל דינו - הרי הוא מסיר במחיר השוחד את צדקת הצדיק שהדין היה עמו.

אך מאידך, 'צדקה' איננה זהה עם 'משפט'. היא נזכרת תמיד בצד 'משפט' ושונה אפוא ממנו. רק מי שעושה משפט וצדקה כאחד יצא ידי חובתו בחייו. ואם ה' עושה צדקה, הרי הוא מטיב לברואיו בחסד ולא בזכות. 'משפט' משורש 'שפט', קרוב ל'שבת', 'שות', 'שפת', 'שפד', 'שבט' (ראה לעיל ב ב). הוראת היסוד של כל השרשים האלה: לשים דבר במקומו הראוי לו. נמצאת עיקר הוראת 'שפט' — להשליט סדר. השופט שם דבר במקומו הראוי לו או דואג שיישאר במקומו. המשפט איננו מעשיר ואיננו מוסיף על הקיים. 'משפט' רק שומר על הקיים ומחזיר קניין לבעליו. אם אדם הפסיד ממון או כח - למעני או באשמתי -, הרי חובה עלי למלא את חסרונו כדי לצאת ידי המשפט.

שונה ממנו 'צדקה' — משורש 'צדק'. כבר הערנו לעיל (ו, ט; ז, א), ש'צדק' קרוב ל'שדך' בארמית: להרגיע, לספק, לפרנס, הוה אומר: לתת לזולת את מה שהוא זקוק לו, להיטיב עמו, לדרוש שלומו וטובתו. בצדק יתוקן העולם ויאושר הפרט והכלל. במידת הצדק תזכה כל בריה בתנאים שנועדו לה על פי הדעת העליונה. הצדק הוא תכלית ההנהגה האלהית. מנקודת השקפת האדם הרי הוא האידיאל.

כל עלילה אלהית או אנושית, המקרבת את הפרט או את הכלל לאותה תכלית, הרי היא 'צדקה'. צדק הוא תנאי לצדקה, וצדקה מביאה לידי צדק. אם ה' עושה צדקה עם הבריות, הרי הוא מיטיב עמם בחסד. אם אדם עושה צדקה עם חברו, הרי הוא מיטיב עמו בחסד, - אך יצא ידי חובתו כלפי ה'. שכן, חובה על כל אדם לקדם את הצדק - בכל כוחותיו הרוחניים והגשמיים. כל עצמו לא זכה בהם, אלא כדי לכונן את הצדק בעולם. כל תרומה לבניין הצדק הרי היא 'צדקה'. ו'צדקה' היא אפוא: חיים שלמים של נאמנות לחובה.

'משפט' הוא רק הצד השלילי, בבחינת סור מרע; ואילו 'צדקה' היא ההגשמה החיובית של הטוב. **עיונים נוספים:** שו"ת בנין אב ח"ב סימן עב: מאמר צדקה ומשפט. (משפט=שכל, צדקה=רגש)

❖ פרק ג: מצוות שכליות ❖

בפרק א מובאים המקורות בעצם החלוקה של "מקום" "חבירו". בפרק זה דן בעוד חלוקה משמעית למצוות שבין אדם לחבירו והיינו שהם "מצוות שכליות". מקור החילוק מתחיל כבר בתורה: חוקים ומשפטים, ומבואר גם בראשונים (רס"ג, כוזרי, רמב"ם ועוד). נלמד מהמקורות משמעות החילוק והאם מביא לנפקא מינה בהלכה או לא -- --

חוקים ומשפטים

(ב) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: (ג) כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ וּכְמַעֲשֵׂה אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי מֵבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה לֹא תַעֲשׂוּ וּבְחֻקֹּתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ:

(ד) אֶת **מִשְׁפָּטַי תַּעֲשׂוּ וְאֶת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ** לָלֶכֶת בָּהֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: (ה) **וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי** אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם אֲנִי ה': — — (כו) **וּשְׁמַרְתֶּם אַתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי** וְלֹא תַעֲשׂוּ מִכֹּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵלֶּה הָאֶזְרָח וְהַגֵּר הַגָּר בְּתוֹכְכֶם:

פרשת אחרי, ויקרא יח ד-ה, כו

(לו) מֹאזְנֵי צֶדֶק אַבְנֵי צֶדֶק - - יִהְיֶה לָכֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

(לז) **וּשְׁמַרְתֶּם אֶת כָּל חֻקֹּתַי וְאֶת כָּל מִשְׁפָּטַי וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם** אֲנִי ה':

פרשת קדושים, ויקרא יט לז

(כא) וְאִישׁ אֲשֶׁר יִקַּח אֶת אֵשֶׁת אָחִיו נִדָּה הִוא עֶרְוַת אָחִיו גֶּלָּה עֲרִירִים יִהְיוּ:

(כב) **וּשְׁמַרְתֶּם אֶת כָּל חֻקֹּתַי וְאֶת כָּל מִשְׁפָּטַי וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם** וְלֹא תָקִיא אֶתְכֶם הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי מֵבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה לָשֶׁבֶת בָּהּ:

פרשת קדושים, ויקרא כ כב

(יז) וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם:

(יח) **וַעֲשִׂיתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי תִּשְׁמְרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם** וִישַׁבְתֶּם עַל הָאָרֶץ לָבֶטַח:

פרשת בהר, ויקרא כה יח

❖ משפטים וחוקים

תורת כהנים: סוף אחרי מות: (בקרבן אהרן פרק יג אות ט, במלבי"ם סימן ק"מ): את משפטי תעשו (ויקרא יח ד) , אלה הדברים הכתובים בתורה שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן, כגון הגזלות והעריות וע"א וקללת השם ושפיכת דמים, שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן, [ואת חוקותי תשמרו אלו שיצר הרע וכו': הגהות הגר"א] ואלו שיצר הרע משיב עליהם ואומות העולם ע"א משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת כלאים וחליצה יבמה וטהרת המצורע ושעיר המשתלח, שיצר הרע משיב עליהן ואומות העולם ע"א משיבין עליהן, תלמוד לומר אני ה' חקקתים, אין את רשאי להשיב עליהם.

❖ שמירה ועשיה לחוקים ולמשפטים

תורת כהנים: אחרי מות: (במלבי״ם סימן קל״ד): ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם, ליתן שמירה ועשייה לחוקים ושמירה ועשייה למשפטים...

שם: קדושים פרשה ג: (במלבי״ם סימן פ״ז): ושמרתם את כל חוקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם (ויקרא יט לז, סוף פרשת מידות), ליתן שמירה ועשיה לחוקים ושמירה ועשייה למשפטים, אני ה׳ אני נאמן לשלם שכר.

רש״י: ויקרא יח: (ד) את משפטי תעשו, אלו דברים האמורים בתורה במשפט, שאלו לא נאמרו היו כדאי לאמרן: **ואת חקתי תשמרו**, דברים שהם גזירת המלך, שיצר הרע משיב עליהם, למה לנו לשומרן, ואומות העולם משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז וטהרת מי חטאת, לכך נאמר אני ה׳ גזרתי עליכם, אי אתם רשאים להפטר...

(ה) ושמרתם את חקתי וגו׳, לרבות שאר דקדוקי הפרשה שלא פרט הכתוב בהם. דבר אחר ליתן שמירה ועשייה לחוקים ושמירה ועשייה למשפטים, לפי שלא נתן אלא עשייה למשפטים ושמירה לחוקים:

רמב״ן: ויקרא יח: (ד) את משפטי תעשו, אלו דברים האמורים בתורה שאילו לא נאמרו בדין היה לאומרן, לשון רש״י. ובתורת כהנים (פרק יג ט) אלו דברים הכתובים בתורה שאלולי לא נכתבו בדין היה לכתבן, כגון הגזלות והעריות ועבודת כוכבים ושפיכות דמים וקללת השם:

ועל דרך הפשט, ׳משפטי׳ כמשמען, הדינין האמורים בפרשת ואלה המשפטים ובכל התורה, ולכך יאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, כי הדינים ניתנו לחיי האדם בישוב המדינות ושלום האדם, ושלא יזיק איש את רעהו ולא ימיתנו. וכן יחזקאל (כ) הזכיר פעמים רבות במשפטים ׳אשר יעשה אותם האדם וחי בהם׳, ובשבתות אומר (שם פסוק יב) להיות לאות ביני וביניהם, וכן בנחמיה (ט כט) ובמשפטיך חטאו בם אשר יעשה אדם וחיה בהם:

ראב״ד: תורת כהנים קדושים: ליתן שמירה ועשייה לחוקים וכו׳, פירוש שמירה היא הלימוד והגירסא, והחוקים הם המצוות שאין להם טעם והמשפטים הם אותם שיש להם טעם.

קרבן אהרן: שם אחרי פרק יג: שאילו לא נכתבו וכו׳, שהם דברים שהשכל מחייבם לתיקון המדינות, והוא שמידת צדק ביניהם, ואילו לא נכתבו בתורה ראוין היו ליכתב בנימוסי השכל. ואת חוקותי אלו דברים וכו׳, שאין להם טעם ואינן משלימין האדם מצד עצמם...

יומא סז: תנו רבנן את משפטי תעשו, דברים שאלמלא (לא) נכתבו דין הוא שיכתבו, ואלו הן – עבודה זרה, וגלוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, וברכת השם. ואת חקתי תשמרו, דברים שהשטן ואומות העולם משיבים עליהן, ואלו הן – אכילת חזיר, ולבישת שעטנז, וחליצת יבמה, וטהרת מצורע, ושעיר המשתלח. ושמא תאמר מעשה תוהו הם, תלמוד לומר אני ה׳, אני ה׳ חקקתיו ואין לך רשות להרהר בהן.

רש"י: יומא סז: משפטי, משמע דברים המיושרים, והדין נותן לעשותו. **חוק**, משמע שאינו אלא גזירת מלך, כמו (שמואל א ל) וישימה לחק, וישם אותה יוסף לחוק (בראשית מז). **השטן**, יצר הרע משיב עליהן תשובה, להטעות את ישראל, ולומר שהתורה אינה אמת כי מה תועלת בכל אלו, לכך נכתב בהן חוק אני ה' גזרתי עליכם. **תלמוד לומר אני ה'**, אחוקותי קאי, דמינייהו סליק, את חוקותי תשמרו, אני ה' חקקתים גזרתים.

רבינו חננאל: יומא סז: ת"ר את משפטי תעשו, דברים שאילו לא נכתבו דין שיכתבו ואלו הן ע"ז וג"ע וש"ד וגזל וברכת השם. ואת חקותי תשמרו, דברים שיצה"ר מקטרג עליהן ואומות העולם משיבין עליהן. ואלו הן אכילת חזיר ולבישת שעטנז ורוק יבמה ושיער נזיר וצפורי מצורע ושעיר המשתלח והרבעת כלאים ושור הנסקל ופטר חמור ועגלה ערופה ובשר בחלב ושמא תאמר מעשה תוהו המה אני ה' חקקתים גזירה [היא] ואין לך רשות להרהר בהן.

===אולי לאחר את הרמב"ם לכותרת ראשונים

רמב"ם: מעילה ח ח: ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו ולא יהרוס לעלות אל ה' פן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול. בוא וראה כמה החמירה תורה במעילה, ומה אם עצים ואבנים ועפר ואפר כיון שנקרא שם אדון העולם עליהם בדברים בלבד נתקדשו וכל הנוהג בהן מנהג חול מעל בה' ואפילו היה שוגג צריך כפרה, קל וחומר למצוה שחקק לנו הקדוש ברוך הוא שלא יבעט האדם בהן מפני שלא ידע טעמן, ולא יחפה דברים אשר לא כן על השם ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי החול,

הרי נאמר בתורה ושמרתם את כל חקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם, אמרו חכמים ליתן שמירה ועשייה לחוקים כמשפטים, והעשייה ידועה והיא שיעשה החוקים, והשמירה שיזהר בהן ולא ידמה שהן פחותין מן המשפטים, והמשפטים הן המצות שטעמן גלוי וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה כגון איסור גזל ושפיכות דמים וכיבוד אב ואם, והחוקים הן המצות שאין טעמן ידוע,

אמרו חכמים חוקים חקתי לך ואין לך רשות להרהר בהן, ויצרו של אדם נוקפו בהן ואומות העולם משיבין עליהן כגון איסור בשר חזיר ובשר בחלב ועגלה ערופה ופרה אדומה ושעיר המשתלח, וכמה היה דוד המלך מצטער מן המינים ומן העכו"ם שהיו משיבין על החקים, וכל זמן שהיו רודפין אותו בתשובות השקר שעורכין לפי קוצר דעת האדם היה מוסיף דביקות בתורה, שנאמר טפלו עלי שקר זדים אני בכל לב אצור פקודיך, ונאמר שם בענין כל מצותיך אמונה שקר רדפוני עזרני, וכל הקרבנות כולן מכלל החוקים הן, אמרו חכמים שבשביל עבודת הקרבנות העולם עומד, שבעשיית החוקים והמשפטים זוכין הישרים לחיי העולם הבא, והקדימה תורה ציווי על החוקים, שנאמר ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם.

◄ לצרף כאן דברי הרמב"ם בפרק ד משמונה פרקים המחלק בין שכליות ושמעיות בגמ' יומא <קכר

מהרש"א: יומא סז: דין הוא שיכתבו כו', ר"ל שאילו לא נכתב לישראל בנתינת התורה דין הוא שיכתבו לפי שהם מצות בני נח ואלו הן ע"ז כו'. אבל את חקותי תשמרו גם אחר שנכתבו השטן ואומות העולם משיבין כו'. שלא ניתנו ליכתב:

❖ משפטים וחוקים

מלבי״ם: פרשת אחרי מות: סימן קמ: את משפטי תעשו ואת חקותי תשמרו, פה ביארו ההבדל בין חק ומשפט כפי שהסכימו ג״כ בעלי הפשט, ש׳חק׳ הונח על חיוב דבר הבלתי נודע מעצמו מצד הטבע או המוסר או השכל רק שהמחוקק לבדו יודע טעמו של דבר. ושם ׳משפט׳ הונח על דבר שהשכל והמוסר מחייבו, ובא לרוב על הדתות שבין אדם לאדם שהם משוערים לרוב על אדני השכל. וכן יקרא חוקי הטבע שגבל ה׳ בהמציאות חק עולם בשם חוקים. ודרכי הנהגתו לפי ההשגחה וכפי דרכי יצוריו בשם משפטים.

והנה על חוקי ה׳ שטעמם בלתי נודע היצה״ר ועכו״ם משיבים עליהם. ולכן אמר אני ה׳. שטעמם ידוע אצלי ואני חקקתי כן. וע״כ תפס עשי׳ אצל משפטים ושמירה אצל חוקים, כי השמירה בלב קלה אצל המשפטים כי השכל מסכים עמהם רק עשייתם כבדה שהגם שיודע חיובם יחמוד ויגזול ויעשוק מצד תאות לבו. ובחוקים הוא בהפך ששמירתם בלב קשה. אחר שהם בלתי מיושבים בשכלו ובמדעו. ועי׳ מ״ש בפ׳ תהלות (סי׳ יח) בפסוק כי כל משפטיו לנגדי, ומאמר זה מובא ביומא (דף סז):

שכליות - שמעיות

אמונות ודעות: רס״ג: המאמר השלישי: בצווי ובאזהרה: ...הודיענו אלקינו יתרומם ויתהדר על ידי נביאיו שהוא נתן לנו דת ללכת בו ובו מצוות שהטיל עלינו... ואומר כי השכל מחייב לגמול לכל מטיב, או בטובה אם היה צריך, או בתודה אם לא היה צריך לגמול... וכן השכל מחייב שאין החכם מרשה לחרפו ולהתפרץ נגדו... וכן השכל מחייב שימנעו הנבראים מלהזיד זה נגד זה... וכן השכל מרשה שישתמש החכם [-מבני אדם] בפועל בדבר מסויים ויתן לו שכרו על כך בדבר שישיג בו [-הפועל] תועלת דוקא...

וכאשר צירפנו ארבעה חלוקים אלו נמצאת כללותם הם המצוות אשר ציונו בהם אלקינו, שהוא ציונו לדעת אותו ולעבדו בלבב שלם... וכן הזהירנו מלגמול לפניו ברע כגון החירוף... ולא התיר לנו להזיד זה על זה ולהרע לזולת, כמו שאמר לא תנגנובו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו, הרי שלשה הסוגים הללו הם וכל הנספח אליהם הם החלק הראשון מחלקי המצוות [-השכליות].

ויסתפח אל הראשון [-לגמול למטיב] מהם להכנע לפניו ולעבדו... ויסתפח את השני [-שלא לחרפו] שלא לשתף עמו ולא להשבע בשמו לשקר... ויצטרף אל החלק השלישי [-לשלם שכר שכיר] לנהוג בצדק ובאמת וביושר ובמשפט, ולהזהר מרצח אדם ולאסור את הזנות והגניבה והרכילות והמרמה, ושיאהב המאמין את אחיהו כמו שאוהב את עצמו...

וכל סוג מאלו שנצטוינו בו, נטע בדעתינו אהבתו, וכל סוג מהן שהוזהרנו עליו נטע בדעתינו ריחוקו, כמו שאמרה החכמה שהיא השכל השכל כי אמת יהגה הכי ותועבת שפתי רשע בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש, כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת.

והחלק השני, [-המצוות המשעיות] דברים שאין השכל מחייב אהבתם כשלעצמם ולא הרחקתם כשלעצמם, הוסיף לנו אלקינו עליהם צווי ואזהרה להרבות שכרינו ואשרינו בהם כמו שאמר ה׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר...

וראוי שאקדים את הדיבור על המצוות השכליות תחילה, ואומר מן החכמה למנוע את הרצח בין בני אדם כדי שלא יהא הדבר הפקר וישמידו זה את זה, ויש בכך מלבד מה שיש בו מן הצער, ביטול המטרה אשר כיוון בהם החכם וימנעם הרצח מלעשות מה שנבראו בעבורו ומה שנצטוו בו.

ומן החכמה לאסור את הזנות... ומה החכמה לאסור את הגניבה... ומן החכמה ואף ממושגיה הראשוניים אמירת האמת והרחקת השקר...

...וכיון שאמרתי דברים אלו בשני חלקי המצוות, והם השכליות והשמעיות, ראוי שאבאר מהו הצורך בשליחת שליחים ונביאים, כי שמעתי אנשים אומרים שאין לבני אדם צורך לשליחים ושכלם מספיק להם שיוכשרו במה שיש בו מן הטוב והרע. שבתי לבחון הדבר באמת וראיתי בו שאילו היה הדבר כמו שאמרו כי אז לא היה הבורא היודע את הדבר יותר מהם שולח שלוחים לפי שאינו עושה מה שאין ענין בו.

והעמקתי בעיון ומצאתי כי צורך בני אדם לשליחים צורך הכרחי, לא בכלל המצוות השמעיות בלבד להודיע אותם, אלא בגלל המצוות השכליות, שיגדירו אותן לבני אדם, מהן שהשכל מחייב להודות לה׳ על טובותיו ולא הגביל לאותה התודה גבול, לא באמירה ולא בזמן ולא בתוכן, לפיכך הוצרכנו לשליחים שהגבילוהו וקראוהו ׳תפילה׳, וקבעו לו עתים ונוסח...

ומהן שהשכל הרחיק את הזנות, ואין בו הגדרה היאך תתקדש האשה לאיש עד שתהיה מקודשת לו, האם זה יהיה בדברים בלבד, או בכסף בלבד... ומהן שהשכל הרחיק את הגניבה ואין בו היאך יושג הממון לאדם עד שיהיה שלו, האם בדרך מלאכה או בדרך מסחר... או במשיכת החפץ... ומהן דמי החבלה... לפיכך באו השליחים בכל ענין ממנו בהלכה פסוקה...

הנה בגלל ענינים אלו אשר מנינו ודומיהם הוצרכנו לשליחת השליחים, כי אילו היינו מוסרים להכרעת שכלנו היו דעותינו נחלקות בהן ולא נגיע לידי הסכם במאומה...

❖ מצוות השכליות הכוללים מצוות בין אדם לחבירו קודמות והם הבסיס

כוזרי: ח"ב סימן מח: תרגום הרב גניזי עמ׳ 125: **אמר החבר:** פעולות אלו [-השפלת הגאוה והכניעה לה׳ כמש"כ מה ה׳ אלקיך שואל מעמך, בצירוף מעלת רדיפת הצדק כמש"כ מה ה׳ דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד, ועוד] והדומות להן הן החוקים השכליים המשמשים הקדמות לתורה האלוקית, והן קודמות לה קדימה טבעית [כי בטרם נשמרים החוקים השכליים, אין מקום לשמירת החוקים האלוקיים]. ואף צווים קדם למצוות התורה. חוקים אלו משמשים בסיס לקיום כל חברה אנושית, כי גם חבורת לסטים תתפרק אם לא תשליט על עצמה את שלטון הצדק.

כשישראל חטאו והמרו את פי ה׳ במצוות השכליות, שהן מעלות המוסריות, וזלזלו גם במצוות שבין אדם לחבירו בעשיית הצדק והרחקת העוול, אשר שמירתן תנאי הכרחי לקיום כל קהילת אנשים כשם שהכרחי לקיום גוף האדם התזונה, השינה והתנועה. ולמרות זאת נזהרו בשמירת חוקי עבודת הקרבנות ושאר החוקים המקובלים לנו מסיני, הסתפק הנביא בדרישה מינימלית ואמר הלואי ותזהרו בחובות המוסריות, שכל חברה וקהילה אף הפשוטה ביותר נזהרת בהם, שהן ההשתעבדות לצדק, ההליכה בדרך טובה וההודאה לאלוקים על טובותיו. כי קיום החוקים האלוקיים יביאו את האדם לכלל שלימות רק לאחר השלמת חוקי המוסר השכליים, כמו שבארנו.

ומי שלא מקיים את החוקים שהשכל מחייב את שמירתם, איך יקיים את חוקי הקרבנות, שמירת השבת, המילה והדומה להם, אשר השכל אינו מחייב את שמירתם, אם כי אינו דוחה אותם והם חוקי התורה, אשר בצווים התיחד עם ישראל בקבלת השפע האלוקי. ולפי הסבר זה נבין את הפסוק "עולותיכם ספו על זבחיכם", או את הפסוק "מה ה׳ דורש ממך וכו׳", ושאר פסוקים הדומים להם.

אמנם החוקים האלוקיים שאין השכל מחייבם, אין ישראל יודעים על מה ולמה התחייבו להיות כך או אחרת, אך גם זאת לא ידעו איך ירד עליהם כבוד ה׳ ושרפה אש ה׳ את

קרבנותיהם וכיצד שמעו דבר ה' ואירעו כל אותם נסים שאירעו להם, והרי לולא אותן מעמדות הגלויים שזכינו לראותם בעיננו, מעמדות שאין על אמיתותם עוררים, לא היתה הדעת נותנת להאמין בהם ולקבלם.

היתכן אם כן שיתחזק האדם מישראל רק בעשית משפט ואהבת חסד ויזניח את שמירת השבת מילה וקרבן פסח ושאר חוקי התורה, ובכל זאת יגיע להצלחה רוחנית?

❖ הפרטים של מצוות השכליות וגדריהם נקבעו על ידי השי"ת (ע"י המרע"ה בתורה)

כוזרי: ח"ג סימן ז: תירגום הרב גניזי: עמ' 171: **אמר החבר:** המעשים הידועים כטובים הם המנהגים הטובים המקובלים בכל חברה וכן החוקים שהשכל מחייבם, אבל המעשים האלוקיים הנוספים על אלה המיוחדים להעשות על ידי אומת אל חי שה' הוא מנהיגם, אינם ידועים עד שיתקבלו ממנו מפורש בכלליו ומפורט בפרטיו.

ועוד כי אפילו החוקים הידועים אינם ידועים לגמרי, כי אף אם ידועים הם בעצמם, לא ידועים גדריהם ושיעוריהם. ולמשל, אנו יודעים שהמדות: הכנעה, שפלות ברך, כבוד הורים, נתינת צדקה, חובה על האדם לנהוג בהם, ואילו התרמית, ההפקרות ביחסי אישות ויחסי אישות עם כמה קרובי משפחה הן מידות מגונות, אבל הגבלת מידות אלו ושיעורן באופן שביצוען או מניעתן יביאו תועלת הכל, אינם יכולים להקבע כי אם על ידי האלוקים יתברך.

==בענין הצורך בהודעות השליחים להגדרת המצוות השכליות רס"ג אמונות ודעות הו' קאפח עמוד קכב-קכג

רבינו נסים גאון: הקדמה לברכות: ...ונאמר כי כל המצוות שהן תלויין בסברא ובאובנתא דליבא כבר הכל מתחייבים בהן מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ, עליו ועל זרעו אחריו לדורי דורים.... =וממשיך שגם הקדמונים נתחייבו במצוות שמעיות וקצת לאדם הראשון והם ז' מצוות וכו', ואח"כ שואל הרי חלק ניכר מהז' הם שכליות ולא שמעיות ==ומתרץ ... ולא הבנתי כעת דבריו ואולי חסרה שורה ??

רשב"ם: בראשית כו ה: חוקותי ותורותי, לפי עיקר פשוטו מצוות השכליות כגון גזל ועריות וחימוד ודינין והכנסת אורחים, כולם היו נוהגין קודם מתן תורה, אלא שנתחדש ונתפרש לישראל וכרתו ברית לקיימו.

רמב"ם: שמונה פרקים פרק ??: ...ובהסכמה מן הפילוסופים שהחסיד [-שאינו מתאווה לרע כלל] יותר חשוב ויותר שלם מן המושל בנפשו... להיותו [-המושל] מתאוה לפועל הרע, ואף על פי שאינו עושה אותו, מפני שתשוקתו לרע היא תכונה רעה בנפש. וכבר אמר שלמה המלך עליו השלום כיוצא בזה (משלי כא י) נפש רשע אותה רע... זהו הנראה מדברי הנביאים נאות למה שזכרוהו הפילוסופים:

וכאשר חקרנו דברי חכמים בזה הענין נמצא להם שהמתאוה לעבירות ונכסף אליהן הוא יותר חשוב ויותר שלם מאשר לא יתאוה אליהן...

ויותר מזה, שהם צוו להיות האדם מתאוה לעבירות, עד שהזהירו מלומר שאני בטבעי לא אתאוה לזאת העבירה, ואף על פי שלא אסרה התורה, והוא אמרם (ספרא קדושים), "רבי שמעון בן גמליאל אומר, לא יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר בחלב, אי אפשי ללבוש שעטנז, אי אפשי לבא על הערוה, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי".

ולפי המובן מפשוטי שני המאמרים בתחלת המחשבה הם סותרים זה את זה, ואין הענין כן. אבל שניהם אמת ואין מחלוקת ביניהם כלל, והוא שהרעות אשר הן אצל הפילוסופים

רעות, אשר אמרו, שמי שלא יתאוה אליהן יותר חשוב מן המתאוה אליהן ויכבוש את יצרו מהן, הם הענינים המפורסמים אצל כל בני אדם שהם רעים כשפיכת דמים, כגנבה וגזלה, ואונאה, ולהזיק למי שלא הרע לו, ולגמול רע למטיב לו, ולבזות אב ואם וכיוצא באלו, והן המצוות שאמרו עליהן חכמים זכרונם לברכה (יומא סז) שאילו לא נכתבו ראויות הן ליכתב, ויקראו אותן קצת חכמינו האחרונים... "מצוות השכליות".

ואין ספק שהנפש אשר תכסף לדבר מהן ותשתוקק אליו, שהיא חסרה ושהנפש החשובה לא תתאוה לאחת מאלו הרעות כלל, ולא תצטער בהמנעה מהן.

אבל הדברים שאמרו עליהם החכמים, שהכובש את יצרו מהם הוא יותר חשוב, וגמולו יותר גדול, הן התורות השמעיות, וזה אמת, שאלמלא התורה לא היו רעות כלל, ומפני זה אמרו, שצריך האדם שיניח נפשו אוהבת אותן ולא יהיה מונע מהן, אלא התורה.

ובחן חכמתם, עליהם השלום, במה שהמשילו, שהם לא אמרו "אל יאמר אדם אי אפשי להרוג הנפש, אי אפשי לגנוב, אי אפשי לכזב אלא אפשי ומה אעשה אבי שבשמים גזר עלי", אבל הביאו דברים "שמעיים" כולם: בשר בחלב, לבישת שעטנז, עריות, ואלו המצוות וכיוצא בהן הן אשר קראן השם יתברך "חקות"...

והנה התבאר לך מכל מה שאמרנו, איזו מן העבירות יהיה מי שלא ישתוקק אליהן יותר חשוב מן המשתוקק אליהן וכובש יצרו מהן, ואיזו מהן יהיה הענין בהפוך. וזה חדוש נפלא בהעמיד שני המאמרים ולשונם מורה על אמתות מה שבארנו..

הגהות יעב"ץ: על דברי הרמב"ם: ...אע"פ שלכאורה דברים נכונים הם ומקובלים אל הדעת בתחילת המחשבה, וכמו ששמח בהן הרב החסיד המחבר ז"ל תנוח נפשו בג"ע שזכה וזיכה את הרבים בדבריו הנעימים ומתובלים, מ"מ אחר בקשת המחילה אני אומר שאין זה דעת תורני מוסכם.

...וכל שיצרו גדול וחזק בהן שטבעו יותר נוטה להם, ועכ"ז הוא מושל בנפשו וכובשה מפני אהבת קונו, ה"ז ודאי משובח יותר ושכרו גדול ביתר שאת ממי שאין טבעו לעבור עליהן ואינו מוצא צער ונזק בהמנעו. ולכן גדולים בעלי תשובה וכו' מפני שהראו גבורה גדולה ועשו מלחמה חזקה עם היצר שהכריחם בודאי בכח גדול מחמת טבעם בתולדה ובמזג המבקש העבירות ורודף אחריהם ועם כל זה עמדו נגדו ולבשו בגדי אומץ ואזרו חיל עד שנצחו אויבם החזק השוכן בין צלעיהם ובקרבם, אלו ודאי ראוים לשכר עצום נפלא, יותר הרבה ממי ששוקט ועושה טוב במנוחה מבלי אויב ומאין שטן ומדיח. וזה כל האדם שעל מנת כן באו לעולם לבחון גבורתם וכחם במלחמה זו הגדולה והעצומה. ולפי כבדה וקשיה תכפל מנת שכרה.

ואולם דרך הפילוסופים אינו דרך התורה, כי מי שיעשה הטוב והישר במצוות המפורסמות לבני אדם מצד היותן טוב בחיים כהסכמת השכל, עדיין אינו מוצא חן בעיני ה' בשביל כך, ולא יקבל שכר ע"ז מאת ה' כטוב וישר בעיני ה'. עם כל זה לא יקופח שכרו בעוה"ב הנה שכרו אתו, אבל התאב לעבירות המפורסמות ומניחן מפני ציווי בוראו ודאי טוב ממנו.

❖ המבול הגיע משום חמס, שהיא מצוה שכלית וגם רע לשמים ולבריות

רמב"ן: בראשית ו יג: קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס, הוא הגזל והעושק. ונתן לנח הטעם בחמס ולא הזכיר השחתת הדרך, כי החמס הוא החטא הידוע והמפורסם. ורבותינו אמרו (סנהדרין קח.) שעליו נתחתם גזר דינם. והטעם מפני שהוא מצוה מושכלת אין להם בה צורך לנביא מזהיר, ועוד שהוא רע לשמים ולבריות. והנה הודיע לנח החטא שעליו בא הקץ הגיע הצפירה:

❖ בלי יראת אלקים אין קיום גם למצוות השכליות

מלבי"ם: פרשת וירא (כ יא): ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה, הודיע לו שגם אם נראה איש או עם שהוא פילוסוף גדול וחקק לו נמוסים ישרים, והרגיל את עצמו במידות טובות ע"פ עצת שכלו, והוא עושה משפט וצדקה הכל עפ"י עצת שכלו, בכל זאת לא נוכל לבטוח על האיש ההוא או העם ההוא, שבעת תסיתהו תאותו לעשות רע שתמיד יגבר שכלו על תאותו, כי בהפך עת תבער בו אש תאותו אל אשת חן או הון רעהו באין רואה, אז גם שכלו ילך שולל לרצוח ולנאוף ולעשות כל רע,

רק כח אחד נמצא בנפש האדם אשר בו נוכל לבטוח שלא נחטא, והיא מדת היראה השתולה בנפש, עד שממנה יסתעף סעיף אחד שהיא יראת אלהים, עת תמלא הנפש מיראת אלהים המשקיף על נגלהו ונסתריו והצופה אל כל מעשיו, אז גם עת יגבר עליו יצרו יירא ויבוש מהמלך הגדול הרואה את כל מעשיו ויזהר מעשות רע, וכמ"ש יראת ה' מוסר חכמה, יראת ה' ראשית דעת, וכמו שהתבאר אצלי בפרטות בספר משלי,

ועל זה אמר כי אמרתי הגם שראיתי עמך שהם בעלי מדות טובות עושים משפט וצדקה, ולא ראיתי בם שום דופי, רק חסרון אחד שאין יראת אלהים במקום הזה [כי אי אפשר שיהיה בם יראת אלהים, רק אם מאמינים בהשגחה פרטית, שה' רואה ויודע ומשגיח על כל עלילות מצעדי גבר, לא אם יאמרו שהעולם קדמון ומתנהג בדרך הטבע]. והרגוני על דבר אשתי. לא אוכל לבטוח בם, שעת יראו אשה יפה ותבער בם אש התאוה, לא יוכלו לכבוש את יצרם ויהרגו אותי, אחר שלא יראו אלהים, השכל לבדו ונמוסים השכליים לא יעמדו בפני זרועות התאוה:

מלבי"ם: שמות כ יג: לא תרצח, ...וכלל עשרת הדברים הם מצוות שהשכל מחייבם, שכל אדם יכיר בשכלו שיש סיבה ראשונה ממציא כל הנמצאות ושראוי שלא לישא שמו לשוא, וכ"ש מצות האחרונות שהם מצות נמוסיות ששכל האדם מוכן אליהם בטבע, והורה אותנו יוצר הנפשות כי גם מצוות האלה השכליות אם יעשום רק מצד השכל והנמוס לבד, שלא מפני יראת אלהים שהזהיר עליהם בקולות וברקים, זרועות השכל לא יעמדו מפני התאוה, כמו שראינו עמים רבים שחלפו חוק בין ברצח בין בניאוף וגניבה פרצו, ודמים בדמים נגעו, וכמ"ש כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי (בראשית כ), וכמו שפרשתי שם עיין שם, לכן דיבר ויקרא ארץ ואלהים הופיע לצוות עליהם, וכמ"ש חז"ל שאומות אדום וישמעאל לא רצו לקבל לא תרצח ולא תגנוב,

❖ המושגים של ה'משפטים' יותר נוחים להבנה אולם גם הם חכמת המשפט העליונה

רש"ר הירש: ויקרא יח ג: ...בתורת כהנים אמרו שמשפטים הם 'דברים הכתובים בתורה, שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן', ואילו חוקים הם 'אלו שיצר הרע משיב עליהם ואומות העולם משיבין עליהם'.

לאמיתו של דבר, אלו ואלו הם מאמרים של חכמת המשפט העליונה. אך הדברים והיחסים המוסדרים על ידי המשפטים הם בתחום יחסי החברה של אנשים וחפצים, משום כך הם נוחים להכרה האנושית מצד מהותם, זכותם וייעודם בחברה. שונים מאלה הם הדברים והיחסים המוסדרים על ידי החוקים, כגון טבעה הגופני והרוחני של נפש האדם, טיב החיים החושניים המתפתחים מהם ויחסיהם לייעודו הרוחני והמוסרי של האדם, הללו אינם נהירים לאדם, והם גלויים וידועים רק לה' שבראם. משום כך טעמי המשפטים נוחים להבנה, ואילו החוקים נראים חסרי טעם ותכלית על פי הראייה השטחית של הוגים משלנו ומשלהם.

❖ בחג השבועות מזכירים שיש קבלת התורה גם על המצוות השכליות

משך חכמה: ויקרא כג כב: [וספרתם לכם ממחרת השבת...] ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך וגו׳, [קשה מה ענין מצות פאה ושכחה לענין מצוות חג השבועות] ...או יתכן, כי תדעון כי מתן תורה בעצרת לא היה רק על החוקים, כי אם על הנימוסים המושכלים, כמו חנינה לעני ולגר, כי בלא אמונה בה׳, עלול שכל האדם להיות כפריץ חיות, לא יחמול ולא ישא פני אביו. לכן (תהלים קלח, ד) יודוך ה׳ כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך, כיבוד אב, שגם על זה צריך האמונה בה׳ והמצוה מפיו, כי בלא אמונה דור אביו יקלל וגו׳ (משלי ל יא). לכן אמר כי בחג העצרת תחוגו על מתן תורה, לא על חוקים לבד כי אם גם על המושגים בשכל, לכן ובקוצרכם את קציר ארצכם וכו׳, גם כן מצד שאני ה׳ אלקיכם.

ציונים: שכליות שמעיות - ראשונים

רמב״ם

הקטע הידוע ח׳ פרקים, ועיין בדברי תלמידו ר״י עקנין אבות שם המביא דברי רבו אם יש שם חידוש ??

הקב״ה נותן שכר ומעניש על דברים שלא בא עלידם ציווי מפי נביא כי הוא מזוהר ע״פ השכל עיי״ש עמ׳ שיב קאפח (קאפח תירגם טבע ור״ש אבן תיבון תרגם ״שכל״), **מורה נבוכים ח״ג פרק יז**

מגבלות השכל, **מורה נבוכים ח״א לא-לג**

רבינו נסים גאון,

המפתח למנעולי התלמוד (נדפס ריש ברכות)

צדק חיצוני וצדק פנימי מתוך הנשמה (הלב) עיי״ש / בתוך קטע מועתק מספר מצרף לר׳ ברכיה הנקדן, **בספר ר״נ גאון (אברמסון) עמוד 402**

חובות הלבבות, רבינו בחיי

היחס בין ״שכל״ ו״תורה״ - ז׳ סיבות שהשכל יותר חזק מן התורה וז׳ סיבות שהתורה יותר חזקה, ובטעם הו׳ אומר שאמנם צריך את שניהם, **עבודת אלקים ג**

מי ששכלו חזק יקיים משני הטעמים, שכל ותורה, ומי ששכלו חלש יקבלן מצד התורה, **עבודת אלהים פרק ג׳**

רס״ג, רבינו סעדיה גאון

עצם החילוק שכליות שמעיות, והצורך בשליח, **אמונות ודעות ח״ג, עמוד קכב והלאה**

ענין ״משפט״ בפסוק ״צדק ומשפט ומישרים״ הוא מה שילמד מן הענינים הדתיים שהכל מחייב, ויצוהו במה שכבר נטע הבורא בשכלו שהוא טוב עיי״ש, **משלי א ג**

שכליות ושמעיות / אם נהג אדם בצדק והשליט שכלו על טבעו תתגלה עליונות אנושיותו, **משלי הקדמה עמ׳ ט**

שני הפסוקים יח יט, מורים שצריכים גם השכל וגם התורה, עיי״ש שמפרש הצורך בכל אחד ומסיים ובהצטרף שני החלקים תהיה המשמעת שלימה., **משלי כט יח יט**

בין אדם לחבירו [עשיית משפט..] בין הדברים שחייב לעשותם גם בלי התורה, **הקדמת המחבר**

דרישת השכל ודרישת התורה.... **הקדמה לתורה (מוסד הרב קוק) עמוד יא והלאה**

כוזרי, רבינו יהודה הלוי

החשיבות של המצוות השכליות / רק לאחר השלמת חוקי המוסר השכליים תבוא השלימות הנובעת מקיום החוקים, **127**

חוקי האלקים נותנים את הגבולות גם למצוות השכליות, **170**

רש״י,

סנהדרין, השבת אבידה לגוי

כתובות

בשם רש״י בענין מתנות לגויים בפורים, מובא בהג״ה מיימוני, מחזור ויטרי וספר הפרדס ועוד

רשב״ם,

המצוות השכליות [״הניכרות״ בלשונו] נהגו גם לפני מתן תורה ״אלא שנתחדשו ונתפרשו לשיראל וכרתו ברית לקיימן״ / בפסוק וישמור מצותי חוקותי ותורותי, **בראשית כה ה**

רמב״ן, הרמב״ן

לא גזר עונש המבול אלא על חמס ״שהוא ענין מושכל איננו צריך לתורה״, **בראשית (ו ב)**

חזקוני,

איך נענשו אנשי דור המבול שלא נצטוו וי״ל שיש כמה מצוות שחייבים לשמרן מכח הסברת הדעת אע״פ שלא נצטוו / בפסוק ויגוע כל בשר אשר על הארץ, **נח**

מאירי, רבינו מנחם המאירי

בענין המצוות השכליות עיי״ש ולא עיינתי כעת, ועוד כותב שיש הרבה מן המושכלות שלא יודעו להמון רק מדרך הקבלה, **משלי א ז**

מביא דברי הרמב״ם בח׳ פרקים בענין מעלות הצדיקים והחליוק בין שכליות ושמעיות עיי״ש בלשונו אם יש חידוש, **ח. התשובה עמ׳ 56**

צריכים גם שכל וגם תורה, אבות ג כ (צילום)

רבינו יונה,

אם אין דרך ארץ אין תורה, ר"ל שצריך תחילה לתקן את עצמו במידות ובזה תשכון התורה עליו שאינה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מידות טובות..., אבות ג יז

=עיי"ש==, דרשות עה"ת עמוד רע

בענין שמעיות ושכליות שנקראו בספר משלי "תורה" =שמעיות ו"מצוה" =שכליות עיי"ש, דרשות עה"ת עמודים 91, 286

רבינו בחיי, רבינו בחיי

מצות צדקה מן המושכולות ודבר מתועב לראות בן מינו מוטל ברעב והוא עשיר ואינו מרחם עליו / שכליות, וירא יח כ

עיקר הקדושה במקובלתו ולא במושכלות / השווה לדבריו עה"ת פ' שלח בסופו במצוות ציצית, כד הקמח ערך ציצית בתחילה

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד

גוי שמקיים ז' מצוות צריך לכבד יותר מישראל שאינו עוסק בתורה ועי"ש במקור חסד שדינו כגר תושב ואף בלי קבלת גרות וכו', שנח

האדם נענש על המצוות שהשכל מחייב והיה צריך להבין לבד / דרך ארץ / ובמקור חסד שם מביא שכ"כ במורה נבוכים ח"ג פרק יז, קנג

עיי"ש ובמקור חסד, תקצא

ספר העיקרים, ר' יוסף אלבו

בעשיית המשפטים בנוסף על תיקון היישוב, התכלית שיכוון מצד שצוה ה' וכן בנתינת צדקה או המנע מגזלה ואז יקנה שלימות בנפשו. ומפרש הפסוק והיה מעשה הצדקה (המעשה עצמה) שלום, ועבודת הצדקה (שמכוון לשם מצוה) השקט ובטח דהיינו שלימות הנפש, מאמר ג פרק כח

חוקים ומשפטים, וגם במשפטים התורה צריכה לייצב גבולות ולא מספיק הנימוסי עיי"ש עוד, מאמר ג פרק כד

כל הפעולות שאדם עושה הן חסד או משפט או צדקה ראוי שיעשה אותם לפי שהקב"ה חפץ שהוא יעשה אותם וזה ביאור הפסוק כי באלה חפצתי נאם ה', / תכלית הכוונה במצוות היא לעשות רצון ה' ולא לכל כוונה אחרתמאמר ג פרק ה

עקידת יצחק, רבינו יצחק ערמאה

השגה על דברי הרמב"ם בח' פרקים, שער ק 8-166

שני עריסים השכל והתורה ???, והלכת בדרכיו, שער צח 138

רוקח הגדול, רבינו אלעזר מגרמיזא

אין ברכה על מצוות שבין אדם לחבירו כי הם שכליות וגם בן נח הוזהר עליהם, שסו

בני נח חייבים על הצדקה ועל הלוייה ועל לקט שכחה ופאה ועל הידור זקן ועל עישיית מעקה / מצוות שכליות, שסו

כל בו,

מצוה שהשכל מחייב נענשים עליו וראיה משתויי יין, סי' ע' הוצאת ישנה

מלחמת השם, ר' אברהם בן הרמב"ם

הדעת קדמה לתורה, עמ' נז

תשב"ץ, ר"ש בר צמח

=== ==, יבין שמועה, ביאור להגדה של פסח (צילום)

למה צריך גם מצוה במצוות השכליות - כי אינו דומה מצווה ועושה למי שאינו, עמוד 81

ציונים: שכליות שמעיות: אחרונים

אבן ישראל, ר' ישראל מסלנט

שכליות ושמעיות / להתגבר על כעס צריך גם להשתמש עם שכנוע השכל שזו מידה רעה וכו' ולא מספיק לחזור על ממרות חז"ל / שילוב של חוק ומשפט, עמ' נד בספר

אבני נזר, ר' אברהם בורנשטיין

אין דין אומר מותר במצוות שכליות, או"ח שמה אות ד,ה

אגרא דכלה, צבי אלימלך מדינוב

==, 419

אגרות משה, ר' משה פיינשטין

בענין השבת אבידה לגוי ועוד, יו"ד א קנ

גיורת שרוצה לבקר את אמה וכו' וכותב שאף שאינה נחשבת על פי הלכה קרובה בכל זאת משום ענין הכרת הטוב שיש במצות כבוד אב ואם היא יכולה לבקר אותה, יו"ד ב קל

אהבת חסד, ר' ישראל מאיר הכהן

בהסכמת הנצי"ב, במצוות גמ"ח יש חיוב שכלי וגם חיוב תורני והנפ"מ ביניהם, הסכמת הנצי"ב

לשמה במצוות בין אדם לחבירו, ח"ב פ"ב 86

אור המזרח, ר' ישראל שציפנסקי: עורך

בענין הרמב"ם בח' פרקים שכליות ושמעיות, מב 6

יישוב קושיית הפנ"י ברכות לה מתי נחשבת סברא לדין דאורייתא / ערבות במצוות שכליות מאת הרב ישראל שציפאנסקי, כ 320

אור ישראל, ר' ישראל מסלנט

איכות משפטים יותר מאיכות החוקים, לא

ציונים

ביאור בדברי הרמב"ם בח' פרקים אותו צדיק וחסיד, שמי שנמנע משום שהקב"ה ציוהו הוא זה ודאי טוב / ומסביר שיש חילוק בין תיקון פרטי של אותה מידה לתיקון כללי שפורש משום ציווי ה', **ל**

אור משה, ר' יעקב חיים סופר

השכל מחייב [בן נח] / חזקוני, רמב"ן ועוד אחרונים, **113**

אור רש"ז, העורך: חיים שרגא לוין

==, **ראה עמ' קכא-ב**

אמרי יושר, ר' מאיר א"ש

המצוות שהם מצד השכל צריך לקיימם מפני שהם רצון ה' וכדי להתדמות אליו ולא רק משום שהשכל מחייב, **נט.**

מצוות בין אדם לחבירו חייבים מצד השכל ונתן ה' ציווי למען יוסיפו אומץ ויקבלו שכר, **עג.**

אמרי נועם, הגר"א

גדול הנהנה מעשיית המצוות יותר מי שעושה רק לשם שמים / קשור לדיון של הרמב"ם בח' פרקים מי עדיף וכו', **ברכות ז 18**

אפיקי יהודה, ר' יהודה אדל עדל

יישוב לדברי הרמב"ם מהשגת ספר הברית, **ב 29 והלאה**

באר משה, ר' משה יחיאל הלוי אפשטיין

בדיון שכליות ושמעיות / לקיים המצוות משום ציווי השם ולא משום נימוסים ח"ו, **משפטים תשי והלאה**

בית האוצר, ר' יוסף ענגל

איסור מצד הסברא האם היא דאורייתא מביא כמה דוגמאות מגמרות ועוד, בסוף מביא הגמ' לענין ברכת הנהנין שסברא היא, ושאלת הפנ"י א"כ למה ברכות הן דרבנן, ואולי כוונת הגמ' לסברת חז"ל ולא סברא פשוטה חיצונות עיי"ש, **א כלל קלא**

בית ישי, ר' שלמה פישר

בענין שכליות ושמעיות, מצביע על מחלוקת רש"י (אינו חשובה לו מצות בוראו) ורמב"ם (מחזיק ידי עוברי עבירה) בענין השבת אבידה לגוי שהם לשיטתם בהסבר הענין, **חידושים עמוד 122**

בן נח קונטרס, ר' יהודה קוק

עיי"ש אריכות וכעת לא עיינתי חשוב, ===

ברכת אבות, ר' ברוך רקובסקי

אומות העולם חייבים במצוות השכליות וכו', **עמ' תה**

בתורתו יהגה, ר' דוד פלק

לכוון במצוות שבין אדם לחבירו משום ציוי השם או משום שבעצם הוא מידה רעה - דיון בזה ובדברי ספר הברית ועוד / ובענין מצוות שכליות ושמעיות / מלואים סימן י', נדפס בקובץ בית אהרן וישראל ובספר יש תוספת, **525**

גור אריה, מהר"ל מפראג

במצוות שכתוב בהן "אם" ולומדים שהכוונה חובה הפירוש הוא שצריך לקיימם מרצון ולא משום הצווי / למשל מצות צדקה ועוד שכתוב שם ולא ירע לבבך, **סוף יתרו**

גליוני הש"ס, ר' יוסף ענגיל

מסביר לר' יהודה החובל בעבד כנעני אסור משום שהסברא מחייבת וזה דאורייתא כמ"ש בחידושי והוא בבית האוצר סי' קלא ועוד, **ב"ק פח.**

דברות צבי, ר' צבי ויספיש

מאמר יפה בענין מצוות שכליות, מביא משך חכמה וספר העיקרים ומבאר בו כמה צדדים בענין עיי"ש, **חלק טז עמוד שיא והלאה (אוצה"ח)**

דברי חיים, ר' חיים מצאנז

גם במצוות השכליות (משפטים) יש ענין אלקי וסודות התורה והקב"ה אמר למשה שיעלה את ישראל שיבינו את הפנימיות של המפשטים, **משפטים 49**

גם בשכליות יש חוקים עיי"ש עוד, **השמטות 402**

מסביר דברי הרמב"ם בח' פרקים, במצוות השכליות צריך לשבור תאותו וירצה לקיימם עד ששכלו מואס בהם עיי,ש עוד, **קדושים 71**

דברי יציב, אדמו"ר מקלויזנברג זצ"ל

כותב שהאריך בדעת הרמב"ם בח' פרקים בשפע חיים מכתבי תורה סי' שיח שיט, **אוח נו ד"ה והגם**

שתי שיטות בראשונים העיקרים שאין שלמות בין אדם לחבירו אלא מצד הציווי והמצוה, והרמב"ם בשכליות הנפש החשובה לא מתאוה וכו' / תלוי במחלוקת בגמ' לענין שופר אם כפוף עדיף או פשוט עדיף, **או"ח רנד**

דרשות מהרא"ל, ר' אריה ליב מצינץ

דיון בענין שכליות ושמעיות, **ד 53**

העמק דבר, הנצי"ב

==, **בראשית כ יא**

==, **שמות כד ז**

זכר יהוסף, ר' יוסף זכריה שטרן

דיון בדברי הרמב"ם ח' פרקים בענין שכליות ושמעיות / ברכה על בין אדם לחבירו / או"ח סח ד, **א 165**

חיי אדם, ר' אברהם דאנציג

גם במצוות השכליות לא יעשנה מפני השכל אלא מפני יראת ה' שצוה על זה, **כלל סח אות יח**

יד חנוך, ר' חנוך מאיר טייטלבוים

החיוב של בני נח במצוות השכליות, **סב**

יסוד יוסף טהרת יום , ר' חנניה ליפא דויטש

מכתב מאת הגה"ק מאסטמאר, בסופו דיון אם סברא הוא דאורייתא ודיון בפנ"י ריש ברכות ועוד, **ח 128**

ציונים

יעב"ץ,
חולק על הרמב"ם בח' פרקים עיי"ש בענין מצוות שכליות ושמעיות אם צריך לומר על שכליות אי אפשי עיי"ש, **ח' פרקים**

ישועות יעקב, ר' יעקב אורנשטין
שכליות ושמעיות, **16-17**

ישורון
בענין החילוק בין מצוות שכליות ושמעיות, מאמר "תיקון וכבישה" / לרבי דוד רפפורט בעל מקדש דוד ז"ל, **א 333**

ישמח משה יין הרקח, ר' משה טייטלבוים
רגש ושכל במצוות השכליות / המיית רחמים על העני לא טוב, **נצבים 272**

כלי חמדה, ר' מאיר דן פלאצקי
ז' מצוות הן שכליות וקדמו לתורה וזה מש"כ דרך ארץ קדמה לתורה ואח"כ נתעלו לקבלת התורה עיי"ש עוד, **ברכהעמ' שמה-ו**

לב אהרן, ר' אהרן אבן חיים
מיישב דברי הרמב"ם בח' פרקים עיי"ש / מובא באפיקי יהודה עיי"ש, **שופטים יז**

לקט שיחות מוסר, ר' יצחק אייזיק שר
"כל מה שהשכל מורה, חובה על האדם לקיימו כאילו היה כתוב בתורה", בשם אדמו"ר זצ"ל - הסבא מסלבודקה / מאמר: חובת שכלו של האדם / דרך ארץ / אחרי מתן תורה צריך לבדוק את שכלו אם מתאים לשכל התורה, **פרשת נח**
מצוות השכל, מביא ר"נ גאון, ודברי הרמב"ם מס' חולין שהמצוה היא מפני שנצטוינו בתורה... ועוד עיי"ש, **חלק ג' עמוד תמג והלאה**

מאור ושמש,
ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת המשפטים, וברש"י המשפטים הם ז' מצוות בני נח, ומסביר מאור ושמש שגם המצוות השכליות חייבים אנחנו בני ישראל לקיימן מצד ציווי ה' וכו', **משפטים (כד ג)**

מהר"ם שיק תורה
אפילו המצוות השכליות אנו מחוייבים לעשות לא מצד שנראה לנו טוב וישר אלא שכך צוה ה', **ויגש 56**
הקב"ה הודיע לנו מצוות השכליות כי האדם מתעוור ע"י התאוה לא לקיים וגם לא יודע את השיעור ולכן התורה צריכה לצוות לו עיי"ש עוד, **הברכה 193**
לא די במצוות השכליות להגיע לאושר הנצחי ועוד עיי"ש, **יתרו 7-66**

מהרי"ט, ר' יוסף מטראני
אין להם שכר צדקה כי עושים רק משום שכלם ולא משום ציוי ה' ועוד עיי"ש, **דרשות פ' קדושים**

מהרי"ל דיסקין עה"ת,
רמב"ם שמונה פרקים ומשייך לזה דברי הרמב"ן אנשי אמת שונאי בצע דהיינו בטבעם שונאים בצע, **כי תשא עמ' קמב**

מקבציאל,
בדין בני נח חייבים במצוות שכליות ומביא מקורות בענין זה עיי"ש / שכליות שמעיות / מאת הרב יעקב חיים סופר, **טו 77**
דברי התשב"ץ בפירושו על הגדה של פסח: במצוות השכליות למה צריך גם ציווי, ומתרץ שמוסיף ענין של מצוות ועושה עיי"ש בלשונו, **לא 54**

מקור הלכה, ר' בנימין זילבר
==, **177**

מרומי שדה, הנצי"ב מוולאזין
מצות גמ"ח רק כשמכוונין למצוה ולא סתם דרך ארץ, **ברכות יד**

משך חכמה, ר' מאיר שמחה הכהן
למה מוזכר בפרשת מועדים שוב המצוה של לקט שכחה ופאה, כדי שיהיו גם "שכליות" מוזכרות בחג מתן תורה..., **פרשת אמור**

משפטי בני אדם, ר' ראובן גליק
מצוות השכליות אסורים בספק מעיקר הדין, וגם אחרי מתן תורה לא באה תורה להקל אלא להחמיר, **עמ' רלח-רלט**

נדחי ישראל, רי ישראל מאיר הכהן
יהודי צריך לקיים גם מצוות השכליות משום התורה, ומי שמחזיק רק השכליות בין אדם לחבירו סופו גם לבטל אותם משום שאין לו תורה, **הקדמה עמ' ד בהג"ה**

נועם אלימלך,
יש בני אדם שחוששים על צרות ודוחק חבריהם מחמת רק לבבם ורחמנותם, הבחינה הזאת טובה אבל לא על אמיתה ומכונה, והבחינה האמיתית היא שיהא מיצר על צרות ישראל מחמת שזה צער השכינה... להעלות השכינה..., **פרשת תשא**

נחלת אבות, ר"י אברבנל
בדברי הרמב"ם בענין לשמה ובפירוש המשנה בענין אנטיגונוס איש סוכו / פירוש גדול המצווה ועושה ועוד, **נג - נו**

ספורנו
פעולות וכח השכל ג' דרגות, וביאור דבריו ב"לקט שיחות מוסר" לר"א שר, ח"ג עמוד תקצג, **שמות כה כ בענין הכרובים**

ספר הברית, ר' פנחס אליהו [הורוביץ]
חולק על הרמב"ם במצוות שכליות שצריך לכוון משום שכתובות בתורה ולא משום ששכלו מחייב, **ח"ב מ"ה הצדיק והחסיד**
חולק על הרמב"ם וסובר שגם בשכליות צריך לכוון שעושה אותם רק משום שכתובים בתורה, **א.ר. פי"ח בסופו**

ספר החיים, אחיו של המהר"ל מפראג
בנושא אי אפשי וכו', **?? צילום**

ציונים

ספר מוסר, ר׳ יוסף בן יהודה אבן עקנין
סיכום דברי הרמב״ם במתאוה למצות שהשכל מרחקתם עיי״ש, 151-153

עבד המלך, ר׳ שמואל הומינר
דיון בדברי הרמב״ם ובענין שהיינו לומדים גזל מנמלה ודרך ארץ מתרנגול, ומסיים שצריך לכבוש את יצרו ונעשה גם השכליות רק מפני ציווי ה׳ ולא מצד שכלנו, **ואתחנן 98 והלאה**

ערבי נחל, ר׳ דוד שלמה אייבשיץ
בענין שכר של לפום צערא אגרא ושכר של עובד מאהבה, **סוף שמות**

ערוך השולחן, ר׳ יחיאל מיכל עפשטיין
מצוות השכליות יעשה מפני ציווי ה׳ בתורה, ואעפ״כ אין מברכין עליהן... **יו״ד ר״מ ב׳, וסוף חו״מ**

פחד יצחק, ר׳ יצחק הוטנר
בדברי הרמב״ם בענין שכליות ושמעיות, וחילוק אם אדם מקיימם משום ציווי השם בשם הגרי״ס, **ספר הזכרון עמודים שנב שנג**

פני יהושע,
ברכות לה. סברא דאורייתא, סברא למה לי קרא ועוד הוכחות, וצל״ח משיג עליו, עיי״ש כמה זה שייך לענינינו? **ברכות לה.**

פניני רבינו יחזקאל, ר׳ משה מרדכי שולזינגר
רק משקפיים של תורה, מטין בי מדרשא בשם הגר״ח הלוי בגמ׳ עירובין ק: אילמלא ניתנה תורה היינו לומדים גזל מנמלה ודרך ארץ מתרנגול, היינו רק לפני מתן תורה אבל אחר שניתנה תורה אין לנו אלא תורה לבד, מובא גם בשיחות הגר״ח שמולאביץ. / ח״ב עמ׳ נה, **ב 51**

פסיקתא רבתי,
חמש דברות שלא מוזכר בהם שם השם, משל למלך שאיקונים שלו לא קובע בבית הכסא / מובא בתוס׳ תענית ז, **פרשה כא ד״ה עלי עשור**

פרקי משה, ר׳ משה אלמושנינו
==, **אבות פ״ג עיי״ש**

פרשת דרכים זוטא, ר׳ יעקב צבי יאליש
שכליות ושמעיות, 16

צל״ח, ר׳ יחזקאל לנדא
משיג על פני יהושע עיי״ש **ברכות לה.**

קול התורה, כמה מחברים
ענין השכל המוזכר בדברי קדמונינו וכו׳ / ר׳ מרדכי גיפטר ז״ל, **נט 51**

קרבן אהרן, ר׳ אהרן אבן חיים
בביאור הברייתא אי אפשי עיי״ש אם יש חידוש, **סוף קדושים**

קריאה בקריה, ר׳ מהשה סמסנוביץ
ההגיון השכלי מחייב כל אדם /, **א 76**

קרן לדוד, ר׳ אליעזר דוד גרינוולד
אין ברכה על מצות שבין אדם לחבירו כי אין בהם עיקר הקדושה, **או״ח מא**

שאילת יעקב, ר׳ יעקב סג״ל פרגר
אין מברכים על מצוות שבין אדם לחבירו, בשם רבינו בחיי והרוקח, והסבר עיי״ש, **ח״א נט, 105**

שורש ישי, ר׳ שלמה אלבקץ
לפי שנתגיירה [רות] היו פעולות החסד אנושיות אבל אחר הגיור הן פעולות אלקיות וכו׳, **רות ב יא**

שיחות מוסר, ר׳ חיים שמואלביץ
גם במצוות השכליות שהרמב״ם אומר שצריך להגיד אי אפשי, עכשיו שנתנה תורה צריך לפרוש משום הצווי, משל לדבר מאוס שמעורב בו סם המות שבודאי פורש רק משום סם המות, **תשל״א, מאמר יז**

שם אריה, ר׳ אריה בולחובר
אין מברכין כי הם מצוות שכליות, **א, 20**

שמונה פרקים, עם ביאור ר׳ יוסף ג׳יקובס
מצוות שכליות ו, 85-88

שערי קדושה, ר׳ חיים ויטאל
====, ===

תורת אביגדור, ר׳ אביגדור מילר
שכל האדם נטוע וכו׳ / לסמוך על השכל, / המלאך מלמדו לפני שנולד וזה בפנים, **ח״ב עמ׳ כט**

תורת אברהם, ר׳ אברהם גרודזינסקי
מה שהשכל מחייב זה חיוב מן התורה מדברי ר׳ נסים גאון ברכות, **מאמר תורת השכל האנושי,**

תכלת מרדכי, מהרש״ם מבערזאן
גם המצוות השכליות צריך לכוון משום שצוה ה׳, ע״פ ספר העיקרים ח״ג פכ״ח,, **קדושים 250**
לעשות צדקה גם מצד עבודת השם עיי״ש בשם חובות הלבבות ועוד עיי״ש / מי שכופה יצרו לתת שכרו יותר גדול אבל גם מי שקל לו יש לו שכר כי החזיק את העני עיי״ש השוואה בין שני הצדדים, **ח״ב בבא בתרא 420**

(ב) דרך ארץ קדמה לתורה

אבות: אם אין דרך ארץ אין תורה

רמבם פיהמ"ש רבינו יונה, מאירי, רבינו בחיי שם וכל המפרשים / תוס' ישנים יומא פ"ד

קידושין מ: במקרא במשנה ובדרך ארץ...
רמב"ם פיה"מ

מהרש"א: קידושין מ: כל שיש במקרא ובמשנה ובדרך ארץ כו', פירש הרמב"ם דרך ארץ שמשאו ומתנו בנחת עם הבריות עכ"ל, והוא הדין לשאר מדות טובות אלא דנקט הך מדמייתי עליה דמתניתין הך דדרש בר קפרא רגזן לא כו' ולאדם טוב כו' כדלקמן, ומיהו לא סגי ליה בדרך ארץ לחוד בלא מקרא ומשנה כדאמרינן ולא עם הארץ חסיד וק"ל:

ציונים: דרך ארץ

אוצר האגדה, ר' משה דוד גרוס
ערך דרך ארץ, דרך ארץ

אור הצפון, שיחות הסבא מסלבודקא
דרך ארץ קדמה לתורה, ח"א עמוד קעג
דרך ארץ, נימוסים,, ח"א עמוד קסו
המידות הטובות נטועות באדם מצד נשמתו וברייאתו בצלם אלקים, ועל כן נתבעים על הנהגת דרך ארץ גם קודם קבלת התורה, וזה הכוונה שדרך ארץ קדמה לתורה, ח"א קעג
הפיכת דרך ארץ לדרך שמים, ח"ג עו

אור תורה,
לערוך סיום מס' על מס' דרך ארץ, ח"ו 245, חלק יא 255

אנציקלופדיה תלמודית,
דרך ארץ, ערך: דרך ארץ

בירור הלכה, ר' יחיאל אברהם זילבר
יש מושג של "הלכות דרך ארץ" בענין עומד בפני מי שמתפלל, עיי"ש / האם עוסק בהלכות דרך ארץ כעוסק בתורה, תנינא או"ח א 266

בתי מדרשות, ערוך ע"י הרש"א ורטהיימר
מס' כלה (דרך ארץ)?, ח"א

דיני ממונות, ר' עזרא בצרי
הלכות דרך ארץ בשכנים, עמ' תח

דרך ארץ ונימוסים, ר' ברוך ישר (שליכטר)
עניני דרך ארץ

דרך ארץ רבא וזוטא,
מס' דרך ארץ

דרכי נועם, הרב שאול וגשל
דרך ארץ על פי תורה, עיין כל הספר

כלה רבתי, עם ביאור הגר"ח קניבסקי
ביאור מס' דרך ארץ / עניני דרך ארץ

כתבים נבחרים, ר' אלכסנדר ז. פרידמן
דרך ארץ, עמ' 135

ציונים

לקט שיחות מוסר, ר׳ יצחק אייזיק שר
בענין חובת דרך ארץ / ״חיוב הנהגת דרך ארץ אינה נימוס ועדינות גרידא, אלא נובע מהתבוננות מעמיקה בדעת עליון ועל ידה הוא הופך לחובה והכרח...״ ,עייש ביאור כל הענין, עמוד רלב

מבשר טוב, אדמו״ר מביאלא שוויץ
בענין דרך ארץ, קדמה לתורה, וכו׳, עמ׳ מא, והלאה עמ׳ נט והלאה

מגדל עוז, ר׳ יעקב עמדין
ענין דרך ארץ ביאור באריכות, עליית דרך ארץ, עמ׳ 168-189

מדרש רבה,
אדם שלא למד וכו׳ אבל לא דיבר רכילות ותמיד עשה שלום בין אנשים, אמרו עליו שיש לו דרך ארץ עייש, פ׳ צו פ״ט אות ג
סלת בלולה בשמן, זו התורה שצריכה לבלול במעשים טובים כההיא דתנינן יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו׳, נשא יג טו

מהרל מפראג,
נתיב דרך ארץ / נתיבות עולם, נתיב דר״א

מידות ודרך ארץ, קרן תרבות דגל התורה
דרך ארץ

מכתב מאליהו, ר׳ אליהו אליעזר דסלר
דרך ארץ קדמה לתורה / דברי רבינו יונה שאין התורה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מדות טובות / נימוסי הגוים, ח״ד 8-245

מנורת המאור, ר׳ יוסף אלנקאווה
פרק דרך ארץ: ד״א לתלמיד חכם, ד״א לזקנים, ד״א לבחורים, ד״א לנשים, ד״א בכלל ובפרט לכל אדם / עיי״ש כל הפרק והשערים, 393

מצוות המוסר, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
ביאור ענין ״דרך ארץ״ הלכות דרך ארץ נחשבים כדברי תורה / ע״ע עמ׳ 38 דרך ארץ שנעשה תורה, עמ׳ 231, 38

משנת רבי אהרן, ר׳ אהרן קוטלר
על סדר התורה / אותם מאמרים מופיעים בהוצאה אחרת כמאמרים, הערות באוצ״ה

נחלת אבות, ר״י אברבנל
=== רד

נטעי נאמנים, מכון משנת ר׳ אהרן
ענין דרך ארץ קדמה לתורה / ב״פרפראות״ לר׳ גרשון איזנברגר עמ׳ 482 אוצה״ח, ח״ב 482 אוצה״ח

ספר הברית, ר׳ פנחס אליהו [הורוביץ]
מצוות בין אדם לחבירו נכללים ב״דרך ארץ״ ומוכיח מכמה מקומות שדרך ארץ קדמה לתורה וככה מצוות בין אדם לחבירו קודמות למצוות בין אדם למקום, א.ר. פרק יא

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
האדם נענש על המצוות שהשכל מחייב והיה צריך להבין לבד, דרך ארץ, ובמקור חסד שם מביא שכ״כ במורה נבוכים ח״ג פרק יז, קנג

עבד המלך, ר׳ שמואל הומינר
כל מקום שחז״ל אמרו למדך תורה דרך ארץ הדבר נעשה מצוה מן התורה מצד מצות דרך ארץ, ולכן מונה אותם בכל מקום בספרו כמצוה עיי״ש, בראשית פתיחה 31

פלא יועץ, ר׳ אליעזר פאפו
בענין דרך ארץ, ערך דרך ארץ

קריאה בקריה, ר׳ מהשה סמסנוביץ
דרך ארץ קדמה לתורה המשמעות המעשית, א 73
הלכות דרך ארץ לפני מתן תורה, א 80

ראשית חכמה, ר׳ אליהו די וידיש
עניני דרך ארך בפרקים שלמים בסוף הספר, סוף הספר

רמ״ע מפאנור׳ מנחם עזריה מפאנו
הלכות דרך ארץ, והבאת שלום, שו״ת סי׳ פג

רמב״ם, פירוש המשנה
בענין גדר ״דרך ארץ״, קידושין פ״ב

שיטה מקובצת,
במעשה של אבימלך עם אברהם ושרה כתב: מכאן לבן נח שנהרג לפי שהיה לו ללמוד דרך ארץ ולא למד שהרי כאן מצינו שמבקש הכתוב לחייבו מיתה - ועיין בקטע שלפניו בשם הראב״ד לשון דומה, ב״ק צב. ד״ה וז״ל גאון

שני לוחות הברית, ר׳ ישעיה הורוביץ
בענין דרך ארץ, שער האותיות אות ד, שער אותיות ד

שער שמעון אחד,
===

◈ פרק ד: כוונה למצוה וברכת המצוות ◈

כוונה לשם מצוה

העושה מצוות חסד האם צריך לכוון "לשם מצוה" או מספיק שמכוון לתועלת חבירו / סיפור מהחפץ חיים שאמר בתשלום שכר שכיר שחבל שלא כיוון לשם מצוה...

אחרונים הסוברים שאין צריך כוונה: התעוררות תשובה, שערי דעה, חזון איש מפי השמועה, בעש"ט לענין צדקה, אהבת יונתן אייבשיטץ לענין צדקה

הסוברים דבעי כוונה: חפץ חיים (אהבת חסד) סלע זו לצדקה מכוון לשם מצוה, כלי חמדה

בענין כווה במצוות שבין אדם לחבירו עיין קובץ שיעורים כתובות אות רמ"ט שכתב שבמצוה שהתכלית היא תוצאת המעשה -[כמו פרו ורבו שיהיו לו בנים] אין הכוונה מעכבת - לעומת מצוות שעצם העשייה היא המצוה כמו מצה ושופר ששם הכוונה מעכבת / ויש ללמוד מזה לענין מצוות שבין אדם לחבירו כמו צדקה וכו',

ציונים: כוונה

אבות הראש, ר' רחמים נסים פאלאג'י
קושית המפרשים להתאים בין המשנה אל תהיו כעבדים ע"מ לקבל פרס, ובין הברייתא סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני / יג תירוצים, 246-50

אהבת ציון, רבי יחזקאל לנדא ובנו ר' שמואל
עיקר המצוה שהעני מקבל והכוונה לא מעכבת / דרשה של ר"ש לנדא בשם אביו הגאון ז"ל, **דרוש י**

אמרי שפר, ר' שמואל פרימו
== ==

בית אלהים, ר' משה מטראני המבי"ט
מצות צדקה שנמשך ממנה תועלת למקבל גם כשלא תהיה לכוונה טובה יעמוד לו איזה זכות בעוה"ז או בבא, **תשובה ה דף לג ע"ג**

בית הלוי, ר יוסף דב הלוי
חילוק בין צדקה לשאר מצוות לענין לשמה ועוד, **דרשה א'**

בני בנים, ר' יהודה הרצל הנקין
כוונה במצוות שבין אדם לחבירו, מביא דברי רבינו יונה ברכות שעל מצוה מעשית כגון נטילת לולב אומרים שעשייתן היא כוונתן משא"כ מצוות התלויות בדיבור ששם בלי כוונה אינו יוצא, ולפי"ז רוב המצוות שבין אדם לחבירו הם במעשה, וכן חילק במלא הרואים ערך מצות צריכות כוונה אות ט והובא בשדי חמד מערכת מ"ם כלל ע', **ח"ג ט**

בתורתו יהגה, ר' דוד פלק
דעת המפרשים שבמצוות שבין אדם לחבירו אין צריכות כוונה / בסוף מביא בשם אביו שכך שמע מהחזון איש שבמצוות שב.א. לחבירו לא אמרינן מצוות צריכות כוונה, **528**

דרופתקי דאורייתא, ר' יעקב חיים סופר
סתמא לשמה בעשיית המצוות סי יט / עסק התורה והמצות לשמה סי' כב, **225 והלאה**

ראנ"ח דרשות: הנותן אמרי שפר,
הסבר לשון הרמב"ם פ"י מתשובה לחלק בין "ההמון" ו"הסגולות" להמון צריך ללמד ע"מ לקבל פרס וליחידים ותלמידיו הקרובים ציוה אנטיגונוס שלא ע"מ לקבל פרס עי"ש עוד, **שופטים 171**

הפלאה, ר' פנחם הורוביץ
המתפאר ומתגאה בצדקה / כוונה בצדקה, **כתובות סז.**

ציונים

הפלאת ערכין, ר׳ אליהו דוד רייכמן
עשיית המצוות לשמה ושלא לשמה, קונטרס ארוך בדברי הגר״ח מואליזין וספר יסוד העבודה ועוד עיי״ש, יח

התעוררות תשובה, ר׳ שמעון סופר
במצוות שב.א. לחבירו אין צריכות כוונה שתכליתם שיגיע לחבירו ההנאה ואם הגיע לו הנאה קיים המצוה, ב רנו

זרע אברהם, ר אברהם ולפטביר
בין אדם לחבירו אינן צריכות כוונה עיי״ש, 120

יביע אומר, ר׳ עובדיה יוסף
מצות צדקה אין צריך לשמה ואין צריך כוונה, ח״ו יו״ד כט אות ה׳ ד״ה ואנכי

טוב טעם ודעת, ==
== ==

כלי חמדה, ר׳ מאיר דן פלאצקי
האם צריך כוונה במצוות בין אדם לחבירו, וכותב שלא מצא מפורש שלמ״ד מצוות צריכות כוונה שיהיה חילוק בין ב.א. לחבירו לב.א. למקום, וע״ע בענין מצוה הבא בעבירה במצות ביאל״ח, ועוד חקירות כלליות, תצא, עמ׳ רכח-רלא

לרעך כמוך, ר׳ דוד אריאב
==עיי״ש=, ח״ב עמוד 296, קובץ ד׳ עמוד 113,

מהריל דיסקין עה״ת,
אין צריך לשמה בבין אדם לחבירו / לעומת המקום / וזה החילוק בין צדיק גמור לצ. שאינו גמור / על מנת שיחיה בני, כי תשא עמ׳ קמב

מנחת שלמה, ר׳ שלמה זלמן אוירבאך
בענין מצות צריכות כוונה, ח״א סימן א

מעשה הצדקה, ר׳ אלחנן פרץ
האם צדקה צריכה כוונה, 82, 85

מצוות המוסר, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
האם צריכים כוונה במצוות שבין אדם לחבירו / מצות צריכות כוונה, עמ׳ 229

מקור הלכה, ר׳ בנימין זילבר
קונטרס דרכי הלשמה, עמוד 176

משנת אברהם, הרב אברהם אהרן פרייס
מצוות שבין אדם לחבירו מותר לעשותן ע״מ לקבל שכר לקבל פרס, אברבנאל בשם תוס׳, ח״א עמ׳ 17

נזר התורה
ביאורים בהלכות צדקה לר׳ יעקב חיים סופר / בשביל שיחיה בני ועוד, י 100

עונג יו״ט, רי יו״ט ליפמן הלפרין
חילוקים בדין מצוות צריכות כוונה ובעיקר השיטה שאם מתכוון בפירוש לא לצאת אינו יוצא לכו״ע, ומחלק בין שוא״ת לקום עשה וכן בין ישראל לעכו״ם עיי״ש, סו״ס יט

עלי דשא, ר׳ אליעזר דוד שפירא
אף למ״ד מצוות צריכות כוונה במצוות שבין אדם לחבירו מ״מ אם לא כיון אין בכך ביטול עשה/ בשם ר׳ אלחנן ובשם ר׳ שלמה זלמן עיי״ש, 516

צפנת פענח, דרשות מהרי״ט
===, קדושים

קובץ שיעורים, ר׳ אלחנן ואסרמן
בענין מצוות צריכות כוונה, כתובות רמט-רנא
חילוק בין מצות שיעקרם המעשה לבין מצות שעיקרם התוצאה / ח״ב עמ׳ מד (קובץ שיעורים ח״ב סימן כג אות ו) / ב״מ סוף אות ח, ב״מ סוף אות ח עמ׳ קי
למ״ד מצוות אינן צריכות כוונה אינו צריך לחזור לעשות עוד פעם כי המעשה קיים עיי״ש, הערות ס׳ שדמ

שלום בניך, ר׳ אליהו דוד רייכמן
ענין לשמה ושלא לשמה, ==

שערי דעה, ר׳ חיים יהודה ליטווין
במצוות שבין אדם לחבירו לא צריך כוונה ולכו״ע אינן צריכות כוונה / צריכות כוונה, א נז, 33 - ב יז, 13

(ב) למה אין ברכת המצוות בבין אדם לחבירו

מקור הדין שיש לברך על המצוות עיין בתוספתא (ברכות ו יד): "העושה כל המצות צריך לברך" וכו'. ובירושלמי ריש פרק כיצד מברכין: "שכל המצות טעונות ברכה, ומניין ... ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה, הקיש תורה למצוות, מה תורה טעונה ברכה אף מצות טעונות ברכה".

ובפרטן מצאנו המצוות הבאות שנזכרו בפירוש שיש לברך עליהן: סוכה, לולב, ציצית, תפילין, השוחט, כיסוי הדם, מילה, הפרשת תרומה ומעשר (תוספתא ברכות שם). וע"ע בתוספתא סוף פסחים: ברכת אכילת הפסח והזבח. בש"ס מוזכרות עוד מצוות כגון: לימוד התורה (ברכות יא), נטילת ידים (ברכות ס:), נר חנוכה (שבת כג.), ביעור חמץ, טבילה במקוה (פסחים ז.), פדיון הבן (פסחים קכא:), ברכת אירוסין (כתובות ז:), ברכת כהנים (סוטה לט.).

יש לשאול: מה דינם של שאר המצוות שלא מוזכרות במפורש? ואיזו כללים יש בדבר לחייב ברכה או לא? והאם נאמר שאם יש לנו ספק על מצוה מסויימת אנו חזורים לכלל הידוע 'ספק ברכות להקל'?

ראשי המדברים בענין זה הם הראב"י אב"ד (הראב"ד השני בעל ספר האשכול ז"ל) בשאלתו, ורבינו יוסף אבן פלאט ז"ל בתשובתו אליו. שו"ת זה מובא באריכות בספר אבודרהם (בתחילת תפילת חול) ונקדים כאן מדבריו של הראב"י אב"ד בשאלתו בתור פתיחה לכל הנושא:

"צריך אני שתמסור לי מפתח על אלו המצות מברך על עשייתן. כגון מי שעומד בפני רבו שהיא מצות מפני שיבה תקום והדרת אם צריך לברך או לא. ומי שנותן צדקה לעני דכתיב פתוח תפתח, נתון תתן, העבט תבעטנו, והשבת העבוט, ושילוח הקן, ומעקה, ואם מברך על המעקה מברך על תחילת עשייתו או בסוף עשייתו כי מי שמברך על המצוה אין לו להפסיק בשיחה עד שיגמור המצוה.

וביקור חולים ומנחם אבלים, ומלוה את המת, ומכניס חתן וכלה לחופה, ומי שעוזב לקט שכחה ופאה ופרט ועוללות, דבשלמא תרומה ומעשרות אין צריך בנתינתם ברכה דדילמא נפטר ב[ברכת] הפרשתם, אבל לקט שכחה ופאה ופרט ועוללות צריך לברך על עזיבתן או לא. ופטר חמור בנתינתו ובעריפתו, דתנן (בכורות יג.) מצות פדייה קודמת למצות עריפה. ונתינת בכור וראשית הגז ומתנות, ונותן שקלו, והנותן חזה ושוק, והמניף והמגיש והסומך. והמלוה כספו לעני, והלואת חסד לעשיר, והבאת שלום, ומורא וכיבוד אב ואם, והמוכיח חבירו, והשמטת כספים, ושילוח עבדים, וקביעת ראשי חדשים, וחשבון תקופות, ומי שמשמח גר יתום ואלמנה ברגל, והשבת אבידה, וטעינה ופריקה, ומצות חליצה ויבום.

כללו של דבר מכל אותן מצות עשה שמנאן בעל הלכות גדולות מפני מה מברכין על מקצתן כגון סוכה ולולב ושופר וציצית ותפילין ומזוזה וספירת העומר ומגילה וכדומה להן, ומקצתן אין מברכין עליהן. וצריך אני מסירת מפתח מפני מה מברכין על אלו ולא על אלו".

בהמשך בעז"ה הבאנו תמצית דברי הפוסקים בענין זה –

כלל א: מצוה התלויה באדם שני שהצד השני יכול לעקור את המצוה ע"י סירובו לקבל או מחילתו אין מברכים.

כלל זה הוא אחד מהכללים שהשיב רבינו יוסף אבן פלאט, ובלשונו:

"ואיכא נמי דלא מברכינן עליהו משום דתלי בדעת אחרים דרחמנא אזהר לאהנויי להו **והואיל ואפשר דמימנעי מההיא הנאה או דמחלי עלה ומעקר ליה לעשה לא מברכינן עלה,** כגון נתינת צדקה או מעשר עני לעני, ומשמח גר יתום ואלמנה ברגל, והענקת עבדים ונתינת נבלה לגר ומכירתה לגוי".

...והוא הדין לביקור חולים ולשום שלום בין אדם לחבירו ותנחומי אבלים שאין מברך לנחם אבלים ולשום שלום ולבקר חולים, דהא בידיהו למיעקרא להא מצוה.

הערה: ולמד זה מגמ' כתובות (לט.) כיצד שותה בעציצו, אפילו היא חגרת או סומא וכו' עד שאינה ראויה לבוא בישראל אינו רשאי לקיימה שנאמר ולו תהיה לאשה אשה הראויה לו, ואמרינן עלה בגמ' (מ.) וניתי עשה ונידחי לא תעשה, אמר ליה היכא אמרינן דאתי עשה ודחי לא תעשה כגון מילה בצערת דלא אפשר דלא לקיימו לעשה, אבל הכא אי אמרה דלא בעינא ליה מי איתיה לעשה כלל, ע"כ. אלמא כיון דאפשר למיעקרא לעשה אע"ג דאכתי לא איעקר הוה ליה כמאן דליתיה, דהא לא קביע הואיל ומשום הנאה דידה חייביה רחמנא למנסבה וכיון דאמרה לא בעינא להא הנאה איעקר ליה מצות עשה שבה.

והשיג על ראיה זו בשהגת הראב"ד שם: "אמר אברהם, אפשר שהטעם ראוי לסמוך עליו אבל הראיה אינה כלום אטו באשה הראויה לקיימה מי ליתיה לעשה ואע"ג דמצי איהו למיעקריה".

ועיין מהרי"ט ח"ב סי' מז שגם הקשה שדברי הגמ' הם רק לחלק בדין עשה דוחה ל"ת שכאן לא דומה לציור של מילה בצרעת כי מילה א"א לעקור אבל כאן אפשר לעקור את העשה ולכן אולי לא דוחה. וכ"ש לפי פרש"י שם בכתובות שמלמדים את האשה לומר שהיא לא רוצה ולכן אצלה אין עשה שידחה הל"ת. ואחרונים מנסים לתרץ עיין מטבע ברכות למהר"ץ חיות ועוד +קצות סי צ"ז ?? ++

הערה: ממ"ש כאן שאם העני לא מקבל את הצדקה מיעקרא לעשה, למדנו האחרונים שאמנם הדין כן שאם העני לא מקבל את הכסף שאין לנותן מצוה והקשו על ה"בית הלל" יו"ד רמ"ח שלא כתב כן אלא שאם העני לא רוצה לקבל שכן יוצא מצות צדקה עיי"ש ראיתו ממשלוח מנות ++.
ועוד הקשו אחרונים מגמ' גיטין עד: עה. ש"נתינה בעל כרחו שמה נתינה" עיין שו"ת מים חיים וקצות החושן ועוד.

הערה: ר"י פלאט עצמו בהמשך התשובה מקשה על זה דא"כ למה מברכין על פידון הבן שתלוי ביד הכהן עיי"ש. ועוד הקשה למה מברכין ברכת אירוסין שביד האשה לבטל וכו' ותירצו קצ"ע, עיי"ש ועיין מש"כ בשו"ת חת"ס או"ח נד שכוונת ר"י פלאט הוא שצדקה היא לטובת המקבל ואם אמר לא בעינא אין מצוה אבל מצות איסורין אינו כן עיי"ש עיי"ש עוד

הערה: יש באחרונים (עטרת פז ??) שרצו להוכיח שכך שיטת הרמב"ם שכתב שברכת המצוות הם רק במצות שבין אדם למקום, והקשו למה פסק הרמב"ם שמברכין על מצות מעקה, ותירצו עפי"ז שכל מצוה שיש אדם אחר אולי הוא לא יקבל אבל מעקה אין אדם שני ושפיר יכול ולברך.

הערה: בתחילה דברי הר"י אבן פלאט כתב טעם זה על עשיית דין, דאע"ג דמצות עשה היא אין מברכין עליה דילמא לא יקבלו בעלי הדינין את הדין או שימחלו זה לזה את התביעה ומעקר ליה לעשה. וצ"ע דהמצוה היא על ב"ד לברר ולפסוק את הדין וזה מה שעשו, ולמה לא יברכו אם הבע"ד לא מקבלים עליהם?

הוספה: עיין בהר צבי קונטרס "מילי דברכות" סימן ב': פשטות הטעם של ר"י אבן פ' הוא שאם השני לא מקבל הוי ברכה לבטלה, אבל מביא בשם חי' הרי"ם שלא למד כך אלא היות שאפשר לעקור את העשה הוי מצוה קלושה ואין מברכין עליה. וראייתו שכאשר עושה שליח לקיים מצוה השליח יכול לברך, ולמה לא חיישינן שהמשלח יבטל את השליחות ונמצא ברכתו לבטלה.

וצ"ע למה תהיה מצוה חלשה? ועוד דן בדברי הראב"ד (אישות פ"ג הכ"ג) שמברכים ברכת הקידושין רק אחרי שמקדש כי זה תלוי ברצון אחרים ואם תמאן האשה הוי ברכה לבטלה ע"כ, ושואל לפי"ז שגם בצדקה ועוד מצות שתקנו לברך אחרי שהשני מקבל ואין חשש לברכה לבטלה.

ועוד שואל (עמ' רל"ה) גם אם העני לא יקבל הרי מחוייב לתת פרוטה זו לעני אחר ועכשיו יפריש אותו לעניים

סתם, וזה יהיה מעשה המצוה. עיי״ש. עוד.

כלל ב: מצוה הבאה בעבירה

עוד טעם שכתב הר״י פלאט:

ויש מהן משום מצוה הבאה בעבירה כגון השבת גזלה ורבית, ועזיבת לקט שכחה ופאה ומאי דדמי להו דכתיב וכרמך לא תעולל וגו׳ - ואם לקטת לעני ולגר תעזוב אותם, לא תכלה פאת שדך לקצור ואם כלית וקצרת אתם - לעני ולגר תעזוב אותם, ואם לא כלה ולא לקט אלא עזב מעיקרא דלא אית בהו עבירה, לא מברכינן עליהו משום דלית בהו מעשה, אי נמי משום דמחלי עניים גביה ועקרי ליה לעשה.

וכגון השבת העבוט דכתיב לא תבוא אל ביתו וגו׳ ואם באתה לביתו ונטלת השיב תשיב לו את העבוט, ואם משכנו ע״י שליח בית דין דליכא עבירה לא מברכינן משום [דאפשר] דמחיל גביה לווה מריה דמשכנא ולא בעי ליה וקא מעיקר ליה עשה דהשבה.

ושילוח הקן נמי מצוה הבאה בעבירה נינהו דכתיב לא תקח האם על הבנים ואם לקחת שלח תשלח, וכן עריפת פטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו, וכן שריפת נותר לא תותירו ממנו והנותר ממנו, אלו כולן ומאי דדמי להון משום דהוי מצוה הבאה בעבירה לא מברכינן עליהו.

ובהמשך דבריו כותב שהמקור שאין מברכין על מצוה הבאה בעבירה היא הברייתא (בבא קמא צד.) ר׳ אלעזר ב״י אומר הרי שגזל סאה חטים וכו׳ אין זה מברך אלא מנאף עיי״ש....

הערה: אולי אפשר להשוות כלל ב׳ עם כלל ג׳ לקמן וצ״ע??

כלל ג: אין מברכין על הקלקלה

טעם שלישי כתב ר״י פלאט:

״ולא מברכינן לא על ארבע מיתות ב״ד ולא על המלקות דקב״ה חס על בריותיו כדדרשינן (סנהדרין מו.) בכי קללת אלקים תלוי א״ר מאיר מה הלשון שכינה אומרת קלני מראשי וכו׳ וכדדרשינן בלא קרב זה אל זה כל הלילה (מגילה י:), ומאי דאמרינן שאין אומרים הלל בראש השנה מפני שהוא שעת הדין כדאמרינן נמי (מגילה לא.) אין מפסיקין בקללות **שאין אומרים ברכה על הפורעניות,**

וה״ה נותן לענין קריעה על המת לפי שאין מברכין על הפורעניות, וה״ה שאין מברכין על השקאת סוטה, אבל על עריפת עגלה מברכינן, וכן על הקרבת קרבנות (ר״ל חטאת ואשם אף שבאין ע״י קלקול חטא) ועל סמיכה וזריקה...״.

וכתב על זה הראב״ד וז״ל:

״אמר אברהם: אני אברר זה הטעם כל מצוה שיש בה קלקול אחרים אין מברכין עליה מפני **שנראה כמודה על אותו קלקול** ומכאן יצאו אלו שהוא מזכיר (כוונתו על יבום וגירושין שהזכיר למעלה) ויצאה מתנה לעני והשבת העבוט אפי׳ לקחו מיד ב״ד או מיד הלוה, וקריעה על המת ותנחומי אבלים ובקור חולים, ואפשר עזיבת לקט שכחה ופאה וכיוצא בהם, וכן עשיית הדין לבעלי דינין **מפני שיש נגזל ועלוב.** והרבה מהם נכנסין תחת הטעם זה״

ה״תומים״ בחו״מ סי׳ צ״ז סק,א הביא כלל זה לתרץ דעת הרא״ש עיי״ש וז״ל:

״כיון שהוא קללה ופורענות דבברכה נאמר ואתה לא תלוה, ואפס לא יהיה בך אביון, ועוונותיו הטו את אלה - אין לברך עליו״.

ובנחל איתן לגר״ח קניבסקי שליט״א ביאור הענין:

לכאורה דבריהם צריכים ביאור מה בין קריעה על המת ובין עריפת העגלה, ומה בין תנחומי אבלים וביקור חולים לבין הקרבת חטאת ואשם.

ונראה כוותנם ז״ל דעריפת עגלה וכן הקרבת קרבנות הם באין לכפרה על הקלקול והחטא וע״ז שייך לברך שפיר שאין נראה כמודה על הקלקלה דאדרבא הרי בא לכפר על הקלקול ומודה שיכול לתקנו, אבל צדקה לעני וקריעה למת ותנחומי אבלים ובקור חולים ועשיית דין, אינם כפרה על הקלקול והוי בכלל אין אומרים ברכה על הפורענות״.

כלל ד: על מצוות שגם בני נח שייכים לא שייך לומר "וצונו"

כתב הרוקח (סי׳ שס״ו):

כל המצות שהן חוקות וגזירה צריך לברך, שילוח הקן וראשית הגז ושאר מתנות כהונה. ירושלמי בפרק כיצד מברכין גבי קידוש (ו)אפר חטאת ולהזות ״כל המצוות טעונות ברכה״, **אבל כל דבר שגם בני נח הוזהרו עליו**, כגון גזל גניבה וחמס והוענשו ידי עני לא החזיקו וצדקה ולוייה ולקט ושכחה ופאה והידור זקן שאם מצווים [מצויים: פאת השלחן] חייב אין צריך לברך. וכן עשיית מעקה ודינים ותיקון מאזנים ומשקלות ומידות אין צריך לברך **שהברכה וצונו ולא עכו״ם**. ואם היו עניים חציים [מצויים: פאת השלחן] היו מפרישים [מפקירים: פאת השלחן] חלקם לבעלי בתים ועניים אחרים אין מצווין ואין צריך לברך, אבל בתרומה וראשית הגז ומתנות שצריך להפריש מברך.

על בדיקת טריפה אין צריך לברך כי נשחטה בחזקת היתר עומדת, אבל בהמה בחייה אסורה, צריך לברך על השחיטה.

באופן כללי כוונתו מבואר, כל מצוה שגם בני נח הוזהרו אין לנו לברך ״וצונו״ כי אין אנו חלוקים בזה מן הגוים.

==סתם עלה בדעתי מה דין ברכת המצוות בנשים המקיימות מ״ע שהזמן גרמא איך מברכות וצונו?

אבל יש קושי בהבנת דבריו האחרונים מהמילים: ״ואם היו עניים״ דאין כוונתו מובנת כלל. וב״פאת השלחן״ (סי׳ ג אות לט) מביא דברי הרוקח בשינוי גירסא, וציינתי בפנים, ומחלק את דבריו לשני פסקאות. ומהמילה: ״וצדקה ולוייה״ וכו׳ היא פסקה שניה ומפרש טעם אחר, ובלשונו: ״דתליא במצוי ואינו מצוי, וכן מעקה כו׳ ג״כ משום דלא נתחייב לבנות בית כדי לעשות מעקה, ודינים נמי מטעמא דהרמב״ן והרשב״א, ותיקון עניים נ״ל דצ״ל: ׳ענינים׳ כגון משקלות ומדות ג״כ מהאי טעמא שמא לא יקבלו או שאינו מצוי תמיד וז״ש שהברכה וכו׳. מפרש עם ב׳ החלוקות, טעם חלוקה א׳ וצונו ולא הגוים, וטעם חלוקה ב׳ ואם היו עניים וכו׳ אינם מצויים וטעמו נותן כדפסק בריש דבריו״, עיי״ש ועדיין צ״ע.

ב״גליוני הש״ס״ (הגר״י ענגל) מביא דברי הרוקח ומסביר שלקט שכחה ופאה בודאי הגוים לא חייבים אלא חשבינן בכלל צדקה. וגם מציין בעצם החידוש לגמ׳ מנחות מב. כל מצוה שכשרה בעכו״ם בישראל אין צריך לברך, ובתוס׳ שם שא״א לומר וצונו (אבל למסקנא תירוץ זה לא קאי...)

כלל ה: על מצוות שכליות לא שייך לברך "אשר קדשנו"

רבינו בחיי בפרשת ציצית (במדבר טו לח):

״וכבר ידעת כי כל המצות כולן שני חלקים מקובלות ומושכלות, וחכמי האמת ז״ל תקנו לנו נוסח הברכות למצות המקובלות **ולא תקנו למצות המושכלות, לפי שהמקובלות**

הן הן עקר הקדושה, ועליהן אנו נקראים קדושים, על כן תקנו בהם ברכה לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו:

וחזר על דבריו גם ב"כד הקמח" ערך ציצית עיי"ש.

בדברי רבינו בחיי האריך ב"קרן לדוד" (או"ח סי' ס"א אות ח') ודבריו מובאים לעיל ??? ??. וכתב שמצא גם בשו"ת לרב אחאי גאון ז"ל סי' ק"ז על מה דאין מברכין על מצות אכילת ערב יוה"כ, משום דאין מברכין על מצוה **שאינה ניכרת שעושה אותה לשם פעלו**, עכ"ל. ומסיים שהוא קרוב לדברי רבינו בחיי אבל לא הסביר הטעם.

יש לציין שכמה אחרונים כוונתי לדבריו וכתבו מדעתם עצמם כעין דבריו, עיין עולת שמואל סימן כא, ושם אריה (או"ח סי' א') האריך

כלל ו: מצוה שחייבין בה כל הזמן אין בה חיבוב כדי לברך

כ"כ ב"אור זרוע" (ח"א הלכות ברכת המוציא סימן ק"מ)

"זה הכלל שאני אומר בברכות - כל מצוה שיש עתים למצותה כגון ציצית תפלין סוכה מזוזה מילה ק"ש פדיון הבן ברכת הזבח ברכת פסח אכילת מצה ומרור. ברכת נישואין. ברכת דם בתולים. ברכת התורה כדאמר במנחות (ובברכות) דכיון שקרא ק"ש שחרית וערבית קיים לא ימוש וגו'. מגילה והלל נר חנוכה סוכה שופר לולב מעקה ימים טובים ושבתות טבילה. וכל כיוצא בהם שיש זמן שחייב בהם ופעמים שאינו חייב בהן **הלכך כשמגיע זמן חיובם צריך לברך על עשייתם מחמת חיבוב** כדאמרי' בירושלמי בריש כיצד מברכין מנין שכל מצות טעונות ברכה רבא בר כהנא בשם ר' אלעזר ואתנה לך את לחות האבן התורה והמצות הקיש המצות לתורה מה תורה טעונה ברכה אף מצות טעונות ברכות.

אבל אותן מצות שלעולם חייב בהם ואין עתים להפטר מהם כגון להאמין באלהינו וליראה אותו ולאהבה אותו ולשמוע בקולו ולדבקה בו ושלא לעבוד ע"ז ביקור חולים ותנחומי אבלים. ונתינת צדקה. וקבורת מתים חליצה ויבום וקימה והדור וכבוד אב ואם ופריקה וטעינה והשבת העבוט שאין להם פטור **אין שייך לברך עליהם כי לעולם חייב בהם ואין שייך בהם חיבוב**". עיי"ש עוד.

שיטת רבינו אליהו מלונדרש שמברכין על מצוות בין אדם לחבירו:

חידוש גדול דלא ככל הראשונים הנזכרים לעיל מצאנו בדברי בפסקי רבינו אליהו מלונדרש מסכת ברכות, כתב:

כל המצות מברך עליהם עובר לעשייתן... ונ"ל שכל מצות עשה צריך לברך, ולפעמים אני רגיל לברך אקב"ו לקום מפני שיבה, ואקב"ו להדר פני זקן, וכן לכל שאר מצות עשה, אליה"ו. עכ"ל.

להעיר: שיטה זו מובאת בפירוש חרדים לירושלמי ברכות ריש פ"ו ועל מצוות אחרות: וז"ל: "מצאתי לרבינו אליהו שהיה מברך כשהיה נותן צדקה או מלוה לעני וכן בכל המצוות" עיי"ש ולהעתיק מה שנוגע עוד..

=להביא יותר מהמקורות של הירושלמי ומדברי החרדים שם.

= > שיטת הרמב"ם: כס"מ, עטרת פז, פאת השלחן חייב לברך על ב.א.ל. (כמו שיטת רבינו אליהו) אולי סובר כהירושלמי דלא כבבלי??

= יש לחקור אם הגדר של ברכת המצות הם א) כעין ברכות הודאה על המצוה שמודים לה' שנתן לנו מצוות, או ב)כדי שיכוון בעשייתן ומקדים ברכה משום כוונה והכנה לעשיית המצוה. ולפי"ז אולי יש לצרף הדיון שבמצוות שבין א. לחבירו יתכן שלא צריך כוונה

(ועיקר התכלית שמקבל וכו' או עוד סיבות) ולפי"ז לפי הטעם הב' הדבר מובן מאליו ולמה לא תקנו ברכת המצוות בבא"ל כי הכוונה לא הוי חלק עקרוני בעשיית המצוה ?? וצ,ע.

עיין בספר "שערי צדקה" לאדמו"ר לובביץ עמ' צ"ו, שלא מברכים כי ה"כוונות" ידחו בסוף את המצוה
עיין באר משה אוזורוב פ' ראה עמ' תק"מ שלכן לא מברכין על צדקה כי צריך לתת בשמחה (אולי בגלל 'לא ירע לבבך'??) והמון העם לא נותנים בשמחה (חבל על הכסף!) ועל כן לא מברכין.

=הערה של הר"צ ויספיש (דברות צבי מצולם), למסבירים הטעם של ברכת המצוות כדי שיכוון לשם מצוה (ריטב"א פסחים), הרי שיותר נחוץ במצוות בין אדם לחבירו, כי מסתם הוא יעשה משום "טובה" לחבירו ולא משום מצוה למקום, וצ"ע.

ציונים נוספים: ברכת המצוות

אבודרהם, ר' דוד אבודרהם
שו"ת הרא"י אב"ד ורבינו יוסף אבן פלאט / עם השגת הראב"ד, **ברכות**

אהל מועד,
מביא בקיצור שו"ת ר"י אבן פלאט ועיי"ש ב"יריעות האהל" שו"ט בדין זה, **א עמ' צ**

אור זרוע, ר' יצחק מוינא
אין מברכין על מצוה שאין לה הפסק וחייבין כל הזמן רק על מצוה שיש בה זמן פטור, ולכן על רוב מצוות שבין אדם לחבירו אין מברכין עיי"ש, **ח"א סי' קמ**

אורים ותומים, ר' יהונתן אייבשיטץ
סברת פורענות וקלקלה, **צז**

אנציקלופדיה תלמודית,
בסוגיא של ברכת המצוות במצוות שבין אדם לחבירו / מעמוד תקיט והלאה, **ערך: ברכת המצוות**

באורח צדקה, ר' יחזקאל פיינהנדלר
אין מברכין על צדקה ומסכם את השיטות, **עמ' רפה**

רבינו בחיי, רבינו בחיי
אין ברכת המצוות על מצות שבין אדם לחבירו כי אין בהם עיקר הקדושה וכו' / וכ"כ בכד הקמח, **שלח 721**

בירור הלכה, ר' יחיאל אברהם זילבר
בענין ברכה על מצות כיבוד אב ואם)יו"ד סי' ר"מ(, **ו 434**

ברכת אבות, ר' ברוך רקובסקי
למה אין ברכה בצדקה, **עמ' קעט**

גליוני הש"ס, ר' יוסף ענגיל
על דברי הרוקח שאין מברכין על מצוה שהגוי מצווה עיי"ש / משוה לגמ' מנחות מב, **סנהדרין נז:**

דברי הגאונים, ר' בנימין ליבסקינד
בשם אדמו"ר מגור הטעם שאין מברכים על מצות צדקה דשמא לא מקיים מצוה לפ"מ שאמרו בואו נחזיק טובה לרמאים, **8**

הצבי והצדק, ר' צבי אריה בש
ברכה בצדקה ומסתעף לכל ברכות במצוות בין אדם לחבירו, **יד**

הר צבי, ר צבי פסח פראנק
קונטרס מילי דברכות / סימן ב' בחילוק הברכות שמברכים עליהם ושאין מברכים עליהם, **או"ח ב' עמ' רכו והלאה**

זכר יהוסף, ר' יוסף זכריה שטרן
אין ברכה על מצוות שבין אדם לחבירו / או"ח רמ ז, **ג 56**

חידושי הרי"ם, ר' יצחק מאיר אדמור מגור
בענין ברכת המצות למה לא מברכין וכו', **צז**

חתם סופר, ר׳ משה סופר
מסביר שיטת הרמב״ם כמו הרשב״א שאין ברכה במצוות שבין אדם לחבירו כי אולי חבריו לא יקבל וכו׳, **או״ח נד**

יד מלכים, ר׳ דוד זויברמן
==, ==

כד הקמח, רבינו בחיי תלמיד הרשב״א
עיקר הקדושה במקובלתו ולא במושכלות / השווה לדבריו עה״ת פ׳ שלח בסופו במצוות ציצית, **ערך ציצית בתחילה**

ליקוטי שושנים, ר׳ מנשה כהן
רוב הספר עוסק בהגדרות של ברכת המצוות מתי מברכין ומתי לא מברכין, **כל הספר**

מאור ושמש,
בשם הקדוש הרמ״מ מרימנוב שלכן לא מברכין על מצות צדקה כי חייב לתת בשמחה והמון העם אינם נותנים בשמחה וע״כ אין מברכין / מובא בבאר משה)אוזורוב(פ׳ ראה עמ׳ תקמ, **פנחס ד״ה בני גד**

מאירי, רבינו מנחם המאירי
סיכום השיטות למה אין מברכין על מקצת מצוות עיי״ש, **מגילה כב:**

מהרי״ט, ר׳ יוסף מטראני
מקשה על ראיית ר״י אבן פלאט מגמ׳ כתובות, **ב מז**

מטבע הברכות, מהר״ץ חיות
==, **76 והלאה**

מי באר מים חיים, ר׳ משה יוסף הופמן
עיי״ש כללים, **פתיחה 01-11**

מצוות המוסר, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
למה אין מברכים ברכת המצוות על מצות שבין אדם לחבירו, **עמ׳ 032**

נחל איתן, הגר״ח קניבסקי שליט״א
כמה ביאורים בענין ברכת המצוות / דעת הראב״ד שאין מברכין על הקלקלה ועוד / עמ׳ עה עו בדפי הספר, **80-81**

ספר העיטור, רבינו יצחק אבא מרי
עיי״ש, **ציצית עמ׳ עו.**

ספרן של ראשונים, ר׳ שמחה אסף, מהדיר
כתב יד של השאלה של הר״א אב״ד לר׳ יוסף אבן פלאט עם הוספות עיי״ש, **202**

עולת שמואל, ר׳ שמואל קוידער
כלל הרמב״ם ומסביר משום דתליה באחרים ולולא דמסתפינא היה מפרש דלא שייך וצונו על מצוה שהשכל מחייב, **כא, 44**

עטרת פז, ר׳ פנחס זביחי
אין מברכים על מצוות שבין אדם לחבירו, מתרץ שיטת הר״מ, **ח״ב יו״ד הערות**

ענינו של יום, ר׳ דוד פלק
ברכת צדקה וכו׳, **305**

פאת השלחן, ר׳ ישראל משקלאב
חולק על הכלל שאין ברכת המצוות במצות שבין אדם לחבירו ומפרש ברמב״ם שבין אדם למקום חייב להיות עובר לעשייתן משא״כ ב.א. לחבירו מברך בשעת עשייתן, **ג לט**

קרן לדוד, ר׳ אליעזר דוד גרינוולד
אין ברכה על מצות שבין אדם לחבירו כי אין בהם עיקר הקדושה, **או״ח מא**

רוקח הגדול, רבינו אלעזר מגרמיזא
אין ברכה על מצוות שבין אדם לחבירו כי הם שכליות וגם בן נח הוזהר עליהם, **שסו**

רמב״ם,
בהלכות ברכות פרק י״א כותב שאין מברכין אלא על מצות עשה בין אדם למקום, ויוצא שעל מצוות בין אדם לחבירו לא תקנו ברכות, **ברכות פרק יא**

רשב״א, רבינו הרשב״א
==, **א יח**

שאילת יעקב, ר׳ יעקב סג״ל פרגר
אין מברכים על מצוות שבין אדם לחבירו, בשם רבינו בחיי והרוקח, והסבר עיי״ש, **ח״א נט, 501**

שדי חמד, ר׳ חזקיה מדיני
על איזו מברך ועל איזו אינו מברך, **ח״ו 113**

שם אריה, ר׳ אריה בולחובר
אין מברכין כי הם מצוות שכליות, ולא כ״כ שייך לומר ״אשר קדשנו במצוותיו״, ומביא מעשה בא׳ שהשיב אבידה ובירך אשקב״ו על השבת אבידה, ואמר לו שיצא שכרו בהפסדו... **ח״א ריש סימן א**

תמים דעים, הראב״ד
בענין תשובת ר״י אבן פלאט, **קעט**

פרק ה: היחס למצוות למקום

כבוד הבריות / זקן ואינה לפי כבודו / עוסק במצוה / קדימת חבירו

חכמים הקילו -במקרים מסוימים- לעבור איסור או לדחות קיום מצוה כאשר הדבר כרוך בפגיעה בכבוד האדם. הסוגיות הידועות בש"ס העוסקים בנושא זה הם - "גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת בתורה" (ברכות יט: ועוד), והסוגיא של "זקן ואינה לפי כבודו" (בבא קמא ל, ועוד).
א) בפרק א מובאים חלק מהדינים של כבוד הבריות - איזה איסור או מצוה ניתן לדחות (דאורייתא או רק דרבנן), עבור איזה סוג בזיון, בשב ואל תעשה או גם בקום עשה, ובאיזה אדם -
ב) פרק ב' עוסק בנושא של זקן ואינה לפי כבודו, וחלק מהשאלות הם == == ==
ג) נושא שלישי: קדימת מצות חבירו למצוה שלו. או מצות גמילות חסד לחבירו לעומת הפסד מצוה דרבנן לעצמו. למשל ציורו של מכתם לדוד == == ==
ד) עוסק במצוה למקום האם פוטר מצוה לחבירו

(א) גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה

ברכות יט: אמר רב יהודה אמר רב המוצא כלאים בבגדו פושטן אפילו בשוק, מאי טעמא (משלי כא) אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב.

מתיבי קברו את המת וחזרו ולפניהם שתי דרכים אחת טהורה ואחת טמאה, בא בטהורה באין עמו בטהורה, בא בטמאה באין עמו בטמאה, משום כבודו. אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', תרגמה רבי אבא בבית הפרס דרבנן...

תא שמע דאמר רבי אלעזר בר צדוק מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל... אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', כדרבא, דאמר רבא דבר תורה אהל כל שיש בו חלל טפח חוצץ בפני הטומאה... ורוב ארונות יש בהן חלל טפח, וגזרו על שיש בהן משום שאין בהן, ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן.

תא שמע גדול כבוד הבריות שדוחה [את] לא תעשה שבתורה, ואמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור, אחיכו עליה לאו דלא תסור דאורייתא היא, אמר רב כהנא גברא רבה אמר מילתא לא תחיכו עליה, כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, ומשום כבודו שרו רבנן.

תא שמע והתעלמת מהם פעמים שאתה מתעלם מהם ופעמים שאין אתה מתעלם מהם, הא כיצד אם היה כהן והיא בבית הקברות, או היה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכתו מרובה משל חברו, לכך נאמר והתעלמת, אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', שאני התם דכתיב והתעלמת מהם, וליגמר מינה, איסורא מממונא לא ילפינן.

תא שמע ולאחתו מה תלמוד לומר, הרי שהיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ושמע שמת לו מת... לא יטמא, יכול כשם שאינו מטמא להם כך אינו מטמא למת מצוה, תלמוד לומר ולאחותו, לאחותו הוא דאינו מטמא, **(דף כ.)** אבל מטמא הוא למת מצוה, אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', שאני התם דכתיב ולאחותו, וליגמר מינה, שב ואל תעשה שאני.

רש"י: אין חכמה, חשובה נגד ה'. **אחת טמאה**, שיש בה קבר. **בא בטהורה**, האבל. **בבית הפרס**, דלא מטמא אלא מדרבנן, והוא שדה שנחרש בו קבר, וחשו חכמים שמא דלדלו כלי המחרישה את העצמות, והדורס עליהן מסיטן, ועצם כשעורה מטמא במגע ובמשא ולא באהל, וכיון דמדרבנן הוא דאסור, רבנן הוא דאחלוה ליקרייהו גבי אבל. **מנפח אדם**, לפניו, שאם היה שם עצם יראנו, דאי דאורייתא הוא לא הוינן מזלזלינן ביה כולי האי למיסמך אנפיחה, והך בדיקה לעושה פסח אישתרי ולא לאוכלי תרומה כדאמרינן בחומר בקדש (חגיגה כה:). **שנדש**, ברגלים. **לקראת מלכי ישראל**, הרי לכבוד הבריות עוברים על נפש לא יטמא, דהא רבי אלעזר בר צדוק כהן הוה כדאמרינן בבכורות (לו.). **מדלגין**, מארון לארון. **דבר תורה**, הלכה למשה מסיני. **אינו חוצץ בפני הטומאה**, דנקראת טומאה רצוצה, ובוקעת ועולה.

את לא תעשה, קא סלקא דעתך כל לא תעשה קאמר. **בלאו דלא תסור**, וגו'. **אחיכו עליה**, אינהו סבור דאפילו אמרו לו דבר תורה והוא עומד בפני הכבוד, יעבור עליו, והא האי נמי דאורייתא הוא. **כל מילי דרבנן וכו'**, והכי קאמר להו, דבר שהוא מדברי סופרים נדחה מפני כבוד הבריות, וקרי ליה לא תעשה משום דכתיב לא תסור, ודקא קשיא לכו דאורייתא הוא, רבנן אחלוה ליקרייהו לעבור על דבריהם היכא דאיכא כבוד הבריות, כגון לטלטל בשבת אבנים של בית הכסא לקנוח (שבת פא:), או מי שנפסקה ציצית טליתו בכרמלית לא הצריכו להניח טליתו שם וליכנס לביתו ערום (מנחות לח.).

והיא בבית הקברות, האבדה. **ואינה לפי כבודו**, אין האבדה חשובה לפי כבודו להשיבה. **או שהיתה מלאכתו מרובה**, שדמי בטול מלאכתו לרדוף אחריה יתרים על דמי האבדה, ולא ירצו הבעלים להשיב לו יותר ממה שמשיב להם, ונמצא הוא מפסיד. **ונגמר מינה**, לגבי כלאים דאמרן פושטן אפילו בשוק. **ממונא**, קל מאיסורא.

ולאחותו מה תלמוד לומר, בנזיר כתיב כל ימי הזירו לה' על נפש מת לא יבא, וסמיך ליה לאביו ולאמו לאחיו ולאחותו לא יטמא להם דהא כולהו בכלל על נפש מת לא יבא היו, ולמה יצאו, לאביו - פרט למת מצוה, לאמו מה תלמוד לומר, משום מת מצוה לא איצטריך, דמלאביו נפקא, ודרשי ליה בספרי ללמוד שאם היה נזיר זה כהן, דהוו עליה שתי קדושות אף הוא, לאמו הוא דלא יטמא, אבל מטמא הוא למת מצוה, לאחיו מה תלמוד לומר, הרי שהיה כהן גדול והוא נזיר, אף הוא לאחיו לא יטמא, אבל מטמא למת מצוה, ולאחותו מה תלמוד לומר, אם אינו ענין לזה, תנהו ענין למי שהולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו, שמטמא למת מצוה. **ושמע שמת לו מת**, מקרוביו, יכול יטמא להם. **אמרת לא יטמא**, הואיל ועונת שחיטת הפסח היא, וחלה עליו חובת הפסח שהוא בכרת אם יטמא בטל מלעשות פסח, ולמול את בנו נמי מצות כרת היא, ואית דאמרי בערבי פסחים נמי קאמר, דמילת זכריו מעכב הפסח. **(דף כ.)** אבל מטמא הוא למת מצוה, והוא כבוד הבריות, ודוחה דבר תורה.

שב ואל תעשה שאני, דברים רבים התירו לעקור דבר תורה מפני סייג ומפני כבוד הבריות, היכא דאינו עוקר דבר במעשה ידים, אלא יושב במקומו, ודבר תורה נעקר מאליו, כגון תקיעת שופר ולולב בשבת, וסדין בציצית ודכוותייהו טובא ביבמות (צ:), אבל מעקר בידים לא, והלובש כלאים עוקרו במעשה ממש שהוא לובשו.

וטומאת גופיה שהותרה לכהן ולנזיר ליטמא למת מצוה, דקא מעקר בידים מפני כבוד הבריות דלאו שב ואל תעשה הוא, היינו טעמא דלא גמרינן מיניה דהתם לאו כבוד הבריות הוא דדחי לא תעשה דידה, דמעיקרא כשנכתב לא תעשה דטומאה, לא על מת מצוה נכתב, כשם שלא נכתב על הקרובים, אבל השבת אבדה ופסח לכל ישראל נאמר, ואצל כבוד הבריות נתנו לדחות, על כרחך היינו דדחייתן אינה בידים אלא בישיבתו תדחה המצוה, אבל כלאים דבמעשה ידיו ידחה, הזהיר באזהרתו.
תוספות מסכת ברכות דף כ עמוד א

ערוך: ==========

תוספות: שב ואל תעשה שאני, וא״ת נזיר וכהן גדול קום עשה הוא דיטמא למת, ותירץ רש״י דקרא גלי לן דלאו דלא יטמא לא נאמר גבי מת מצוה, ולא נהירא דא״כ כל מקום דאמרינן שעשה דוחה ל״ת לקרי שב ואל תעשה וכו׳, והיאך קרי ליה דחייה אימא שאינו דחייה דהתם לא נאמר הלאו, ועוד דהא מילה ותמיד ופסח דדחו שבת כדאמרינן פרק אלו דברים (פסחים דף סט:) אלמא מקרי שפיר דחייה.

אלא נראה דמנזיר לא גמרינן דמה לנזיר שכן ישנו בשאלה, וכן מכהן מה לכהן שכן לאו שאינו שוה בכל.

תוספות הרא״ש: ברכות כ: שב ואל תעשה שאני, וא״ת והא אמרינן בפרק שבועת העדות (ל:) האי צורבא מרבנן דידע סהדותא לא ליזל קמי דיינא דזוטר מיניה, והני מילי בממונא אבל באיסורא אין חכמה ואין תבונה וגו׳, אלמא אפילו בשב ואל תעשה לא דחינן איסורא מפני כבוד הבריות,

וי״ל דשאני הכא גבי מת מצוה שגנאי גדול הוא שהמת יהא מוטל בבזיון הילכך דחינן אפילו איסורא, והאי דמדמי ליה תלמודא למוצא כלאים בבגדו לפי שגם זה גנאי גדול שאין לך מתועב ומשוקץ יותר ממי שמהלך ערום בשוק, והאי דפריך הכא מהשבת אבידה מכ״ש פריך דאע״פ שאין כאן גנאי כ״כ דחי להשבת אבידה,

אי נמי, ההיא דשבועות אם לא ילך להעיד תעשה העבירה על ידו שיתירו אשת איש הילכך יש לו לילך דאין חכמה ואין תבונה ואין עצה, אבל הך דשמעתין אין שום עבירה נעשית על ידו אלא הוי שב ואל תעשה אבל לבישת כלאים כל זמן שלובשו הוי מעשה.

==ע״ע תוספות שבועות ל:

ראבי״ה: סימן ???? ==========

מאירי: ברכות יט: כבוד הבריות חביב עד מאד אין לך מדה חביבה ממנה, כלל גדול אמרו גדול כבוד הבריות שדוחה כל לא תעשה שהוא מדברי סופרים לעבור עליה בקום עשה מכבוד הבריות, לפיכך קברו את המת וחזרו והיה האבל כהן והיו שם שני דרכים אחת ארוכה וטהורה ואחת קצרה וטמאה אלא שאין בה טומאה מן התורה אלא מדברי סופרים כגון בית הפרס...

...אף על פי שכבוד הבריות חביב כבוד תורה אינו נדחה מפניו ואין דוחין לא תעשה של תורה לעבור עליו בקום עשה בשביל כבוד הבריות, לפיכך היה בשוק ומצא בבגדו כלאים האסורים מן התורה כמו שיתבאר ענינם במסכת יו״ט, פושטו לאלתר אף על פי שהדבר מזולזל אצלו להיות פושט בגדיו בשוק, כלל גדול אמרו כל מקום שיש בו חלול השם אין חולקין כבוד לרב, אבל אם היו כלאים אלו כלאים האסורים מדברי סופרים אינו פושטם עד שיגיע לביתו:

יש דברים שהתורה הרחיבה לנו את הדרך לדחות מצות הכתובות בתורה מפני כבוד הבריות כגון שהעברתם בשב ואל תעשה, והוא שבהשבת אבדה אמרו והתעלמת ואמר בו גם כן לא תוכל להתעלם הא כיצד פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם, כיצד היה הוא כהן והאבדה בבית הקברות זו אינה צריכה פסוק שאין עשה של השבה דוחה עשה דקדושים יהיו ולאו דלא יטמא, ואף על פי שבהשבה כתוב לא תוכל להתעלם מוטב שיעבור ממילא ואל ידחה בידים וכן אם היה בטולו בהשבה גדול מן האבדה אינו צריך פסוק דכתיב אפס כי לא יהיה בך אביון שלך קודם לכל אדם, הא לא אצטריך קרא אלא לזקן ואינה לפי כבודו, כגון שהיתה האבדה חמור והוא זקן וצריך לחמר אחריו בזו וכיוצא בה אנו דוחין לא תעשה גמור האמור בלא תוכל להתעלם ונותנים לו רשות להתעלם, שלא אמרה תורה כבד אחרים בקלון עצמך.

ומה שתירצו כאן איסורא מממונא לא ילפינן יכול היה לתרץ שב ואל תעשה שני אלא דעדיפא מינה שני שאם חסה על כבודנו שלא לזלזל עצמנו לממון אחרים אין ללמוד הימנה לאיסורין...

...(דף כ.) מת מצוה והוא מת שאין לו קוברין רשאי הכהן אף בקום עשה לדחות לא תעשה האמור בתורה בטומאה כדי ליטמא לו ולקברו מדין כבוד הבריות, אפילו היה כהן הדיוט ונזיר ושהגיעה שעת הפסח והיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו שהרי מילת זכריו מעכבתו הכל נדחה מפני מת מצוה, שמא תאמר מה נשתנית מצות טומאה שהותרה לעבור עליה בטומאת התורה בקום עשה ואי אפשר להעמידה בטומאה דרבנן שהרי טלטול המת דאורייתא הוא אינה שאלה דהא מ"מ משום קרא הוא דכתיב ולאחותו וא"ת אף התורה היאך התירה, יש מפרשים מפני שהוא לאו שאינו שוה בכל ולא עוד אלא שיש גורסין כן בהדיא.

וגדולי הרבנים כתבו הטעם שכמו שאין לאו של טומאה לכהן הדיוט לקרובים כך אין לאו של טומאה נאמר כלל אף לכהן גדול במקום מת מצוה וראיה אצלי לדבר זה שלא הקשה מן הטומאה אלא מביטול שחיטת הפסח והוא שתירץ שב ואל תעשה שאני אבל לא הקשה מן הטומאה שאילו כן לא היה מתרץ כן והדברים ברורים וכן שמא תאמר היאך אתה מוצא כהן גדול ונזיר והלא זה אסור בגידול פרע ואם תאמר בנודר נזירות לפחות מל' יום אין זה כלום שאפי' נדר נזירות ליום אחד הרי הוא נזיר ל' כמו שיתבאר במקומו שמא יום ל' עולה לכאן ולכאן או שמא מנה נזירותו ואין לו להשלים בהם ל' ונתמנה כהן גדול:

שאר מקומות אין מצות התורה נדחות בקום עשה מפני כבוד הבריות, ומכל מקום כל שהוא מדברי סופרים נדחה מפניו כמו שביארנו ומכאן למדו רוב פוסקים למי שמת בי"ט ראשון שאע"פ שחפירת קברו על ידי עממין הוצאתו וטלטולו לרחיצה והבאה ולגניזתו בקבר הכל על ידי ישראל ויש מתירין אף בהחזרת עפר לקבר ובזו ודאי לא יראה כן כמו שיתבאר במקומו בראשון של י"ט ולפי דרכך למדת שכבוד הבריות לא סוף דבר לכבוד החיים כמו שחשבו קצת מפרשים אלא אף לכבוד המת כמו שכתבנו במסכת שבת פרק כירה ובפרק המצניע:

בפוסקים

רמב"ם: כלאים י כט: הרואה כלאים של תורה על חבירו אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד, ואפילו היה רבו שלמדו חכמה, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה, ולמה נדחה בהשב אבדה מפני שהוא לאו של ממון, ולמה נדחה בטומאת מת הואיל ופרט הכתוב ולאחותו, מפי השמועה למדו לאחותו אינו מטמא אבל מטמא הוא למת מצוה, אבל דבר שאיסורו מדבריהם הרי הוא נדחה מפני כבוד הבריות בכל מקום, ואף על פי שכתוב בתורה לא תסור מן הדבר הרי לאו זה נדחה מפני

כבוד הבריות, לפיכך אם היה עליו שעטנז של דבריהם אינו קורעו עליו בשוק ואינו פושטו בשוק עד שמגיע לביתו ואם היה של תורה פושטו מיד.

רא"ש: הלכות כלאי בגדים: סימן ו: (סוף נדה): גרסינן בברכות (יט:) אמר רב יהודה אמר רב המוצא כלאים בבגדו פושטו אפי' בשוק שנאמר אין חכמה ואין תבונה וגו' כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב.

ונראה דדוקא בכלאים דאורייתא אבל כלאים דרבנן לא, מדפריך עלה מקברו את המת וחזרו ולפניהם שני דרכים אחת טהורה ואחת טמאה, בא בטהורה באין עמו בטהורה בא בטמאה באין עמו בטמאה משום כבודו, ומשני תרגמה רבי אבא בבית הפרס דרבנן, ותו פריך מגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה תרגמה רבה בר שבא בלאו דלא תסור.

ירושלמי (כלאים ריש פ"ט): הרי שהלך בשוק ונמצא לבוש כלאים, תרין אמוראין חד אמר אסור, וחד אמר מותר, מאן דאסר דבר תורה, ומאן דמתיר כדאמר רבי זירא גדול כבוד הבריות שדוחה את המצוה בלא תעשה, שעה אחת. תני אין מדקדקין לא במת ולא בכלאים בבית המדרש, ר' יוסי הוה יתיב ומתני והוה תמן מיתא, מאן דנפק לא אמר ליה כלום ומאן דיתיב לא אמר ליה כלום. רבי אמי הוה יתיב ומתני אמר חד לחבריה את לבוש כלאים, אמר ליה רבי אמי שלוף מאניך והב ליה.

וסבר רבי אמי כאמורא דשרי, אי נמי בכלאים דרבנן, אי נמי בכלאים דאורייתא ודאי המוצא כלאים בבגדו אין חכמה ואין תבונה לנגד השם וצריך לפושטו אפילו בשוק, אבל אם אדם רואה כלאים בבגדי חבריו והלובש כלאים אינו יודע אין לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו דמשום כבוד הבריות ישתוק ולא יפרישנו משוגג:

טור: הלכות כלאי בגדים: סימן שג: המוצא כלאים בבגדו, אם הם דאורייתא פושטו אפילו בשוק, ואם הוא כלאים דרבנן והוא בשוק אין צריך לפושטו, וכן אם הוא בבית המדרש אין צריך למהר בשבילו לצאת משם. כתב הרמב"ם הרואה כלאים של תורה על חבירו אפילו הוא בשוק קורעו מעליו, אפילו הוא רבו שלמדו חכמה, וא"א הרא"ש ז"ל כתב אף על פי שהמוצא כלאים דאורייתא פושטו אפילו אם הוא בשוק, דוקא שהלבוש מוצאו בעצמו שהוא מזיד, אבל הרואה כלאים על חבירו והלבוש אינו יודע, אין צריך לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו, דמשום כבוד הבריות ישתוק ואל יפרשנו משוגג...

בית יוסף: טור שם: המוצא כלאים בבגדו אם הם מדאורייתא פושטו ואפילו בשוק וכו', בפרק מי שמתו אמר רב יהודה אמר רב המוצא כלאים בבגדו פושטו אפילו בשוק שנאמר אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה' כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב, ומשמע התם דהיינו דוקא בכלאים דאורייתא וכן כתב הרא"ש בפרק ט דנדה וכך הם דברי הרמב"ם ז"ל (כלאים פ"י):

ומ"ש וכן אם הוא בבית המדרש אין צריך למהר בשבילו לצאת משם. ירושלמי אכתבנו בסמוך: וכתב עוד שם הרא"ש ירושלמי הרי שהלך בשוק ונמצא לבוש כלאים תרין אמוראין חד אמר אסור וחד אמר מותר מאן דאסר דבר תורה ומאן דמתיר כרבי זירא דאמר גדול כבוד הבריות שדוחה את המצוה בלא תעשה שעה א'. תני אין מדקדקין לא במת ולא בכלאים בבית המדרש ר' אמי הוה יתיב ומתני אמר חד לחבריה את לבוש כלאים אמר ליה ר' אמי שלוף מנך והב ליה (עכ"ל הירושלמי), וסבר רבי אמי כאמורא דשרי אי נמי בכלאים דרבנן אי נמי בכלאים דאורייתא ודאי המוצא כלאים בבגדו אין חכמה ואין תבונה לנגד ה' וצריך לפשטו אפילו בשוק אבל אם אדם רואה כלאים בבגדי חבירו והלבוש כלאים אינו יודע אין לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו דמשום כבוד הבריות ישתוק ולא יפרישנו עכ"ל, וכתב רבינו כאן כדברי התירוץ השני, וכן כתב סמ"ג (לאוין רפג):

כתב הרמב"ם הרואה כלאים של תורה על חבירו אפילו הוא בשוק קורעו מעליו וכו', נראה שטעמו מפני שהוא ז"ל גורס בההיא דרב יהודה שכתבתי בסמוך המוצא כלאים פושטו אפילו בשוק ואינו גורס בגדו והמוצא כלאים על חבירו קאמר דמפשיט אותו אפילו בשוק ומשמע ליה דפושטו על ידי קריעה קאמר מההוא עובדא דאיתא התם (כ.) דרב אדא בר אהבה חזיא להיא איתתא דהות לבישא כרבלתא בשוקא קם קרעיה מינה:

ומ"ש אפילו הוא רבו שלימדו חכמה, נראה שלמד כן מדמסיים רב יהודה במילתיה כל מקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב:

וא"א הרא"ש ז"ל כתב אף על פי שהמוצא כלאים דאורייתא פושטו אפילו הוא בשוק דוקא שהלבוש מוצאו וכו', כבר כתבתי בסמוך דברי הרא"ש ז"ל ורבינו העתיק התירוץ האחרון ומה שנתן טעם לכשהלבוש עצמו מוצאו מפני שהוא מזיד אין הכוונה לומר שלבשו מזיד דאם כן לא שייך לישנא דהמוצא אלא היינו לומר שאם אחר שמצאו ישהנו עליו נמצא שהוא משהה אותו עליו במזיד:

בית חדש: טור שם: א. המוצא כלאים בבגדו וכו', מימרא דרב יהודה אמר רב בפרק מי שמתו (יט:) ואסיקנא דבכלאים דרבנן בשוק אין צריך לפשטו דגדול כבוד הבריות שדוחה איסור דרבנן ואף על פי שכתוב בתורה לא תסור מן הדבר דהוא לא תעשה מדאורייתא הרי לאו זה נדחה מפני כבוד הבריות:

ב. כתב הרמב"ם הרואה כלאים של תורה וכו', כלומר מדברי הרמב"ם משמע דאף על פי דהלבוש אינו יודע שהוא כלאים אלא הרואה בלבד יודע אפילו הכי קורעו מעליו, אבל הרא"ש מפרש דוקא שהלבוש בעצמו מצאו דהשתא הוי מזיד אם אינו פושטו, צריך לפושטו אפילו בשוק, אבל אם הלבוש אינו יודע, אין צריך לומר לו בשוק וכו', דכיון דאין חיוב אמירה זו אלא מדרבנן דאסמכוה אולפני עור לא תתן מכשול, גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה, ואין צריך לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו, זהו דעת רבינו.

אבל לפע"ד נראה דגם הרמב"ם לא אמר דקורעו מעליו בשוק אלא היכא שהוא מזיד דיודע שהוא לבוש כלאים של תורה ואינו פושטו, אבל אם אינו אלא שוגג אינו חייב לקורעו מעליו אלא שותק עד שיגיע לביתו ואחר כך מודיעו שהוא לבוש כלאים של תורה, ואין כאן מחלוקת והכי נקטינן:

פרישה: טור שם: (א) ואם הוא כלאים דרבנן וכו', בריש מי שמתו אומר גדול כבוד הבריות שדוחה לא תסור, דהיינו כל דבר שהוא מדבריהם אבל לאו גמור אינו דוחה כי אם השבת אבידה ופסח שהוא בשב ואל תעשה לאפוקי כלאים שהוא לובש (ועיקר) [ועוקר] הלאו בשב ועשה ע"ש. מורי ורבי (מהרש"ל בהגהותיו לטור):

מנחות לז: רבינא הוה קא אזיל אבתריה דמר בר רב אשי בשבתא דריגלא, איפסיק קרנא דחוטיה ולא אמר ליה ולא מידי, כד מטא לביתיה אמר ליה מהתם איפסיק, א"ל אי אמרת לי, מהתם שדיתיה. והא אמר מר גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה, תרגומה רב בר שבא קמיה דרב כהנא (דף לח.) בלאו דלא תסור.

ואיכא דאמרי מהתם א"ל, וא"ל מאי דעתיך למישדייה, והאמר מר גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה, והא תרגומה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור, הכא נמי כרמלית דרבנן היא.

רש"י: שבתא דרגלא, שבת שדורשין בהילכות הרגל כדקי"ל (פסחים ו) שואלין בהלכות הפסח קודם הפסח ל' יום., **איפסיק קרנא דחוטי**, ציצית דמר בר רב אשי., **מהתם**, דאיפסיקא., **שדיתיה**, הייתי משליכה מעלי דלית הלכתא כרבי ישמעאל אלא כתנא קמא וכיון דחסרו אין בה מצוה והויא כמשוי. **(לח.) איכא דאמרי מהתם אמר ליה**, רבינא איפסיק קרנא דחוטא. **כרמלית**, מותר לטלטל בתוכה מן התורה.

=בענין שתי הלשונות של הגמרא עיין שאילתות סימן קכז שמביא גירסא אחרת בשתי הלשונות, ועיי"ש בהעמק שאלה הדן בהשוואת הגירסאות ובמה הם חולקים.

להביא כאן קצת משו"ע או"ח סימן יג: בית יוסף, דרכי משה, מגן אברהם, משנה ברורה, עיין בצילומים

שבת פא: (סוף דף פא.) בעא מיניה רבה בר רב שילא מרב **(דף פא:)** חסדא מהו להעלותם אחריו לגג, אמר ליה גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה.

רש"י: מהו להעלותם אחריו לגג, אם עלה שם לפנות מי חיישינן לטירחא יתירתא או לא. **שדוחה את לא תעשה**, דכתיב (דברים כב) והתעלמת מהם, פרט לזקן ואינו לפי כבודו, והכא נמיטלטול דרבנן אלאו דלא תסור אסמכוה רבנן ובמקום כבוד הבריות נדחה.

==לשון הרמב"ם ..??? =לציין לשו"ע או"ח וגם לשאלה של מטפחת-אף ==

מגילה ג: ...בעי רבא מקרא מגילה ומת מצוה הי מינייהו עדיף, מקרא מגילה עדיף משום פרסומי ניסא, או דלמא מת מצוה עדיף משום כבוד הבריות, בתר דבעיא הדר פשטה, מת מצוה עדיף, דאמר מר גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה.

רש"י: את לא תעשה, דכתיב לא תוכל להתעלם וכתיב והתעלמת, פעמים שאתה מתעלם, כגון זקן ואינו לפי כבודו.

מהרש"א: בפרש"י בד"ה את ל"ת, דכתיב לא תוכל להתעלם כו' עכ"ל, לא ידענא אמאי פירש למאי דס"ד מעיקרא למילף מהכא דגדול כבוד הבריות כו', והא דחינן ליה התם בפרק מי שמתו דשאני התם דכתיב והתעלמת, וה"נ בעי למילף התם דגדול כבוד כו' מהך דמייתינן בשמעתין הרי שהיה הולך לשחוט פסחו כו', ודחינן לה נמי התם שאני התם דכתיב ולאחותו אלא דגדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת, דוקא בלאו דלא תסור הוא, כדמסיק התם, וה"נ הכא מקרא מגילה לאו דלא תסור הוא דמ"מ מצוה דרבנן הוא וכן פירש הר"ן בשמעתין, וק"ל:

בביאור שיטת רש"י ע"ע, פנים מאירות סימן נו, טורי אבן ומהר"ץ חיות (מגילה), ודברי שלום (יודייקין) המציין שרש"י בשבת ובעירובין נוקט לאו דלא תסור. =ובעצם פירוש הגמרא עיין חוות יאיר סימנים ט-יא ומפרשי שו"ע הל' מגילה===

הגמרות: בבבא מציעא ל. / שבועות ל: מובאות בענין זקן ואינה לפי כבודו

יסודות בדין כבוד הבריות -

^ לכאורה יש הבחנה גדולה במסקנת הגמרא בין רש״י ורמב״ם. רש״י סובר שלמסקנת הגמרא שעיקר החילוק הוא בין שב ואל תעשה לקום עשה (והחילוק של ממונא ואיסורא נופלת, עיין מאירי, ויסוד החילוק הוא בכלל שביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה), לעומתו לרמב״ם עיקר החילוק הוא אם הוא דבר של ממון או איסור (וגם אחרונים מעירים שלא מוזכר בכל היד החזקה חילוק בין שב ואל תעשה וקום עשה בענין זה). *יש להשוות את כל הנאמר לגירסאות המובאות בערוך בשם ר״ח, רב האי ו״מגנצא״. יש גירסא ששב ואל תעשה הכוונה שיש תשלומים בפסח שני ואולי כך היתה גירסת הרמב״ם?

^ מחלוקת יסודית רמב״ם רא״ש אם הבירו עובר על איסור האם נחשב קום עשה, לרמב״ם מותר אבל הרא״ש גורס בגמ׳ שמצא כלאים בבגד עצמו ועל זה נאמר שהוא קום ועשה, אבל אם ראה אצל חבירו, אצל הרואה נחשב שב ואל תעשה -מבואר בנוב״י הידוע

^ מחלוקת יסודית בין רמב״ם ורא״ש לענין העובר בשוגג, כן משמע בטור יו״ד --

^ ==נזכרתי שיש שינוי גירסא לפי ר״ח מובא בכללי המצוות לר״י גיקטליא

דוגמאות בגמרא ופוסקים:
* נודע שלובש כלאים, או רואה כלאים בחבירו, =ברכות יט, ירושלמי, יו״ד שג
* הנ״ל לענין ציצית שנודע שפסולים =מנחות לז שו״ע או״ח יג...
* כהן ששוכב בלי בגדים להודיעו שיש מת בבית. תרומת הדשן ושו״ע יו״ד, חוות יאיר.
* טיפול במת בשבת =שבת צד
* נקיון הגוף =שבת פא עירובין מא =וגם לענין נשיאת מטפחת-אף או״ח שא
* תלמיד חכם להעיד בבית-דין זוטר מיניה =שבועות ל
* כנ״ל באדם שגנבו לו הבגדים בלילה בזמן שישן אם יכול לקחת בגדי חבירו בלי רשות =מאורות נתן (לייטר)
* כהן שנמצא ברחוב בחורף ומסביב אוהל המת =שער אפרים
* לגלות על א״א שזנתה לאסורה לבעלה ובזיון גדול למשפחה =נודע ביהודה ועוד
* נפל סוכתו ומתבייש ליכנס לסוכת חבירו, שו״ת ציון לנפש חיה סימן לז, או שהוא בעל חוב שלו. ועוד הלכות בשם רש״ז אורבך שאם מרגיש לא בנוח אינו חייב ליכנס לסוכת חבירו.
* רב ששכח יום א׳ בספירות העומר ואין יכול לברך ברבים כדרכו =אוצרות ירושלים

כבוד הבריות, ציונים

ספרים ומאמרים מיוחדים

זכרון משה אליהו, מאת הרב משה אליהו מגן, ירושלים תש"ג, פסקים וביאורים בהלכות כבוד הבריות. ל"ה עמודים.

כבוד והדר תעטרהו, מאת ר' חיים בנימין קיי, ירושלים תשנ"ח. ליקוט על הלכות כבוד הבריות, ק"ל עמודים. פרק א: מתי נדחה איסור דאורייתא. פרק ב: מתי נדחה איסור דרבנן. פרק ג: כללים באופן הדחיה. פרק ד: כבודו של מי ניתן לדחות. פרק ה: סוגי הכבוד שבשבילו ניתן לדחות.

גדול כבוד הבריות, מאת ר' נחום רקובר
מאמר יסודי בכל הנושא באריכות גדולה מעל 220 עמודים, עיין שם בכל הקונטרס

דברי שלום, ר' שמואל יצחק יודייקין
רשימת מראה מקומות לנושא "כבוד הבריות", **ח"א ציונים לש"ס**

ספרים ומאמרים מיוחדים

אבן האזל, ר' איסר זלמן מלצר
השמטות בסוף הספר: הערה בדברי הרמב"ם "וכל שכן כבוד בני אברהם יצחק ויעקב וכו', משמע שגם בגוי יש ענין כבוד הבריות, **כרך ז 159**

אגרות משה, ר' משה פיינשטין
מתי כבוד הבריות דוחה איסורים, **יו"ד א' רמט**

אוצר האגדה, ר' משה דוד גרוס
כבוד הבריות, **ערך כבוד**

אור המזרח, קובץ תורני
גדול כבוד הבריות מאמר מאת הרב ישראל שציפנסקי, דין כבוד הבריות אם דין דאורייתא או דרבנן ועוד הסברים ומקורות, **לג חוברת קטז**

אור שמח, ר' מאיר שמחה הכהן
מתי בזיון עדיף מצער הגוף, ומתי דוחים איסורים / עוד בענין זה קובץ שיעורים ב"ב אות מט, **סנהדרין טו א**

אורות הרמב"ם, ר' אברהם י. ה. קוק
בענין כבוד הבריות, **דעות פ"ה ה"ג**

אמרות משה, ר' משה זכריה ב"ר שאול ברזם
לדחות איסור, **ב 172**

אמרי יהושע, ר' יהושע ברוק
כבוד הבריות וכבוד התורה עמ' 11-27 / 184-190 / זקן ואינה לפי כבודו

אמרי יוסף, ר' יוזפא דוידובסקי
זקן ואינה לפי כבודו, לא חייבה תורה להצטער / ועוד בדין הכישה חייב להחזיר / על רמב"ם פי"א היג יד, **54**

אנציקלופדיה תלמודית
כבוד הבריות, **ערך: כבוד הבריות**

ארח מישרים, ר' מנחם טרויש
כבוד הבריות, **ריש סימן ד'**

ארעא דרבנן, ר' ישראל יעקב אלגזי
אין חולקין כבוד לרב מתי אומרים, **א יח 30**
דוחה ל"ת שבתורה, **כ שלה 91**

אשל אברהם מהדו"ת, הגאון מבושטאטש
מסביר דין הירושלמי (פאה) שאין צריך לחזור על הפתחים כדי לקנות תפילין (מי שאין לו פטור בכל אלה וכו') משום כבוד הבריות דוחה מ"ע בשוא"ת וגם משום שמתבייש ופניו מתלבנים, **או"ח כה 17**

באר יעקב, ר' יעקב ברלין
בדין זקן ואינה לפי כבודו, **חו"מ ח**

בד קודש, ר' ברוך דב פוברסקי
כבוד הבריות / זקן ואינה לפי כבודו, **ח"ג סימן ח**

בית שערים, ר' עמרם בלום
קונטרס בסוגיה של כבוד הבריות והמסתעף / זקן ואינה לפי כבודו, **או"ח שסט 386**

בנין אב, ר' אליהו בקשי דורון
כבוד הבריות, האם דוחה איסורים, **ח"ב סימן נה**

דברי נחמיה, ר' נחמיה גינזבורג
בסוגיא כבוד הבריות עיי"ש, **או"ח נב, 125**

דברי שלום, ר' שמואל יצחק יודייקין
עומד על שינוי ברש"י שלפעמים מביא , **ח"א סי' א'**

דעת סופר, ר' עקיבא סופר
גדול כבוד הבריות, **יו"ד סי' ק"ו**

הידור פנים, ר' רפאל דינר
בדיני כבוד הבריות סימנים כט-לב, **עמוד 71**

המדרש כהלכה, ר' ישראל בארי קולונדר
כבוד הבריות, **רי-רכד, עמוד רנז**

הערוך, ר' נתן מרומי
פירוש אחר בגמ' "שב ואל תעשה שאני" ובכל הסוגיא עיי"ש, , **ערך שב**

הר המור, ר׳ מרדכי בנט
אם כבוד הבריות דוחה איסור דאורייתא בושוגג / ועוד, כח 41
בדין גדול כבוד הבריות בנידון כהן שישן ונודע שיש מת בבית האם צריך לצאת החוצה ערום, כז 40

התעוררות תשובה, ר׳ שמעון סופר
אם כבוד הבריות שייך בגוי, להשיב מפני הכבוד בק״ש ועוד, ח״א קע״ה

חבלים בנעימים, ר׳ יהודה ליב גרויבארט
זקן ואינה לפי כבודו, ח״ד צ׳, אוצה״ח 389

חוות יאיר, ר׳ יאיר בכרך
בדין כהן שישן בבית שנודע שיש מת האם צריך לצאת ערום, סימן צה

חכמת שלמה, ר׳ שלמה קלוגר
מסתפק אם גרם לעצמו בזיון בפשיעותו אם אמרינן ג״כ גדול כבוד הבריות וכו׳, או״ח סי׳ יג

טהרת המים, ר׳ אברהם הכהן משלוניקי
===, עמוד 19

יביע אומר, ר׳ עובדיה יוסף
== חלק ח יו״ד לב

מאורות נתן, ר׳ נתן לייטר
סוגיא דכבוד הבריות / מי שנגנבו לו בגדיו אם מותר ללבוש בגדי חבירו בלי רשותו, א׳ 10

מגן אברהם,
לפשוט טלית כשנפסלו הציצית משום כבוד הבריות, או״ח סימן יב אות ח

מוריה
בדברי הנו״ב בא׳ שזנה עם אשת איש האם צריך לגלות הדבר לבעלה כדי שיפרוש ממנה או שגדול כבוד הבריות / הערה מאת הרב דניאל לרפלד, קיח 109
בתוך מאמרו של הרב צימבליסט עיי״ש, קיב 100

מחזיק ברכה, החיד״א ז״ל
מה שחכמים הקלו בכבודם לקיים מצוות / בדין זקן ואינה לפי כבודו, או״ח רנ

מלא הרועים, ר׳ יעקב צבי יאליש
כבוד הבריות אם דוחה ל״ת שבתורה, אות כ׳, =יסודי מאד == ח״א עמ׳ מט:
לא תעמוד על דם רעך אינו נדחה משום כבוד הבריות, ח״א עמ׳ נא.

מנחת יצחק, ר׳ יצחק וייס ז״ל
בדברי התומים ועוד, ח״ה ח י 46

מנחת שלמה, הגרש״ז אורבך
==ספר לימוד הלבנת פנים ==, ח״א סימן ז אות ד

מעדני שמואל, ר׳ שמואל טרוביץ
== עמודים 26-31

מעיל שמואל, ר׳ שמאול אהרן יודלביץ
ביטול איסורים ע״י שב ואל תעשה, פני יהושע פסחים,ו, 137

מצוות המוסר, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
בענין כבוד הבריות, עמ׳ 169

נודע ביהודה, ר׳ יחזקאל לנדא
א׳ שזנה עם אשת איש ורוצה לחזור בתשובה האם חייב לגלות לבעל כדי שיפרוש ממנו או שגדול כבוד הבריות ועוד צדדים עיי״ש, (מובא באוצר ב.א.ל. מצות לשון הרע), קמא או״ח לה

סיני, קובץ תורני
כבוד הבריות בהלכה / ד״ר ריינס, כז 159

עלה יונה, ר׳ יונה מרצבך
=מגיש את הסוגיא לדוגמא ללימוד גמרא בצורה מעניינת ומוסברת לפי סוגיות==, עמוד 219

פני יהושע,
למה עשה דקבורת המת לא דוחה, ועוד נקודות בסוגיא ==, ברכות יט כ

פרי יצחק, ר׳ יצחק בלאזער
בענין כבוד הבריות דוחה ל״ת, ובתוכו בענין זקן ואינו לפי כבודו, מסיק שענין זקן ואינה לפ״כ הוא משום כבוד הבריות וגם איפה שכתוב בגמרא עשה דכבוד התורה הכוונה בעצם לענין כבוד הבריות עיי״ש, ובהשגות הג״ר נפתלי אמשרדם בסימן נג, ועוד, ח״א סימנים כב-נו

פתחי חושן, ר׳ יעקב ישעיה בלוי
דיני זקן ואינה לפי כבודו / ח״א הלכות אבידה ומציאה, ח״א אבו״מ פ״א

קהילת יעקב, ר׳ י.י. קניבסקי
==, ברכות סימן י

קובץ שיעורים, ר׳ אלחנן ואסרמן
זקן ואינה לפי כבודו, כתובות אות רכו
אם אפשר להוכיח מהמעשה של ר׳ זירא שרקד לכלה כשיטת הרא״ש דאין הזקן יכול למחול, כתובות אות מז
זקן ואינה לפי כבודו, בדין חכם שאינו מעיד בבי״ד פחות ממנו ועוד, גיטין אות כז, מתוך קובץ הערות יבמות ??
יש אומרים שאי אפשר למחול על בזיונו כי כבוד הבריות הוא לכלל הבריות כולם כדחזינן במת מצוה עיי״ש עוד, ב״ב אות מט
מתי בזיון עדיף מצער הגוף, ב״ב אות מט

שאגת אריה,
אריכות בסוגיא דברכות ובדין לפשוט כלאים, ישנות סימן נח

שדי חמד, ר׳ חזקיה מדיני
בלובש כלאים, ב 5

שיחות חכמה ומוסר, הר׳ דוד קרונגלס
מאמר גדול כבוד הבריות, חוברת ד

שיעורי ראש השיבה, ר׳ דוד פוברסקי
בדין זקן ואינה לפי כבודו באריכות 316 317 והלאה, ב״מ ח״ב סימן מ
כבוד הבריות 314, ב״מ ח״ב 314

שיעורי רבי שמואל, ר׳ שמואל רוזובסקי
בדין זקן ואינה לפי כבודו באריכות / 334 / 339/ 343, **ב״מ עמ שכח, שלז**

שלחן ערוך
כשנודע שציציתיו פסולות לפשטן משום כבוד הבריות וכו׳, **או״ח יג ג**

שנה בשנה
כבוד הבריות מאת ד״ר נחום רקובר, מביא הרבה דוגמאות בפוסקים מתי כבוד הבריות דוחה איסורים עיי״ש, **תשמב 211**

שנתון המשפט העברי
[מאמר גדול:] גדול כבוד הבריות עיונים בגלגולה של הלכה מאת יעקב בלידשטיין, צ״ע מה הוא מחברו? **כרך ט-י**

תבואות השדה, ר׳ אליעזר דייטש
== **ח״ג כח עמוד ד 82**

תומים,
פלפול בסוגיא דברכות ושיטת הרמב״ם שאינו מזכיר שב ואל תעשה ועוד, עיין מלא הרועים ומנחת יצחק (ווייס) החולקים, **חו״מ ס׳ כח ס״ק יב**

תוספות,
לפנים משורת הדין בשם ר״י אורליניש דלא חייב אלא דוקא בענין שאחרים חייבים והוא פטור כמו זקן ואינו לפי כבודו, ותוס חולק עליו, וע׳ עמודי הארזים נ, **ב״ק ק. וב״מ כד: ד״ה לפנים**

תשובות והנהגות, ר׳ משה שטרנבוך
לנהוג שבע ברכות בזוג שאינה בתולה משום בושה וכבוד הבריות, **א׳ תשנה, וע״ע א׳ תשעג**

(ב) זקן ואינה לפי כבודו

בבא מציעא ל: (**דף ל.**) מצא שק או קופה [וכל דבר] שאין דרכו ליטול הרי זה לא יטול מנהני מילי דתנו רבנן (דברים כב) והתעלמת פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאי אתה מתעלם, הא כיצד היה כהן והיא בבית הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכה שלו מרובה משל חבירו, לכך נאמר והתעלמת מהם.

למאי איצטריך קרא, אילימא לכהן והיא בבית הקברות פשיטא האי עשה והאי לא תעשה ועשה, ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה, ותו לא דחינן איסורא מקמי ממונא, אלא לשלו מרובה משל חבירו מדרב יהודה אמר רב נפקא דאמר רב יהודה אמר רב (דברים טו) אפס כי (**דף ל:**) לא יהיה בך אביון, שלך קודם לשל כל אדם. אלא לזקן ואינו לפי כבודו.

אמר רבה הכישה חייב בה. אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזא להנך עיזי דקיימו, שקל קלא ושדא בהו. אמר ליה איחייבת בהו, קום אהדרינהו.

איבעיא להו דרכו להחזיר בשדה ואין דרכו להחזיר בעיר מהו, מי אמרינן השבה מעליא בעינן, וכיון דלאו דרכיה להחזיר בעיר לא לחייב. או דלמא בשדה מיהת הוא דאיחייב ליה, וכיון דאיחייב עליה בשדה איחייב ליה בעיר, תיקו.

אמר רבא כל שבשלו מחזיר בשל חבירו נמי מחזיר, וכל שבשלו פורק וטוען בשל חבירו נמי פורק וטוען.

רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה קאזיל באורחא, פגע ביה ההוא גברא, הוה דרי פתכא דאופי, אותבינהו וקא מיתפח. אמר ליה דלי לי. אמר ליה כמה שוין, אמר ליה פלגא דזוזא. יהיב ליה פלגא דזוזא, ואפקרה. הדר זכה בהו, הדר יהיב ליה פלגא דזוזא ואפקרה. חזייה דהוה קא בעי למיהדר למזכיה בהו, אמר ליה לכולי עלמא אפקרנהו ולך לא אפקרנהו, ומי הוי הפקר כי האי גוונא והתנן בית שמאי אומרים הפקר לעניים, הפקר, ובית הלל אומרים אינו הפקר, עד שיהא הפקר לעניים ולעשירים כשמיטה., אלא רבי ישמעאל ברבי יוסי לכולי עלמא אפקרינהו, ובמלתא בעלמא הוא דאוקמיה. והא רבי ישמעאל ברבי יוסי זקן ואינו לפי כבודו הוה, רבי ישמעאל ברבי יוסי לפנים משורת הדין הוא דעבד...

רש"י: **והתעלמת מהם**, וללמדך בא שמותר להתעלם. **ופעמים שאי אתה מתעלם**, דכתיב לא תוכל להתעלם. **והיא בבית הקברות**, האבידה בבית הקברות. **ואינה לפי כבודו**, שישיבנה. **או שהיה בטל ממלאכה שלו**, שיבטל בהשבתה מרובה על דמי האבידה. **האי עשה**, השב תשיבם, ואף על גב דלא תעשה נמי איכא, אין לא תעשה מועיל לדחות לא תעשה, אלא עשה הוא דקא דחי ליה, כדאמרינן ביבמות (כא). **לא תעשה ועשה**, לנפש לא יטמא קדושים יהיו. **דף ל: לא יהיה בך אביון**, לא תביא עצמך לידי עניות.

הכישה, זה שאינו לפי כבודו, אם הכישה הכאה אחת להשיבה, נתחייב בה לאהדורה, הואיל והתחיל. **קלא**, מרט״א בלעז (גוש, רגב עפר). **דרכו להחזיר בשדה**, שאין שם רואים כל כך, ואינו בוש. **ואין דרכו בעיר**, שהוא בוש משכיניו, והוא מצא בשדה. **מהו**, שיתחייב להשיבה. **לא מיחייב**, להתחיל בהשבתה בשדה. **וכיון דאיחייב**, שהזיזה ממקומה, חייב אף בעיר. **פורק וטוען**, פורק משא מן החמור וטוען עליו, דכתיב עזוב תעזוב, הקם תקים.

פתכא דאופי, משאוי של עצים. **וקא מיתפח**, עומד לפוש. **דלי לי**, הטעינני. **הדר זכה בהו**, חזר האיש ההוא והחזיק בהן מן ההפקר. **הפקר לעניים הוי הפקר**, אף על גב שלא הפקירו אלא לעניים הוי הפקר, למפטר מן המעשר. **זה בית חייהם**, ללמוד להם אומנות להתפרנס בו, חוקות ותורות כתיבי ברישיה דקרא. **דיני דמגיזתא לידיינו**, בתמיה. **דמגיזתא**, גוזאי הדנין ביסורים ובחזקה, וחבירו בבבא קמא (קיד, א): דדייני בגזתיא.

רמב״ן: קרא למאי אתא אילימא לכהן והוא בבית הקברות פשיטא עשה ולא תעשה הוא ואין עשה דוחה את לא תעשה ועשה, זו גירסת רש״י ז״ל ורבינו אלפסי ז״ל, וקשיא להו השבת אבדה נמי עשה ולא תעשה הוא, וניחא להו שאין ל״ת מועיל לדחות אלא עשה הוא דקא דחי, וקשיא לן הך נוסחא ופירושה השבת אבדה לא תעשה בלחוד היא כדאמרי׳ לעיל (כו:) המתין לה לאחר שנתייאשו הבעלים ונטלה אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם בלבד, והכא נמי שהאבדה בבית הקברות ואינו מחזיר אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם, ותו דאמרינן לקמן (לב.) הא לאו הכי ה״א יציית ליה עשה ול״ת הוא ואין עשה דוחה את לא תעשה ועשה, ופירשו רבנן ז״ל דאהשבת אבדה קשיא ליה דעשה ול״ת הוא והיכי משכחת לה אם בשהגביהה משום השב תשיבם בלחוד עובר, אם בשהעלים עיניו ולא נטלה כלל משום לא תוכל להתעלם עובר.

ויכולני לומר... זה כתבתי מדוחק להעמיד דברי רבותינו ז״ל.

עוד אפשר לי לומר דהכי קאמרינן דאע״ג דלא עובר משום השב תשיבם עד שתבא לידו, מיהו כיון שאם החזירה קיים מצות עשה של השב תשיבם חשיב ליה עשה, שאם בטל עשה שבטומאת כהן הרי קיים עשה של השבת אבידה, הילכך אי לאו משום דטומאת כהן עשה ול״ת הוא הוה אמינא ידחה דהשבת אבידה עשה הוא, וכן הא דאקשינן לקמן עשה ול״ת הוא משום שאע״פ שעדיין לא נתחייב במצות השב תשיבם ואם עבר עליו אינו כעובר על עשה מ״מ בטל עשה ול״ת, הילכך בלא קרא נמי לא יציית ליה אלא יבטל מצות עשה של אביו כדי שיקיים עשה ול״ת ופשיטא שלא ישמע לו, אבל אינו נכון דכיון שלא חל עליו מצות השב תשיבם, של אביו קודמת אי לאו קרא דכולכם חייבין בכבודי.

ומיהו אכתי איכא למידק הכא ואפילו עשה ולא תעשה נמי היכי דחי ליה, והא קי״ל (שבת קלב:) אימור דאמרינן אתי עשה ודחי את ל״ת הני מילי כגון מילה בצרעת וסדין בציצית דבעידנא דקא עבר ליה ללאו קא מקיים ליה לעשה, אבל הכא כי מטמא עבר ליה ללאו ולא מקיים ליה לעשה עד דמהדר ליה, ואף על גב דשקיל לה מיד וכגון דקיימא בפתח בית הקברות מ״מ לא מקיים ליה לעשה עד דמהדר ליה למריה, ואפשר דלרווחא דמילתא אקשי ליה.

ואיכא מקצת נוסחי עתיקי ודווקני דכתיב בהו ׳פשיטא מי דחינן איסורא מקמי ממונא׳, ונראה לי דהכי פירושה משום דכיון דאפילו בעל אבדה כהן אינו רשאי להטמא בה היאך יטמא זה בשבילה, והרי אם באו בעלים ואמרו לא בעינא לה, ליתיה לעשה כלל, הילכך לא דחינן מצות עשה משום מצוה שבממון, שאם הפקיר בעליו ממון זה פטור הוא מאותה מצוה, שהרי חייב הוא לומר כן כדי שלא יטמא כהן ששניהן חייבין בכבודו של מקום והתורה אמרה להחזיר אבדה לחברו ולכבד אביו ואמו בממונו ולא לעבור על המצות,

ודמיא להההיא דגרסינן בכתובות (מ.) היכא אמרינן דאתי עשה ודחי את לא תעשה כגון מילה בצרעת דלא אפשר לקיומיה לעשה אבל הכא אי אמרה לא בעינא ליה מי איתיה לעשה כלל, כלומר הואיל ואפשר לה לבטלו, אף על פי שאמרה בעינא ליה אין שומעין

לה, ששניהם חייבין בכבודו של מקום, ולא גלי רחמנא בכי האי עשה דנדחי, וכל שכן הוא בדבר שבממון, דכל שבשלו אינו רשאי בשל חברו נמי אינו רשאי,

ולהאי נוסחא נמי לא קשיא מידי ולרווחא דמילתא אקשינן דאפילו הויא השבת אבדה עשה ול"ת וטומאת כהן עשה בלחוד, לא דחי ליה משום דלא דחינן איסורא מקמי ממונא, ובנוסחא דר"ח ז"ל איתנהו לתרוייהו פשיטא עשה ול"ת הוא ואין עשה דוחה ל"ת ועשה ותו מי דחי' איסורא מקמי ממונא.

ולפי זה הפירוש הא דאמרינן לקמן הא לאו הכי הו"א ניצית ליה וכו', אטומאת כהן בלחוד פריך דאלו השבת אבדה לא קשיא, דכיון דממונא הוא הו"א ניצית ליה דכי אמר רחמנא ליהדר במקום דליכא איסורא, כי ההיא דהתם דכי אמר רחמנא לא יוכל לשלחה במקום דליכא איסורא, וכי תימא [לימא] ליה קרא לאמר לו אביו אל תחזיר אתא כדקאמרי' הכא קרא לזקן ואינה לפי כבודו אתא, לאו מילתא היא דכיון דקתני בהדיא יכול אמר לו אביו הטמא ישמע לו ת"ל וכו' משמע דלהכי איצטריך קרא, ומסתברא דקושיא אעיקר מילתא נמי קאי דקתני ת"ל איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו כולכם חייבין בכבודי ואם אמר לך אביך חלל שבת אל תשמע לו, ועלה קשיא הא שבת עשה ול"ת הוא ואין עשה דכבוד דוחה אותם, ובירושלמי גרסי' בכל אתר את אמר מצות עשה קודמת למצות ל"ת והכא את אמר אין מצות עשה קודמת למצות ל"ת אימר שניא היא הכא שהוא ואביו הוזהרו על המצות, אלמא אי לאו האי טעמא הו"א בהשבת אבידה דהיא ל"ת בלחוד דניצית ליה, וזו ראיה למה שכתבנו דמטומאת כהן בלחוד קא פריך בגמרא דילן דהיא עשה ול"ת.

עיין ר"ן שחולק ומסביר כל הסוגיא בשיטה משלו ועיין קובץ שיעורים ועוד אחרונים ==

מהרש"ל: **גמרא כל שבשלו מחזיר בשל חבירו וכו'**, נ"ב וקשה לי לפי האי כללא מה חילוק יש בזקן ואינו לפי כבודו לשאר בני אדם הלא אף הזקן אם היה מחזיר בשלו בודאי צריך להחזיר אף בשל אחרים, ואם כן למאי נפקא מינה תלה התלמוד בזקן ואינו לפי כבודו, וכן דרש בברייתא והתעלמת פעמים שאתה מתעלם כגון זקן ואינו לפי כבודו ומאי תלה בזקן הלא כללא בידך כל שבשלו מחזיר בשל חבירו נמי מחזיר. ונראה בעיני לפרש דסתם אדם הוא בחזקת שראוי להחזיר אם לא שבידוע שבשלו אינו מחזיר, וסתם זקן הוא בחזקת אינו מחזיר אם לא שבידוע שבשלו מחזיר, ודו"ק. ועיין קקיון דיונה ==

שבועות ל: אמר רבה בר רב הונא האי צורבא מרבנן דידע בסהדותא וזילא ביה מילתא למיזל לבי דיינא דזוטר מיניה לאסהודי קמיה, לא ליזיל, אמר רב שישא בריה דרב אידי אף אנן נמי תנינא מצא שק או קופה ואין דרכו ליטול הרי זה לא יטול, הני מילי בממונא אבל באיסורא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', כל מקום שיש בו חלול ה' אין חולקין כבוד לרב.

רב יימר הוה ידע ליה סהדותא למר זוטרא אתא לקמיה דאמימר אותבינהו לכולהו, אמר ליה רב אשי לאמימר והאמר עולא מחלוקת בבעלי דינין אבל בעדים דברי הכל בעמידה, א"ל האי עשה והאי עשה, עשה דכבוד תורה עדיף.

רש"י: **שאין דרכו ליטול**, אם היה שלו. **הרי זה לא יטול**, אינו מוזהר עליו בלא תוכל להתעלם שנאמר והתעלמת פעמים שאתה מתעלם. **אבל באיסורא**, כגון אשה הבאה לפני חכם להתירה לינשא ותלמיד זה יודע שבעלה חי אין חכמה חשוב לנגד ה'.

תוספות אבל איסורא אין חכמה, בסנהדרין פרק כהן גדול (דף יח:) דפריך גבי כ"ג מעיד מוהתעלמת לא מצי לשנויי הא דמעיד היינו באיסורא דא"כ אפי' מלך נמי דגבי איסורא לא אמרן שתהא אימתו עליך משום דאין חכמה כו' מיהו תימה דהכא שב ואל תעשה הוא ובפרק מי שמתו בברכות (דף יט:) מוכח דשרי אפי' באיסור דפריך גבי המוצא כלאים בבגדו פושטו אפי' בשוק מהולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו שמטמא למת מצוה משום בזיון המת ומשני שב ואל תעשה שאני,

וי"ל דהתם גנאי גדול הוא למת מצוה שאין לו קוברים לכך שב ואל תעשה שרי תדע דבקרובים לא דחי כבוד דידהו פסח ומילה וכן לפשוט כלאים בשוק גנאי גדול כגנאי מת מצוה להכי פריך מינה אבל הכא גבי עדות ליכא גנאי כל כך ולא שרי באיסורא אפי' בשב ואל תעשה ודמי ליה גנאי דמצא שק או קופה והתם נמי דפריך ממצא שק וקופה מכ"ש פריך וה"מ לשנויי שב ואל תעשה כדמשני בתר הכי אלא דשפיר משני שאני ממון דאיתיהב למחילה או שמא אכתי לא אסיק אדעתיה האי שנויא.

ועי"ל דכשעושין איסור על ידו לא מיקרי שב ואל תעשה והכא כדפירש בקונטרס כגון שבאה אשה לפני חכם להתירה לינשא ותלמיד זה יודע שבעלה חי ובממונא שרי אפי' מוציאין ממון על ידו מבעליו שלא כדין ומצא שק או קופה דמייתי ראיה מיניה כגון שרוצה אחר ליטלו והשתא נמי ניחא הא דאיצטריך לשנויי התם שאני ממונא דאתיהב למחילה.

ע"ע תוספות ב"מ ל: ד"ה אלא, ותספות הרא"ש ברכות יט מובא לעיל

ריטב"א האי צורבא מרבנן דידע סהדותא וזילא ביה מילתא למיזל לגבי דיינא דזוטר מיניה לאסהודי קמיה לא ליזיל, פי' לישנא דלא ליזיל משמע שאפילו רצה לילך אין לו לילך ואין לו למחול כבודו בכך לבזות תורתו, ואע"ג דאיכא פסידא דהאי דידע ליה בסהדותא, דהא מתניתין דמצא שק או קופה פסידא דאבידה איכא ואפילו הכי פטור מאותה מצוה משום כבודו, ואע"ג דהתם אם רצה להשיב משיב, שאני התם דאיכא כמה תלמידי חכמים שעושים כן בשלהם אבל להתבזות בפני דיינא דזוטר מיניה לא, ודעת רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל דהוא הדין לצורבא מרבנן דזילא ביה מילתא למיזל לדינא בהדי עם הארץ או למיזל לגבי דיינא דבציר מיניה דלא אזיל, אלא משלחין לו שלוחי בית דין או מוקים אנטלר למאן דסבר דנתבע ממנה אנטלר או אזיל לפני בית דין חשוב, ולא אמרינן בהא עבד לוה לאיש מלוה דעשה דכבוד תורה עדיף, וכן היה דן מורי תלמידו הרא"ה ז"ל, ולפי זה הא דנקט הכא דידע סהדותא לרבותא הוא דאע"ג דלא שייך ביה לומר שימנה אנטלר ודאיכא פסידא להאי דליכא בית דין חשוב לא ליזיל.

אף אנן נמי תנינא מצא שק או קופה וכו', ושמעינן מהכא דזקן ואינו לפי כבודו האמור גבי השבת אבידה היינו צורבא מרבנן ומשום כבוד תורתו, ולא באיניש דעלמא משום כבוד עושרו, דעשה של מצוה עדיף, או שיתן מי שיעשה במקומו, דהכא לגבי סהדותא לא אמרו לא ליזיל אלא לצורבא מרבנן.

אבל באיסורא אין חכמה וגו' לנגד ה', ודוקא במילתא דמקבלין סהדותיה כגון דאיכא אחרינא בהדיה, או במקום שעונשים על פי אחד (נ"א: על פי תלמיד חכם) לעשות סייג לתורה, הא לאו הכי הוא אסור להעיד יחידי כדאיתא בעובדא דזיגוד וטוביה במסכת פסחים (קיג:).

תורת חיים מסכת שבועות דף ל עמוד ב

תורת חיים האי צורבא מרבנן דידע בסהדותא כו' לא ליזיל, לכאורה משמע דאסור לו למיזל אפילו רוצה למחול על כבודו ולעשות לפנים משורת הדין וכן משמע קצת מלשון הרמב"ם ז"ל שכתב בפרק קמא מהלכות עדות הואיל ואין כבודו שילך לפניהם עשה של כבוד תורה עדיף ויש לו להמנע. אבל אין נראה לפרש כן דודאי אם רוצה למחול על כבודו שפיר דמי ולא ליזיל דנקט ש"ס היינו דלא בעי למיזל ולהכי כתב הרמב"ם ויש לו להמנע ולא כתב וצריך להמנע וכ"כ הרמב"ם ז"ל בהדיא גבי אבידה בפ' י"א מהלכות

גזילה וז"ל ההולך בדרך הטוב והישר ועושה לפנים משורת הדין מחזיר האבדה בכל מקום ואף על פי שאינה לפי כבודו ופשיטא שאין לחלק בין אבידה לעדות דמאי שנא,

ואפילו לדעת הרא"ש ז"ל דפליג על דברי הרמב"ם שכתב בפרק אלו מציאות דכיון שפטרה תורה את הזקן שאין לו לזלזל בכבודו איסור הוא לגביה דידיה שמזלזל בכבוד התורה במקום שאינו חייב יש לומר דהשבת אבדה שאני דאם רוצה לעשות לפנים משורת הדין אפשר לו לוותר ממונו כמו שעשה רבי ישמעאל בר יוסי וכמו שכתב הרא"ש ז"ל בעצמו שם אבל גבי עדות לא שייך למימר הכי שיוותר ממון רב לכך אם הוא רוצה לעשות לפנים משורת הדין למחול על כבודו שפיר דמי.

ברכות יט: אמר רב יהודה אמר רב המוצא כלאים בבגדו פושטן אפילו בשוק, מאי טעמא (משלי כא) אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב...

...תא שמע והתעלמת מהם פעמים שאתה מתעלם מהם ופעמים שאין אתה מתעלם מהם, הא כיצד אם היה כהן והיא בבית הקברות, או היה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכתו מרובה משל חברו, לכך נאמר והתעלמת. אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', שאני התם דכתיב והתעלמת מהם, וליגמר מינה, איסורא מממונא לא ילפינן.

=כל הסוגיא נעתק לעיל בענין "גדול כבוד הבריות" ?? ??

סנהדרין יח: מעיד ומעידין אותו, מעיד, והתניא (דברים כב) והתעלמת פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאי אתה מתעלם, הא כיצד כהן והוא בבית הקברות, זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכה שלו מרובה משל חבירו, לכך נאמר והתעלמת, אמר רב יוסף מעיד למלך, והתנן לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו, אלא אמר רבי זירא מעיד לבן מלך, בן מלך הדיוט הוא, אלא מעיד בפני המלך, והא אין מושיבין מלך בסנהדרין, משום יקרא דכהן גדול אתא ויתיב, מקבלי ניהלי לסהדותיה, קאי הוא ואזיל ומעיינינא ליה אנן בדיניה.

בפוסקים

רמב"ם: גזלה ואבדה: פי"א הי"ג: מצא שק או קופה אם היה חכם או זקן מכובד שאין דרכו ליטול כלים אלו בידו אינו חייב להטפל בהן ואומד את דעתו אילו היו שלו אם היה מחזירן לעצמו כך חייב להחזיר של חבירו ואם לא היה מוחל על כבודו אפילו היו שלו כך בשל חבירו אינו חייב להחזיר. היה דרכו להחזיר כלים כאלו בשדה ואין דרכו להחזירן בעיר ומצאן בעיר אינו חייב להחזיר מצאן בשדה חייב להחזירן עד שיגיעו לרשות הבעלים ואע"פ שהרי נכנס בהן לעיר ואין דרכו בכך.

הלכה יד: וכן אם מצא בהמה והכישה נתחייב להטפל בה ולהחזירה אף על פי שאינה לפי כבודו שהרי התחיל במצוה. החזירה וברחה אפילו מאה פעמים חייב להחזיר שנ' השב תשיבם השב אפילו מאה פעמים משמעו, לעולם הוא חייב להטפל בה עד שיחזירנה לרשות

בעליה למקום המשתמר אבל אם החזירה למקום שאין משתמר כגון גנה וחרבה ואבדה משם חייב באחריותה.

...**הלכה יז:** ההולך בדרך הטוב והישר ועושה לפנים משורת הדין מחזיר את האבדה בכל מקום ואע"פ שאינה לפי כבודו.

רמב"ם: עדות פ"א ה"ב: היה העד חכם גדול והיה בבית דין פחות ממנו בחכמה, הואיל ואין כבודו שילך לפניהם עשה של כבוד תורה עדיף ויש לו להמנע, במה דברים אמורים בעדות ממון, אבל בעדות שמפריש בה מן האיסור וכן בעדות נפשות או מכות הולך ומעיד שנאמר אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב.

כסף משנה: גזילה שם: מצא שק או קופה... בפרק אלו מציאות (ל:) אמר רבא כל שבשלו מחזיר בשל חבירו נמי מחזיר... כתב הרא"ש ראיתי גדולים שפסקו כיון דלא איפשיטא אזלינן לחומרא [ומיחייב להחזיר בשדה וכיון דאיחייב איחייב אף בעיר] ויראה לי כיון שפטרה תורה את הזקן שאין לו לזלזל בכבודו איסור הוא לגבי דידיה שמזלזל בכבוד התורה במקום שאינו חייב [ומשום ספק ממון חבירו אם הוא מחוייב בו לא זלזל בספק איסור] וחכם שבא לעשות לפנים משורת הדין יותר מממונו יעשה כמו שעשה ר' ישמעאל בר יוסי אבל אין לו רשות לזלזל בכבודו, ולדעת רבינו י"ל דלא מיקרי מזלזל בכבוד התורה בשביל כך אדרבא הוא כבוד שמים שאין דרכו בכך בשלו והוא מיטפל בשל חבירו לפנים משורת הדין:

הלכה יז: ההולך בדרך הטוב והישר וכו', ס"פ אלו מציאות ר' ישמעאל ב"ר יוסי פגע בההוא גברא דהוה דרי פתכא... לפנים משורת הדין הוא דעבד.

כסף משנה: עדות שם: היה העד חכם גדול וכו', פרק שבועת העדות (ל:) אמר רבה בר רב הונא האי צורבא מרבנן דידע בסהדותא וזילא ביה מילתא למיזל לבי דינא דזוטר מיניה לאסהודי קמיה לא ליזיל וכו', ה"מ בממונא אבל באיסורא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה וכו' כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב. ופירש"י אבל באיסורא כגון אשה הבאה לפני חכם להתירה לינשא ותלמיד זה יודע שבעלה חי אין חכמה לפני ה', נראה מדבריו דדוקא כשרוצים להתיר את האסור אבל אם רוצים לאסור את המותר לא ליזיל, ומדנקט כ"מ שיש חילול השם וכו' משמע הכי דאילו באיסור המותר ליכא חילול השם יתברך טפי מהוצאת ממון שלא כדין.

אבל מדברי רבינו שאחר שכתב אבל בעדות שמפריש בה מן האיסור חזר וכתב וכן בעדות נפשות או מכות נראה דסבירא ליה דדיני נפשות אף על גב דאי ליכא עדים פוטרין אותו וליכא איסורא דאין לדיין אלא מה שעיניו רואות מ"מ חילול השם איכא דיש עדים בדבר ולא יתברר דין מדיני נפשות ודיני מכות במילי טובא בתר דיני נפשות גרירין אי נמי דכשם שאילו היו רוצים להרגו וזה יודע לו זכות היה חייב להעיד להצילו כדי שלא ישפך דם נקי הוא הדין נמי אם רוצים לפוטרו לפי שאין עדים וזה יודע לו חובה שהוא כאילו הרגו לאחר כיון שיודע עדות לנקום נקמתו ואינו נוקם וכמ"ש הרא"ש פ"ק דמכות שכל הרואה דבר ערוה חייב להעיד לקיים ובערת הרע מקרבך ודיני מכות כבר כתבתי דבמילי טובא בתר דיני נפשות גרירן אי נמי דכיון דחד ממחוייבי מלקות הוא המכה את חבירו ושייך ביה זה הטעם השני של דיני נפשות שכשם שהוא חייב להציל לזה אם הדין עמו כך הוא חייב לנקום נקמתו של זה וכיון דבחד ממחייבי מלקות שייך למימר הכי לא פלוג רבנן:

רא"ש: בבא מציעא פ"ב סימן כא: מצא שק או קופה אם אין דרכו ליטול הרי זה לא יטול. מנא ה"מ דת"ר והתעלמת פעמים שאתה מתעלם. כיצד היה כהן והיא בבית הקברות

וזקן ואינה לפי כבודו ושהיתה שלו מרובה משל חבירו לכך נאמר והתעלמת. ולכהן והיא בבית הקברות לא איצטריך קרא דפשיטא דאין עשה דוחה את לא תעשה ועשה. ולשלו מרובה משל חבירו נמי לא איצטריכא קרא דנפקא לן מדרב יהודה אמר רב אפס כי לא יהיה בך אביון שלך קודם לשל כל אדם. ולא איצטריך קרא אלא לזקן ואינה לפי כבודו. אמר רבה הכישה נתחייב בה משום דאנקטה ניגרי ברייתא. אביי הוי יתיב קמיה דרבה חזא הנהו עיזי. שקל קלא פתק בהו. אמר ליה איחייבת בהו קום אהדרינהו למרייהו. איבעיא להו דרכו להחזיר בשדה ואין דרכו להחזיר בעיר מאי מי אמרינן השבה מעליא בעינן וכיון דאין דרכו להחזיר בעיר לא מיחייב. או דלמא בשדה מיהא מיחייב וכיון דאיחייב איחייב תיקו.

וראיתי גדולים שפסקו כיון דלא איפשיטא אזלינן לחומרא ומיחייב להחזיר בשדה וכיון דאיחייב איחייב אף בעיר, ויראה לי כיון שפטרה תורה את הזקן שאין לו לזלזל בכבודו איסור הוא לגבי דידיה שמזלזל לכבוד תורה במקום שאין חייב. ומשום ספק ממון חבירו אם הוא מחויב בו לא יזלזל בספק איסור. והחכם שבא לעשות לפנים משורת הדין יוותר מממונו ויעשה כמו שעשה רבי ישמעאל ב״ר יוסי. אבל אין לו רשות לזלזל בכבודו.

ורב אלפס ז״ל כתב דרכו להחזיר בשדה ואין דרכו להחזיר בעיר בעיא היא ולא איפשיטא ולא יחזיר בעיר. ונראה דבספרו היה כתוב מי אמרינן בשדה מיהא דרכו לאהדורי או דלמא השבה מעלייתא בעינן וכיון דלא מיחייב בעיר לא מיחייב אפילו בשדה. ופסק לחומרא דבשדה מיחייב לחומרא ואינו מזלזל שם בכבודו. ולא דמי להכישה נתחייב בה דלא אנקטה נגרא ברייתא. דאדרבה הוליכה למקום המשתמר יותר מבשדה.

טור: חו״מ סימן רסג: השבת אבידה: המוצא דבר שהוא מתבייש להחזירו אם הוא בענין שאילו היה שלו מחזירו חייב ליטפל בו ולהחזירו לחברו ואם לא היה מחזירו בשלו גם אינו חייב בשל חבירו ואם היא בהמה והכה בה מעט כדי להחזירה חייב להשיבה לבעליה אע״פ שלא היה מטפל בה אילו היתה שלו ואם אין דרכו ליטפל בה בעיר מפני שהוא מתבייש מבני העיר ודרכו ליטפל בה בשדה שלא מתבייש ומצאה בשדה מיבעיא ולא איפשיטא והרמב״ם ז״ל כתב אם מצאה בעיר אינו חייב ליטפל בה מצא בשדה חייב להחזירה אע״פ שנכנס לעיר ואין דרכו בכך עד כאן.

וא״א הרא״ש ז״ל כתב ראיתי מפרשים כיון דלא איפשיטא אזלינן לחומרא וחייב להחזיר בשדה וכיון דאיחייב איחייב אף בעיר ואדרבה נ״ל כיון שפטרה תורה הזקן שלא לזלזל בכבוד תורתו איסורא הוא גבי דידיה אם יזלזל בכבוד תורתו במקום שאינו חייב אלא יחזירנה מן השדה עד שיביאנה לעיר ואז יניחנה:

טור: חו״מ סימן רעב: פריקה וטעינה: היה כהן והבהמה בבית הקברות אינו מיטמא לסייעו וכן אם הוא זקן ואינו כבודו שיפרוק ויטעון ואם היה שלו היה מניחו גם בשל חבירו אינו חייב: וכתב הרמב״ם ז״ל ואם הוא חסיד ועושה לפנים משורת הדין אפילו הוא הנשיא הגדול ורואה בהמת חבירו רובצת תחת משאה של תבן או קנים או כיוצא בהן פורק וטוען עמו אבל א״א הרא״ש ז״ל כתב כיון דהתורה פטרה לזקן אין לו לזלזל בכבוד תורתו ואיסורא הוא גבי דידיה אם יזלזל בכבוד תורתו והחכם שבא לעשות לפנים משורת הדין יותר ממונו כמו שעשה רבי ישמעאל ברבי יוסי שאמר לו אדם אחד בוא וסייעני לטעון משא של עצים וקנאם ממנו ר׳ ישמעאל כדי שלא יצטרך לסייעו אבל אין לו רשות לזלזל בכבודו:

❖ זקן ואינו לפי כבודו במצוות של גמילות חסדים

חוות יאיר: סימן ר"ה: שאלה: צורבא מרבנן חריף ובקי ומתמיד יודע נגן בכמה מיני כלי זמר שאל אם הרשות בידו לנגן בכינור לפני חתן וכלה הן בהליכתן לחופה או במשתה של מצוה חתונה, או נימא דאסור לו לבזות עצמו מפני כבוד תורתו ומה שאמרו (קידושין לב.) חכם שמחל על כבודו כבודו מחול י"ל העדר כבוד דקימה והידור שאני מש"כ בזיון וכ"כ הרמב"ם (ת"ת פ"ה הי"א) והריב"ש בתשובה ס"ס ר"ך, וכתבו רמ"א בהג"ה קטנה ס"ס רמ"ג [רמ"ב סעיף לב]:

תשובה: לפי הצעת שאלתך היה ראוי להסתפק אם כנגן המנגן לפני חתן וכלה הוי בזיון דדילמא לא הוי רק העדר כבוד אף שהוא שירות ופעולה ודרך לקבל עליה שכר, מ"מ הרי העמידה לפני המסובים ומשקה להם ג"כ שרי אפילו לנשיא ות"ח כבפ"ק דקידושין לב:, וע"כ תאמר דלא מקרי בזיון רק בענין שאינו מתנהג בנקיות ובכה"ג כענין מה שאמרו (שבת קיד.) כל ת"ח שנמצא רבב על בגדו וכו', מש"כ אם עושה לכבד אחרים הלא נאמר איזה מכובד המכבד את הבריות וזה נקרא מוחל על כבודו. מ"מ נניח ולא נזניח הצעתך בזה ונתפוס שהוא קצת בזיון לפי סדר והנהגת עולם ושמם מוכיח עליהם שנקראים לצנים.

❖ מחלוקת הרמב"ם והרא"ש

ולפי זה היה נראה לכאורה דתלי בפלוגתא דרבוותא, כי דעת הרמב"ם (גזילה ואבדה יא יז) גבי מ"ש רז"ל זקן ואינו לפי כבודו (ב"מ ל.) שאם בעל נפש הוא יחמיר וישיב אבידה גם יפרוק ויטעון (רוצח יג יד) אף שאם היה שלו לא היה מתבזה בזה, והרא"ש (ב"מ ב כא) חולק וס"ל דאינו רשאי לבזות כבוד תורתו אחר שהתורה פטרו, ע' טור וש"ע חו"מ סי' רס"ג ורע"ב, וא"כ י"ל ק"ו למילתא יתירתא דלא רמיא עליה כלל כגון נדון ששאלת.

ואין לומר לדעת הרא"ש דס"ל הואיל דכתבה תורה והתעלמת ש"מ דדעת תורה כך, ואע"פ דכללו גביה גם כהן והוא בבית הקברות ושלו מרובה, מ"מ בב"מ ל' הוכיח הש"ס דלא אתי רק לזקן ואינו לפי כבודו, והיכי דגלי גלי, שהרי בפ"ק דברכות (יט:) בעי למימר שאני התם דכתיב והתעלמת ומקשה ונילף מינה רק דמשני איסורא מממונא לא ילפינן, וא"כ בכה"ג דלא הוי מניעתו מלנגן איסור ודאי נשאר ילפותא מוהתעלמת ולפי דעת הרא"ש אסור לבזות עצמו, אף כי תירוץ איסורא מממונא לא קאי בש"ס רק שב ואל תעשה שאני (ובתוס' ב"מ ל: דמשמע דנשאר תירוץ איסורא מממונא לא ילפינן, צ"ע) וא"כ כ"ש דלדעת הרא"ש אסור לו לת"ח להתבזות לדבר מצוה אפי' רמיא עלי' כ"ש בכה"ג.

ויש עוד נ"מ בפלוגתא הנ"ל דרמב"ם והרא"ש להא דקי"ל שאין הכהן הגדול מעיד רק בפני המלך כבסנהדרין י"ח: אם ירצה להעיד אם רשאי ולרא"ש אינו רשאי וכן צורבא מרבנן דידע סהדותא במס' שבועות ל: להרא"ש אינו רשאי, דהרי הש"ס מדמי לה לפעמים שאתה מתעלם וכו'. ואע"פ דנקט לשון ואינו לפי כבודו ע"כ ר"ל דמתבזה דאל"כ הא כבודו מחול וכמ"ש בסמוך.

ויש לי תמיה על מ"ש ר' ירוחם (מישרים נ"ב ח"ב יא,ד) גבי ת"ח שהבית דין שולחין וכו'. דא"כ הא דמקשה בפרק כה"ג (סנהדרין יח:) מעיד והתניא והתעלמת, לישני ליה מאי מעיד לפני שנים ששולחין אליו אלא ע"כ דמ"מ הוי בזיון שנעשה עד לפני ב"ד דזוטרי מיניה. מיהו י"ל דמשמע ליה להש"ס דמ"ש 'מעיד' ר"ל שהולך לב"ד דאי ס"ד ששולחין אליו מלך נמי בכה"ג מעיד. ובכה"ג תירצו שם התוס' (ד"ה מעיד) על שהקשו לוקמיה בעדות החודש. וה"ה ה"נ מוכרחין אנו לתרץ לדעת ר"ת (תוס' יבמות לא: ד"ה דחזו) דס"ל דמותר לשלוח עדותן בכתב לב"ד.

ואין לומר לחלק דגבי אבידה חיישינן לבזיון כבוד התורה מפני הרואים דלא ידעו שמטפל בה להחזירה, גם בפורק וטוען יחשדוהו שמבזה עצמו בשכר שמקבל ממנו, דלשון הרא״ש לא משמע כן רק אחר שהתורה פטרו אין לו לבזות עצמו, משמע דאסור מצד עצמו.

ואין להקשות על הרא״ש ממ״ש ודוד מפזז ומכרכר וגו׳ (שמואל-ב ו טז) וכמ״ש מיכל כהגלות נגלות אחד הריקים, דודאי דבר שבקדושה שאני כמ״ש (ירושלמי שבת י ג) אין גדולה בפלטין של מלך, ומיכל שקלה למיטרפסה כארז״ל.

ובזה נתישב קצת על שת״ח וגדולי הדור מטפלין בעצמן בעשיית סוכה אף בר״ה ובחצר המפולש וכך ראוי להם וכן כתב מהרי״ל (מנהגים סוכה א) שמצא מהר״ם עוסק בעשיית סוכתו מפני שסוכה קצת קדושה יש בה כמ״ש רז״ל שחל שם שמים על הסוכה כל שבעה כשם שחל על החגיגה ממ״ש לה׳.

האמנם קשה על שאיבת מים דרך רשות הרבים לרבנים ות״ח למצות מצוה הא הוה ליה בזיון כמ״ש לחוטבי עצים ושואבי מים, מיהו על הרא״ש גופיה ל״ק אדידיה במה שמצינו (טור או״ח תס) שהיה מתעסק בעצמו בלישת המצות, די״ל שהיה בביתו ואין זר רואה. ובכה״ג י״ל נמי הא דבגמ׳ פרק כל כתבי (שבת קיט.) דרב יוסף מצלח ציבי וכו׳ ע״ש או״ח סי׳ ר״נ, רק דבלאו הכי נראה [ד]שבת קודש הוא וכמ״ש בסמוך, ומ״מ שאיבת מים הנהוג קשה, וכן גדולי הדור אינם נמנעים מלהתחבר בחבורות קברנים ומיטפלין בחפירה וכל צרכיו, וא״כ לפי מ״ש לדעת הרא״ש לא נכון להוא צורבא מרבנן לעשות כן.

רק דצ״ע מהא דאתחזי עמודא דנורא לפני ר״י בר אלעאי דהוי מרקד אתלת לפני חתן וכלה (כתובות יז.) עד שאמרו חכמים קא מכסיף לן סבא, ובלי ספק לאיניש בעלמא ה״ל בזיון, וי״ל דאדם מפורסם בחסידות שאני, רק די״ל הוא הדין בנדון דידן דכו״ע ידעין דאין לו שכר בעמלו ושהוא עושה לשם שמים ואין בו שום נדנוד חשד למה נאסור לו. וכך נ״ל דשרי ומצוה רבה עביד, צא ולמד מאיזבל לפי דרז״ל במדרש (פדר״א יז)

❖ דברי הרא״ש נאמרו רק במצוות שעיקרן משום הפסד ממון

ודברי הרא״ש אינם רק בדבר מצוה שהוא בין אדם לחבירו דפטרה תורה לזקן ות״ח ואינו לפי כבודו ככלל שארז״ל (ב״מ ל:) כל שהיה מטפל באבידה שלו וטוען ופורק בשלו הכא נמי בשל חבירו, דלא ציוותה תורה רק ואהבת לרעך כמוך שהוא טעם בכל מצות שבכה״ג. ואם ירצה להחמיר נעשה כמבזה תורתו ליטפל בממון עצמו שאין ראוי לבזות עליה דג״כ אסור, ונרמז במ״ש בגמרא דברכות הנ״ל איסורא מממונא לא ילפינן, דקרי להשבת אבידה ממונא, והל״ל איסורא ממצוה לא ילפינן, אלא ע״כ כמ״ש שמקור מצוה זו אינה רק ממונא,

מה שאין כן במצוות שבין ישראל למקום ב״ה כ״ש מצוה שהזמן גורם, הן על כל ישראל הן המפורסם לפי שעה ליחיד בציבור, אין בו משום ביזוי כבוד זקנה ותורה, וכל הנוהג קלות בעצמו לצורך גבוה ומצות ה׳ אף שאינה מצות עשה ממש רק גמילות חסד שילפינן מוהלכת בדרכיו הרי זה משובח ותבוא עליו ברכה. והנלפענ״ד כתבתי, נאם הטרוד יאיר חיים בכרך.

עיין מה שהרחיב דבריו בביאור הלכה או״ח סוף סימן ר״נ (ד״ה כי זה כבודו, ומיישב גמ׳ קידושין דף ע דר״נ עסק בעצמו בעשיית מעקה והיינו שזה ניכר לכל שהוא דבר מצוה...

ע״ע: באר יעקב לר״י ברלין (פיורדא תקכז) חו״מ סימן ח׳ סעיף ד׳ במש״כ כיון שאדם נתמנה פרנס על הצבור אסור לעשות מלאכה בפני שלשה... שכל דבר שעושים משום מצוה אין בו איסור... שערי תשובה (או״ח סי׳ ר״נ ס״ק ב׳), עדות ביהוסף דרוש ט אות ח׳, הובא בשדי חמד כללי ערך כבדו אביו ורבו כלל ל״א סוף ד״ה אמנם,

יסודות בדין זקן ואינה לפי כבודו -

^ מחלוקת יסודות רמב"ם ורא"ש אם הזקן רוצה להחמיר על עצמו, -,
^ נושא יסודי האם הפטור של זקן באבידה הוא רק משום שלא היה טורח בשלו או שיש בעצם חשש של כבודו ==

== עיין "תורת חיים" (שבועות ל) המחלק בין אבידה לעדות שבעדות א"א לקיים על ידי אחר... וע"ע ברכי יוסף חו"מ סימן ו סעיף טו==

==בביקור חולים יש רבותא מיוחדת לזקן שחייב ==להגדיש

==פטור של זקן ואינו לפני כבודו במצוות גמ"ח מופיע לעיל בתוך דברי אהבת חסד שתי מקומות, בענין ביקור חולים, ולענין קבורה עייש

וע"ע קובץ שיעורים כתובות סז: הלל רץ לפני העני הרי הוי זקן ואינו לפי כבודו עיי"ש בדבריו. וע"ע מכתבים של הרב הוטנר מכתב לג בענין זקן ואינו לפי כבודו בביקור חולים, וחמש היריעות (זילבר) פרשת וירא עמ' לב.==

ע"ע חידוש רבינו מאיר שמחה ב"מ בענין זקן ואינו לפי כבודו ובחילוק בין מת ל===

ציונים: זקן ואינה לפי כבודו

אבן האזל, ר' איסר זלמן מלצר
בדין זקן ואינה לפי כבודו מחלוקת הרמב"ם והטור במכובד מפני עושרו, **גזלה ואבידה יא יג**

אבן שהם, ר' משה פרלמוטר
בדין זקן ואינה לפי כבודו, **חו"מ סי' קמד 237**

אורים ותומים, ר' יהונתן אייבשיטץ
בדין זקן ואינה לפי כבודו, **סימן כח יב**

אנצקלופדיה תלמודית,
זקן ואינו לפי כבודו, **בתוך ערך השבת אבידה**

בית אהרן, ר' אהרן ואלקן
בפטור של זקן ואינה לפי כבודו, **ב"מ ל:**

ברכי יוסף, רבינו החיד"א
זקן ואינה לפי כבודו לענין כהן למחול על קדושתו וקדימתו, **או"ח קכח 70**

דבר שמועה, ר' ליפא וינטרויב
סוגיא עיי"ש, **63**

דברות משה, ר' משה פיינשטיין
בדין זקן ואינה לפי כבודו, **ב"מ הערה סא**

דברי יוסף, ר' יוסף קאנויץ
סימן בענין זקן ואינה לפי כבודו עיי"ש, **ח"א חלק חידושים סימן כג (עמוד 83)**

השבת אבידה, ר' יחזקאל פינהנדלר
מדברי הגרש"ז אורבך בדין זקן ואינה לפי כבודו / למה אסור לו לפרוק הרי כולם רואים שיש צער בע"ח וזה דאורייתא, **341**

זריחת השני, זרח ורהפטיג
בדין זקן ואינה לפי כבודו, **78**

זרע חיים, ר' יעקב חיים סופר
זקן ואינה לפי כבודו, **סי' יג אוצה"ח 79**

חידושי בתרא, ר' חיים דוב אלטוסקי
פטור של זקן ואינה לפי כבודו במצוות שבין אדם לחבירו, **כתובות סז:**

חכמת שלמה, ר' שלמה קלוגר
חידושו שפטור אפילו מהצלת נפשות, ====

חמש היריעות, ר' דוד זילבר
ביקור חולים בזקן ואינה לפי כבודו, **וירא 52**

מאירי, רבינו מנחם המאירי
הפטור של זקן ואינה לפי כבודו "בין בתלמיד חכם ובין זולתו", **חיבור התשובה 153**

ציונים

מוריה קובץ

בדין זקן ואינה לפי כבודו / כבוד הבריות / איסורא מממונא לא ילפינן / בתוך מאמר "אי חייב לתת כל הונו כדי שלא יעבור על ל"ת שאין בו מעשה" לרב חיים צימבליסט, **קיב 100**

הערות בדין זקן ואינה לפי כבודו, **קכ 132**

הערת בדין זקן ואינה לפי כבודו / הרב ניסן קפלן, **קיט 123**

האם יש פטור של זקן ואינו לפי כבודו במצות כיבוד אב, הרב שמואל ברוך וינר, **כרך צ עמוד נו**

מחזיק ברכה, החיד"א ז"ל

מה שחכמים הקלו בכבודם לקיים מצוות ולא חששו משום זקן ואינה לפי כבודו, **או"ח רנ**

מרגליות הים, הר' ראובן מרגליות

שני גווני של "אינו לפי כבודו" א, שלא יקח תשלום עבור טרחה כזו בשוק, ב' אפילו היה חפץ שלו היה מוותר עליו ולא לטרוח, השני יותר חמור וכו', **סנהדרין דף יח אות ט**

משפטי עוזיאל, ר' בן ציון מ חי עוזיאל

אם ראשי תלמיד חכם שהוא לוי ליצוק מים על הכהנים לנשיאת כפיים, ושם בד"ה והשתה נחזי אנן, דן בסוגיא דזקן ואינו לפי כבודו עיי"ש בדברי תורת חיים והחיד"א ועוד חילוקים, **או"ח סימן ח**

סוכת דוד, ר' דוד קוויאט

זקן ואינה לפי כבודו / מפלפל בדברי קובץ שיעורים בזה / מלך שמחל על כבודו / כהן שמחל על כבודו ועוד, **כתובות יז 33**

פרי יצחק, ר' יצחק בלאזער

בענין כבוד הבריות דוחה ל"ת, ובתוכו בענין זקן ואינו לפי כבודו, מסיק שענין זקן ואינה לפ"כ הוא משום כבוד הבריות וגם איפה שכתוב בגמרא עשה דכבוד התורה הכוונה בעצם לענין כבוד הבריות עיי"ש, ובהשגות הג"ר נפתלי אמשרדם בסימן נג, ועוד, **ח"א סימנים כב-נו**

זקן שפטור מהשבת אבידה האם דוקא זקן חכם או אפילו מכובד בעלמא, ובתוך דבריו דן בכמה וכמה נקודות בסוגיא זו על פי דברי אחרונים באריכות גדולה עיי"ש, **ח"א נב-נו**

בדין זקן ואינה לפי כבודו בדין פריקה וטעינה שהבעלים הוא זקן ואינה לפי כבודו ולכן אינו טוען האם אחרים גם פטורים מטעם אין בעליו עמו, ובתוך דבריו דיון בכל הנושא, **ח"ב סימן נט**

שערי תשובה, ר' אפרים מרגליות

כאשר ברור שעוסק במצוה אין חשש של זקן ואינה לפי כבודו,, **או"ח סוף סימן רנ**

שיעורי רבי דוד, רבי דוד פוברסקי

אם יש פטור של זקן ואינו לפי כבודו בביקור חולים, **נדרים 187**

תורת חיים, ר' אברהם חיים שור

זקן ואינה לפי כבודו / גם הרא"ש שסובר שאסור לחכם להחמיר מודה לענין עדות שיכול להעיד אם רוצה, **שבועות ל:**

==עיין רשימת ספרים בהערות על תשובת חוות יאיר ==

(ג) עוסק במצוה למקום אינו פוטר לחבירו

חידוש הרב "שם אריה"

ערוגות הבושם: להג״ר אריה בולחובר ז״ל בעל שו״ת שם אריה (עיין בסמוך): **הלכות שחיטה: סימן כה אות ה: ואם לא כסה וכו׳**, ...ויש לי בכאן מקום עיון במה דאיתא בבבא קמא דף עט ונתבאר בחו״מ סימן ש״ו בטבח אומן שקלקל, דבחנם פטור ובשכר חייב מפני שהוא נושא שכר... וקשיא לי בטבח אומן ששחט חיה ועוף דזכה במצות כיסוי, אף שהוא בחנם, מכל מקום להוי שומר שכר מטעם פרוטה דרב יוסף כדאמרינן במלוה על המשכון ובשומר אבידה לרב יוסף דהוי שומר שכר משום דאין צריך למיתב ריפתא לעניא בשעה שעוסק בה בשטוח וניעור דעוסק במצוה פטור מן המצוה...

...ונראה לי לתרץ על פי מה שכתבו התוס׳ בשבועות דף מד: ד״ה ורב יוסף, וז״ל: וא״ת דאמרינן בראש השנה המודר הנאה מחבירו מותר לתקוע לו תקיעת מצוה והמודר הנאה מן המעיין מותר לטבול בו טבילה של מצוה, ואמאי הא מתהני לרב יוסף דחשיב ליה בהכי שומר שכר, וי״ל דשאני שומר אבידה ומשכון דכמה פעמים שיתעסק בה לשוטחה לצרכה ולהצניעה, יפטר מליתן לו, אבל התם יכול לכוון לתקיעה ולטבול במקום שלא יבוא שם עני באותה שעה, [עכ״ל]...

...שוב התבוננתי בדבר וראיתי שיש ליישב קושית התוס׳ הנ״ל בהא דמצוות לאו ליהנות ניתנו, דהא יש לו הנאה מפרוטה דרב יוסף בשעה שעוסק במצוה, ונראה לי לומר בזה דבר חדש ומסתבר, דהנה יש שני מיני מצוות, מצוות שבין אדם לחבירו ומצוות שבין אדם למקום, והמצוות שבין אדם לחבירו כמו מצות צדקה ומצות גמילות חסדים והשבת אבידה וכדומה, ומצוות שבין אדם למקום כמו ציצית, תפילין, שופר ולולב וכדומה. ולפי זה נראה לי די״ל דהא דעוסק במצוה פטור מן המצוה, היינו ממצוה כיוצא בה, אבל בעוסק במצוה שבין אדם למקום אין סברא לומר דיפטור בזה ממצוה שבין אדם לחבירו, ומי שמקיים מצוות השם כל היום שלומד ומתפלל וכדומה אין סברא לומר שיפטור ממצות צדקה ושאר המצוות שבין אדם לחבירו.

ועיין בתוס׳ בב״ק דף נו: ד״ה בהיא הנאה, שכתבו דהא דפטור מלמיתב רפתא לעניא דוקא בשאינו יכול לקיים שניהם אבל כשיכול לקיים מחויב ליתן, וכתבו דסברא הוא דאטו אדם שיש לו תפילין בראשו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו יפטור מן המצוות ע״ש. כי האדם מחויב בשתיהם לקיים מצוות השם וגם המצוות שבין אדם לחבירו.

והנה הא דרב יוסף דפטור מלמיתב רפתא לעניא לא מצינו רק בשומר אבידה ובמלוה על המשכון, ובזה שפיר אמרינן דכיון דעוסק במצוה שבין אדם לחבירו, דהיינו השבת אבידה וגמילות חסדים דהלואה, או שטוח ונעור דמשכון, לכן פטור מלמיתב רפתא לעניא, דאע״ג דמצות צדקה היא בין אדם לחבירו מכל מקום הרי גם עכשיו הוא עוסק במצוה זאת גופא ועוסק במצוה פטור מן המצוה, אבל בעוסק בשאר מצוות שבין אדם למקום, בזה לא מפטר ממצוות שבין אדם לחבירו.

והא דאמרינן מצוות לאו ליהנות ניתנו הוא רק בעוסק במצוות השם כגון תקיעת שופר של עולה ושל שלמים, או במודר מן המעיין, ומתקיעת שופר שהקשו התוס׳ דאמרינן מצות לאו ליהנות ניתנו, בזה הוי הכל מצוות שבין אדם למקום, ומשום שעוסק במצוה

זאת לא מפטר מלמיתב רפתא לעניא דהוא מצוה שבין אדם לחבירו, ולכן שפיר אמרינן מצוות לאו ליהנות ניתנו דלא מפטר מלמיתב רפתא לעניא רק בהשבת אבידה או במלוה על המשכון דעוסק במצוה שבין אדם לחבירו, ועוסק במצוה זאת פטור מלמיתב ריפתא לעניא, אבל בעוסק במצוה שבין אדם למקום לא מפטר מלמיטב ריפתא לעניא שהוא מצוה דבין אדם לחבירו. וזה דבר ברור ומיושב קושית התוספות.

ולמה שכתבתי אתי שפיר דמצות כיסוי אינו פוטר מלמיתב רפתא לעניא, ועיין בנדרים דף לג במודר הנאה דמחזיר לו אבידתו ופליגי בנכסי מחזיר אסורים על בעל האבידה או מחשב הנאה משום פרוטה דרב יוסף עיי״ש, משום דבאבידה ודאי אמרינן פרוטה דרב יוסף כנ״ל, ולא במצוות שבין אדם למקום, ואתי שפיר הכל כפתור ופרח.

שם אריה: ח״א סימן סד: ...עמד ויתבונן במה שכתבתי בספרי [-ערוגות הבושם] סימן כח לתרץ קושיית התוס׳ בשבועות דף מד למה אמרינן בתקע בשופר שאסור בהנאה, דיצא משום דמצות לאו ליהנות ניתנו, ואמאי לא הוי הנאה משום פרוטה דרב יוסף דלא בעי למיתב רפתא לעניא כדאמרינן בשומר אבידה.

וחדשתי בזה דהא דעוסק במצהו וכו׳ הוא רק במצוה כיוצא בו דוקא, אבל מי שעוסק במצות השם לא מפטר ממצוה שבין אדם לחבירו וצריך למיתב רפתא לעניא, ומותיב עלה ממה דאיתא בסוכה דף כו דכותבי סת״מ וכו׳ פטורים מקריאת שמע ומתפילה ותפילין ומכל מצוות האמורות בתורה מטעם דעוסק במצוה וכו׳, דמשמע דאפילו ממצוות שבין אדם לחבירו פטור, אינו מוכרח די״ל כיון דתני ק״ש ותפילה הוא הדין מכל המצוות כדומה דוקא מצוות השם כמ״ש מע״ל בעצמו, ועוד י״ל דמצוה דרבים שאני כדאמרינן בברכות מז מצוה הבא בעבירה הוא ומשני מצוה דרבים שאני, ואפשר מצוה דרבים אלים טפי ודוחה אפילו מצוה שבין אדם לחבירו.

וגוף הסברא הוא נכונה מאד, דשני סוגים הם מצוה שבין אדם למקום ומצוה שבין אדם לחבירו, והעוסק במצוה פטור מן המצוה רק כיוצא בה מסוג אחד, אבל העסק במצוות השם לא יפטר ממצוה אחרת שהוא בין אדם לחבירו.

ועל כרחך צריך לומר כן דאם לא כן יקשה ממה דלמידים שם בסוכה מהא דלכתך בדרך, בלכת דידך הוא דמחייב בק״ש הא בלכת דמצוה פטור, דמנ״ל ג״כ ללמוד במצוה שבין אדם לחבירו, דילמא דוקא כה״ג דק״ש דהוי מצות השם, ועיין בפני יהושע ריש פרק מי שמתו שהקשה דילמה דוקא במצוה שהזמן גרמא כמו הנך דאינו שוה בכל אבל לא בשאר מצוות, ומכל שכן דאין ללמוד מצוה שבין אדם לחבירו ממצוה שבין אדם למקום, דשני מינים הם, אלא ודאי דבאמת אינו פוטר כה״ג.

והנה שם בספרי כתבתי דלא קשה דלהוי הטבח שומר שכר משום שכר ברכה כמו שהקשה במרדכי שהביא הש״ך בסימן ש״ו משום דבעינן שירויח על כל פנים שכר דלא בעי למיתב רפתא לעניא משום דעוסק במצוה וכו׳, וברכות דרבנן, ובעוסק במצוה דרבנן לא מפטר ממצות צדקה דאורייתא, וכעת עלה בדעתי דאפשר אף בעוסק במצוה דרבנן פטור אף ממצוה דאורייתא כיון דלמדים מהא דלכתך בדרך דדוקא בלכת דידך דהוא רשות חייב, א״כ י״ל דבעוסק במצוה דרבנן דאינו לכך דידיה דרשות, פטור... וא״כ הדרא קושיא לדוכתא דגם בשביל ברכת השחיטה יהיה שומר שכר דלא בעי למיתב רפתא לעניא, אבל לפי תירוצי דלעיל גם זה מיושב דעוסק במצות השם לא מפטר ממצות צדקה דבין אדם לחבירו וחייב לתת רפתא לעניא...

...ומשכיל אחד שאל אותי לפי דברי אם כן מי שעוסק במצוה שבין אדם לחבירו לא יפטר ממצות השם, והרי מבואר שם דאנשים שהיו טמאים לנפש היו עוסקים בנדב ואביהו או במת מצוה, דהוי גמילות חסד שבין אדם לחבירו, ואיך היו פטורים מלעשות פסח דהיא מצות השם, והשבתי לו שזה טעות, דמי שעוסק במצוה שבין אדם לחבירו, מקיים גם

מצות השם וא״כ ממילא עוסק במצות השם ג״כ ופטור ממצות השם, אבל בעוסק במצות השם אינו פטור ממצוה שאין אדם לחבירו, וכמו שכתבתי.

ולכאורה יש להקשות...

...סוף דבר לענ״ד הסברא הזאת שחדשתי דלא אמרינן עוסק במצוה פטור מן המצוה רק במצוה כיוצא בו אבל בעוסק במצות השם אינו פטור ממצוה שבין אדם לחבירו, דזה הוי שני מיני מצוות, ואין המצוה פוטרת רק מינה ולא שאינה מינה, זה הוא יתד שלא תמוט, וזה אי אפשר ללמוד מהנך קראי דלמידים דעוסק במצוה פטור מן המצוה כמוש״ל, ומקום הניחו לי בזה.

שם אריה: אבן העזר: סימן צז: ...ואשר שאל על מה שכתבתי בספרי ערוגות הבושם סימן כח סק״ה לתרץ קושית התוס׳ שבועות מ״ד דלמה אמרינן גבי שופר דמצוות לאו ליהנות ניתנו הא נהנה דלא בעי מיתב רפתא לעניא כדאמרינן בשומר אבידה ומלוה על המשכון, ותירצתי דעוסק במצוה פטור מן המצוה רק במצוה כיוצא בה אבל עוסק במצוה שבין אדם למקום לא מיפטר ממצוה שבין אדם לחבירו, והוא דבר נאה ומתקבל וקרוב לאמת ת״ל.

ועל זה הקשה ממה דאמרינן בסוכה דף כה דיליף דעוסק במצוה פטור מן המצוה מהא דהיו אנשים טמאים לנפש אדם דהוא מצוה שבין אדם לחבירו ופטור מפסח דהוי מצוה שבין אדם למקום, הנה לא הבחין ההבדל אשר בזה, דדוקא בעוסק במצוה שבין אדם למקום לא מפטר ממצוה שבין אדם לחבירו כמו שכתבתי, אבל עוסק במצוה שבין אדם לחבירו ממילא מקיים גם מצות השם, כמו בנותן צדקה ועוסק בגמ״ח אף דהוי בין אדם לחבירו מכל מקום הוי גם מצוה למקום שצוה על זה, ושפיר פטור ממצוה אחרת שבין אדם למקום, ומשום הכי שפיר אמרינן התם דנושאי ארונו של יוסף פטורים מפסח, דמי שעושה מצוה בין אדם לחבירו מקיים גם כן מצות השם ופטור ממצוה אחרת, אבל להיפך העוסק במצות השם לא מפטר ממצוה שבין אדם לחבירו, ודברי ת״ל נאמנים וקיימים.

יביע אומר: חלק ד יורה דעה סימן יט: ...(ד) איברא דאכתי איכא למידק לפמ״ש בשו״ת שם אריה (חיו״ד סי׳ סד) דהא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה היינו כששניהם מצות שבין אדם למקום, אבל העוסק במצוה שבין אדם למקום ובאה לידו מצוה שבין אדם לחבירו אינו נפטר מהמצוה שבאה לידו... ולפי זה כשמזמינים תלמיד חכם ואתיקורי מתיקרי ביה הוי בכלל גמילות חסדים בגופו, ומכ״ש כשהוא אדם גדול מפורסם, וא״כ אין ת״ת פוטרתו ממצות גמ״ח שבאה עם ההזמנה לסעודת מצוה.

...אלא דמכל מקום לפענ״ד מדברי המאירי פ״ק דמועד קטן (ט:) לא משמע כדברי השם אריה, שכתב שם (בשם הראב״ד) דבתלמוד תורה לא שייך דין העוסק במצוה פטור מהמצוה אם באה לידו מצוה שאי אפשר לעשותה ע״י אחרים, כגון שופר ולולב וכיבוד אב ואם, וקבורת מת מצוה שאין לו קוברים. משום שעיקר תלמוד תורה לצורך המעשה וכו׳. ותיפוק ליה שקבורת מת מצוה היא ממצות שבין אדם לחבירו, וכן כיבוד אב ואם, ותלמוד תורה מצוה שבין אדם למקום, ובכה״ג גם בשאר מצות לא שייך העוסק במצוה פטור מהמצוה. אלא ודאי דס״ל שאין שום חילוק בזה. והתוס׳ (שבועות מד:) נמי תירצו קושיתם לנכון שאפשר לכוין לתקוע בעת שאין שם עני להכי לא חשיבא הנאה. ע״ש. ולעולם שאין לחלק בזה בין מצות שבין אדם לחבירו למצות שבין אדם למקום.

=====ע״ע כלי חמדה כי תצא = ====לצרף לנושא מאמר גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני שכינה

(ד) קדימה: קדימת מצות לחבירו למצות עצמו

❖ == == ==

מכתם לדוד: להר"ר דוד פארדו: או"ח סי' ו: לראגוזה להח"ר שלמה לוצינה נר"ו, חשון שנת תק"ח.

שאלה: קהל שלא נמצא להם אלא אתרוג אחד בימי החג אבל לולבים אית להו טובא, ובקהילה אחרת הסמוכה להם מהלך מ' שעות בקרוב, לא נמצא בידם אתרוג כלל. והנה בתוך ימי החג שלחו בני קהלה זו שליח מיוחד לקהלה ההיא להתחנן אליהם בכמה תחנות דמאחר שעליהם היו סמוכין שישלחו להם אתרוג כדרכם שבכל שנה היו שולחין ומוכרים להם כל המינין, אלא דהאידנא לא יכלו לשלוח מטעם האמור דלא הו"ל אלא אתרוג חד, השתא מיהא הואיל שכבר קיימו הם עיקר המצוה מן התורה שהיא ביום ראשון וגם קצת ימים אחרים, מעתה שיזכו גם לאחיהם עמהם וישלחוהו אליהם שלא יהיו נעדרים מהמצוה לגמרי, ולפחות שיוכלו לברך ולומר זמן ביום אחרון של חג, והנה נולד מחלוקת בין בעלי תריסין שבעיר הזאת, אלו האומרים לשלחו ואלו אומרים שלא לשלחו, ומספק לא נשלח. הנה עתה נכספה וגם כלתה נפשי לדעת עיקר הדין בזה יורנו המורה לצדקה ושכמ"ה.

תשובה: מה אני ומה חיי הקו"ל הבל הבל"ה דגר"מי ואיני כדאי להכריע לפני חכמים נסיכי מדי"ן מי אתי מי... [- הושמט פסקא אחת בדיני אתרוג החסר עיי"ש]

❖ אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חבירו

איברא דלפי המושכל ראשון יאמר נא ישראל כי זו לא צריך לפנים שהרי מקרא מלא הוא וחי אחיך עמך חייך קודמים לאחיך ואין דוחין נפש מפני נפש, ומהיכא תיתי שמי שיש בידו כדי לעשות מצוה יתננה לחברו וישאר הוא ערום מן המצוה, הא למה זה דומה למ"ש ברפ"ק דשבת אההיא דבעי רב ביבי הדביק פת בתנור התירו לו לרדותו קודם שיבא לידי חיוב או לא, והוה בעי למימר התם התירו לאחרים ומתקיף לה רב ששת וכי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך. הא קמן דלא שריה אפילו איסור שבות גרידא כדי שיזכה חבירו, אע"ג דאי לא עביד הכי יבא חבירו לידי חיוב חטאת, וכ"ש הכא דלא לישרי לעבור על מצוה דדבריהם כדי שיזכו חבריהם, דאי נמי לא זכו אין כאן חיוב חטאת אלא ביטול מצוה מדבריהם וכמוהם יהיו עושיהם.

ברם התם הקשו התוס' ז"ל מההיא דאמרינן בעירובין ניחא ליה לחבר דליעביד איהו איסורא זוטא כי היכי דלא ליעביד עם הארץ איסורא רבא וכן מההיא דפרק השולח גבי מי שחציו עבד כו' דכופין את רבו ועושהו בן חורין אע"ג דאיכא עשה דלעולם בהם תעבודו וכן מההיא דפסחים דקעברי כהני אעשה דהשלמה כדי שיקיים זה מצות הפסח ותו מההיא דעירובין כהן שעלתה לו יבלת חבירו חותכו לו בשיניו כדי שיעשה זה עבודה ולכך מסקי התו' התם וכן בפרק בכל מערבין דיש לחלק דהתם גבי רדיית הפת אמרינן אין או' לאדם חטא כדי שיזכה חברך משום דחברו פשע שהדביק סמוך לחשיכה ואע"ג דהוי שוגג איבעי ליה לאסוקי אדעתי' אבל היכא דלא פשע כגון כל הני דאמרן דהוי אנוס שרי ממנו יש ללמוד בנ"דד דכיון דאותו הקהל לא פשעו אלא אנוסים היו דמאי הו"ל למעבד הא כבר כתבו לכל הערים אשר סביבותיהם ולא שלחו להם א"כ בכ"הג אינו בכלל ההיא דא"א לאדם חטא כו' אלא אדרבא ה"ז בכלל ניחא ליה לחבר כו'.

ואין לומר דהיינו דוקא דשרינן לעבור כדי שלא יעשה חבירו איסורא רבא לעבור על ל״ת שיש בו עונש דהא גבי כהן שרי׳ לחברו לחתוך לו יבלת כיון דאינו אלא איסורא דרבנן כדי שלא יתבטל חבירו מהעבודה אע״ג דמצוה דחבריה לאו עליה דידיה רמיא ותו דא״נ לא קעביד ליכא לחבריה שום עונש ואפי׳ משום ביטול מ״ע ליכא דהא אנוס הוא ויעבוד למחר או ליומא אחרינא והשתא ליעביד חבריה ואפ״ה שרי׳. ואין לחלק דהתם ה״ט משום דאין שבות במקד׳ דהא בש״ס דביצה י״א מסקי׳ דשלא במקום מצוה כגון דלאו בר עבודה אסיר אלא דבשעת עבוד׳ התירו וזה אחד מהדברים דהתירו סופן משום תחילתן. ממילא דה״ה הכא דאע״ג דלאו עלייהו דהני רמיי׳ שאות׳ של הקהל אחר יקיימו המצוה וא״נ לא עבדי לה לית להו עונש דהא [אנוסים] (ענושים) הוו אפי״ה כיון דאין כאן אלא איסורא דרבנן ניתן לדחות כדי שיזכו חבריהם.

ואכתי יש מקום לבע״ד לחלוק ולומר שאני התם בכל הני דה״ט דניתן לדחות כדי לזכות לחבירו לעשות מצוה גדולה מזו דהיינו מצוה דאורייתא אבל הכא דכי נמי משדרי האתרוג להו לא מצו למעבד גם הם אלא מצוה דרבנן דיומא קמא כבר עבר אם כן שוין נינהו והדרינן לכללין חייך קודמין ואין אומרים לאדם חטא כו׳, ברם הא ליתא...

❖ כבוד הבריות

הדרן לעיקר דינא, כי הנה נודע מאי דאיתא בברכות פרק מי שמתו גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה, ומוקמינן לה בלאו דלא תסור. והנה ידוע דבשאר ימות החג חוץ מיום הראשון ליכא חיובא מדאורייתא ואפילו חיוב גמור מדרבנן אינה אלא תקנתא בעלמא משום זכר למקדש וכמ״ש בגמ׳, וכיון שכן אית לן למימר דניתנה לדחות תקנתא זו מפני כבוד הבריות, ואין לך כבוד הבריות גדול מזו שיהיו נמצאים קהל גדול נעדרים ומשוללים לגמרי ממצוה רבה כזו כלל ועיקר, דפשיטא כי כל האזרח בישראל ישבו בצו״קות וצרה ויגון ימצא להם וצע״ר מתחולל שלא לזכות אפילו לראות מצוה [אלהינו] בכל ימות החג כאילו ח״ו בטלה מצוה זו ביניהם וכאילו אינם מאותם שיצאו בדמוס ביוה״כ חלילה, וכיון ששלחו שליח ורץ מיוחד בעוצם תשוקתם ואליו עיניהם מיחלות מתי יבא ויזכו לקיים המצוה, בודאי שאם חוזר השליח ריקם תוחלת ממושכה כזו מחלת לב ומוספין יגון על יגונם, ואין לך כבוד הבריות גדול מזו.

❖ מצות גמילות חסדים דאורייתא יכול לדחות תקנתא דרבנן

ובר מן דין כיון דנטילת לולב בשאר הימים אינה אלא מצוה דרבנן **וגמילות חסדים מצוה חמורה מדאורייתא** וכדאמרינן בפ׳ הגזול (ב״ק צ:) והודעת להם כו׳ בה זו גמילות חסדים והיא מן החמורות שאדם אוכל מפרותיה בע״הז והקרן קיימת לע״הב ופשיטא **שאין לך גמילות חסדים גדולה מזו לזכותם כהיום הזה** שלא יהיו נמצאים בטלים לגמרי ממצוה רבה הזאת הבאה מזמן לזמן, וניתן לדחות מפניהם תקנתא דרבנן בעלמא. וע״ש בתוי״ט שהביא משם הרמב״ם ז״ל כי כל תועלת ב״א זה עם זה נכנסים בכלל גמילות חסדים.

ומה גם עתה דאנן לא אמרינן דבני קהלה זו שיש בידם האתרוג יבטלו הם לגמרי מהתקנה דתקינו רבנן לזכר למקדש שהרי אף אם שולחים האתרוג הרי לולבים יש להם הרבה ויכולים לקיים זכר למקדש על ידי ג׳ מינים..

וליכא למימר א״כ אדרבא הנח סברא זו לאותם של הקהל האחר דלשדרו להו לולב אחד בלבד דסגי להו לזכר בעלמא ולענין האתרוג נימא אין דוחין נפש מפני נפש, ליתא, דא״כ אין יכולים לברך ולומר זמן והדרינן למאי דאמרן דהויא לגבי דידהו מצוה רבה ובודאי דניחא להו להני דלבטלו ממקצת מצוה זוטא, דהכי הויא לגבי הני שכבר ברכו בזמנו וקיימו עיקר המצוה כי היכי דליקיימו הנהו מצוה רבה דהכי הויא לגבי דידהו.

ועוד יש להחזיק הענין ממ״ש בהגה״א בפ׳ הנז׳ דהא דד׳ מינין מעכבין זא״ז דוקא בי״ט ראשון אבל בי״ט שני אין מעכב...

ומה גם דעיקרא דהאי מילתא אי מברכינן על נטילת לולב בשאר ימים במחלוקת היא שנויה... מ"מ שפיר נימא בכי ה"ג דניקום ונסמוך על הנך אמוראי דסברי דעיק' המצוה בשאר ימים כך היא בלא ברכה וכדאמרן.

תו יש לאתויי ראיה מדאמרי' בפ"ק דקידושין ת"ר הוא ללמוד ובנו ללמוד הוא קודם משום דחייך קודמין אם היה בנו מוצלח ממנו בנו קודמו וכ"פ הפוסקי' ז"לף הרי דכל דאיכא עדיפותא גבי בן לא אמרינן בכה"ג חייך קודמין, אלא דמ"מ אמרו ז"ל דאע"פ שבנו קודמו מ"מ לא יבטל הוא לגמרי ע"כ, וגם זה סובב הולך אל קוטב האמור דניחא ליה לחבר דליעביד איהו איסורא זוטא כו', וה"נ כה"ג כיון דלא מתבטלי הנך מהמצוה לגמרי אע"ג דבטלי מקצת מ"מ הנהו דאיכא לגבייהו עדיפותא כדאמרן, דלדידהו הו"ל כעין דאורייתא וצריכי לברך ולומר זמן, ואינהו עדיפי וקדמי להנך משום **מצוה דגמילות חסדים** ולא שייך בכה"ג חייך קודמין וגומל נפשו איש חסד הואיל ואינהו כבר קיימו עיקר המצוה ביומא קמא וגם בקצת יומי אחריני.

❖ תיכף שמוסרים האתרוג לשליח מקיימים מצות גמילות חסדים [וכה"ג גם בכל צדקה]

ואולם עם כל הכתוב לחיים עדיין יוכל הדוחה לדחות דבשלמא אם היו מוסרים בני קהלה זו לבני הצבור האחר האתרוג מיד ליד באופן דכי נפיק מידייהו מיד מקיימי אינך מצוות' היינו אומרים כן הדבר, אבל הואיל ורחוקים הם זה מזה וכי נמי מסרי ליה ליד שלוחם לא מצו לעשות המצוה רק אחר זמן נמצא שאותו הזמן דמשתהי השליח בדרך נמצאת המצוה מבוטלת מאלו ומאלו, וא"כ בכה"ג נימא ודאי שאין להם למנוע עצמם עכשיו מהמצוה הקלה כדי שיקיימוה אחרים לאחר זמן אף ע"ג דלגבי האחרים היא יותר גדולה מטעמא דאמרן כיון דס"ס אי עבדי הכי הרי מתבטלת המצוה איזה יום מאלו ומאלו.

אמנם כי מעיינינן אשכחינן דהא נמי לא תברא שהרי מה שאנו מזקיקים לאלו לשלוח האתרוג היינו **מטעמא דגמילות חסדים נמצא דתכף בשעה שמוסרים אותו ביד שלוחם הא אתעבידה מצות גמילות חסדים,** אע"ג דלא מטא שליחא להתם אלא אחר שני ימים. הא למה זה דומה למי ששולח ע"י שליח צדקה לעני מעיר לעיר דודאי מכיון שנתנו לשליח אדעתא דהכי הא אתעבידא ליה מצות הצדקה ויכולה היא שתרחם מיד אף ע"ג דלא באה ליד העני עד אחר זמן. ומוכרח הוא דהא הצדקה המובחרת היא ליתן ליד גבאי הממונה על קופה של צדקה וכיון שנתנ' לגבאי פשיטא שכבר קיים המצוה. ===חידוש גדול וצ"ע===

ומהצעת דברינו יובן דאפילו אי איכא למיחש שמא יארע איזה אונס או אסון בדרך שלא יגיע השליח להתם בזמנו, עכ"ז מכי יהבי ליה ליד לשלוח' שהיה ראוי להגיע לשם תוך החג הא כבר קיימו מצות שילוח לשם גמילות חסדים, ואפילו אירע דלא מטא אין בכך כלום, באופן דלא שייך הכא לומר אין ספק מוציא מידי ודאי דהא ליכא הכא ספיקא כלל דמההיא שעתא דמסרו ליה ליד שילוחם הא כבר עבדי לה למצות גמילות חסדים בהא שעתה, ואפילו אי בתר הכי איתניס ולא מצו אינך לקייומי מצותה לית לן בה. הא למה זה דומה להההיא דיבלת דחותך לחבירו אע"ג דכולי האי ואולי לא עביד בתר הכי חבריה לעבודה דאתניס א"נ לא בעי ונמצ' זה עבר עבירה על מגן ואפ"ה לא חיישינן לזה ולא אמרי' אין ספק מוציא מידי ודאי ואמאי אלא מוכרח כדאמרן דכל דעביד אדעתא למזכי לחבריה מיד מההיא שעתא מצוה קעביד וניתן לעשות ה"נ ל"ש.

וכל זה אפילו היה מקום למיחש לחששא כי האי דשמא יארע תקלה לשליח בדרך ולא יגיע אבל לפי האמת אפילו אם היתה תלויה מצותן עד הגעת השליח לא חיישי' להא דהכי קי"ל דחזקת שליח עושה שליחותו...

והשתא דאתאן להכי דמכיון שמוסרין האתרוג ליד השליח תכף ומיד מקיימים מצות גמילות חסדים ממילא אתי לן טעמא אחרינא להכריח דהכי יאה להו למעבד – דהא קי"ל ביומא ל"ג אין מעברין על המצות, וא"כ אמור מעתה דכיון דהך צבורא נפקי ידי חובת היום ממצות נטילת לולב תו לא שייכי בה עד למחר וכדאמרינן בפרק לולב וערבה לולב דמפסיקי לילות מימים כל יומא ויומא מצוה באנפי נפשה היא, **ומצוה זו של גמילות חסדים באה**

לידם לקיים האידנא, א"כ נימא אין מעבירין על המצוות וחייבים לעשות המצוה הבאה לידם עכשיו אף ע"ג דממילא תו לא מצו עבדי למחר מצות לולב.

אלא דהך טעמא לא מהניא לפי מ"ש רבותינו בעלי התוס' שם דלא שייך ההיא דר"ל דאין מעבירין על המצוות אלא היכא דבעי למעבד תרוייהו אז יש לו להקדים ההיא דפגע ברישא אבל היכא דלא עבדינן אלא חדא לא גמרינן מיניה ונעביד לתדיר לחודיה ולא נעביד לשאינו תדיר ע"ש.

ומ"מ **מדבריהם למדנו דה"נ נעביד לגמילות חסדים שהיא מצות עשה מן התורה ולא נעביד למחר להך תקנתא דרבנן**. כ"ש דכבר אמרנו דלמחר נמי מצו עבדי מצות לולב לזכר על ידי ג' מינים דכדאי הם האדירים דמייתי' לעיל למסמך עילווייהו כל כה"ג ולמימר דעי"ז נמצאו מקיימים שתיהן הן מצות גמילות חסדים והן תקנתא דריב"ז לדעת הרבה מהפוסקים ונמצאו זוכים ומזכים...

ומלבד כל האמור יש תוספת חיובא בפרטות לבני קהל זה לשלוח לאחיהם טפי מכל שאר קהלות להיות דאינהו הוו גרמא בנזיקין של אלו דעלייהו הוו סמכי שזה היה דרכם שהיו שולחים להם בכל שנה ושנה כמבואר בשאלה ובאנו לתי' אחר שתי' התוס' ז"ל בין בשבת ובין בעירובין ל"ב דהיכא שהוא גורם לו לעבור אז שייך ההיא דניחא ליה לחבריה כו' עי"ש.

ואיברא כי לא במרד ולא במעל עשו כן דמאי הו"ל למעבד הא שתא הכא לא בא לידם אלא חד וחייך קודמין מ"מ בסבתם מיהא נמצאו הללו נעדרי' מהמצו' וכיון שכן יש להם בפרטות תוס' חיובא למשדריה ניהלייהו השתא מיהא אחר שכבר קיימו הם עיקר המצוה מדאורייתא וגם קצת ימים המצוה מדרבנן בשלימות הנה כי כן עתה הן אמת נכון הדבר בעיני אלהים ואדם לשלחו אליהם המיחלי' לחסדם ויסתפקו הם ב' ימים בלולב לחוד לפי דעת הפו' כן כדלעיל ויזכו את אחיהם עמהם לברך ולומר זמן לפחות יום א' בלבד כי אנשים אחים אנחנו וכל בית ישר' ערבים זה לזה ומה גם הללו דאתכייהו הוו סמכי כל שתא ושתא ותחשב להם לצדקה.

זהו הנלע"ד וצור ישראל יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות אכי"ר. נא"ה ד"פ [-דוד פרדו] ס"ט.

==עיין שם עוד סימנים ז' ח' ט' / ובשו"ת פלא יועץ החדש / ובמקבציאל שו"ת להר"ר דוד פינטו הכל בענין זה עיין שם בצילומים ותמצא נחת

בית יעקב: (מצויזמיר): שאלה קיד: ראובן דר בכפר ואין לו טלית של מצוה לפי שעה עד שיזדמן לו לקנות, ולוי דר בעיר הסמוכה לכפר, וביקש ראובן מלוי שישאל לו טלית שלו שלא יבטל ממצות ציצית, ולוי יש לו בעיר קרובו שמעון שיש לו שני טליתים שיוכל לשאול ממנו טלית ויוכל למלאות רצון ראובן, אם מחוייב לוי להשאיל טלית שלו לראובן או לא, דשמא ניחא ליה טפי לברך על טלית שלו ולא על של אחרים.

תשובה: הנה בדין כיוצא בזה היה אצלי ספק מימי, במי שיש לו אתרוג ולולב שלו ויש בעירו הרבה לולבין ואתרוגין, ועיר אחרת סמוכה לה אין לה אתרוג כלל, וביקשו אותן שבעיר אחרת מאותו יחיד לזכות להם באתרוג שלו מאחר שבעירו יוכל לקיים המצוה ע"י אתרוג של הציבור או היחיד שבעירו, [והוה] נלע"ד דאין צריך אותו יחיד לזכות אתרוג שלו לבני העיר אחרת, וטעמא מהא דכתב בהגה של שו"ע או"ח סימן י"ד דמותר ליטול טלית חבירו בלי ידיעת חבירו ולברך עליו וכו', ודברים אלו הם נגד דברי הנמוקי יוסף פרק הספינה שכתב ....

ובדרכי משה כתב ליישב קושיית הנמוק״י דהא דשם דמיהן ומניחן לאו למימרא דבלאו הכי אסור להניחן, אלא לאשמעינן דאם אינו רוצה להניח תפילין וליתן דמיהן, משא״כ בשאר אבידה כו׳, עי״ש באריכות.

הרי מבואר דאיכא מצוה טפי להניח תפילין שלו משל אחרים, והתירו משום אבידה לעשות איסור לשום דמיהן ולהניחן אע״ג דאיסורא איכא בשאר אבידה, א״כ כל שכן דאינו נכון לזכות אחרים אם עי״ז לא יעשה מצוה בשלו כיון דאפילו עבירה התירו משום זה כ״ש שאינו מחוייב כדי לעשות מצוה לזכות אחרים והוא לא יעשה מצוה שלו.

כך היה נראה לפע״ד, אך ראיתי בקובץ ישן נכתב שנת ק״ע לפ״ק היפך מזה, וז״ל: אדם שיש לו אחרוג ולולב והדס והיה מברך על שלו, ושנה אחת שלחו אנשי עיר אחרת אין לנו אתרוג ולולב והרס ותשלח לנו את שלך, ואמר מוטב שאברך על של הקהל ואשלח להם כדי שיצאו הרבים ידי חובתן עכ״ל.

ונראה לענ״ד לחלק בין מצוה דרבים ליחיד, דדוקא אם רבים אין להם אתרוג אז יברך על של אחרים...

ועוד נראה לומר דאף ברבים אין היתר אלא אם יוכל לברך על של הקהל דיש לו ג״כ חלק בו וא״כ עושה מצוה בממונו אף על של הקהל, אבל אם שני יחידים דרים בעיר אחת ויש להם לכל א׳ אתרוג ושלחו בני עיר אחרת לאחד מהם שישלח להם אתרוג שלו והוא יברך על אתרוג של יחיד אחר, אז אפילו ברבים אינו מחוייב לשלוח להם אתרוג שלו כיון שאין לו חלק בהאתרוג של יחיד אחר ולא יעשה מצוה בממון שלו, וה״ה באהרוג של הקהל אם לא שיתף עמהם ואין לו חלק בשל הקהל, מיהו אם אפשר לתקן עוד להשתתף עם היחיד או עם הקהל, מחוייב לשלוח אתרוג שלו להוציא רבים ידי חובתן, ואפשר עוד דאף נהנו לו הקהל או היחיד לצאת בו במתנה, נמי הוי כמו אם יש לו חלק בו.

=קטעים רבים חסרים בנושא של מכתם לדוד לעיל == == בהמשך תשובות ז ח ט עיין

התנגשות בין למקום לחבירו: עוד דוגמה === בקובץ בית דוד, פסקי הגר״י זילברשטיין, בלק תשל״ה: בשאלה של תייר שנסע לרוסיא ונתבקש לעזוב את תפיליו שם וישאר כמה ימים בלי להניח?? בין אדם לחבירו מול בין אדם למקום?,

וע״ע הדיון אם מותר להשכין שלום בית בבית שלא שומרים דיני טהרה עיין תשובות והנהגות ח״ב סימן תרס״ד למשל, ולכאורה קצת נוגע לענין דינן

האם להעיר אם מתוך שינה כדי לקיים מצוה קובץ בית אהרן וישראל, חלק צט עמוד 72

ציונים: היחס לבין אדם למקום

אב בדעת, ר׳ אברהם וינרוט
??

אהבת חסד, ר׳ ישראל מאיר הכהן
האם צריכות כוונה, 86, ח״ב פכ״ג

אור הצפון, שיחות הסבא מסלבודקא
המצוות שבין אדם לחבירו ובין אדם למקום
קשורות אלו באלו ואין הפרדה כלל, עיי״ש
ההסבר, ח״א עמוד קא

אורחות חיים להרא״ש, הרא״ש
בשם הגש״ז מקעלם

אמונות ודעות, רבינו סעדיה גאון
שכליות ושמעיות / עמ׳ קיט-קכה

אתוון דאורייתא, ר׳ יוסף אנגל
אונס פוטר רק במצוות שבין אדם למקום אבל בין אדם לחבירו לא כי העיקר הוא התועלת לחבירו וכו׳, **כלל יג 102**

באר משה, ר׳ משה יחיאל הלוי אפשטיין
בין אדם לחבירו כבין אדם למקום, **ויקרא מד, במדבר קיז**

רבינו בחיי, רבינו בחיי
עיקר הקדושה במצוות השמעיות / וכ״כ בכד הקמח, **שלח 127**
שיש מצוות ב.א. למקום ובין אדם לחבירו, ב.א.למ. חומס לנפשו ועבירות שב.א.לח. בזה או הכה חבירו הוא חוטא לאחר אבל הגזל הוא חטא כולל גם לאלקים ולכן איסורו חמור, וצ״ע להבין חילוק בין שאר פגיעות לגזל, **ויקרא ה׳ כד**

בית אהרן וישראל, כמה מחברים שליט״א
בין אדם לחבירו לעומת בין אדם למקום / להעיר אדם משינה לקיים מצוה, **צס 72**

בני ראם, ר׳ אברהם גנחובסקי
בין אדם למקום ובין אדם לחבירו הי מינייהו עדיף, בדוגמא או ליטול לולב או להשיב אבדה, **174**

הדרש והעיון, ר׳ אהרן לווין
היחס בין בין אדם לחבירו לבין אדם למקום / המזלזלים בבין אדם למקום / אנכי תולעת ולא איש / שוחט השור מכה אדם, **פר׳ יתרו, פ׳ וישב**

העמק דבר, הנצי״ב
היחס בין ״למקום״ ל״חבירו״ - מי שטבעו רע לבריות אבל הוא מתנהג כצדיק למקום בסוף יהפך טבעו ויהיה גם טוב לבריות, **ריש נח, הרחב דבר**

התעוררות תשובה, ר׳ שמעון סופר
בין אדם לחבירו לא צריכות כוונה **סו״ס רנו, 280**

ים של שלמה, ר׳ שלמה לוריא
אין אנו יודעים מתן שכרן של מצות ומי יודע דילמא ענשו של גזילה חמור יותר מעון דאית ביה מיתה וכרת והראיה ששואלים בתחילה לאדם אחר מותו אם נשאת ונתת באמנוה קודם ששואלים אותו על העבירות החמורות... **ב״ק ח מב**

כלי חמדה, ר׳ מאיר דן פלאצקי
חילוקים לדינא בין ב.א.למקום לב.א.לחבירו א. לענין מצוות צריכות כוונה ב. לענין מצוה הבא בעבירה ג. לענין טעה בדבר מצוה ד. לענין עוסק במצוה פטור מן המצוה מאסף תורת האדם עמ׳ 20-21 ובהערת המעתיק, **כי תצא עמ׳ רכח**
הדין שנביא יכול לעקור המצוה בהוראת שעה נאמר רק במצות שבין אדם למקום אבל לא במצוות שבין אדם לחבירו, **ראה עמ׳ סה**

מדבר קדמות, החיד״א
חטא לחבירו גורע לחטא לשמים, ראיה מער ואונן שאונן היה רע לבריות שלא רצה לתת מקום לנשמת ער לחזור, **מערכת ח׳ אות ו׳**

משנת אברהם סמ״ג, ר׳ אברהם אהרן פרייס
לא עיינתי כל הצורך, **ל״ת ו עמד 38**

נדחי ישראל, רי ישראל מאיר הכהן
יהודי צריך לקיים גם מצוות השכליות משום התורה, ומי שמחזיק רק השכליות בין אדם לחבירו סופו גם לבטל אותם משום שאין לו תורה **הקדמה עמ׳ ד בהג״ה**

ספר הברית, ר׳ פנחס אליהו [הורוביץ]
מי שפוגם במצוות שבין אדם למקום נחשב גם פוגם בב.א.לחבירו כי הוא מפיר ברית ערבות גריזים, וגם מפיר ברית עמו בכלל ונחשב בגידה בעמו וכו׳, **א.ר. פ״ו**

עיונים לתומר דבורה, ר׳ יחזקאל סרנא
377

פחד יצחק, ספר זכרון, ר׳ יצחק הוטנר
כללי בין אדם לחבירו בהשואה לבין אדם למקום, **עמוד שנג**

פסיקתא רבתי,
חמש דברות שלא מוזכר בהם שם השם, משל למלך שאיקונים שלו לא קובע בבית הכסא / מובא בתוס׳ תענית ז, **פרשה כא ד״ה עלי עשור**

רבינו נסים גאון, נערך ע״י שרגא אברמסון
דברים שהשכל מחייב כל אדם נבתע עליהם / שכליות שמעיות הקדמתו לש״ס

תורת חסד, ר׳ שניאור פרדקין
מצוה הבא בעבירה לא פוסל במצוות שבין אדם לחבירו, **או״ח סימן נו, 302**

◈ פרק ו: הישר והטוב ולפנים משורת הדין ◈

והאם כופין על לפנים משורת הדין / מידת סדום

(א) ועשית הישר והטוב

-- בתורה --

והישר בעיניו תעשה

(כו) וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ **וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה** וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רֹפְאֶךָ:

פרשת בשלח, שמות טו כו

רמב"ן: שמות טו כו: והישר בעיניו תעשה, ובמכילתא אמרו והישר בעיניו תעשה זה משא ומתן, מלמד שכל הנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלה עליו הכתוב כאילו קיים כל התורה כולה, ועוד אבאר זה בהגיעי בפסוק ועשית הישר והטוב...
=עיין להלן בסמוך=

ועשית הישר והטוב בעיני ה'

(טז) לֹא תְנַסּוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה: (יז) שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְעֵדֹתָיו וְחֻקָּיו אֲשֶׁר צִוָּךָ: (יח) **וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי ה'** לְמַעַן יִיטַב לָךְ וּבָאתָ וְיָרַשְׁתָּ אֶת הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֶיךָ: (יט) לַהֲדֹף אֶת כָּל אֹיְבֶיךָ מִפָּנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה':

פרשת ואתחנן, דברים ו טז-יט

רש"י: הישר והטוב, זו פשרה לפנים משורת הדין:

רמב"ן: דברים ו טז: ועשית הישר והטוב בעיני ה', על דרך הפשט יאמר תשמרו מצות השם ועדותיו וחקותיו ותכוין בעשייתן לעשות הטוב והישר בעיניו בלבד. ולמען ייטב לך, הבטחה, יאמר כי בעשותך הטוב בעיניו ייטב לך, כי השם מטיב לטובים ולישרים בלבותם. ולרבותינו בזה מדרש יפה, אמרו זו פשרה ולפנים משורת הדין. והכוונה בזה, כי מתחלה אמר שתשמור חקותיו ועדותיו אשר צוך, ועתה יאמר גם באשר לא צוך תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו, כי הוא אוהב הטוב והישר:

וזה ענין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותקוני הישוב והמדינות כלם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה, כגון לא תלך רכיל (ויקרא יט טז), לא תקום ולא תטור (שם פסוק יח), ולא תעמוד על דם רעך (שם

פסוק טז), לא תקלל חרש (שם פסוק יד), מפני שיבה תקום (שם פסוק לב), וכיוצא בהן, חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין, וכגון מה שהזכירו בדינא דבר מצרא (ב"מ קח א), ואפילו מה שאמרו (יומא פו א) פרקו נאה ודבורו בנחת עם הבריות, עד שיקרא בכל ענין תם וישר: ==השוה עם דברי רמב"ן שמות טו טז מובא לעיל בסמוך, ולדברי ה"מגיד משנה" הל' שכנים לקמן ?? ==

העמק דבר: **ועשית הישר והטוב.** עוד יש לעשות גמ"ח בין אדם לחבירו באותה שעה כמו שעשה יהושע ב"נ שתיקן אז עשר תקנות בין אדם לחבירו כדאי' שלהי פ' מרובה: למען ייטב לך ובאת וגו'. שדברים אלו של גמ"ח מביאים טובה וברכה לעולם וה"ה שכל מצות אלו לעולם אלא באותה שעה מוזהרים ביותר כמש"כ לעיל וע' להלן י"ב כ"ח:

הישר בעיני ה' / הטוב והישר בעיני ה'

(כג) רַק חֲזַק לְבִלְתִּי אֲכֹל הַדָּם כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ וְלֹא תֹאכַל הַנֶּפֶשׁ עִם הַבָּשָׂר: (כד) לֹא תֹאכְלֶנּוּ עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמָּיִם: (כה) לֹא תֹאכְלֶנּוּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ **כִּי תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'**: (כו) רַק קָדָשֶׁיךָ אֲשֶׁר יִהְיוּ לְךָ וּנְדָרֶיךָ תִּשָּׂא וּבָאתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה': (כז) וְעָשִׂיתָ עֹלֹתֶיךָ הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ וְדַם זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ עַל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל: (כח) שְׁמֹר וְשָׁמַעְתָּ אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ עַד עוֹלָם **כִּי תַעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ**:

פרשת ראה, דברים יב כג-כח

ספרי: **כי תעשה הטוב והישר,** הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם דברי רבי עקיבא, רבי ישמעאל אומר הישר בעיני שמים והטוב בעיני אדם, וכה"א (משלי ג) ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם.

השווה לקמן פרק יג בספרי. ועיין מלבי"ם כאן שמקשר דברי הספרי עם השאלה של שכליות ושמעיות.

תוספתא: **שקלים: פרק ב הלכה ב:** נכנס לתרום את הלשכה היו מפשפשין בו בכניסה וביציאה ומדברין עמו משעה שנכנס עד שעה שיצא לקיים [מה] שנאמר והייתם נקיים מה' ומישראל ואומר ועשית הישר והטוב בעיני ה', הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם דברי ר' עקיבא, ר' ישמעאל אומר אף הישר בעיני שמים ואומר ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. הכריעו חכמים לקיים דברי ר' ישמעאל שנאמר כי תעשה הישר בעיני ה' ואין כאן טוב ואומר אל אלקים ה' הוא יודע וישראל הוא ידע. ==גרסת ליברמן לבדוק הישן

רש"י: **שמור,** זו משנה שאתה צריך לשמרה בבטנך שלא תשכח כענין שנאמר (משלי כב, יח) כי נעים כי תשמרם בבטנך, ואם שנית אפשר שתשמע ותקיים, הא כל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה: **את כל הדברים,** שתהא חביבה עליך מצוה קלה כמצוה חמורה: **הטוב,** בעיני השמים: **והישר,** בעיני אדם:

בכור שור: ...ועשית הטוב לאדם, והישר בעיני השם, כי לאדם שכמוך אתה יכול לגמול טובה כדכתיב (איוב לה ח) לאיש כמוך רשעך ולבן אדם צדקתך, אבל הקב"ה אינו צריך לגמול טובה אלא שתעשה הישר בעיניו.

רבינו בחיי: **למען ייטב לך ולבניך אחריך**, דרשו רז"ל מכאן למתן שכרן של מצות, אם דם שנפשו של אדם קצה בו הפורש ממנו זוכה לו ולבניו, גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן לא כן שכן, לפי שאסורי תורה על ג' חלקים, האחד שהטבע יחמדנו, כגון גזל ועריות, והשני שהטבע ימאסנו, כגון אכילת הדם והשרצים, והשלישי שאין הטבע לא חומד ולא מואס, כגון זריעת כלאים ולבישת שעטנז וכיוצא בהם, על כן יצטרך האדם המוזהר משלשתן שירחיק ויתעב בטבעו החלק החמוד כשם שמרחיק ויתעב החלק המאוס, ומפני אזהרת המצוה יתעלה, שאם בחלק המאוס הוקבע שכר ק"ו בחלק החמוד. ולכך אמרו רז"ל במדרש אל יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר חזיר, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי:

העמק דבר: **למען ייטב לך וגו' כי תעשה הטוב והישר**, ידוע משמעות הטוב והישר הוא בעיני אלהים ואנשים. כסוגית הגמ' בדיני דבר מצרא ושמא הדרא משום ועשית הישר והטוב. ועי' לעיל ו' י"ח. והוא ענין לכאן שהעושה דבר מקולקל ומביא לחכמים להורות איך להעמיד על עיקר הדין ומייגעם בכך. הרי אינו טוב לפני ה' ואינו ישר לפני אנשים. אבל כשיהי' נזהר בדבריו שלא יגיע לכך ה"ז הטוב והישר ובזכות זה ייטב גם לו ולבניו:

הישר בעיני ה'

(יז) וְאֶת כָּל שְׁלָלָהּ תִּקְבֹּץ אֶל תּוֹךְ רְחֹבָהּ וְשָׂרַפְתָּ בָאֵשׁ אֶת הָעִיר וְאֶת כָּל שְׁלָלָהּ כָּלִיל לה' אֱלֹהֶיךָ וְהָיְתָה תֵּל עוֹלָם לֹא תִבָּנֶה עוֹד: (יח) וְלֹא יִדְבַּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן הַחֵרֶם לְמַעַן יָשׁוּב ה' מֵחֲרוֹן אַפּוֹ וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ: (יט) כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם **לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ**:

פרשת ראה, דברים יג יז-יט

ספרי: **לעשות הישר בעיני ה' אלקיך**, זו שאמר ר' ישמעאל הישר בעיני שמים.

העמק דבר: **כי תשמע בקול וגו'**, לא ביארו הראשונים ז"ל מה הוסיף המקרא הזה והרי מיירי בהכי שעושין רצון ה' אלא פי' כי תשמע בקול היינו עסק התלמוד והבנה בקול ה' בדיוק כמו שביארנו כ"פ ועי' להלן ל' מקרא ב'. ובאשר דאע"ג דשלוחי מצוה אינם נזוקים מכ"מ היכא דשכיחי הזיקא שאני [לכ"ע כמש"כ בס' שמות ל"ב כ"ו בהר"ד] והרי אין שכיחי הזיקא יותר ממעשה עה"נ כמש"כ. מש"ה הוסיף המקרא תנאי כי תשמע בקול שתהי' עוסק בתורה כדי לשמור את כל מצותיו וגו' וגם כדי לעשות הישר וגו' היינו בשמירת מדותיו ית' ובזה יהי' עסק התורה מסייעת לתקן את אשר תעוות ע"י מעשה עה"נ. ומכאן למדנו דמי שהגיעו מעשיו לידי רוגז ואכזריות או לידי שנאת הבריות אזי יעסוק בתורה לשמה ובזכות זה תמצא ידו להעמיד הליכותיו על דרך הטוב והישר:

משך חכמה: **לעשות הישר כו'**, לא נאמר הטוב שאין זה טוב לפני השי"ת במפלתן של רשעים, ולכן לא נאמר טוב. מגילה י'.

כי תעשה הישר בעיני ה'

(ז) וְעָנוּ וְאָמְרוּ יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ: (ח) כַּפֵּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּדִיתָ ה' וְאַל תִּתֵּן דָּם נָקִי בְּקֶרֶב עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכַּפֵּר לָהֶם הַדָּם: (ט) וְאַתָּה תְּבַעֵר הַדָּם הַנָּקִי מִקִּרְבֶּךָ **כִּי תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'**:

פרשת שופטים, דברים כא ז-ט

רש"י: **ואתה תבער**, מגיד שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה העגלה הרי זה יהרג והוא הישר בעיני ה':

בנביאים וכתובים

מלכים א יא לג: יַעַן אֲשֶׁר עֲזָבוּנִי וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְעַשְׁתֹּרֶת אֱלֹהֵי צִדֹנִין לִכְמוֹשׁ אֱלֹהֵי מוֹאָב וּלְמִלְכֹּם אֱלֹהֵי בְּנֵי עַמּוֹן וְלֹא הָלְכוּ בִדְרָכַי **לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינַי** וְחֻקֹּתַי וּמִשְׁפָּטַי כְּדָוִד אָבִיו:

מלכים א יא לח: וְהָיָה אִם תִּשְׁמַע אֶת כָּל אֲשֶׁר אֲצַוֶּךָּ וְהָלַכְתָּ בִדְרָכַי **וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר בְּעֵינַי** לִשְׁמוֹר חֻקּוֹתַי וּמִצְוֹתַי כַּאֲשֶׁר עָשָׂה דָּוִד עַבְדִּי וְהָיִיתִי עִמָּךְ וּבָנִיתִי לְךָ בַּיִת נֶאֱמָן כַּאֲשֶׁר בָּנִיתִי לְדָוִד וְנָתַתִּי לְךָ אֶת יִשְׂרָאֵל:

מלכים א יד ח: וָאֶקְרַע אֶת הַמַּמְלָכָה מִבֵּית דָּוִד וָאֶתְּנֶהָ לָךְ וְלֹא הָיִיתָ כְּעַבְדִּי דָוִד אֲשֶׁר שָׁמַר מִצְוֹתַי וַאֲשֶׁר הָלַךְ אַחֲרַי בְּכָל לְבָבוֹ **לַעֲשׂוֹת רַק הַיָּשָׁר בְּעֵינָי**:

מלכים א טו ה: אֲשֶׁר עָשָׂה דָוִד **אֶת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'** וְלֹא סָר מִכֹּל אֲשֶׁר צִוָּהוּ כֹּל יְמֵי חַיָּיו רַק בִּדְבַר אוּרִיָּה הַחִתִּי:

מלכים א טו יא: וַיַּעַשׂ אָסָא **הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'** כְּדָוִד אָבִיו:

דברי הימים ב יד א: וַיַּעַשׂ אָסָא **הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהָיו**:

מלכים א כב מג: וַיֵּלֶךְ בְּכָל דֶּרֶךְ אָסָא אָבִיו לֹא סָר מִמֶּנּוּ **לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'**:

מלכים ב י ל: וַיֹּאמֶר ה' אֶל יֵהוּא יַעַן אֲשֶׁר הֵטִיבֹתָ **לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינַי** כְּכֹל אֲשֶׁר בִּלְבָבִי עָשִׂיתָ לְבֵית אַחְאָב בְּנֵי רְבִעִים יֵשְׁבוּ לְךָ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל:

מלכים ב יב ג: וַיַּעַשׂ יְהוֹאָשׁ **הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'** כָּל יָמָיו אֲשֶׁר הוֹרָהוּ יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן:

מלכים ב טו ג: וַיַּעַשׂ **הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'** כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה אֲמַצְיָהוּ אָבִיו:

מלכים ב טו לד: וַיַּעַשׂ **הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'** כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה עֻזִּיָּהוּ אָבִיו עָשָׂה:

מלכים ב טז ב: בֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה אָחָז בְּמָלְכוֹ וְשֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָלַךְ בִּירוּשָׁלִָם **וְלֹא עָשָׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'** אֱלֹהָיו כְּדָוִד אָבִיו:

מלכים ב יח ג: **וַיַּעַשׂ הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'** כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה דָּוִד אָבִיו:

מלכים ב כב ב: **וַיַּעַשׂ הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה'** וַיֵּלֶךְ בְּכָל דֶּרֶךְ דָּוִד אָבִיו וְלֹא סָר יָמִין וּשְׂמֹאול: פ

בעיקר "הישר בעיני השם" ופעם אחת "הטוב והישר" / חלק מהפסוקים

-- בחז"ל --

שומא הדר

בבא מציעא לה. אמרי נהרדעי שומא הדר עד תריסר ירחי שתא, ואמר אמימר אנא מנהרדעא אנא וסבירא לי שומא הדר לעולם, והלכתא שומא הדר לעולם, משום שנאמר (דברים ו) ועשית הישר והטוב.

דינא דבר מצרא

בבא בתרא יד: בבא בתרא דף יד

==========
==========

בבא מציעא קח. אמר שמואל האי מאן דאחזיק ברקתא דנהרא, חציפא הוי, סלוקי לא מסלקינן ליה. והאידנא דקא כתבי פרסאי קני לך עד מלי צוארי סוסיא מיא, סלוקי נמי מסלקינן ליה.

אמר רב יהודה אמר רב האי מאן דאחזיק ביני אחי וביני שותפי, חציפא הוי, סלוקי לא מסלקינן ליה. ורב נחמן אמר נמי מסלקינן, ואי משום דינא דבר מצראח, לא מסלקינן ליה. נהרדעי אמרי אפילו משום דינא דבר מצרא מסלקינן ליה, משום שנאמר (דברים ו) ועשית הישר והטוב בעיני ה'.

רש"י: אי משום דינא דבר מצרא, אם אינן לא אחים ולא שותפים, אלא מכח מצרנות באין על המחזיק ואומרים אנו היינו מצפים לקחתה שאנו צריכין לקרקע, וטוב לכל אחד לקנות בסמוך לו ולא ליקח במקום אחר. **לא מסלקינן ליה,** דלא איכפת לן לדינא דבר מצרא כלל. **ועשית הישר והטוב,** דבר שאי אתה נחסר כל כך שתמצא קרקעות במקום אחר, ולא תטריח על בן המצר להיות נכסיו חלוקין.

❖ דיני בר מצרא נסמכו על פסוק ועשית הישר והטוב

רמב"ם: שכנים יב ה: בדיני בר מצרא: ולא עוד אלא המוכר קרקע שלו לאחר יש לחבירו שהוא בצד המצר שלו ליתן דמים ללוקח ולסלק אותו ...אפילו היה הלוקח תלמיד חכם ושכן וקרוב למוכר, ובן המצר עם הארץ רחוק, בן המצר קודם ומסלק את הלוקח, ודבר זה משום שנאמר 'ועשית הישר והטוב' אמרו חכמים הואיל והמכר אחד הוא טוב וישר הוא שיקנה מקום זה בן המצר יותר מן הרחוק...

שם יד ה: כל הרוצה למכור קרקע ובאו שנים, כל אחד מהם אומר אני אקח בדמים אלו ואין אחד מהם בעל המצר, אם היה האחד מיושבי העיר והאחד משוכני השדה, שכן העיר קודם, שכן ותלמיד חכם, תלמיד חכם קודם, קרוב ותלמיד חכם, תלמיד חכם קודם, שכן וקרוב, השכן קודם, שגם זה בכלל הטוב והישר הוא...

❖ בהתנהגות בני אדם התורה כתבה כלל 'ועשית הישר והטוב' וחז"ל ביארו הפרטים, למשל דיני בר מצרא

מגיד משנה: סוף הלכות שכנים (יד ה): ...וענין דין בן המצר הוא שתורתנו התמימה נתנה בתיקון מידות האדם ובהנהגתו בעולם כללים באמירת 'קדושים תהיו', והכוונה כמו שאמרו ז"ל קדש עצמך במותר לך שלא יהא שטוף אחר התאוות, וכן אמרה 'ועשית הישר והטוב' והכוונה שיתנהג בהנהגה טובה וישרה עם בני אדם, ולא היה מן הראוי בכל זה לצוות פרטים, לפי שמצות התורה הם בכל עת ובכל זמן ובכל ענין ובהכרח חייב לעשות כן, ומידות האדם והנהגתו מתחלפת לפי הזמן והאישים, והחכמים ז"ל כתבו קצת פרטים מועילים נופלים תחת כללים אלו, ומהם שעשו אותם בדין גמור ומהם לכתחילה ודרך חסידות, והכל מדבריהם ז"ל, ולזה אמרו חביבין דברי דודים יותר מיינה של תורה שנאמר כי טובים דודיך מיין:

ספר דברים נקרא ספר הישר על שם הפסוק ועשית הישר והטוב

עבודה זרה כה. כתיב (שמואל ב' א) ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר, אי ספר הישר, א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, דכתיב בהו (במדבר כג) תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו...

ר"א אומר זה ספר משנה תורה, ואמאי קרו ליה ספר הישר, דכתיב (דברים ו) ועשית הישר והטוב בעיני ה'...

ר' שמואל בר נחמני אמר זה ספר שופטים, ואמאי קרו ליה ספר הישר דכתיב (שופטים יז) בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה...

====הקדמת הנצי"ב לספר בראשית העמק דבר ענין ישרות של האבות בתהלוכות עולם

(ב) מתי כופין על לפנים משורת הדין

בבא מציעא פג. רבה בר בר חנן תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא, שקל לגלימייהו, אתו אמרו לרב אמר ליה הב להו גלימייהו, אמר ליה דינא הכי, אמר ליה אין, למען תלך בדרך טובים, יהיב להו גלימייהו, אמרו ליה עניי אנן וטרחינן כולה יומא וכפינן ולית לן מידי, אמר ליה זיל הב אגרייהו, אמר ליה דינא הכי, אמר ליה אין, וארחות צדיקים תשמר.

רש"י: **שקולאי**, נושאי משאות, ותברו ליה שלא במקום מדרון ובפשיעה, אי נמי בדיגלא. **בדרך טובים**, לפנים משורת הדין. **וארחות צדיקים תשמור**, סיפיה דקרא הוא.

מאירי: כל שהוא מעביר חבית ביתר מכדי כחו ושאין דרך הסבלים להעביר אותה פושע הוא ומשלם הכל אם נשברה תקנו חכמים במשאוי הכבד לאחד וקל לשנים והביאו זה לבדו ולא על כתפו אלא על ידי תחבולה כגון שמניח מוט על כתפו ונושא חצי המשאוי בראש המוט האחד וחציו בראש המוט השני שזהו מקצתו בפשיעה ומקצתו אונס ומשלם חציו ועל זה אמרו דדרו באגדא נישלם פלגא אבל אם הניחו כלו לראשו של אחריו כלו פשיעה והוא הנקרא דיגלא וכן כל כיוצא בדברים אלו לפי המשאות שרגילין בני אדם לישא והרבה מפרשים פירשו בדיגלא ובאגדא בדרכים אחרים והכל לפי מה שיראו הדיינין:

-- **בפוסקים** --

בית חדש: חושן משפט סימן יב: **(ד) וכל דיין העושה פשרה תמיד הרי זה משובח וכו'**, כן כתב הרמב"ם בפרק כ"ב (ה"ד) והכי תניא בפרק קמא דסנהדרין רבי יהושע בן קרחה אומר מצוה לבצוע שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. ואיכא למידק דהא אסיקנא התם מאי מצוה דקאמר רבי יהושע בן קרחה מצוה למימרא להו אי דינא בעיתו וכו' ואם רצו בפשרה עושים פשרה אבל לא שמצוה הוא על הדיין שיטריח עצמו לעשות פשרה.

וי"ל מאחר דרבי יהושע בן קרחה דרש הכי מקרא דאמת ומשפט שלום שפטו ומקרא דויהי דוד עושה משפט וצדקה דמשמע דעשה פשרה ממש אלמא דמצוה שיטריח הדיין לעשות פשרה קאמר רבי יהושע בן קרחה אלא דלמאי דקא סלקא דעתיה דמקשה דמצוה לעשות פשרה שלא מדעת הבעלי דינים קאמר רבי יהושע בן קרחה הוה קשיא ליה מדרב הונא דקאמר להו אי דינא בעיתו וכו' וקא משני ליה מאי מצוה נמי דקאמר רבי יהושע בן קרחה מצוה למימר להו ברישא אי דינא בעיתו וכו' אבל ודאי דלאחר שאמר להו אי דינא בעיתו וכו' ומתרצים בפשרה מטריחים עצמם בפיוסים ופתויים עד שישמעו לעצתם ויקיימו הפשרה שמוצאין ביניהם והיינו דקאמר וכל בית דין שעושה פשרה תמיד כלומר שמטריחין עצמם לאחר שאמרו להו אי דינא בעיתו וכו' ומפתים אותם שישמעו לעצתם לקבל הפשרה הרי

זה משובח וכו׳ וכל זה דוקא קודם גמר דין וזהו שאמר הרמב״ם אחר זה במה דברים אמורים קודם גמר דין וכו׳ דלאחר גמר דין אפילו על ידי פתויים ופיוסים אסור לדיינים לעשות פשרה וכל זה שלא כדברי בעל שלטי הגבורים ריש סנהדרין (א ב אות א) שכתב דעל ידי פתויים ופיוסים יכולין לעשות פשרה אף לאחר גמר דין דליתא ועיין שם:

מיהו אחרים שלא היו דיינים להם שרי להו לעשות פשרה אפילו לאחר גמר דין וכך היה עניינו של אהרן וכן כתבו התוספות לשם (ד״ה אבל) וז״ל אבל אהרן פירוש כיון שלא היה דיין ולא היה הדין בא לפניו אלא לפני משה ודאי לדידיה שרי עכ״ל וכך היא דעת רבינו האי גאון כמו שכתב הרשב״א בתשובה אלף קי״ג ודוקא שלא במושב דין הקבוע למשפט והביאו בית יוסף (מחו׳ ב):

איתא בסוף האומנים (ב״מ פג.) בעובדא דרבה בר בר חנא דתברו ליה הני שקולאי חביתא דחמרא שקל לגלימייהו אתא [אמרו] לרב אמר ליה הב להו גלימייהו אמר ליה דינא הכי אמר ליה אין למען תלך בדרך טובים (משלי ב כ) ומייתי לה רבינו לקמן בסימן ד״ש (ס״א). ופירש רש״י בדרך טובים לפנים משורת הדין עכ״ל. משמע דרב הוה כייף ליה לרבה בר בר חנא דאם לא כן מאי קאמר ליה דינא הכי אם לא בא לכופו, ואף על גב דהתוספות פרק הגוזל קמא (ב״ק ק א ד״ה לפנים) ופרק אלו מציאות (ב״מ כד ב ד״ה לפנים) פירשו דמשום לפנים משורת הדין לא הוה ליה להפסיד אלא מקרא דלמען תלך בדרך טובים מכל מקום בעל כרחך שמעינן דכופין על דבר שאינו חייב בו מן הדין, וכן במצא ארנקי בשוק בפרק אלו מציאות (שם) דקאמר חייב להחזיר משום לפנים משורת הדין לפחות משמע חייב להחזיר בבא לצאת ידי שמים כדאמר פרק הגוזל בתרא (ב״ק קיח א) אמתניתין דהאומר לחבירו גזלתיך וכו׳ דחייב בבא לצאת ידי שמים דאם לא כן מאי חייב,

ולכן פסק המרדכי (ב״מ סי׳ רנז) דכייפינן ליה למיעבד לפנים משורת הדין אם היכולת בידו לעשות שהוא עשיר ושכן פסק ראב״ן (ב״מ עז ע״ד) ואבי העזרי וכן כתב באגודה פרק אלו מציאות (סי׳ לד) וז״ל חייב להחזיר משום לפנים משורת הדין וכן אנו נוהגים להחזיר וכן פסק ראב״ן וראבי״ה דכייפינן להחזיר היכא דהמוצא עשיר עכ״ל. מיהו בית יוסף (מחו׳ ה) הביא דברי הר״ר ירוחם בשם הרא״ש דאין כופין על לפנים משורת הדין וכתב וז״ל ופשוט הוא בעיני ותמהני על מה שכתב המרדכי דכייפינן למיעבד לפנים משורת הדין דהנך עובדי דמייתי ראיה מינייהו לא נזכר בהם כפייה עכ״ל וליתא אלא הנהו עובדי מיירי בכפייה כדפירשתי,

וכן נוהגים בכל בית דין בישראל לכוף לעשיר בדבר ראוי ונכון ואף על פי שאין הדין כך ואפשר דהר״ר ירוחם בשם הרא״ש נמי לא קאמר אלא באינו עשיר והיכא דאין לזה הפסד ממון אפילו באינו עשיר הוה ליה מדת סדום דזה נהנה וזה לא חסר והכל מודים דכופין כדאיתא סוף פרק קמא דבתרא (סוף דף י״ב) ובפרק גט פשוט (שם דף קס״ח א) ואפשר דמכאן דקדק הר״ר ירוחם דדוקא על מדת סדום כופין אבל בדאיכא הפסד ממון אין כופין מיהו יש לומר דאין זה אלא באינו עשיר ופוק חזי מאי עמא דבר ומהרי״ק בשורש תשיעי (ענף ג) האריך בדין כפייה על מדת סדום:

❖ סיכום דעת האחרונים איך ומתי כופין על לפנים משורת הדין

פתחי תשובה: חו״מ סימן יב אות ו: (ו) ויש חולקין, עיין ב״ח שדעתו להלכה כהיש חולקים דכייפינן למיעבד לפנים משורת הדין אם היכולת בידו לעשות שהוא עשיר, וכתב, וכן נוהגים בכל ב״ד בישראל לכוף לעשיר בדבר ראוי ונכון ואף על פי שאין הדין כך. ואפשר דהר׳ ירוחם בשם הרא״ש נמי לא קאמר אלא באינו עשיר כו׳, עד ופוק חזי מאי עמא דבר, ע״ש. וכן משמע דעת הש״ך לקמן סימן רנ״ט סק״ג ע״ש.

ועיין בתומים סק"ד שכתב דהך כפיה היינו בדברים, שאומרים לו חייב אתה לעשות כן ואם אינך שומע אתה עבריין, אבל כו"ע מודים דאין כופין בשוטים ונידוי וכדומה כיון דאין שורת הדין כך כו', ומעתה י"ל דגם הרא"ש מודה לזה ואין כאן מחלוקת כלל, ע"ש. וכ"כ בתשובת שבות יעקב ח"א סי' קס"ח, ודלא כתשובת צמח צדק סי' פ"ט דמסיק להלכה דכופין ע"י שמתא, וזה אינו ע"ש. ועיין בתשובת חתם סופר חיו"ד ס"ס רל"ט הזכיר שם דברי הצמח צדק סי' פ"ט הנ"ל, ומשמע קצת שמסכים עמו, ע"ש.

ועיין בתשובת שב יעקב חאה"ע ס"ס כ"ט כתב על נידון דשם, דמה שרצה רב אחד לחייב הבע"ד משום לפנים משורת הדין ואפילו לכוף, ע"פ דברי הב"ח שכתב דנוהגין בכל ב"ד לכוף לעשות דבר ראוי ונכון כו', אין דעתי מסכמת עמו כלל, חדא, דהב"ח גופיה לא כתב כך אלא בעשיר כו'. ועוד, הלא רמ"א העתיק כל המנהגים, ובמקום שיש מנהג כתב וכן נוהגין, וכאן הביא שתי דעות, דעה אחת בסתם ואח"כ ויש חולקין, וידוע היכא שכתב כן דעה ראשונה היא עיקר, ואפילו בדין גמור היכא דיש מחלוקת אין מוציאין מהמוחזק, ואפילו אחר הרוב דעות אין הולכין דיכול המוחזק לומר קים לי, והכא הוא איפכא דרוב דעות דפסקו דאין כופין הם עיקר כו', ובפרט בזה"ז ח"ו ליתן רשות לב"ד לילך אחר הסברות כדי לכוף להוציא ממון לפנים משוה"ד, ע"כ אין דעתי כלל עם הרב הנ"ל כו', עכ"ד.

ואפשר דגם הוא ז"ל לא קאמר אלא לפי מה שנראה דעת הב"ח לכוף בשוטין או ע"י שמתא, אבל בדברים לבד גם הוא מודה, ובפרט היכא שנזכר בפוסקים שחייב לפנים משוה"ד, ועיין מה שכתבתי לקמן סימן רנ"ט [סק"ג]:

קצות החושן: סימן רנט: (אות ג) או הפקר בית דין, עיין ש"ך סימן שנ"ו (סק"י) שכתב וז"ל, דעיקר הטעם אינו כו' דמכל מקום דיינין הכי משום דגם בישראל דיינין הכי, ובתרומת הדשן (סי' ש"ט) אתי שפיר טפי דכתב דהכי דייני עתה כו'. ואף על גב דמנהג גרוע שהוא נגד תורה לא אזלינן בתריה, יש לומר דהאי מנהג שנתקן כך דפשיטא שיש כח ביד הדור לתקן תקנה, ועוד דגם בדינא דמלכותא כך הוא עכ"ל.

אמנם נראה דזה לאו מנהג גרוע אלא מנהג טוב וישר הוא, דכיון דאמרו בגמרא (ב"מ כד, ב) דאבידה לאחר יאוש מחזירין לפנים משורת הדין, והוא משום ועשית הישר והטוב (דברים ו, יח) דמהכא נפקא לן לפנים משורת הדין, וכן ביאוש ושינוי רשות אמרו בפרק הגוזל בתרא (ב"ק קיד, א) בירא שמים מחזיר לבעלים הראשונים, ומשום הכי כשראו חכמי הדור לתקן שיחזיר לאחר יאוש אין זה מנהג גרוע ח"ו. וכן כתב במרדכי פרק אלו מציאות (ב"מ סי' רנ"ז) ז"ל, אמר ליה לפנים משורת הדין, ואשכחנא נמי בפרק הגוזל בתרא חייב בבא לצאת ידי שמים, וכיון דחזינן דהוי כייפי להו (להני) [הכי] כדאיתא פרק האומנין (ב"מ פג, א) גם אנן כייפינן למיעבד לפנים משורת הדין אם היכולת בידו לעשות דתני רב יוסף (שם ל, ב) והודעת להם את הדרך (שמות יח, כ) כו', וכן פסק ראב"ן וראבי"ה דכייפינן להו לעשות לפנים משורת הדין עכ"ל. והיינו דאע"ג דבעלמא לא כייפי למיעבד לפנים משורת הדין הכא ראו הב"ד לתקן תקנה זו, ואין זה מנהג גרוע כיון דיאות למיעבד לפנים משורת הדין, ובפרט שהוא נמי דינא דמלכותא דינא.

ותדע דהא כתב הרמ"א סעיף ה' דאם הוא עני ובעל אבידה עשיר א"צ להחזיר, וכיון דכתב דהשתא דינא הכי משום דינא דמלכותא דינא א"כ למה נהדר פני דל דודאי [ל]עני ועשיר משפט אחד הן מצד דינא דמלכותא דינא או מצד הפקר ב"ד. ודוחק לומר דהרמ"א סעיף ה' מיירי היכא דליכא דינא דמלכותא דינא וליכא נמי הפקר ב"ד. אלא כיון דעיקר הטעם אינו משום דינא דמלכותא דינא אלא משום דראוי נמי למיעבד לפנים משורת הדין להכי דיינינן הכי בישראל ועשו כפיה לעשות הישר והטוב, ולפנים משורת הדין אינו אלא למי שהיכולת בידו ומשום הכי אין העני מחויב להחזיר ודי לו לעני במשפט כתוב. ועיין מ"ש בסימן שנ"ו (סק"ד) [סק"ה]:

קצות החושן: סימן שנו: (אות ה) דהכי נהיגי עכשיו, עיין ש"ך (סק"י) מ"ש בזה, ועיין מ"ש בסימן רנ"ט ס"ק ג' וע"ש, וא"כ ה"נ אם הוא עני ולקח אותו בזול דאין צריך להחזיר לבעלים הראשונים וכמו שמחלק הרמ"א בין עני לעשיר באבידה שם סימן רנ"ט (סעיף ה') ולפי מ"ש שם ה"ה הכא.

ובחידושי לאה"ע (אבני מילואים) סימן כ"ח (סק"ב) כתבתי בהא דנתחבטו ונתלבטו בספר בית הלל (שם סעיף א') ובית שמואל שם (סק"ג) בהא דכתב בשו"ע שם (סעיף א') דאם קידש אשה בגזל דמקודשת משום יאוש ושינוי רשות, והקשו דהא עכשיו צריך להחזיר אפילו אחר יאוש. ושם כתבתי דזה שקנה אותו ביאוש ושינוי רשות גם עכשיו קונה אותו אלא שראו ב"ד לכוף אותו להחזיר בכדי לעשות לפנים משורת הדין דמחזיר לבעלים, ואם רצו ב"ד כופין על לפנים משורת הדין וכמבואר אצלינו בסימן רנ"ט שם, והני מילי בעשיר דיכולת בידו לעשות לפנים משורת הדין אבל לא בעני, וגם בעשיר כיון דאין לו פסידא במה שמחזיר האבידה דלא הוציא עליה כלום, וגם בלוקח אחר יאוש מחזירין לו הדמים שנתן, ומש"ה ראו ב"ד לכופו לעשות לפנים משורת הדין במקום שאין בו חסרון, אבל בקידושי אשה שיתבטלו הקידושין מחמת זה ודאי אין כופין את האשה להחזיר לפנים משורת הדין ולבטל קידושי מצוה.

ובתוס' פ"ק דחולין דף ד' (ע"ב ד"ה מותר מיד) בשם רש"י (ע"ז נד, ב ד"ה למעוטי ערלה) דחליפי איסורי הנאה אסורין למחליף, ואפ"ה מכרן וקידש בדמיהן מקודשת ולא אסרו עליו האשה כו' משום דקידושי אשה מצוה ע"ש וה"ה הכא. וכיוצא בזה כתב רשב"ץ ח"ג סי' פ"ה שאלה שמעון קידש את האשה בחוב שחייב לו ראובן במעמד שלשתן ואח"כ בא בע"ח של שמעון לגבות מה שחייב לו ראובן לשמעון אם יהיו נפקעין הקידושין או לא, תשובה כו' וכבר כתבו הראשונים דאע"ג דמן הדין יכול לטרוף אי כתב ליה מטלטלין אגב קרקע כו', כבר נהגו בתי דינין שלא לעשות מעשה בזה משום תקנת השוק, וכ"ש שאין לעשות מעשה בזה מפני תקנת הזיווג עכ"ל. וה"ה הכא כיון דקונה אותו קנין גמור ביאוש ושינוי רשות אלא דכופין את הלוקח לעשות לפנים משורת הדין ולצדק משלו והכא מפני תקנת הזיווג אין כופין אותה להחזיר הקידושין וזה ברור:

שארית יוסף: סימן ט: ==כאן חסר כל הסימן ויש לעיין בפנים ודו"ק=== ...ועוד שהיה להם ליתן לעניים לפנים משורת הדין אף אם לא היה דין הואיל והיה משלהם ואף שהאשיר"י פסק שאין כופין לעשות לפנים משורת הדין המרדכי פסק שכופין על הא דאמרינן בב"מ מצא כאן ארנקי מאי אמר ליה הרי אילו שלו וחייב להחזיר. תרתי פי' תרתי דסתרי אהדדי אם שלו למה חייב להחזיר אמר ליה לפנים משורת הדין. ובפרט באשר אילו עניים והעשירים מרויחים דשייך יותר לפנים משורת הדין אעפ"כ פסק דהוה יאוש. נדון דידן שאדרבה סופו מוכיח דהוה יאוש בשעת הלואה ולא שייך לילך לפנים משורת הדין שאנו הולכים אחר ההלואה ונאמר משעת ההלואה הוה יאוש...

צמח צדק: הקדמון סימן פט: באחד שאבד ממנו על הדרך ארנקי ומעות בתוכו במקום שרוב גוים מצויים שם שהיו נוסעים מן היריד הרבה גוים וגם מקצת יהודים היו נוסעים ומצאו ישראל ונודע אחר כך שמצאו ישראל בא זה ותובעו שיחזיר לו אבידתו ונותן סימן בארנקי וגם נתן סימן במנין המעות שבתוכו וזה טוען שמצאו במקום שרוב גוים מצויים ואינו חייב להחזיר חזר זה וטען שמצאו קודם שנתייאש שהרי היה עומד וצווח ורודף אחר אבידתו וחוזר לאחוריו הוא וכמה אנשים עמו שהיו מחפשים על הדרך והיו חוקרים מן כל העוברים אחריהם מהעיר אם לא מצאו הארנקי וכל היום ההוא היה חוקר ודורש אחר אבידתו כידוע לכל אם כן מצאו זה קודם שנתייאש וצריך להחזיר:

תשובה: ודאי אם מצאו ישראל זה קודם שהרגיש זה שנפל הארנקי ממנו כגון שהיה הולך אחריו בסמוך לו ומיד שנפל ממנו הגביה זה שהלך אחריו את הארנקי ואחר כך בשהרגיש

זה שנפל ממנו הארנקי וצווח על אבידתו כבר היה ביד המוצאו צריך זה להחזירו כיון שהגביה הארנקי קודם שידע זה שנפל ממנו הרי באיסור בא לידו כדמסיק בפרק אלו מציאות דף י״ב דקיימא לן כאביי יאוש שלא מדעת לא הוי יאוש וצריך להחזיר לו אבל אם לא מצאו אלא עד אחר שידע זה שנפל ממנו שהיה ממשמש בכיסו והרגיש שאבד ממנו הארנקי וצווח על אבידתו ורודף אחריה או מצא זה הארנקי אינו חייב להחזי׳ לו כיון שרוב גוים מצויים שם ודאי נתייאש אף על גב שהוא עומד וצווח אינו אלא כצווח על ביתו שנפל דהכי איתא בהדיא התם דף כ״ד רבא הוה שקיל ואזיל בתריה דרב נחמן בשוקא דגלדאי ואמרי לה בשוקא דרבנן אמר ליה מצא כאן ארנקי מהו א״ל הרי אלו שלו בא ישראל ונתן בה סימן מהו אמר ליה הרי אלו שלו והלא עומד וצווח נעשה כצווח על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים הרי מבוא׳ כל שהוא במקום שרבים מצויים שם כגון שוקא דגלדאי דרוב גוים היו מצויים שם הרי אלו שלו אפילו עומד וצווח אינו אלא כצווח על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים:

ואף על גב דאהא דאיתא התם בדף כ״ד וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר המציל מן הארי ומן הדוב ומן הנמר ומן הברדלס ומן זוטו של ים ומשלוליתו של נהר המוצא בסרטיא ובפלטיא גדולה ובכל מקום שהרבים מצויים שם הרי אלו שלו מפני שהבעלים מתייאשין מהם כתב הרא״ש וז״ל האי מתייאשין אסרטיא ופלטיא ורבים מצויים שם קאי אכל אינך אפילו עומד וצווח נעשה כצווח על ביתו שנפל עכ״ל הרי משמע דלא הוי כצווח על ביתו שנפל אלא כאינך כגון זוטו של ים וכו׳ אבל באסרטיא ופלטיא ובמקום שרוב גוים מצויים שם לא אמרינן דהוי כצווח על ביתו שנפל:

וכן משמע נמי מדברי הטור ח״מ סימן רנ״ט דלא אמרינן נעשה כצווח על ביתו שנפל אלא בזוטו של ים וכו׳ אבל באסרטיא ופלטיא ובמקום שרוב גוים מצויים שם לא אמרינן דנעשה כצווח על ביתו שנפל שהרי לא כתב דנעשה כצווח על ביתו שנפל אלא בסעיף י״ג גבי המציל מן הארי וכו׳ וזוטו של ים ושלוליתו של נהר וכו׳. אבל לעיל מיניה בסעיף ז׳ גבי מצא במקום שרוב גוים מצוים שם לא כתב אלא משום דודאי נתייאשו הבעלים לכך הרי הוא שלו, ואם כן משמע דממקום שרוב גוים מצויים שם אי עומד וצווח חייב להחזיר ולא הוי כצווח על ביתו שנפל. דאי לא תימא הכי הוי ליה לכלול רוב גוים מצויים שם עם המציל מן הארי וכו׳ וזוטו של ים וכו׳ אלא ודאי דסבירא נמי דלא אמרינן דנעשה כצווח על ביתו שנפל אלא גבי המציל מן הארי וכו׳ וזוטו של ים וכו׳ אבל לא במקום שרוב גוים מצויים שם –

– הא לאו מילתא הוא דודאי הוא דגם הרא״ש סבירא ליה דאפילו ברוב גוים נמי אמרינן דנעשה כצווח על ביתו שנפל ולאו דוקא זוטו של ים וכו׳ דהרי מייתי בפסקיו הך דרבא דהוה קאזיל בתריה דרב נחמן בשוקא דגלדאי וכו׳ ואמר ליה מצא כאן ארנקי מהו אמר ליה הרי אלו שלו וכו׳ ומסיק דנעשה כצווח על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים והא דכתב לעיל מיניה אההיא דהמציל מן הארי וכו׳ וזוטו של ים וכו׳ וסרטיא ופלטיא וכו׳ דהאי מתייאשין קאי דוקא אסרטיא ופלטיא וכו׳ אבל אינך נעשה כצווח על ביתו שנפל דמשמע מדבריו שמחלק בין זוטו של ים וכו׳ ובין רוב גוים מצויים דדוקא גבי זוטו של ים וכו׳ אמרינן דנעשה כצווח על ביתו שנפל אבל לא ברוב גוים זה אינו אלא בסתם דלא ידעינן אם מצא קודם שידע זה שנפל ממנו או אחר כך ושמא מצא קודם שידע זה שנפל ממנו ובאיסור בא לידו התם הוא דאיכא לחלק גבי זוטו של ים וכו׳ אף על פי דלא ידעו הבעלים עדיין מאבידתם כשמציל זה כגון שלא היה שם ונמצא שמצא זה קודם שידעו הבעלים הרי אלו שלו ואף על פי שאחר כך כשנודע לו מאבידתו הוא עומד וצווח אינו כצווח על ביתו שנפל וכו׳ משום דרחמנא שריא בכי האי גונא כדיליף מאשר תאבד ממנו ומצאתה מי שאבודה הימנו ומצויה אצל כל אדם יצתה זו שאבודה הימנו ואינה מצויה אצל כל אדם ומייתי לה בדף כ״ב אבל במוצא בסרטי׳ ופלטי׳ ובמקום שרוב גוים מצויים שם ואית ליה סימן בגוויה אם מצאה זה קודם שידעו הבעלים מאבידתם חייב להחזיר כיון

שבאיסור בא לידו אף על גב דהוא מתייאש אחר כך כשנודע לו מנפילתו מכל מקום חייב להחזיר כיון שמתחלה באיסור בא לידו ולא שרי אלא במצא אחר שידע זה שנפל ממנו דאז הוא מתייאש לכך מפרש הרא״ש הא דקאמר מפני שהבעלים מתייאשין לא קאי אלא אסרטיא ופלטיא וכו׳ אבל אינך נעשה כמי שצווח על ביתו שנפל ושרי אפילו במצא קודם שידע שנפל:

וחילוק זה בין המציל מהארי וזוטו של ים וכו׳ ובין מקום שרוב גוים מצויים שם במצא קודם שידעו הבעלים מנפילתו דגבי מציל מארי וזוטו של ים אינו חייב להחזיר ובמקום שרוב גוים מצויים שם חייב להחזיר מבואר בהדיא מסוגיא ר״פ אלו מציאות איתמר יאוש שלא מדעת אביי אמר לא הוי יאוש רבא אמר הוי יאוש פי׳ רש״י דבר שסתמו יאוש לכשידע שנפל ממנו וכשמצאו עדיין לא ידעו הבעלים שנפל מהן עכ״ל וקאמר בגמרא בדבר שיש בו סימן כולי עלמא לא פליגי דלא הוי יאוש וכו׳ דכי אתי לידיה באיסורא אתי לידיה בזוטו של ים ושלוליתו של נהר אף על גב דאית ביה סימן רחמנא שריא וכו׳ הרי מבואר בהדיא דבאותו ענין דלא הוי יאוש במקום שרבים מצויים דהיינו אי מצאו קודם שידע זה שנפל ממנו הוי יאוש בזוטו של ים משום דרחמנא שריא וכו׳ וכן מבואר נמי מהא דמייתי התם דף כ״ב מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת דכתיב כן תעשה לחמורו וגו׳ וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה מי שאבודה הימנו ומצויה אצל כל אדם יצאתה זו שאבודה היא ממנו ואינה מצוי׳ אצל כל אדם ואיסורא דומיא דהיתרא מה היתרא בין דאית בה סימן ובין דלית בה סימן שריא אף איסורא בין דאית בה סימן ובין דלית בה סימן אסירא ופירש רש״י וכי היכא דיש סימן אסירא כי אין סימן נמי אסירא היכא דאיכא למימר דלא ידע דנפלה קודם שבא ליד זה ע״כ הרי מבואר דאתקיש איסורא להיתרא ואיסורא היינו במצויה אצל כל אדם כגון במקום שרוב גוים מצויים שם מיירי במצא קודם שידע זה שנפל ממנו דבאיסור בא לידו הוא הדין נמי היתרא היינו זוטו של ים וכו׳ מיירי נמי במצא קודם שידע זה שנפל ממנו ואפילו הכי שרי משום דרחמנא שריא:

הרי מבואר חילוק בין מקום שרוב מצויים שם ובין זוטו של ים דבמקום שרוב גוים מצויים שם אם מצאו קודם שידע זה שנפל ממנו אסור וחייב להחזיר ובזוטו של ים שרי אפילו במצא קודם שידע זה שנפל ממנו אבל אם מצאה אחר שידע זה שנפל ממנו והוא במקום שרוב גוים מצויים שם אף על פי שהוא דבר שיש בו סימן והוא עומד וצווח הרי הוא של מוצאו דנעשה כצווח על ביתו שנפל כרב נחמן בשוקא דגלדאי:

ולפי זה שפיר כתב הרא״ש דהא דקאמר מפני שהבעלים מתייאשין מהן קאי דוקא אסרטיא ופלטיא דלא שרי אלא במצא אחר שידעו הבעלים שנפל מהן דאז מתייאשו אבל אי מצאו קודם שידעו הבעלים שנפל מהם לא הוי שרי אפילו במקום שרובן גוים מצויים שם משום דבאיסור בא לידם אבל אינך מציל מן הארי וזוטו של ים וכו׳ הוה כצווח על ביתו שנפל ואפילו מצאו קודם שידע זה שנפל ממנו שרי משום דרחמנא שריא ולכך הטור ח״מ נמי לא כתב דנעשה כצווח על ביתו שנפל אלא דוקא במציל מן הארי וכו׳ ובזוטו של ים והתם שרי אפילו במצא קודם שידע זה שנפל ממנו אבל במצא במקום שרוב גוים מצויים לא שרי אלא היכא שמצא אחר שידע זה שנפל ממנו אבל לא בקודם לכן דאזיל בשיטת אביו הרא״ש ז״ל:

❖ ==כאן מתחיל הדיון בענין כופין על לפנים משורת הדין

אבל מכל מקום לכולי עלמא אי מצאו אחר שידע שנפל ממנו והוא במקום שרוב גוים מצויים שרי אפילו ביש בו סימן משום דודאי מתייאש ואפילו עומד וצווח אינו אלא כצווח על ביתו שנפל כרב נחמן בשוקי דגלדאי:

❖ דברי המרדכי

אבל מכל מקום נראה אם זה שמצא הארנקי אינו עני צריך להחזיר לזה הארנקי עם המעות משום לפנים משורת הדין וכייפינן אלפנים משורת הדין דהכי כתב המרדכי אהא דאמר בפרק אלו מציאות רב יהודה הוה שקיל ואזיל בתריה דמר שמואל בשוקא דבי דייסא אמר ליה מצא כאן ארנקי מהו אמר ליה הרי אלו שלו בא ישראל ונתן בה סימן מהו א״ל חייב להחזיר ומסיק לפנים משורת הדין וכו׳, כתב המרדכי וז״ל:

ואשכחנא נמי פרק הגוזל בתרא חייב בבא לצאת ידי שמי׳ וכיון דחזינן דהוו כייפי להו להני כדאית׳ סוף פרק האומנין. גם אנן כייפינן למיעבד לפנים משורת הדין אם היכולת בידו לעשות וכו׳, וכן פסק ראב״ן ואבי העזרי דכייפינן להו לעשות לפנים משורת הדין.

ותו התם במרדכי אהא דרבא הוה שקיל ואזיל בתריה דרב נחמן בשוקא דגלדאי וכו׳ אמר ליה מצא כאן ארנקי מהו אמר ליה הרי אלו שלו ומסיק נעשה כצווח על ביתו שנפל כתב המרדכי וז״ל:

נראה לראבי׳ הא דלא כייפינן התם לעשות לפנים משורת הדין אפשר שהמוצא היה עני ובעל אבידה היה עשיר עכ״ל הרי מבואר דכייפינן על לפנים משורת הדין:

❖ דברי הרא״ש ושאינו חולק על המרדכי

אף על גב דהרא״ש כתב הך דרב יהודה הוה שקיל ואזיל בתריה דמר שמואל וכו׳ ומייתי הא דאמר רב יוסף והודעת להם זה בית חייהם את הדרך זו גמילות חסדים וכו׳ אשר יעשו זו לפנים משורת הדין וכו׳ וכתב וז״ל לאו דכייפי ליה דאין כופין לעשות לפנים משורת הדין עכ״ל,

נראה לי כתב כן אלא דאין כופין בשוטון אבל בהורדת נכסים מודה דכייפינן כיון דנקט לשון חייב להחזיר וכיון דמצינו נמי בסוף פרק דהאומנין ברבה בר רב חנן דתברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא וכו׳ דא״ל רב הב להו גלימייהו א״ל דינא הכי א״ל אין למען תלך בדרך טובים וכו׳ הרי קאמר ליה דדינא הכי משמע דלפנים משורת הדין הוי נמי דין וכיון דקרי ליה דין ודאי דכייפינן עליה אלא דאין כופין בשוטון אבל בהורדות נכסים כייפינן או אפשר דאפילו בהורדות נכסים לא כייפינן אבל בשמתא כייפינן כדאשכחן בחילוק בין שבועה דאורייתא לשבועה דרבנן דקאמר בפרק שבועת הדיינין דף מ״א ולמר בי רב אשי דאמר בדאורייתא נמי מפכינן מאי איכא בין דאורייתא לרבנן איכא בנייהו מיחת לנכסים בדאורייתא נחתינן לנכסים בדרבנן לא נחתינן לנכסים וכו׳ ופריך ולרבנן דפליגי עליה דרבי יוסי ואמרי בדרבנן לא נחתינן לנכסים מאי עבדינן משמתינן ליה וכו׳, הביאו הטור ח״מ סימן פ״ז הרי מצינו דלא כייפינן בהורדות נכסים אבל כפינן בשמתא,

ושפיר אית לן למימר דלא פליג הרא״ש אבל הנך פוסקים דמייתי המרדכי ראב״ן ואבי העזרי וראבי״ה דכייפינן אלפנים משורת הדין והא דכתב דלא כייפינן היינו דלא כייפינן בשוטון ובהורדות נכסים אבל כייפינן בשמתא וכן פסק מ״ו בב״ח בטור ח״מ סימן י״ב דכופין על לפנים משורת הדין:

❖ פלפול בדברי הגמרא להוכיח דכופין להחזיר אבידה משום לפנים משורת הדין

וכדי שלא יהא בית מדרשי בטל בלא חידוש אמינא דאית להוכיח מההוא סוגיא דיש לכוף להחזיר אבידה משום לפנים משורת הדין דהכי איתא התם דף כ״ד רב יהודה הוה שקיל ואזיל בתריה דמר שמואל בשוקא דבי דייסא אמר ליה מצא כאן ארנקי מהו אמר ליה הרי אלו שלו בא ישראל ונתן בה סימן מהו א״ל חייב להחזיר תרתי א״ל לפנים משורת הדין כי הא דאבוה דשמואל וכו׳ ואדרנהו למרייהו לבתר תריסר ירחי שתא לפנים משורת הדין:

ואיכא למידק כיון דאהא דאמר ליה חייב להחזיר קשיא ליה תרתי דסותר את דבריו הראשונים שאמר הרי הוא שלו אם כן מתחלה מאי קסבר דקמבעיא ליה בא ישראל ונתן סימן מהו אמאי לא קפשיט ליה לעצמו דודאי אינו חייב להחזיר דאי לאו הכי אלא חייב להחזיר הוה סתירה למה שאמר ליה הרי הוא שלו כדפריך ליה באמת אחר כך תרתי ואם כן הא דקמבעי׳ לי׳ בא ישראל ונתן סי׳ מהו דקארי לי׳ מאי קארי לי׳ אמאי לא הוה פשיטא ליה דאינו חייב להחזיר כיון שכבר אמר ליה מר שמואל הרי הוא שלו:

אלא נראה ליישב דהכי פירש סוגיא זו, תחלה קא מיבעיא ליה מצא כאן ארנקי מהו אם חייב להכריז או לא אמר ליה הרי אלו שלו מפני שרוב גוים מצויים שם חזר וקא מיבעיא ליה בא ישראל ונתן בה סימן מהו אם צריך להחזיר לפנים משורת הדין או לא דאפשר דאפילו לפנים משורת הדין אינו צריך להחזיר משום דגם לפנים משורת הדין יש חילוק כמו שמחלקין התוספות שם בד״ה לפנים משורת הדין וכו׳ והיינו דאין צריך לעשות לפנים משורת הדין אלא היכא שאחרים חייבים מן הדין והוא פטור מן הדין אז צריך לעשות לפנים משורת הדין כגון רבי ישמעאל ברבי יוסי דהוה זקן ואינו לפי כבודו ופגע בההוא דהוה דרי פתכא דאופי דמייתי באלו מציאו׳ ד׳ ל׳ אבל היכא דכולי עלמא פטורים אינו צריך לעשות אפילו לפנים משורת הדין, אלא שמכל מקום מסקי התוספות שם היכא דלית ליה פסידא צריך לעשות לפנים משורת הדין אפילו במקום שכולי עלמא פטורים יעויין שם בתוספות דהכי כתבו לפי המסקנא ולרב יהודה הוה קא מיבעיא ליה הא מילתא כיון דכולי עלמא פטורים אינו צריך להחזיר לפנים משורת הדין או שמא כיון דלית ליה פסידא צריך להחזי׳ לפנים משורת הדין אף על פי דכולי עלמא פטורים אמר ליה חייב להחזי׳ וכיון ששמע רב יהודה ממר שמואל דאמר חייב להחזי׳ משמע ליה מדאמ׳ לשון חייב דלאו לפנים משורת הדין קאמר לא הוה ליה למימר לשון חייב אלא הוה ליה למימ׳ יחזיר ומדאמ׳ לשון חייב להחזיר משמע שמן הדין חייב להחזי׳, לכך פריך ליה תרתי הא דבריך סותרים זה את זה דמתחלה קאמרת הרי הוא שלו ועכשיו אמרת חייב להחזי׳ אמר ליה לפנים משורת הדין כלומ׳ הא דאמינא לך חייב להחזיר היינו לפנים משורת הדין חייב להחזיר דגם בלפנים משורת הדין שייך למינקט לשון חייב והיינו דכייפינן על לפנים משורת הדין:

וכיון דהכי הוא דנקט לשון חייב להחזיר להורות דכייפינן על לפנים משור׳ הדין על כרחך צריכין אנו למימר דלאו לכל אדם כייפינן אלא יש שכופין אותו על לפנים משורת הדין ויש שאינן כופין אותו על לפנים משורת הדין דאי לכל אדם כופין על לפנים משורת הדין למה אמר תחלה הרי הוא שלו הא חייב להכריז ולהחזיר למי שיתן סימן וכופין אותו על כך אלא על כרחך דלהכי אמר תחלה הרי הוא שלו להורות שאין כופין אותו להחזיר והא כיצד תחלה אמר הרי הוא שלו להורות שאין כופין אותו להחזי׳ ואח״כ אמר חייב להחזיר שכופין אלא כשהוא עני הרי הוא שלו ואפילו לפנים משורת הדין אינו חייב להחזי׳ אבל כל שהוא אינו עני חייב להחזיר וכופין אותו להחזיר ולהכי נקט לשון חיוב חייב להחזיר להורות שכופין אותו להחזיר לפנים משורת הדין:

❖ דיוקים בדברי המרדכי ==

ויש לי לדייק מדברי המרדכי כל שהמוצא אינו עני אף על גב דלאו עשיר הוא, צריך להחזיר וכופין אותו על לפנים משורת הדין, שכתב וז״ל גם אנן כייפינן ליה למיעבד לפני׳ משורת הדין אם היכולת בידו לעשות וכו׳, הרי לא נקט אם הוא עשיר אלא אם היכולת בידו והיינו כל שאינו עני מיקרי יכולת בידו וכופין אותו על לפנים משורת הדין, וגם יש לדייק מדברי המרדכי אף על פי שבעל אבידה הוא עשיר מכל מקום כיון שהמוצא אינו עני כופין אותו על לפנים משורת הדין שכתב וז״ל נראה לראבי״ה הא דלא כייפינן התם לפני׳ משורת הדין אפשר שהמוצא היה עני ובעל אבידה הוה עשיר משמע אבל אי לאו

שהמוצא הוא עני אף על פי שבעל אבידה עשיר כייפינן ליה על לפנים משורת הדין, וכן נמי אם אין בעל אבידה עשיר אף על פי שהמוצא הוא עני כייפינן לי׳ על לפנים משורת הדין דדוק׳ בדאיכא תרתי למעליית׳ שהמוצא הוא עני ובעל אבידה הוא עשיר התם הוא דלא כייפיין לי׳ על לפנים מש״ה אבל בשאין המוצא הוא עני אף על פי שבעל אבידה הוא עשיר או שהמוצא הוא עני אלא שגם בעל אבידה לאו עשיר הוא כייפינן ליה על לפנים משורת הדין:

❖ במציאה כופין כי אין לו היזק מכיסו

ערוך השלחן: חו״מ אבידה ומציאה סימן רנט: סעיף יב: ואמרו רז״ל [ב״מ כ״ד ב] דאף במקום שמן הדין אינו חייב להחזיר מ״מ טוב וישר לעשות לפנים משורת הדין להחזיר לבעל האבידה כשנתן בה סימן ואם הוא עני ובעל אבידה עשיר א״צ לעשות לפנים משורת הדין ואם המוצא עשיר י״א דכייפינן ליה להחזיר [ש״ך], ומפני מה כופין במציאה על לפנים משורת הדין מפני שאין לו היזק מכיסו [נ״ל]:

❖ בפועל עני שהזיק על הדיין לומר לבעה״ב שמהראוי לאנשים טובים וכו׳ לשלם לו

שם: הלכות שומר שכר סימן שד: סעיף יא: אמרו חז״ל דאפילו במקום שהפועל חייב לשלם מ״מ מצוה ליכנס עמו לפנים משורת הדין ואין ליטול ממנו ההיזק אם לא שהזיקו בכוונה אבל כשהזיקו בפשיעה [-אולם בלי כוונה] אין זה מזיק ועל זה נאמר (משלי ב כ) למען תלך בדרך טובים, ולא עוד אלא אם הפועל עני ואין לו מה יאכל יתן לו שכרו כדי שיהיה לו מה לאכול ועל זה נאמר (שם) וארחות צדיקים תשמור וכזה עשו חכמי הש״ס (ב״מ פג.).

ומשמע בגמרא שהדיין מחוייב לומר לו כך שמהראוי לעשות כן ויאמר לו דאף דלאו מדינא הוא אמנם אנשים טובים וצדיקים עושים כן ואם ישמע ישמע ואם לאו אין כופין אותו על כך, וכבר נתבאר בסי׳ רצ״א דשומר שכר כיון שכלתה זמנו כלתה שמירתו ואפילו החפץ עדיין בביתו אינו עליו אלא שומר חנם ויתבאר בסי׳ שמ״ג:

אפרקסתא דעניא: ח״ד חו״מ סימן רצ: בענין כפיית בית דין בחיובא דלפנים משורת הדין: יום עש״ק ט״ו אלול, מלכנו תופיע לפ״ק ירושת״ו. המסתתר בחביון הוא יברך מציון את כ״ק יד״נ וידיד נפש כל חי, הרב הגאון הצדיק דגול מרבבה עובד ה׳ מאהבה חסידא ופרישא נהורא נפישא חו״ב צמ״ס בנש״ק, כקש״ת מוהר״ר מרדכי שלום יוסף איש שלום צדיק באמונתו יחי׳ לאיו״ט, אור זורח בק״ק תל אביב יצ״ו.

אחדש״ה ושלום תורתו הרמה באה״ר. הנה גלילת יד קדשו בא אלי אתמול בצהרים, והתענגתי על רוב טובו והענקת ברכותיו לראשי לשם תשובת השנה בקום למשפט אלקים, ואני בסתם ברך ולו אשיבנה בשמוע קול שופר בארצנו יכתבהו ויחתמהו אלוקינו ואת ביתו נאוה קודש ואת כל הנלוים אליו לחיים טובים ארוכים שמורים בכל וארוכים. ויה״ר דתתקבל צלותי׳ ובעותי׳ קדם אבוהון די בשמיא עבור כל אחינו ב״י הנמקים ונאנקים ומחכים בבנין אריאל ועל יד איש בן פרצי ונשמחה ונגילה.

ואגב אורחא עלה על רוחי רמז הפיטן הקדוש מהר״ש אלקבץ זצ״ל בכנותו את משיח צדקתנו ב״בן פרצי״, דלאו מטעם שוינן החרוז לחוד משום דאתי מפרץ בן יהודה, אלא רב דבדיק דייק בשמא לטעמא טעים בהקדימו לאמור: ״ימין ושמאל תפרוצי״, כלומר ועל ידו ובימיו תושע יהודה ויתקיים בנו נחלת יעקב יירש בלי מצרים. זהו פשוטו, ובאגב נדמה לי דכלול רצונו בזה השם שתי כונות, אחת תולדת רעותה ע״פ הנודע דסגולת לשון קודש דכל מלה תוכל לשמש דבר והיפוכו, כמו כן נאמר בפעל ״פרץ״, חדא כמשמעו הריסת

הגבולים, והשנית, תיקון הפירצות. הנה כי כן יש לומר שפיר דתפקידו של הגואל צדק מריש כל, לתקן ולגדור הפרצות שבאו פריצים וחללוה בעוה״ר, ופרוץ מרובה על העומד שומו שמים על זאת. וכאשר יבוא בן פרצי, ויגדור פרצותינו וישוב מבני ישראל אל עושה, אז יפרוץ ויסיר גבולות, ויירש בלי מצרים נחלות ואז נשמחה ברנן וגילות.

בדבר מה דבדק לן מר בדררא דממונא דבין אדם לחבירו, במכת״ה הקשה לשאול, דהרי אין משיבין בדיני ממונות אלא לרב היושב על מדין, ודבר אין לו שם בענין עצמו, כי אם להורות ולדון בין איש לרעהו. עי׳ בשו״ע חו״מ סי׳ י״ז ס״ה ופתחי תשובה שם ס״ק י״א, וכבר הארכתי בזה בס״ד בגליון שו״ע שלי, ואפילו היכא דהשואל בדק ויודע להנשאל שכוונתו רק לידע אם האמת אתו, פקפק מאוד בשו״ת ״מעיל צדקה״ דסיים שם, עכ״ז אמינא פוק חזי רבנן קשישאי דסמכי להשיב למי שהוא בדוק להו כמש״ה בסי׳ נ״ג, מובא בקיצור בפ״ת הנ״ל.

ואמינא דלדעתי הוה לי׳ לוודאי בעיני לדעת אך את האמת. ובשו״ת הציע כ״ק דברים כהוויתן ואפי׳ נגיעה כל דהוא לית לי בי׳ דאילו בנגיעה ח״ו אזי הנטי׳ היא דקה מן הדקה כמ״ש הב״י, ואין אדם רואה חוב לעצמו, הוא כלל גדול שלא נזכר כלפי חוץ (כידוע העובדא של הגה״ק ר׳ שמשון ויענער זצ״ל). לכן אמרתי, אחרי ענוותו תרבני לשאול חוו״ד העני׳, לאו גורם אראה לבלתי הענות למר, ועכ״פ נקיטנא נפשאי בקצרה כל מה דאפשר כ״ש בהיות ידי כהה מאוד, אחרי חליי הכבד ל״ע אשר עבר עלי.

והנה תוכן הענין שפלוני אלמוני ״לוי״ פעל על ראובן במדברותיו שלא על מנת לקבל פרס שישתתף עם שמעון שבמדינת הים בעסק לייבא מירב סחורה משם לארץ ישראל, ומסר ליד לוי סכום גדול, ולוי נתנו ליד ב״כ של שמעון, ויען שסכום זה לא הוי מספיק להם בשכרם ליסד להם חברת מניות, לתכלית זה השתתף יהודה המומחה שיעשה תעמולה לאסף קוני מניות עד כדי הסכום הדרוש לעסק הזה. ושלשה אלה ראובן, שמעון ויהודה השתתפותם כל אחד כדי להשתכר, ראובן בתורת נותן חלק גדול בכספו להעסק, ושמעון בתורת עסקן ביבוא הסחורה, ויהודה כבעל התעמולה בקיבוץ בעלי מניות די הצורך, משא״כ לוי לא הי׳ רק המרצה את ראובן מכירו לתת כספו לעסק זה, והכל שלא בתקות שכר כלל, וגם לא קיבל עליו שום אחריות. והנה אחרי כל התעמולה והשתדלות החרוצה, לא עלתה בידם לרכוש קוני מניות, וממילא לא נעשה העסק כלל, ולא עוד אלא שכפי טענת שמעון, כל הסכום שקיבל מראובן אזיל לטמיון מרוב ההוצאות שנעשו עבור התעמולה, ועכשיו ראובן עומד וצווח איה כספו, וכיון ששמעון הוא במדינת הים, וקשה מאוד למיקם עמי׳ דינא לדיינא, לכן הנהו פונה אל לוי, כיון שרק עפ״י דברו ועצתו הנאמנת לו עשה את העסק ואלולא הוא לא הי׳ שם לבו כלל לזה, ואף על פי דהוא עצמו מודה שלוי לא הבטיחו בתורת אחריות, מ״מ טענתו דהוא האחראי כיון דרק הוא הי׳ הגורם המיוחד, שיניח מעותיו על קרן הצבי.

והנה דעת כת״ה נוטה לומר שאין כאן רק שאלת לפנים משורת הדין, והביא הא דב״מ ספ״ד (פג.) בעובדא דשקולאי דתברו חביתא דחמרא דרבה בר בר חנה דחייבי׳ רב להחזיר גלימייהו וגם לשלם אגרייהו, מכח מ״ש למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור, ופרש״י ״לפנים משורת הדין״, אלא דכת״ה נחית לחלק באיזה סברא.

איברא דאילו לא הי׳ נידון דידן באמת רק חיובא דלפנים משורת הדין, הרי אז הוי תלוי במחלוקת, המובא ברמ״א חו״מ סי׳ י״ב ס״ק ב׳, בשם ר״י ורא״ש דס״ל דאין בי״ד יכולין לכוף למכור לפנים משורת הדין, אף על פי שנראה שהוא מן הראוי, ודעת המרדכי פ״ב דב״מ, דכופין, ודעת הרמ״א משמע כרא״ש, מדכתבו דיעה א׳ בסתם: ״ואין בי״ד יכולין לכוף וכו׳״, ודעת המרדכי בלשון ״וי״ח״, מוכח דס״ל כדיעה קמייתא, כידוע כל זה בבעלי

השו״ע, וכ״כ להדיא בשטמ״ק ב״ק דף קט״ו ע״ב ד״ה זה בא בחביתו, דאין לכוף על לפנים משורת הדין עי״ש, וכמ״ש רבינו מהרש״א בחא״ג ב״מ דף ל׳ ע״ב ז״ל, ואמר אשר יעשון הוא ענין נוסף, נאמר לב׳ בעלי דינין שכ״א מהם יתרצה בו לפנים משורת הדין, שהדבר תלוי בהם דהדיין לא יעשה לפנים משורת הדין בעל כרחם וק״ל, עכ״ל.

ועי׳ שו״ת חת״ס חו״מ סי׳ י״א, ובדרוש החת״ס לש״ש שבסוף חידושיו למסכת חולין ואינו כעת ת״י וצ״ע שם. ובקיצור פסקי הרא״ש בב״מ ספ״ו כתב דאם עני הוא ״יעשה״ לפנים משורת הדין יע״ש, הרי דאפי׳ בעני, דייק וכתב ״יעשה״ ר״ל מרצונו, דלא כתב בלשון חיוב, וכשיטתו דאין כופין כלל, ובפסקי התוס׳ שם סי׳ ק״ג ז״ל הראהו דינר ונמצא רע, אם הוא בקי לגמרי פטור, אך אם הוא חסיד ישלם, וכן בזקן ואינו לפי כבודו, ושקולאי ששברו בפשיעה חסיד יתן שכרן, עכ״ל. כוונתם נ״ל ג״כ דמדת חסידות הוא שיעשה כן, ולא שיכפוהו בי״ד להיות חסיד.

והני תלתא כולהו בחדא מחתא מחתינהו דתליא בחסידותי׳ דנתבע, אף על גב דלאו כלהו מחדא קרא נפקי, לבר משומא דהדר לעולם, דלא כללו לי׳ עם התלתא, ע״כ צריך לומר דבכל אדם פסקי׳ דהדר, אף על גב דהוי נמי לפנים משורת הדין מכח ועשית הישר והטוב, והכא מוכח בב״מ דף ל״ה סע״א, דקאמר הלכתא שמא הדר לעולם כו׳ משום שנאמר ועשית כו׳, והכי פסק הרמב״ם וטושו״ע חו״מ סי׳ ק״ג ס״ט ועי״ש והבן. דהתם תקנת חכמים הוי כך ולא תליא במידותיו של הנתבע ואסמכינא על ועשית כו׳, דמשמע משום הקרא, אז הוי דיני׳ כשאר לפנים משורת הדין, ולא הי׳ כח לבי״ד לפסוק סתם דהדר, אלא ודאי דעיקרא דמילתא הוא תקנת חכמים. ועי׳ בהגהות הג׳ מהר״ר עוזר ז״ל בחו״מ שם, ועפי״ז א״ש שכתב לשון הש״ס שם, ׳משום שנאמר׳ דידוע הכלל דבמקום שאמרו משום וכו׳ דאינו ראי׳ גמורה. עי׳ פסחים פ״ב מ״ב וברע״ב שם.

❖ למה הגמרא מביאה פסוקים שונים

ודבר מופלא הוא מה דבש״ס אייתי מקראות שונות בזה הענין בכל מקום שעוסק בענין דלפנים משורת הדין ובב״מ דף כ״ד ע״ב לא מייתי שום קרא, וזה צריך התבוננות היטב לחלק בין הנושאים. וכבר עמדו בזה התוס׳ שם ז״ל ד״ה לפנים, ומקום הניחו לנו עוד לבער כל חמירא דאית בי׳, ואפשר שבעה״י הי׳ עולה בידי להאריך למעניתו למצוא פתרון לדברי חכמים וחידותם. אבל לדאבוני שתיים הנה קוראותי: כי הנני פה קרית חוצות בבית שאני מחוסר ספרים אנכי ואין אומן בלא כלים ועל זכרוני כעת אינני סומך, וזאת שנית בעולה על כלנה מה שידי תקש בלדתה מאד כניכר מהכתב לא תואר ולא הדר לו ומרוב חולשתי, ממש אני מזיע ממלאכת הכתיבה קימעא קימעא ולולא כבודו היקר בעיני כבר הייתי חושך שבט הסופר מידי הכהה.

❖ יש דרגות בענין לפנים מ.ה. א) יש שהשכל מחייב, ב) אדם חשוב שאני דהיושר אצלו כדין חשיב...

לכן מאת ה׳ הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה, אשאלה מענה לשון, לבל אכשל בדבר הלכה ח״ו ומה שתעלה במצודתי בס״ד לא תמנע הטוב מבעליו. ונלע״ד בעז״ה דבענינים שונים מייתי הש״ס מקרא מיוחד לכל אחד ואחד, דע״כ צ״ל דבענין מדת לפנים משורת הדין מדרגות מדרגות יש, ולכל דרגא ודרגא מייתי הש״ס מקרא המתאים לאותו הדרגא, ומי שלבו שתול על פלגי מי דעת החכמים, דעת קדושים ימצא, דאיכא לפנים משורת הדין, דהשכל מחייבו ולא צריך קרא ע״ד אמז״ל שם בדף כ״ד ע״ב למה לי קרא סברא הוא, והיינו סברא דאורייתא המובא בספרי הכללים כמין הא דב״מ דף כ״ד ע״ב דלא מייתי שום קרא. ונלע״ד דהא גופא הוה כונת התוס׳ שם. שוב מצאתי תנא דמסייע לי׳ בס׳ תומר דבורה פ״א ופ״ה מדה י״א חסד לאברהם, דמשמע מדבריו ז״ל דיש לפנים משורת הדין ויש ג״כ לפנים מן היושר. ועיין היטב כי אינו כעת תחת ידי אלא מה שרשום

אצלי. השתא הכי, דהחלוקה תלוי׳ במהות וערך האדם, וי״ל דבאדם גדול וחסיד מפורסם מה שאצל מעלתו לפנים משורת הדין הוי לגבי׳ דינא ממש, דהיושר אצלו כדין יחשב, דאיהו אית ליה למיעבד לפנים מן היושר, וכמו כן י״ל לפי גודל מעלת האדם, הולך וגדל אצלו מדות הלפנים משוה״ד ולפיהו יש לו להתנהג.

❖ הבדל בין ״דרך״ ל״אורח״

ועל פי זה הנה מקום אתי לומר דהיינו טעמא דרב (ב״מ דף פ״ג הנ״ל) דלא מייתי מקרא מן התורה ועשית הישר והטוב אלא מדברי קבלה, למען תלך כו׳ משום דהך עובדא לחזיר גלימייהו אף שהפסידו לרבב״ח הרבה לא הוי בכלל לפנים משורת הדין, דנפקא מועשית כו׳, אלא בכלל לפנים מן היושר, ולהכי שאלו רבב״ח דינא הכי. דלכאורה תמה לומר דרבב״ח לא ידע מצות עשות לפנים משורת הדין ולהנ״ל אתי שפיר, משום דנידון דידי׳ הוי יותר מלפנים משורת הדין, לכך שאל דינא הכי, והשיבו רב אין, ר״ל אף על גב דבאמת הוא יותר מזה ברם דאיכא נמי בחינה טפי מדברי קבלה למען תלך בדרך טובים, ורב הבין מזה לפנים מן היושר, ולגבי ערך מעלת רבב״ח שייך זה אחרי דהשקולאי טענו עניי אנן כו׳, וכפינן כו׳, א״ל זיל הב אגרייהו, ושאל דינא הכי, ר״ל הכי כולי האי הוי כלל דרך טובים, א״ל אין, כלומר אף על גב דאינו בכלל למען תלך בדרך טובים מ״מ לגבי דידך דינא הכי, כהאי גוונא ג״כ דשפיל לסיפא דקרא וארחות צדיקים תשמור, זאת אומרת, שהן ב׳ בחינות זו למעלה מזו, ע״פ הנודע, ד״דרך״ רבים פוגשים בו, ו״אורח״ יחידים כבשוהו להם, ולא רבים יחתו ללכת בהם אלא יחידי סגולה, ובחינה הא׳ לגבי הב׳, כדרך הא׳ מול אורח חסרונה, אף על גב דגם הוא לפנים מן היושר הוי, מ״מ ישנם יותר טובי לבב האוחזים במדה זו מאשר במדה הב׳.

(הן אמת שהאלשיך ז״ל רוח אחרת עמו במקרא הזה, דלדבריו ז״ל טובים עדיפי מצדיקים, עי״ש, מ״מ הרי התוה״ק לכך נתנה במדבר, הפקר, ובלבד שיכוין לבו לשמים, כ״ש שההבדל הידוע שבין דרך לאורח מסייענו, עיין זוה״ק ע״פ דרכיה דרכי נועם כו׳, וכיוצא בזה הרבה, וכמדומני שהשדה חמד בערך ״טוב״ מביא שטוב הוא רק בחי׳ דינים, יע״ש, ואין כאן מקום להאריך בזה), ובזה יש להתבונן בכל מקום בש״ס המדבר בענין לפנים משורת הדין, ישמע חכם ויוסיף לקח.

ואנכי עמדתי בגליון הש״ס שלי בהא דרבב״ח הנ״ל דציית לדינא דרב, אף על גב דרחוק הרבה מן הדין, משום שהוא מידת חסיד שבחסידים, והרי כתבו התוס׳ לעיל דף ס״ז ע״ב שם (ד״ה רבינא אכל בנכייתא), דרבינא דמיקל בנכייתא משום דלא רצה ליטול את השם ולעשות עצמו צורבא מרבנן ע״ש, ובשו״ת השיב משה סי׳ מ״ח הרי צורבא מרבנן הוא רק בחור חריף, עיין קהלת יעקב ח״ד, ואעפ״כ בענות צדקו לא רצה להחזיק עצמו כצורבא מרבנן אף על פי שהי׳ על חשבון אחרים. ועיין שדי חמד י׳ צ״ו ערך צ׳ דאסור להחזיק את עצמו כחסיד גדול, ומ״ט דרבב״ח דציית זה למיעבד לפנים מן היושר כולי האי.

(ואגב אורחין יש לדקדק ג״כ, דלענין תשלומי שכרם קאמר לי׳ רב ״זיל הב אגרייהו״, משא״כ לסוף לא אמר ״זיל״ אלא הב להו גלימייהו. ואפשר ע״פ דרך הנ״ל י״ל, משום דלהחזיר גלימייהו אין רבותא גדולה כ״כ לפי מדרגתו של רבב״ח, משא״כ ליתן ג״כ שכרם, לזה אמר לי׳ ״זיל״ ר״ל לך לך למידה טובה ומעולה יותר בתתך גם את אגרייהו, מ״מ קשיא כמש״ל).

ואפשר לומר, משום זה דרב החזיקהו בכך, ומשום מצוה לשמוע דברי חכמים, דחי מדת ענותנותי׳. וי״ל ג״כ כאן דרב החזיקוהו בכך, הבין שיהי׳ חילול ה׳ כשלא יחזיר, לכן יהיב להו גלימיהו, ואם דרכי זה נכון, מקום יש בראש ליישב עוד דקדוק אחד שם, דבהחזרת הגלימא, קאמר הש״ס יהיב להו כו׳, לומר שכן עשה כאשר צוה רב, משא״כ לענין מתן שכרן, לא קאמר יהיב להו, ובודאי השיטה זו לאו למגנא הוי, עכ״פ משמע דלא יהיב להו על אתר, ואם יהיב אח״כ, ג״כ הו״ל יהיב להו, דמאי נ״מ אם יהיב תיכף או אח״כ.

אמנם ע"פ מה שכתבנו לעיל בישוב יתרון לשון "זיל", אפשר לישב גם חסרון לשון יהיב להו כו', דסיפא, דכיון דרב לא אמר לי' שכבר בזו מוחזק במעלה זו, אלא על דרך עצה טובה קמ"ל שיעלה עוד במעלת החסידות כזו, הנה כי כן לקושטא השתמש רבב"ח במדת רבינא הנ"ל ולא יהיב אגרייהו, ואף על גב דשפיר יש להאמין דרבב"ח גם הוא נתעורר להמצוה לאותן עניא, ונתן להם כדי לשבור רעבונם אבל לא כדי אגרייהו ממש מטעם הנ"ל.

ואפשר נמי דרב אמר לי' זיל לביתך והתיישב בדעתך, אם ראוי לך עשות כזאת, עפ"י דרך טובים, ואבעית אימא דאיכא בחי' חסיד דאפי' לפנים מן היושר כי האי דשקולאי, דאפי' דאינו חייב כלל וגם לא שקיל מנייהו כנגד הפסדו, ג"כ משלם, עכ"פ מש"ס הנ"ל מוכח דליתי' בכפיית בי"ד, לזה כתבו התוס' והרא"ש הנ"ל אם הוא חסיד ישלם ר"ל מדנפשי', ועכצ"ל דס"ל דמה דאמר רב לרבב"ח לא הוי בדרך ציווי אלא דרך הודעה דאיכא לפנים משורת הדין כזה ג"כ, ועצה טובה קמ"ל.

❖ שיטת הב"ח ואחרונים

ולכאורה למה לנו להאריך בזה אחרי דכל ישראל יוצאים ביד רמ"א ואיהו ז"ל כבר פסק דאין בית דין יכולין לכוף על לפנים משורת הדין אף על פי שנראה להם שהוא מן הראוי, כמו שהבאתי לעיל. איברא דהב"ח ז"ל בסי' י"ב דעתו כהיש חולקין דכייפינן לי' אם היכולת בידו שהוא עשיר, וכתב וכן נוהגין בכל בי"ד בישראל לכוף לעשיר בדבר ראוי ונכון אף שאין הדין כך, ואפשר דר"י ורא"ש נמי באינו עשיר קאמר, ופוק חזי מאי עמא דבר עי"ש, ומובא בפתחי תשובה שם סק"ב וכתב דכן משמע דעת הש"ך סי' רנ"ט ק"ג.

❖ איך כופין בנידוי או רק בדברים

ובאיכות הכפיה פליגי האחרונים ז"ל דבשו"ת צ"צ סי' פ"ט מסיק דכופין ע"י שמתא, והחת"ס חיו"ד בסי' רל"ט משמע קצת דהסכים עמו, אבל התומים שם ס"ק ד' כתב דהך כפי' הוי בדברים, שאומרים חייב אתה לעשות כן, ואם אינך שומע אתה עבריין (נ"ל כוונתו ז"ל דהוא עבריין מפני שלא שמע דברי הב"ד, וזה שדייק וכתב אם "אינך שומע", ולא כתב אם אינך משלם וכיו"ב, משמע דאי לא אמרו לו בב"ד, אינו עבריין, ויש לעיין בגוף הספר שאינו תחת ידי) הובא בפ"ת שם, עי"ש, גם בשם שו"ת שב יעקב חאה"ע סס"י כ"ט, ומה שהעיר בפ"ת שם בזה (ואני ציינתי שם על הגליון לעיין בשו"ת בית שלמה החו"מ סוס"י צ"ו וסוס"י ק"ח...).

❖ סיכום: הכל לפי האיש ולפי הענין

מסקנא דמילתא לענ"ד דדוקא באם הוא עשיר כבר כתב הב"ח דעמא דבר למיכף על לפנים משורת הדין, ובדברים דווקא כדעת רוב גדולי האחרונים ז"ל המובאים בפ"ת הנ"ל, ואני בעניות דעתי נראה, דליכא למיעבד בזה כלל גדול דאיכא הכי ואיכא הכי, דהכל לפי הענין ולפי מהות האיש, לפי הענין, היינו אם הוא ג"כ הי' בצד מה גרמא בנזקין, אלא דמן הדין פטור, או אם עכ"פ הוא סבור להרויח כשיוצלח העסק, בכגון הא אם הוא ביכולת, ראוי לבי"ד לכופו עכ"פ בדברים לעשות לפנים משורת הדין, וכן צריך לראות מהות האיש כמש"כ לעיל, ועפי"ז לענ"ד הי' אפשר להשוות דעות הפוסקים, דכל חד מיירי בגוונא אחריתא, ולא פליגי.

וע"פ הנ"ל הא דנידון דידן אילו לא עביד לוי שום דבר זולת אם אמר משום חיבת הארץ, דיבר על לב ראובן לעשות העסק, עם שמעון, וכפי דעת המומחה הי' זה תקוה טובה, אילו הי' נמצא קוני מניות די צרכו, והרי לפי מה שכתב כת"ה לוי איננו עשיר וגם לא הי' מטרתו להרויח, אין מקום לכופו אפי' בדברים. ברם דא עקא, מה דראובן נתן הכסף ליד לוי והוא מוסרו ליד בא כוחו של שמעון, נראין הדברים שלא קיבל עליו האחריות וא"כ

לכאורה הו"ל דין ערב קבלן דחו"מ סי' קכ"ט י"ט דבנשא ונתן ביד אין המלוה יכול לתבוע רק מהקבלן, אלא דלפי מה שכתב כת"ה, ראובן אפי' אודיי קא מודה דלוי לא קיבל עליו שום ערבות, ואף דמה שמסר ראובן הכסף ליד לוי, ולא נתנו ישר לבא כוחו של שמעון, בודאי הי' לו כונה דווקנית בזה, ומשמע דע"ז עצמו בונה ראובן יסוד תביעתו מלוי, ע"כ צ"ל דרק כלפי הבא כח דלא מינכר או דלא מהימן לי' עביד הכי, א"כ לוי, דבודאי הבין אל מעשהו ונפשו אותה ויעש כרצון ראובן, להיות אחראי שהבא כח ימסור הכסף ליד שמעון, ומיד שיתברר שכן הי', נסתיים ונסתלק אחריותו של לוי. את זה חזיתי לפי מחסור הספרים, להשיב לכ"ק שליט"א את הנלע"ד, ומה שנוגע לשמעון, שמוע בין אחיכם כתוב.

תשובות והנהגות: ח"א סימן תתלג: שאלה: עובד הקהל שחלה ואינו יכול לעבוד ומבקש פנסיה: במדינה שנהגו כולם לשלם פנסיה בודאי חייב, אבל כאן בדרום אפריקא המנהג הוא שאין זכות לעובד, ועכשיו השאלה אם יש להשתמש בדמי ציבור כדי לתת לו פנסיה הכא שאין חיוב מדינא, דשמא אין לתת לזה ממעות צדקה כסף של הקהל.

❖ ציבור נחשבים תמיד עשירים ולכן כופין אותם על לפנים משורת הדין

ונראה שמדינא חייבין הציבור לשלם לו פנסיה שמצד היושר כפי המקובל בזמננו שמצב הפרנסה הוטב ב"ה, הואיל ועבד בנאמנות ועכשיו אינו יכול לעבוד ראוי לדאוג לו שלא ייאלץ לשאול על הפתחים, ומבואר בש"ך (ח"מ רנ"ט סק"ג) דבעשיר מול עני כופין על לפנים משורת הדין, וציבור עשירים הם שאין עניות לציבור, לכן כופים אותם לעשות לפנים משורת הדין ולשלם לעובד שלהם. וגם אין בכחם להשתמט בטענה שאין להם כסף שבענין ציבורי אפשר תמיד לדרוש מהציבור ולהתרים על כך, וחשיב תמיד דיש להם כסף. (ועיין היטב ב"פתחי תשובה" ח"מ י"ב ס"ק ו').

ומה שאין מנהג המדינה כאן בדרום אפריקא לשלם לפועל פנסיה, אין זה מפני שכך הצדק ויושר, אלא אדרבה כדי ששחורים שהם העובדים לא ישיגו זכויות ע"כ מנעו מכל אחד, אבל עצם הפנסיה היא בכלל "ועשית הישר והטוב" וכופין את הציבור לנהוג בצדק ויושר כיון שאין לפועל משכורת מספיקה לחסוך לימי זקנה, לכן ראוי לדאוג לעובד בקופת תגמולין או בדרך אחרת, וכן נוהגין באמת אנשי יושר גם כאן בדרום אפריקא.

ולפי זה למדנו שכל עובד ציבורי צריכים לנהוג עמו בצדק ויושר וכופין אותם על כך עכ"פ בדברים, ועיין בצמח צדק (פ"ט) דכופין היינו אף בשמתא, ונראה שצריך גם לתת לעובד ימי חופש וכמקובל ביחסי עבודה, ואם רצונם לפטר עובד צריכים אמתלא לכך, שלא חסר להם וכו'. אבל לפטר פועל אחד ליקח אחר שאינו טוב ממנו אינו יושר וצדק, וציבור אסור להם לעשות כן, וכשמפטרים יש להם לשלם פיצויים כפי המנהג במקומו ברוב עובדים כשמקבלים. אבל פועל שהתפטר מעצמו מפני שמצא מקום עבודה אחר וברצונו הולך, שבזה המנהג הוא שלא לשלם פיצויים, נראה שאי אפשר לבקש מהציבור להתרים כסף כדי לתת לו, שבזה אינו יושר לשלם לו, אבל הכל לפי המצב, ובית דין בעיר דנין לשלם כפי היושר דוקא ולא יותר, ועיין בגר"א סימן ד' (ט"ז) שציבור כדין ת"ח ומדקדקין בממונם, ויש לחייב הציבור כפי הצדק ויושר באותו מקום.

וע"ע מש"כ בסימן תל"ח, לבאר שבמקום שאין המנהג ליתן פנסיה, אין מחייבים ליתן פנסיה, אלא שראוי כן ממדת המוסר, מ"מ בנידוננו שאין לעובד פרנסה וצריך לשאול על הפתחים ודאי כופין אותם להמשיך להחזיקו ולא להפקיר העובד שעבד אצלם בנאמנות שנים רבות, אמנם היכא דהפועל יש לו עכשיו ממה להתפרנס אלא שדורש פנסי' כמענק מפני שמפסיק עבודתו זה אין מחייבים אותם ורק ממדת המוסר הוא ליתן סכום כסף בפיטורו או כפנסיה, להפיס דעתו וכמ"ש, והעיקר ש"בית דין בעיר דנים לשלם כפי היושר" וכמו שביארנו.

ציונים: ועשית הישר והטוב

באר משה, ר׳ משה יחיאל הלוי אפשטיין
ענין ועשית הישר והטוב, **דברים רח**

ברכת אברהם, ר׳ אברהם ארלנגר
ועשית הישר והטוב / למען תלך בדרך טובים, 303

הדרום, קובץ,
ועשית הישר והטוב מאת הרב יקותיאל הופמן, **חלק סב עמוד 78**

זכרון לאברהם שפיגלמן,
ועשית הישר והטוב מאת יצחקי טליה (אשה??), **עמוד 119**

אפרקסתא דעניא, ר׳ דוד שפרבר
לפנים משורת הדין ישנם כמה דרגות בזה ולכל דרגא מביא הש״ס פסוק אחר / ועשית הישר והטוב, **ד׳ חו״מ רצ**

משנת אברהם , הרב אברהם אהרן פרייס
בענין ועשית הישר והטוב / בתוך קונטרס ואהבת לרעך עיי״ש, **ח״ג 541**

סיני, קובץ
בענין ועשית הישר והטוב, לפנים משורת הדין, והייתם נקיים / ר׳ יהודה מוריאל, **ע, עמ׳ 96 אוצ״ה**

באר משה, ר׳ משה יחיאל הלוי אפשטיין
ענין ועשית הישר והטוב, **דברים רח**

חורב, רש״ר הירש
ועשית הישר והטוב, 417

טעמא דקרא, הגר״ח קנייבסקי שליט״א
ועשית הישר והטוב, **ואתחנן**

ספר חסידים פארמא,
בענין ועשית הישר והטוב עיי״ש, סי׳ תתתתרצט, **ח״ג 362**

עטרת פז, ר׳ פנחס זביחי
בדין שצריך להקדים לקנות מישראל ולהעדיפו על גוי ומסיק שאינו דרשה גמורה אלא רק משום ועשית הישר והטוב וכו׳ עיי״ש עמ׳ תקלד ולכן לא מובא בפוסקים וכו׳ / קנה מיד עמיתך, **ח״א ג׳ חו״מ י**

רשר הירש, רש״ר הירש
ועישת הישר והטוב / אם הויתור שלך כרוך בהפסד קטן והרווח של השני הוא גדול מאד השכל מחייב שעליך לוותר וכו׳, **דברים ו יט**

ציונים: לפנים משורת הדין

אב בדעת, ר׳ אברהם וינרוט
כופין על לפנים משורת הדין, **עמ׳ 303**

אורחות חיים, רבנו אהרן הכהן מלוניל
המוצא כיס מעות אע״פ שמן הדין אינו חייב להחזיר אבל משום לפנים משורת הדין צריך להחזיר, **ב 501**

אפרקסתא דעניא, ר׳ דוד שפרבר
לפנים משורת הדין ישנם כמה דרגות בזה ולכל דרגא מביא הש״ס פסוק אחר / ועשית הישר והטוב, **ד׳ חו״מ רצ**

בנין אב, ר׳ אליהו בקשי דורון
בענין לפנים משורת הדין, **ח״א ס״ח**

ברכת אברהם, ר׳ אברהם ארלנגר
ועשית הישר והטוב / למען תלך בדרך טובים, 303

המאור הגדול, לקט: ר׳ יששכר דב קרויזר
כך ביאר הגמ׳ בב״מ פז. שקולאי למען תלך בדרך טובים / שלאנשים גדולים יש חיוב ללכת לפנים משורת הדין כי נפשם מחייב את זה, **עמ׳ תשנו**

השיב משה, ר׳ משה טייטלבוים
לחכם יש חיוב וכופין על לפנים משרות הדין עיי״ש, **יו״ד מח 69**

והלכת בדרכיו, ר׳ הלל דוד ליטוואק
האם יש חיוב להתנהג ״לפנים משורת הדין״, **לו-לח**

חבלים בנעימים, ר׳ יהודה ליב גרויבארט
בענין לפנים משורת הדין, **ח״ה לה, אוצה״ח ח״ג 446**

יד הקטנה, ר׳ דוב בעריש גוטליב
לפנים משורת הדין, **ריג**

מוריה, קובץ
״לפנים משורת הדין״ /קונטרס גדול / להרב עובדיה ברוידא / גם בענין זקן ואינה לפי כבודו / ובענין זקן ואינה לפי כבודו, **קכח 226**
קונטרס בענין ״לפנים משורת הדין״, **קכח**

מזכרת קובץ תורני, עורכים: הרב זוין וז. ורהפטיג
לפנים משורת הדין / הרב צבי יהודה מלצר, 306

מעשה רוקח, ר׳ מסעוד חי רקח
עיי״ש, **דעות א ה**

מראית העין, ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי
במצ׳ בין אדם לחבירו יכול לעשות לפנים משורת הדין ואין בזה משום ״כל הפטור מן הדבר ועושהו הרי זה הדיוט״ משא״כ במצות שבין אדם למקום, **ליקוטים עמ׳ קלד:**

ציונים

משנת אברהם , הרב אברהם אהרן פרייס
בענין ועשית הישר והטוב / בתוך קונטרס ואהבת לרעך עיי"ש, **ח"ג 541**

מתק אזהרות, ר' ישראל איסר שפירא
פשרה / לפנים משורת הדין, **עמ' נה**

סיני, עורך: שילה רפאל
בענין ועשית הישר והטוב, לפנים משורת הדין, והייתם נקיים / ר' יהודה מוריאל, **ע, עמ' 96 אוצ"ה**

סמ"ק
לעשות לפנים משורת הדין, **מט**
חייב לעשות לפנים משורת הדין / ועיין בצביון העמודים שביאר קצת בזה, **סי' מט**

ספר חסידים כת"י, השווה עם משנת אברהם
לפנים משורת הדין: קיח

עבודת המלך, ר' מנחם קראקאובסקי
עיי"ש, **דעות א ה**

עמודי הארזים, ר' אלעזר חזן
אריכות בדין לפנים משורת הדין והאם יש חיוב ללכת לפנים משורת הדין, **סימן נ' אות ב ג**

רשר הירש, רש"ר הירש
ועישת הישר והטוב / אם הויתור שלך כרוך בהפסד קטן והרווח של השני הוא גדול מאד השכל מחייב שעליך לוותר וכו', **דברים ו יט**

שבילין,
מושגים של "לפנים משורת הדין" בתלמוד / הרב יעקב נוימן רב רמת פולג נתניה, **תשמ"ד עמ' ריד**

שיעורי ראש השיבה , ר' דוד פוברסקי
לפנים משורת הדין, **ב"מ ח"ב סימן מ**

שיעורי רבי שמואל , ר' שמואל רוזובסקי
בענין לפנים משורת הדין, **ב"מ ס"י כז עמ' רג 209**

שני לוחות הברית, ר' ישעיה הורוביץ
ביאור הענין של לפנים משורת הדין, ביאור פרשת קדושים איך שכל המצוות שם הם דרגה של קדושה, **פרשת קדושים**

שערי קודש, ר' יצחק הכט
בענין לפנים משורת הדין, **ח"ד סי' פד**

שערי תשובה, רבינו יונה
במעלות מ"ע "ליכנס לפנים משורת הדין", **ג' יג**
מצוה להכנס לפנים משורת הדין וכו' ויש בענין זה דרכים רבים אשר תהיה בהן המצוה הזאת מן החמורות הכל לפי ענין הדין... כמשחז"ל לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא נכנסו לפנים משורת הדין", **ג' יג**

תוספות, בעלי תוס'
לפנים משורת הדין בשם ר"י אורליניש דלא חייב אלא דוקא בענין שאחרים חייבים והוא פטור כמו זקן ואינו לפי כבודו, ותוס חולק עליו וע' עמודי הרזים נ, **ב"ק ק. וב"מ כד: ד"ה לפנים**

(ג) כופין על מידת סדום

סוגיא בבא בתרא יב: / רש"י, בתוספות דעת הריצב"א ודעת רבינו תם, תוספות הרא"ש, פסקי הרא"ש, נמוקי יוסף, שלטי הגבורים, מרדכי, מאירי, שטמ"ק (עליות דרבינו יונה) (ריא"ז)

בבא בתרא נט. / רשב"ם
בבא בתרא קסח. / רשב"ם
עירובין מט. / רש"י
כתובות קג. / רש"י
בבא קמא כ. נמוקי, מרדכי מביא דעת אבי העזרי ור"י
אבות פרק ה מאירי שם ומפרשים
שו"ת הרמב"ם סימן שצח
שו"ת הרא"ש כלל צז (ב)
שו"ת הרשב"א ח"ב סימן מג
רמב"ם שכנים פ"ג, פ"ד, פ"ח, פרק יא
רמב"ם שכירות פרק ז
שו"ת מהרי"ק שורש ט
לבוש מרדכי בבא מציעא עמוד נד: בספר (137 אוצה"ח)
משנת רבי אהרן, רמב"ם הל' שכנים עמוד כ
חידושי בתרא בבא בתרא יב אות קיד והלאה

== יש חוברת מצולמת עם כל המקורות הנ"ל ==
==עיין אוצר האגדה ערך "סדום" למאמרי חז"ל במידות סדום ==

סקירה יפה של דעות הפוסקים בספר "אב בדעת" (וינרוט) מאמר "דין ולפנים משורת הדין" עמוד 273 והלאה (263 אוצה"ח)
סקירה יפה של הדעות גם בקובץ שעיר צדק מאת הרב פנחס זביחי מח"ס עטרת פז ח"ו עמוד 85 והלאה

ציונים: שו"ת שם אריה ח"א הוספות לשו"ת סימן ג (עמוד קכט:, אוצה"ח עמוד 282) במה שכתב ספר אחד שלכן כופין על צדקה כי אין הפסד לנותן כהבטחת הרמב"ם... וא"כ הוי 'זה לא חסר' וכופין כה"ג על מידת סדום, ומפלפל בענין ומביא דעות הפוסקים עיי"ש.

פרק ז: אחיך, רעך, עמיתך, עמך

ציונים: רעך, אחיך, עמך וכו׳

אבי עזרי, ר׳ אלעזר מנחם מן שך
בענין אינו עושה מעשה עמך לענין קללה ומי שפרע ועוד, **ממרים פ״ה**

אבני נזר, ר׳ אברהם בורנשטיין
רק באותו ענין ע״פ דברי תוס׳ ב״מ, **יו״ד ח״ב סי׳ תסא**

אור החיים, ר׳ חיים בן עטר
הבדל בין אחיך לעמיתך / בפסוק לא תשנא וגו׳, **לא תשנא**

אמרי יעקב, ר׳ יעקב מאיר שטרן
==, **עמ׳ לח**
בדיני מומרים להכעיס ולתיאבון וכופרים, **עמ׳ קצא-קצה**

רבינו בחיי, רבינו בחיי
בענין רעך, רעהו, לפני מתן תורה כל הגוים היו רעים כמש״כ בפרשת בא ושאלה אשה מאת רעותה וכו׳ אבל אחר מתן תורה רק ישראל הם רעים ואחים, **פרשת בא**

בן יהוידע, רבינו יוסף חיים
אחיך בתורה ובמצוות, **שבועות דף ל**

גליוני הש״ס, ר׳ יוסף ענגיל
עמיתך, שיטת היראים קצת הסבר, **ב״ק פח**

גרי״פ פערלא, ר׳ ירוחם פישל פערלא
ביאור ההלכה של עושה מעשה עמך שנתמעט לענין כמה מצוות, **עשה יא יב**
לענין רציחה לא שייך למעט רשע שאינו בכלל עמיתך ולומר שמורת להרגו, פשיטא שלא, **ל״ת נח נט**

הליכות עולם, ר׳ אברהם אהרמן
יש מדרגות בדין עמיתך / רשעים בזמן הזה ותינוק שנשבה, **קד״י יד, ס״ס כב**

ובחרת בחיים, הר׳ חיים פאלאג׳י
ביאור מש״כ רעהו רעך בתורה, אף שמצאנו בפרשת בא ושאלה אשה מאת רעותה וגו׳, היינו לפני מתן תורה אבל אחר מתן תורה רק ישראל הם רעים, בשם רבנו בחח, **פרשת קדושים**

חקרי לב, ר׳ יוסף רפאל חזן
מפרש בטויים רעך אחיך עמיתך ועוד, בכל מקום לפי ענינו, עיי״ש עוד, **יו״ד פג**

טעמא דקרא, הגר״ח קנייבסקי שליט״א
ביאור הנאמר ואל אשת עמיתך לא תתן... ווכ׳, **אחרי/קדושים**

יביע אומר, ר׳ עובדיה יוסף
אביו רשע, בעלי תשובה בזמננו איך מתייחסים להורים שיאנם שומרי תורה ומצוות, **ח יו״ד כא**

יריעות שלמה, ר׳ שלמה פפנהיים
ח״א חוברת ב יריעה יא עמוד סד. שורש עמת-עם עיי״ש,

כל הכתוב לחיים, כמה מחברים
ביאור המושג ״רעך״ הרב ירמיהו הכהן, דיין באנטוורפן, כולל ביאור אם גוי בכלל רעך ודוגמאות בתנ״ך עיי״ש, **עמ׳ קצ**

לרעך כמוך, ר׳ דוד אריאב
ביאור ענין יצא מכלל עמיתך ומומר וכו׳, **ג חלק ?? ביאורים ב**

אחיך, רעך, עמיתך, עמך

מהרל מפראג,
רעך למעט גוי /, אהבת רע א

מנחת חינוך, ר׳ יוסף באבד
אינו עושה מעשה עמך פטור אבל אסור, רלב אות ד
האם רק בפסולי עדות או גם באיסור דרבנן, רס אות יז
לענין קללה, רלא
מתי נחשב שיצא מכלל עמיתך, מצוה מח אות ד׳ ואות טו, וע״ע קובץ שיעורים ב״ק קד, מח, ד טו

מצוות המוסר, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
חוקר בגדר יצא מכלל עמיתך, עמ׳ 236

מצוות השלום, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
גדרי אחיך, עמיתך, רעך, בעמך וכו׳ / ובענין בעמך בעושה מעשה עמך (עמ׳ 318) ועוד, 303-322

משנת ישראל, ר׳ ישראל וינמן
סימן י

משפטי השלום, ר׳ יצחק סילבר
ביאור אחיך רעך בני עמך עמיתך, פרק יח

נתן פריו, ר׳ נתן גשטטנר
דברי היראים ועוד, ב״מ נח

ספר הלכה, טהרת , ר׳ נפתלי הופנר
עמיתך, מ. 85

פני יהושע,
דוקא ברגיל בכך, ב״ק צד

פנים יפות, ר׳ פנחס הורוביץ
בפסוק לא תקלל חרש / ספר לימוד קללה, קדושים

קובץ שיעורים, ר׳ אלחנן ואסרמן
לענין כיבוד אב ואם וקללתם והכאתם, ק. הערות פג
מתי נחשב יצא מכלל עמיתך, האם גם בעובר פעם אחת באקראי, ב״ק קד
ראיה שרשע בכלל רעך מדדרשינן ברשע ברור לו מיתה יפה, ב״ק לז

רבינו מיוחס, רבינו מיוחס ב״ר אליהו
עמיתך מלשון לעומת, פ׳ בהר

ריטב״א,
עם נבר תתבר, מותר לרמות רמאי באותו ענין שהוא מרמה בו אבל לא במידי אחריני / אולי יעזור להבין שגם ביוצא מכלל עמיתך רק בענין זה הותר האיסור, ב״ב קכב:

רמב״ן, הרמב״ן
מכילתא בענין קללה יכול עושה כמעשה אחז וכו׳..., ל״ת שיח

שדי חמד, ר׳ חזקיה מדיני
״אחיך״, ״רעך״ ועוד, ח״א אלף אות תג
למעט גוי, ח״ה 255

שער משפט, ר ישראל איסר
בענין ״עושה מעשה עמך״ / אף מי שלא יצא מכלל עמיתך אבל בדבר שעשה שלא כהוגן מותר לקללו, סימן כז סעיף א

כופרין אפיקורסים ומינים

אמרי יעקב, ר׳ יעקב מאיר שטרן
בדיני מומרים להכעיס ולתיאבון וכופרים, עמ׳ קצא-קצה

באר שבע, ר׳ יששכר בער איילינבורג
איבוד הכופרים ומינים / ד״ה אפילו במינין לא איבעי ליה למימר הכי ...., סנהדרין קד:

בינה ודעת, ר׳ מנחם אדלר
אפיקורס בשוגג [בטעות] ביאור דברי הגר״ח, סימן י 590

אור יחזקאל, ר׳ אפרים משה קורנגוט
מעמדים ההלכתי של אחינו התועים / חילונים בזה״ז / אפיקורס / מינים /, עמ׳ 94-102

המפתח לחפץ בחיים, ר׳ שלמה רוזנר
מי נקרא אפיקורס לענין לשה״ר / ר׳ נתן קסלר, חידו״ת עמ׳ קיג

יד אליהו, ר׳ אליהו רוגולר
לא בנקל לקרוא לעם רב מישראל בשם אפיקורס וכו׳... / שנאת הרשעים ועוד, פסקים כה 52

כנסת הגדולה, ר׳ חיים בנבנשתי
מומרים ומינים ואפיקורסים ואלו שמורידין וכו׳, חו״מ תכ״ה סק״ח

לב אברהם, ר׳ אברהם וויינפלד
כופרים / כופר מפורסם שמת, סי׳ קל״ח
צירוף כופרים למנין, תינוק שנשבה, רשע בזמן הזה, סי׳ יח
כופרים בזמן הזה לענין / נשוי לנכרית אם חייב מזוזה, סי׳ פ״ז

לב אריה, ר׳ אריה ליב גרוסנס
להתעסק בטהרתו ובקבורתו של כופר, ח״ב כ״ו אוצ״ה 85

לתשובת השנה, ר׳ ישראל יוסף רפפורט
אם שייך בכפירה ענין של שוגג ואונס, רלג-ד, רמ, רמז-ח, רסג

מעשה אברהם, נסים אברהם אשכנזי
התרחקות מהמינים וספריהם ועוזריהם, **הל׳ תפילה סי׳ כ״ז**

מצוות השלום, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
ביאור מומר, מין, אפיקורס וכופר, **עמ׳ 278-292**

סדר יעקב, ר׳ יעקב וורשנר
ביאור שמות: אפיקורס, משומד, מין וכו׳, **סוף הספר**

ספר הזכרון, ר׳ אברהם בקראט הלוי
אפיקורס מלשון חוצפה, **דברים**

עקבתא דמשיחא, ר׳ אלחנן וסרמן
שער התקרבות והתרחקות כלפי עוזבי תורה - בדין שנאת הרשעים והמינים ועיין בכל הילקוט הנ״ל, **ילקוט דעת תורה**

פתשגן הכתב, ר׳ מנשה הקטן קליין
בברכת המינים, בביאור ולמלשינים אל תהי תקוה, **סט**

❖ פרק ח: תינוק שנשבה ❖

אגרות משה, ר׳ משה פיינשטין
לפני עור בתינוק שנשבה, **או״ח ה׳ יג אות ט**

אדרת תפארת, ר׳ אברהם דורי
בגדר תינוק שנשבה בזמן הזה, **ח״ד סט**

אהל יוסף, ר׳ יוסף אליהו פריד
בדין מומרים בזמן הזה / כהן מומר ובא לבית הכנסת לישא כפיו האם מונעים אותו / ובדין רשעים בזמן הזה תינוק שנשבה, **או״ח ה׳, 16 והלאה**

אוריתא קובץ, עורך: עמיהוד לוין
פסק של הרב גשטטנר, **יח 124**

בינה ודעת, ר׳ מנחם אדלר
אריכות בכל הענין ובדין חילונים בזמן הזה, **מבוא, 534 והלאה**
דין מחללי שבת בזמננו, **סימן ג 551**

דברי משפט, כמה מחברים
חילונים בזמננו [תינוק שנשבה] / ר׳ אביגדור נבנצל, **ח״א עמ׳ סו**

דברי משפט, כמה מחברים
חילונים בזמננו האם נחשבין כתינוק שנשבה / ר׳ אברהם שרמן / להשוות עם דבריו בתורה שבעל פה כרך לב, **ח״ג עמ׳ צח / ח״ד עמ׳ קיד**

דברי משפט, כמה מחברים
תינוק שנשבה לענין עדות משום חשש משקר וכן לענין מומר לעדות / ר׳ משה זילברברג, **ח״ג עמ׳ רלו**

ההתנהגות עם מי שאינו שתו״מ, ר׳ יואל שוורץ
בדין רשעים בזמן הזה / תינוק שנשבה / ועוד / חלק ״ערבי נחל״ פרק ג׳ ״היחס לרחוקים בתורה בימינו״ עמ׳ 19-26, 3

הליכות עולם, ר׳ אברהם אהרמן
==, **קד״י יד, ס״ס כב**

המעין, קובץ, העורך: יונה עמנואל
בתוך מאמרו של פרו׳ יהודה לוי / מביא כמה מקורות ומכתב רש״ר הירש ועוד, **כ׳ 243 והלאה**

זכרון מרדכי, קובץ
בדין תינוק שנשבה בזמן הזה, מהגאון רבי נסים קרליץ שליט״א, **עמ׳ כא 38**

חבצלת השרון, ר׳ דוד מ.מ. באבד
דיון בזה וחילוקים לענין זמן הזה / אה״ע תק״ע סימן לא, **א 334**

חוט שני, ר׳ ש״י נסים קרליץ
גדר תינוק שנשבה, **ח״ב פרק ארבעים**

יביע אומר, ר׳ עובדיה יוסף
אביו רשע, בעלי תשובה בזמננו איך מתייחסים להורים שיאנם שומרי תורה ומצוות, **ח יו״ד כא**
בדין מומר בזמן הזה / תינוק שנשבה, **א יו״ד יא אותיות יב-כ**
מחלל שבת בזמן הזה וענין תינוק שנשבה, **ז או״ח טו**
מחלל שבת בזמן הזה וענין תינוק שנשבה / בדברי הבנין ציון חדשות יא שבזמן הזה הכופרים דינם כשוגג וכו׳ וכתינוק שנשבה... דן בדבריו ובדברי האחרונים החולקים עליו עיי״ש, **א יו״ד יא**

ישורון,
בירורים בדין תינוק שנשבה / הרב מנחם אדלר (עי׳ מרפא לשון ו׳ מהדורא קמא), **יב 546**
תינוק שנשבה בזמן הזה לענין לצרפו למנין ועוד / הרב פנחס שיינברג, **ו׳ 393**

לב אברהם, ר׳ אברהם ווייינפלד
בענין תינוק שנשבה ומינים ואפיקורסים עיי״ש כל הענין בהרחבה, **סי׳ קמ״ב**
דיני החילונים בזמן הזה באריכות גדולה / תינוק שנשבה/ וע״ע סי׳ קל״ט, קמ״א קמ״ב אריכות וחלק מספרו שובה ישראל, **סי׳ קכ״ט, ק״ל, קלט, קמא,**

לב איברא, ר׳ הנקין
מחללי שבת בזמן הזה / תשובה מאת הרב הנקין ז״ל מודפס בעם התורה חוברת טו תשמ״א / צילום ממנו בתוך ספר לב איברא עיי״ש, ==

להורות נתן, ר׳ נתן גשטטנר
תינוק שנשבה בזמן הזה / מחללי שבת בזמן הזה לעלות לתורה ולשתפם בבר מצוה בתוך בית כנסת וכו׳, **ח״י יז-יט**

לתשובת השנה, ר׳ ישראל יוסף רפפורט
בגדרי תינוק שנשבה בזמן הזה, ושיש ב׳ סוגי תינוק שנשבה, **רלג-רמד, תע**

מאורות נתן, ר׳ נתן לייטר
מחלל שבת בפרהסיה, תינוק שנשבה וכו׳, מביא אגרת הרמב״ם לקרבם וכו׳, **קטז, 156 אוצה״ח**

מלמד להועיל, ר׳ דוד צבי הופמן
מחללי שבת בפרהסיא בזמן הזה, **או״ח כט**

מנחת יצחק, ר׳ יצחק וייס ז״ל
קצת בענין תינוק שנשבה בזה״ז, **ח״ד קא**

מצוות השלום, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
תינוק שנשבה בזמן הזה, **עמ׳ 292-297**

מרפא לשון, קובץ
בענין תינוק שנשבה בדברי החזון איש ועוד / הרב מנחם אדלר / ושוב כתב בישורון יב מאמר ארוך עם הוספות עיי״ש, **ח״ו עמ׳ 23**
קונטרס בענין תינוק שנשבה בזמן הזה בימינו / הרב ישראל וינמן, **ח״ח עמ׳ מא**

משנת ישראל, ר׳ ישראל וינמן
==, ==

נתיבות חיים, ר׳ משה ב״ר שלום קאופמן
תינוק שנשבה, חילונים בזמננו,, **עמ׳ שצא**

עבותות אהבה, ר׳ מ ניומן, ר׳ מ בכר
דין רשעים בזמה״ז ותינוק שנשבה וחילונים בזמן הזה ועוד, ==

על משכנות הרועים, ר׳ אלעזר הלוי שולזינגר
בין דתיים לחילונים / שנאת הרשעים / תינוק שנשבה חילונים בזמן הזה, **עמ׳ קכג והלאה / עמ׳ ריב**

עלי באר, ר׳ שלמה רוזנר
בדין תינוק שנשבה בזמן הזה, **עמ׳ קה**

פאת שדך, ר׳ שמואל דוד מונק
בדין תינוק שנשבה ורשעים בזמן הזה, **קיט אות ז׳**

קנין תורה בהלכה, ר׳ אברהם הורוביץ
תינוק שנשבה ובחילונים שבזמננו, **ח״ה סי׳ נ״ח**

שבט הלוי, ר׳ שמואל הלוי וואזנר
בזמן הזה, **ט קצט**

שולחן שלמה, פסקים מהגרש״ז אורבאך זצ״ל
בענין חילונים בזמן הזה / תינוק שנשבה עיין ציטוט בציטוטים למטה / חילוני מצוי, **ח״א עמ׳ ר״ה**

שני עפרים, ר׳ אלכסנדר יעקב וייס
בדין תינוק שנשבה וחילונים בזמן הזה, **עמ׳ צז**

תורה שבעל פה, כמה מחברים
התייחסות לאחינו התועים שאינם שומרי תורה ומצוות מאת הרב אליהו שלזינגר, חילוני בזמן הזה, **מ עמ׳ קיח**
מאמר יסודי בדין תינוק שנשבה בזמן הזה עם ליקוט הרבה מקורות ופסקים מהגיר״ש אלישיב ועוד / הרב אברהם שרמן / להשוות עם דבריו בדברי משפט עיי״ש, **לב עמ׳ סא**

תורת הלשון, קונטרס, קובץ
בגדרי מומר ותינוק שנשבה / הרב אברהם גולדברג שליט״א, ==

תחומין, מכון צומת
בתוך מאמרו של הרב נ.א. רבינוביץ / כל ישראל ערבים זב״ז / אות ו קודם דן בדעת הרמב״ם לענין קראים ואח״כ דן בתינוק שנשבה, **יא**

תשובות והנהגות, ר׳ משה שטרנבוך
דין תינוק שנשבה בזמן הזה, **ב׳ תס**
חילוני תינוק שנשבה (מרוסיה) לענין לצרפו למנין ועוד, **ד׳ לב**
מביא דברי שו״ע הרב הל׳ רבית סקע״ט בדין תינוק שנשבה שאפילו אם ראה אח״כ יהודים ודתם עדיין דינו כאנוס, **??**
מחלל שבת בפרהסיא, תינוק שנשבה, וראה עוד סי׳ תס״ז והלאה ״קונטרס בעניני מומרים ומחללי שבת בפרהסיא״, **א׳ תתטז, עמ׳ שי״ח והלאה**
עוד בענין מחללי שבת בפרהסיא בזמננו שתינוק שנשבה, **א׳ קלב**
פסקי הגר״ח בענין תינוק שנשבה, **ד׳ עמוד תנב**
קונטרס בעניני מומרים ומחללי שבת / תינוק שנשבה, **א׳ תסז-תעב**
תינוק שנשבה / למי יש להקדים לקירוב תינוק שנשבה או דתיים שירדו מהדרך?, **ג׳ תפ**
תינוק שנשבה האם פתו ובישולו אסורים, **א׳ תע**

◈ פרק ט: היחס לגויים ◈

במשנת הרמב"ם

היחס לגויים / נוצרים ישמעאלים

רמב"ם: הלכות גזלה ואבדה פרק א הלכה ב: ואסור לגזול כל שהוא דין תורה, אפילו גוי עובד עבודה זרה אסור לגזלו או לעשקו, ואם גזלו או עשקו יחזיר.

מגיד משנה: ואפילו עובד כוכבים. מבואר פרק הגוזל ומאכיל (קיג) וכר"ע וכן העלו שם:

כסף משנה: אפילו עכו"ם כו'. יש לתמוה על זה שכתב שאסור לעשקו דהא קרא לא תעשוק את רעך כתיב דמשמע לאפוקי עובד כוכבים וע"ק דאמרי' בפרק הגוזל ומאכיל (קיג:) דהפקעת הלואתו מותר ועושק היינו הפקעת הלואתו כמ"ש רבינו בסמוך אי זהו עושק וכו' כגון שהיה לו ביד חבירו הלואה או שכירות וי"ל שרבינו סובר כדפירש"י הפקעת הלואתו שאין גזל ממש שרי כי ליכא חלול השם כגון היכא דטען ליה ליורש נתתיו לאביך ומת דלא ידע העכו"ם בהדיא דקא משקר וגם התוס' כתבו שם אע"ג דטעות העכו"ם מותר אסור להטעות העכו"ם כשהוא יודע שגוזל ועושה עצמו כלא יודע. ודייק רבינו לכתוב אסור לגזלו או לעשקו ולא כתב שעובר עליו בל"ת לומר שאין איסור זה מן התורה:

רמב"ם: הלכות גניבה פרק א הלכה א: כל הגונב ממון משוה פרוטה ומעלה עובר על לא תעשה שנ' (ויקרא יט) לא תגנבו, ואין לוקין על לאו זה שהרי ניתן לתשלומין שהגנב חייבה אותו תורה לשלם, ואחד הגונב ממון ישראל או הגונב ממון גוי עובד עבודה זרה ואחד הגונב את הגדול או את הקטן.

מגיד משנה: כל הגונב משוה פרוטה ולמעלה וכו'. דין שוה פרוטה נתבאר בהרבה מקומות ומהם בסנהדרין בפרק ארבע מיתות (נו) ופטור המלקות מתבאר בסוגיית אלו הן הלוקין (מכות טז) ודין העכו"ם בפרק הגוזל ומאכיל (ב"ק קי"ג:) דגזל העכו"ם אסור וה"ה לגנבתו ואיתא בשאר דוכתי:

רמב"ם: הלכות גניבה פרק ז הלכה ח: אחד הנושא ונותן עם ישראל או עם הגוי עובד עבודה זרה אם מדד או שקל בחסר עובר בלא תעשה (-לא תעשו עול במשפט כדלעיל ריש הפרק) וחייב להחזיר. וכן אסור להטעות את הגוי בחשבון אלא ידקדק עמו שנאמר (ויקרא כה נ) וחשב עם קונהו אע"פ שהוא כבוש תחת ידיך, קל וחומר לגוי שאינו כבוש תחת ידיך, והרי הוא אומר (דברים כה טז) כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה כל עושה עול מכל מקום.

מגיד משנה: אחד הנושא וכו'. דין העכו"ם כבר בארתיו פ"א מהלכות אלו וכבר נתבאר שהמשקל הוא כגזל כדאיתא בריש פרק איזהו נשך (סא:) בשמועה שהבאתי בראש הפרק: וכן אסור וכו'. זה מפורש בברייתא פרק הגוזל ומאכיל (דף קי"ג) בשם ר"ע:

רמב"ם: הלכות דעות פרק ב הלכה ו: אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי, ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב אלא תוכו כברו והענין שבלב הוא הדבר שבפה, ואסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הנכרי, כיצד לא ימכור לנכרי בשר נבילה במקום בשר שחוטה, ולא מנעל של מתה במקום מנעל של שחוטה, ולא יסרהב בחבירו שיאכל אצלו והוא יודע שאינו אוכל, ולא ירבה לו בתקרובת והוא יודע שאינו מקבל, ולא יפתח לו חביות שהוא צריך לפותחן למוכרן כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח וכן כל כיוצא בו, ואפילו מלה אחת של פיתוי ושל גניבת דעת אסור, אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות.

רמב"ם: הלכות עבודת כוכבים פרק י הלכה ד: ...ומפני מה אין מוכרין להן שנאמר ולא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא, וכן אסור לספר בשבחן ואפילו לומר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו, קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנאמר ולא תחנם לא יהיה להם חן בעיניך, מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים, ואסור ליתן להם מתנת חנם אבל נותן הוא לגר תושב שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי במכירה ולא בנתינה

רמב"ם: הלכות נזקי ממון פרק ח הלכה ה: שור של ישראל שנגח שור של נכרי בין תם בין מועד פטור, לפי שאין הגוים מחייבין את האדם על בהמתו שהזיקה והרי אנו דנין להם כדיניהן, ושור של נכרי שנגח שור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם, קנס הוא זה לגוים לפי שאינן זהירין במצות אינן מסלקין הזיקן ואם לא תחייב אותן על נזקי בהמתן אין משמרין אותה ומפסידין ממון הבריות.

השגת הראב"ד: שור של ישראל שנגח שור של נכרי. א"א הטענה הזאת אינה מספקת שהרי הם תופסים גוף המזיק ונפרעין ממנו.

רמב"ם: הלכות גזלה ואבדה פרק יא: הלכה ב: לקח את האבידה ולא השיבה בטל מצות עשה ועבר על שני לאוין על לא תוכל להתעלם ועל לא תגזול. אפילו היה בעל האבידה רשע ואוכל נבילה לתיאבון וכיוצא בו מצוה להשיב אבידתו, אבל אוכל נבילה להכעיס הרי הוא מין והמינין מישראל והאפיקורוסים ועובדי עבודה זרה ומחללי שבת בפרהסיא אסור להחזיר להן אבדה כגוי.: הלכה ג: אבידת הגוי מותרת שנ' (דברים כב ג) אבידת אחיך, והמחזירה הרי זה עובר עבירה מפני שהוא מחזיק ידי רשעי עולם, ואם החזירה לקדש את השם כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובח, ובמקום שיש חלול השם אבידתו אסורה וחייב להחזירה, ובכל מקום מכניסין כליהם מפני הגנבים ככלי ישראל מפני דרכי שלום.: הלכה ד: טעות הגוי כאבידתו ומותרת והוא שטעה מעצמו אבל להטעותו אסור.: הלכה ה כיצד, כגון שעשה הגוי חשבון וטעה, וצריך שיאמר לו ישראל ראה שעל חשבונך אני סומך ואיני יודע אלא מה שאתה אומר אני נותן לך כגון זה מותר אבל אם לא אמר לו כן אסור שמא יתכוין הגוי לבדקו ונמצא שם שמים מתחלל.

הגהות מיימוניות: הלכה ד וכן פירש ר"ח וראבי"ה ואפילו לגנוב דעתו אמר שמואל פ' כל הבשר אסור, ועיין לעיל בהלכות גנבה פ"ז וההיא דרב אסי הוה קאזיל באורחא חזא להנך שיבשי דגופנא בפרדיסא (דתלו לבר מפרדיסא) ותלו בה קיטפי דעינבי א"ל לשמעיה זיל חזי אי דעכו"ם נינהו אייתי (לי) אי דישראל לא אייתי לי שמע ההוא עכו"ם דהוה יתיב בפרדיסא א"ל (גניבה) דעכו"ם (מי) שרי א"ל עכו"ם שקיל דמי ישראל לא שקיל פירש ר"י שהאמת אמר לו ולא לדחותו ס"ה ע"כ:

רמב"ם: הלכות חובל ומזיק פרק ה הלכה ג: המכה את חבירו הכאה שאין בה שוה פרוטה לוקה, שהרי אין כאן תשלומין כדי שיהיה לאו זה ניתן לתשלומין, ואפילו הכה עבד חבירו הכאה שאין בה שוה פרוטה לוקה שהרי ישנו במקצת מצות, וגוי שהכה את ישראל חייב מיתה שנ' (שמות ב יב) ויפן כה וכה ויך את המצרי.

רמב"ם: הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ב הלכה יא: ישראל שהרג גר תושב אינו נהרג עליו בבית דין שנ' (שמות כא יד) וכי יזיד איש על רעהו, ואין צריך לומר שאינו נהרג על הגוי, ואחד ההורג את עבד אחרים או ההורג עבדו הרי זה נהרג עליו, שהעבד כבר קבל עליו מצות ונוסף על נחלת ה'.

רמב"ם: הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ד הלכה י: המינים, והם עובדי עבודה זרה מישראל, או העושה עבירות להכעיס אפילו אכל נבילה או לבש שעטנז להכעיס הרי זה מין, והאפיקורוסין, והן שכופרין בתורה ובנבואה, מישראל, מצוה להרגן, אם יש בידו כח להרגן בסייף בפרהסיא הורג, ואם לאו יבוא עליהן בעלילות עד שיסבב הריגתן. כיצד, ראה אחד מהן שנפל לבאר, והסולם בבאר, קודם ומסלק הסולם ואומר לו הריני טרוד להוריד בני מן הגג ואחזירנו לך, וכיוצא בדברים אלו.

רמב"ם: הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יב הלכה ז: וכן אסור ליהודי להתיחד עם הגוים מפני שהן חשודים על שפיכות דמים, ולא יתלווה עמהן בדרך, פגע בגוי בדרך ה מחזירו לימינו, היו עולין במעלה או יורדים בירידה, לא יהיה ישראל למטה וגוי למעלה, אלא ישראל למעלה וגוי למטה, שמא יפול עליו להמיתו, ואל ישוח לפניו שמא ירוץ את גולגלתו.

רמב"ם: הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יב: הלכה יד: כל שאסור למכור לגוי אסור למכור לישראל שהוא ליסטיס, מפני שנמצא מחזק ידי עובר עבירה ומכשילו, וכן כל המכשיל עור בדבר והשיאו עצה שאינה הוגנת או שחיזק ידי עוברי עבירה שהוא עור ואינו רואה דרך האמת מפני תאות לבו הרי זה עובר בלא תעשה שנ' ולפני עור לא תתן מכשול. הבא ליטול ממך עצה תן לו עצה ההוגנת לו.

הלכה טו: ואסור להשיא עצה טובה לגוי או לעבד רשע, ואפילו להשיאו עצה שיעשה דבר מצוה והוא עומד ברשעו אסור, ולא נתנסה דניאל אלא על שהשיא עצה לנבוכדנצר ליתן צדקה שנ' (דניאל ד כד) להן מלכא מלכי ישפר עלך.

רמב"ם: הלכות זכיה ומתנה פרק ג הלכה יא: אסור לישראל ליתן לעכו"ם מתנת חנם, אבל נותן הוא לגר תושב, שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי במכירה ולא במתנה אבל לגר תושב בין במכירה בין בנתינה מפני שאתה מצווה להחיותו, שנאמר גר ותושב וחי עמך.

רמב"ם: הלכות מלוה ולוה פרק א הלכה ב: כל הנוגש העני והוא יודע שאין לו מה יחזיר לו עובר בלא תעשה שנאמר לא תהיה לו כנושה, ומצות עשה לנגוש את העכו"ם ולהצר לו שנאמר לנכרי תגוש מפי השמועה למדו שזו מצות עשה.

רמב"ם: הלכות מלוה ולוה פרק ה הלכה א: העכו"ם וגר תושב לוין מהן ומלוין אותן ברבית שנאמר לא תשיך לאחיך לאחיך אסור ולשאר העולם מותר, ומצות עשה להשיך לעכו"ם שנאמר לנכרי תשיך מפי השמועה למדו שזו מצות עשה וזהו דין תורה.

השגת הראב"ד: ומצות עשה להשיך וכו' עד וזהו דין תורה. א"א אני לא מצאתי שמועה זו ואולי טעה במה שמצא בספרי (פרשת כי תצא) שנאמר שם לנכרי תשיך זו מצות עשה ופירושו משום דהוה ליה לאו הבא מכלל עשה שלא ישיך לישראל.

שו"ת הרמב"ם: סימן קמח (בלוי): השאלה השלשים: שאלה בדבר מילת הגוים [-המוסלמים] והערלים [-הנוצרים] המותר לישראל לקבל זאת על עצמו אם לאו, והיש הפרש בין הישמעאלים והנוצרים בזה אם לאו, ומה פרוש הבריתא (ע"ז כו:) ת"ר ישראל מל את הגוי לשם גר, לאפוקי משום מוראנא, דלא. וגוי לא ימול את ישראל וכו', מה באה ללמדנו במ"ש ישראל מל את הגוי לשם גר?

התשובה: מותר לישראל למול הגוי אם רוצה הגוי לכרות הערלה ולהסירה, לפי שכל מצוה שהגוי עושה נותנין לו עליה שכר, אבל אינו כמי שהוא מצווה ועושה, ובלבד שיעשנה כשהוא מודה בנבואת משה רבינו המצווה זאת מפי אלהים יתעלה, ומאמין בזה, ולא שיעשנה (לסיבה) אחרת [ולא יעשנה בגלל מישהו אחר] או על פי דעה שראה לעצמו, כמו שנתבאר בבריתא* של ר' אליעזר בן יעקב, וכמו שבארנו אנו בסוף חבורנו (מלכים ח י) הגדול.

ומאחר שאמרה הבריתא ישראל מל את הגוי לשם גר וזה ברור וידוע, שמי שמתגייר, יימול, היה עולה בדעתנו, שלא אמרה לשם גר אלא למעוטי מילת הגוי ושאסור למולו, אם יישאר בגיותו, גוי מהול. ולכן באר לנו התלמוד שאין כוונת לשם גר למעוטי לשם מילה, כשהוא (נשאר) גוי, אלא למעוטי מוראנה, ר"ל, אם היה בו חולי בראש הערלה, אסור לישראל לחתכה כדי לרפאו ולהצילו, אף על פי שבכריתתו יש אופן מה מן המצוה, הואיל ואין כוונתו לימול ואינו מתכוון אלא להתרפאות לבד, וזה אסור.

וזה הדין בנוי על העיקר הידוע, שאסור להציל גוי מכליון, לאומרם (ע"ז כו.) הגויים והכותים לא מעלין ולא מורידין. וזה הדין למדים מאומרו: (דברים ז ב) יתעלה ולא תחנם, ואין כוונתו שאסור למול גוי. ואין הפרש בזה בין ישמעאלי לנוצרי. ובכל עת שיבוא אלינו, שנמול אותו לשם מילה, מותר לנו למולו, אף על פי שהוא נשאר בגיותו..
הערות

שו"ת הרמב"ם: סימן קמט: השאלה הל"א שאלה מאמר ר' יוחנן (סנהדרין נט.) גוי שעסק בתורה חייב מיתה, האם זה הלכה והחייב כל בר ישראל להמנע (מללמדו) דבר מן המצות חוץ משבע מצות או להעמידו עליהן, אם לאו?

התשובה: היא הלכה בלא ספק. וכאשר יד ישראל תקיפה עליהם, מונעים אותו מתלמוד תורה עד שיתגייר. אבל לא יהרג, אם עסק בתורה, לפי שאמר חייב מיתה ולא אמר נהרג כמו שאמרו (סנהדרין נז.) על שבע מצות בן נח נהרג.

ומותר ללמד המצות לנוצרים ולמשכם אל דתנו, ואינו מותר דבר מזה לישמעאלים, לפי מה שידוע לכם על אמונתם, שתורה זו אינה מן השמים, וכאשר ילמדום דבר מן כתוביה (וימצאוהו) מתנגד למה שבדו הם מלבם לפי ערבוב הסיפורים ובלבול העניינים אשר באו להם, (הרי) לא תהיה זו ראיה אצלם, שטעות בידיהם, אלא יפרשוה לפי הקדמותיהם המופסדות ויוכלו להשיב עלינו בזה בטענתם ויטעו כל גר וישראל, שאין לו דעת, ויהיה זה מכשול לישראל האסורין ביניהם בעונותם.

אבל הערלים [-הנוצרים] מאמינים בנוסח התורה שלא נשתנה, ורק מגלים בה פנים בפרושם המופסד ומפרשים זאת בפירושים, שהם ידועים בהם, ואם יעמידום על הפרוש הנכון, אפשר שיחזרו למוטב, ואפילו לא יחזרו, כשרוצים שיחזרו, לא יבוא לנו מזה מכשול ולא ימצאו בכתוביהם דבר שונה מכתובינו.

שו"ת הרמב"ם: סימן רסט: שאלה (מעיר) חלב בדבר השתייה על מיני זמר וכו'. ושתיית היין שדורכים הישמעאלים. יורינו רבינו ושכרו כפול מן השמים.

התשובה: ידוע, שעצם הזמר והניגונים כולם אסורים וכו'. ואלה הישמעאלים אינם רחוקים מעבודה זרה כמו שהזכרתם יותר מקטן בן יומו, שאמר רב (ע"ז נז.) שהוא מנסך, והלכה כמותו ותכלית מה שהקלו כל הגאונים ביינם של אלו, (שיהיה) מותר בהנייה, ותו לא, אבל (שיהא מותר) בשתייה, לא נשמע זה משום בעל הוראה. והלכה למעשה בפני כל גאוני מערב, כאשר קורה שנוגע ישמעאלי ביין שלנו נגיעה המחייבת ניסוך, שאוסרים לשתותו ומתירים למוכרו כדין יין הישמעאלים עצמן. וכאשר קורה, שנכנס גוי [-נוצרי ?] או ישמעאלי אצל אנשים בשעה שהם שותים, הם ממהרים לערב קצת דבש ביין אשר לפניהם ושותים עמו, ואמרו כבר נפסל לגבי המזבח והיה בכלל מיני השכר, והעיקר (אצלנו שאין) מנסכין לעבודה זרה אלא יין הראוי ליקרב על גבי המזבח. כך הורה רבינו יוסף הלוי זצ"ו לברכה, וכך עשה כמה פעמים הלכה למעשה, הוא וכל גדולי ספרד וכו'. [וכתב משה].

שו"ת הרמב"ם: סימן תמח: (לר' עובדיה הגר) שאלה על אלו הישמעאלים שאמרת שאינם עובדי ע"ז ואמ' לך רבך שהם עובדי ע"ז והאבנים שמשליכין בתרפותן הן למרקוליס והשיב לך שלא כהוגן עד שנתעצבת אל לבך ונכלמת וקרא עליך ענה כסיל כאולתו.

תשובה אלו הישמעאלים אינם עובדי ע"ז כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומלבם והם מיחדים לאל יתעלה יחוד כראוי יחוד שאין בו דופי ולא מפני שהם משקרים עלינו ומכזבים ואומרים שאנו אומרים שיש לאל יתעלה בן נכזב כך אנחנו עליהם ונאמר שהם עובדי ע"ז. התורה העידה עליהם אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר. והיא העידה עלינו שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. ואם יאמר אדם שהבית שהם מקלסין אותו בית ע"ז הוא וע"ז צפונה בתוכו שהיו עובדין אותה אבותיהם (באותו הבית) מה בכך. אלו המשתחוים כנגדו היום אין לבם אלא לשמים. וכבר פירשו רז"ל בסנהדרין (דף סא:) שאם השתחוה אדם לבית ע"ז [והוא] סבור שהוא בית הכנסת הרי לבו מסור לשמים.

וכן אלו הישמעאלים היום כולם טף ונשים נכרתה ע"ז מפיהם וטעותם וטפשותם בדברים אחרים היא שאי אפשר לאומרו בכתב מפני פושעי ורשעי ישראל, אבל ביחוד השם יתעלה אין להם טעות כלל.

ובאמת שהיה לישמעאלים מקודם באותם המקומות שלשה מיני ע"ז פעור ומרקוליס וכמוש, והם עצמם מודים בדברים אלו היום וקוראין להם שמות בלשון ערבי. פעור עבודתו שיפעור עצמו לפניו או שיניח ראשו ויגביה ערותו למולו כמו שאלו הישמעאלים משתחוים היום בתפלתם ומרקוליס עבודתו ברגימת האבנים וכמוש עבודתו בפריעת הראש ושלא ילבש בגד תפור ודברים אלו כולם מפורשים וידועים אצלנו (עי' ע"ז סד.) מקודם שתעמד דת הישמעאלים, אבל הישמעאלים היום אומרים זה שנפרע ראשנו ושלא נלבש בגד תפור בתפירות הוא כדי להכנע לפני האל יתעלה ולזכור היאך יעמוד האדם מקברו, וזה שנשליך האבנים בפני השטן אנו משליכים אותם כדי לערבבו. ואחרים מפקחיהם נותנים טעם ואומרים צלמים היו שם ואנו רוגמים במקום הצלמים כלומ' שאין אנו מאמינים בצלמים שהיו שם ודרך בזיון להם אנו רוגמין אותן ואחרים אומרים מנהג הוא כללו של דבר אע"פ שעיקר הדברים יסודם לע"ז אין אדם בעולם משליך אותם האבנים ולא משתחוה לאותו המקום ולא עושה דבר מכל הדברים לשם ע"ז לא בפיו ולא בלבו אלא לבם מסור לשמים...

פירוש המשנה: עבודה זרה פרק א [ג] אלו החגים הנזכרים היו מפורסמים באותו הזמן אצל הנוצרים והנלוים אליהם. וכן כל חג אצל כל האומות בכל גלילות הארץ, אם היו עובדי עבודה זרה, יחויב בהם מה שזכר.

ודע, שזאת האומה הנוצרית העומדת בטענת המשיח, על חילוף כיתותיה, כולם עובדי עבודה זרה, ואידיהן כולם אסורים, ונוהגים עמהם בכל התורה כמו שנוהגים עם עובדי עבודה זרה, ויום ראשון הוא מכלל אידיהן של גויים, ולפיכך אין מותר לשאת ולתת עם מאמין המשיח ביום ראשון כלל בדבר מן הדברים, אלא נוהגים עמהם ביום ראשון כמו שנוהגים עם עובדי עבודה זרה ביום אידן, וכך ביאר התלמוד...

[ד] אומרו מהו לילך לשם, שיעשנה דרך ללכת ממנה לזולתה, לפי שאין מותר בשום פנים להיכנס לעיר שיש בה עבודה זרה, וכל שכן לדור בה, וכל שכן לסחור בה. וחניות מעוטרות, החנויות המקושטות באיזה מין שיהיה מן הקישוט, שהן לא קושטו אלא לעבודה זרה, ולפיכך כל מה שבהן אסור בהנאה.

ולפיכך יש לדעת שכל עיר מערי האומה הנוצרית שיש להם בה במה, רצוני לומר בית תפילתם, אשר הוא בית עבודה זרה בלא ספק, הרי זו העיר אין מותר לעבור בה בכוונה, וכל שכן לדור בה. אבל ה' מסרנו בידיהם עד שנדור בעריהם בעל כרחנו, לקיים ייעודו הרע "ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן". ואם זה הוא דין העיר, קל וחומר לדין בית עבודה זרה עצמו, שכמעט אסור להביט בו, וכל שכן לקרב אליו, וכל שכן להיכנס אליו.

פירוש המשנה: כלים פרק יב: משנה ז: דינר שנפסל וכו'. ...ואם נשאר מן הסלע פחות משני דינרין אינו מותר לו להניחו כמות שהוא אלא קוצצו, שאנו חוששין שירמה בו מי שאין בו יראת שמים ויתננו במקום שקל והוא פחות משקל.

ויש כאן דין אומר אותו הואיל ונתגלגלו הדברים לענין זה. והוא, שהמקומות שמשתמשין בהן בדינרין ובמעות במנין, אסור לאדם להחזיק דינר או מעה שחסר ממשקלו שתות או יותר אלא יקוץ, וכל שכן שיתנהו או יטעה בו גוי.

כי זה שחושבים המוני בני אדם ואפילו יחידיהם כי ההטעיות שכאלה מותרות עם הגוים אינו נכון ודעה בלתי נכונה, אמר ה' בתורתו הקדושה במי שמוכר את עצמו לעובד עבודה זרה או לעבודה זרה עצמה כמו שנתבאר בפירוש אמר וחשב עם קונהו, ואמרו עליהם השלום יכול יגלום עליו, תלמוד לומר וחשב, ידקדק עמו בחשבון, וענין יגלום יערים עליו ויטעהו. ואמרו אם כן דברה תורה בגוי שתחת ידיך קל וחומר לגוי שאינו תחת ידיך, אם החמירה תורה על גזלו של גוי קל וחומר על גזלו של ישראל.

וכן אינן מותרין האונאות והתחבולות ומיני המרמות והזיוף והסלוף עם הגוים, אמרו עליהם השלום אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הגוי, וכל שכן אם יהא תלוי חלול השם שאז יהיה העון חמור יותר, ויושגו לאדם תכונות רעות על ידי כל המעשים הרעים הללו אשר העיד יתעלה על עצמו שהוא מתעב אותן כשלעצמן נעשו עם מי שנעשו, והוא אמרו כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה כל עושה עול. וכבר חרגנו ממטרתינו כאן, אבל היערנו על מה שאין ראוי להתעלם ממנו. ואחזור לענין המסכתא.

בשאר פוסקים

סמ"ג: ל"ת ב: [חילול ה'] ...ואני דרשתי לגליות ישראל כי המשקרים לגוים וגונבים להם הם בכלל מחללי השם שגורמים שיאמרו הגוים אין תורה לישראל ואומר (צפניה ג יג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. ותנן במסכת אבות (פ"ד משנ' ד) כל המחלל שם שמים בסתר נפרעים ממנו בגלוי אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם, ואין מקיפין בחלול השם (קידושין מ.), ובפרק קמא דקידושין (שם) אומר שאם היו עונותיו וזכויותיו מחצה על מחצה וחלול השם בכלל, העבירות מכרעת:

סמ"ק: סימן פ"ה וז"ל: שלא לחלל שם הקב"ה דכתיב (ויקרא יב) לא תחללו את שם קדשי... גם דרש הר"ר משה מקוצי כי המכחש לגוי מחלל השם ועונש חלול השם גדול שאינו מתכפר עד יום המיתה, וגם אין מקיפין בה. פי' שאין עושין לו כחנוני המקיף אלא נפרעין ממנו מיד. מי שהיו עונותיו וזכיותיו מחצה על מחצה וחלול השם בכלל מכרעת.

סמ"ג: ל"ת קנב: לא יהיה לך בכיסך... אחד הנושא ונותן עם ישראל או עם הגוי עובד ע"ז אם מדד או שקל בחסר עובר בלא תעשה וחייב להחזיר וכן אסור להטעות את הגוים בחשבון אלא ידקדק עמו שנא' וחשב עם קונהו ואף על פי שהוא כבוש תחת ידך ק"ו לגוי שאינו כבוש תחת ידך והרי הכתוב כלל כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה כל עושה עול (לשון רמב"ם גניבה פ"ז הל' ח):

ואפי' לדברי האומר בפרק המקבל (ב"מ קיא:) שגזלו של גוי מותר זהו בגוי שצערו לישראל ואף בזו אין הלכה כמותו אבל בחנם אף הוא מודה שאסור לגזול הגוי והקפידה תורה על גזל הרשעים כמו שנאמר ותמלא הארץ חמס וכן ראיתי בתוספתא דב"ק (פ"י הל' ח) הגוזל את הגוי חייב להחזיר לו וחמור גזל הגוי מגזל יהודי מפני חילול השם:

סמ"ג: מ"ע עד השבת אבידה: מצות עשה להשיב אבדה לישראל שנאמר השב תשיבם לאחיך ודרשינן במסכת עבודה זרה פרק שני (כו:) לכל אבידת אחיך לרבות המשומד הלכך אפילו היה הבעל אבדה רשע ואוכל נבלות לתאבון וכיוצא בו מצוה להשיב לו אבדתו, אבל אוכל נבלות להכעיס הרי הוא מין והמינין והאפיקורסין ועובדי עבודה זרה ומחללי שבתות בפרהסיא אסור להחזיר להם אבדה,

ובפרק הגוזל בתרא (קיג:) תניא רבי פנחס בן יאיר אומר במקום שיש חילול השם חייב להחזיר אבדת גוי עובדי עבודה זרה כאבדת ישראל, ובירושלמי דפרק הניזקין (גיטין פ"ה ה"ט) אמרינן שבכל מקום מכניסין כליהם מפני הגנבים ככלי ישראל מפני דרכי שלום, וכן מסיק רב כהנא בפרק הגוזל אחרון (קיג:) שטעות גוי עובד עבודה זרה מותר, והוא שטעה מעצמו, כיצד כגון שעשה הגוי חשבון וטעה וצריך שיאמר לו ישראל ראה שעל חשבונך אני סומך ואיני יודע אלא מה שאתה אומר אני נותן לך אבל להטעותו אסור שמא נתכוון הגוי לבודקו ונמצא שם שמים מתחלל ובמעשה דרב אשי (ב"ק קיג:) שאמר לשמש שלו להביא ענבים בולטים חוץ לגדר אם הם של גוי שמע גוי אחד אמר אם של גוי הם וכי מותר הוא אמר ליה גוי לוקח הדמים ישראל אינו לוקח הדמים, פירש רבינו יצחק (תד"ה הכי) שאמר לו האמת ולא לדחותו:

כבר דרשתי לגלות ירושלים אשר בספרד ולשאר גליות אדום כי עתה שהאריך הגלות יותר מדאי יש לישראל להבדיל מהבלי העולם ולאחוז בחותמו של הקב"ה שהוא אמת ושלא לשקר לא לישראל ולא לגוים ולא להטעותם בשום ענין ולקדש עצמם אף במותר להם שנאמר (צפני' ג יג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית וכשיבא הקב"ה להושיעם יאמרו הגויים בדין עשה כי הם אנשי אמת ותורת אמת בפיהם, אבל אם יתנהגו עם הגויים ברמאות יאמרו ראו מה עשה הקב"ה שבחר לחלקו גנבים ורמאים.

ועוד כתוב (הושע ב כה) וזרעתיה לי בארץ כלום זורע אדם כור אחד אלא למצא כמה כורים כך זורע הקב"ה ישראל בארצות כדי שיתוספו עליהם גרים וכל זמן שהם מתנהגים בהם ברמאות מי ידבק בהם והרי הקפיד הקב"ה על גזל הרשעים שנאמר (בראשית ו יא) ותמלא הארץ חמס, עוד אני מביא ראיה מירושלמי דפרק אלו מציאות (ה"ה) שאומר שם רבנין סבייאי זבנין חד כרי דחטין מגוים ואשכחן ביה צררא דזוזי והחזירום להם ואמרו הגוים בריך הוא אלההון דיהודאי וכיוצא בזה מספר שם מעשים הרבה מאבדת הגוים שהחזירום מפני קידוש השם עיקרי מצות השבת אבדה בפרק אלו מציאות:

ספר חסידים: סימן שנח: נכרי הזריז בשבע מצות שנצטוו לבני נח הזהר מטעותן שטעותן אסור, ותשיב לו אבידה ואל תזלזלהו אלא תכבדיהו יותר מישראל שאינו עוסק בתורה.

סימן תר: ויש גזל של גוי שיבא לכמה רעות יותר משהיה גוזל לישראל לפי שאם יבא ישראל אחר לשם יגזלוהו, וזהו חוטא אחד יאבד לשאר יהודים הרבה טובה שהיה ליהודים באותה עיר. בכל פרשת ענין חטאת ואשם בויקרא יש כפרה אבל בפרשת ענין כהן משיח אין כתיב לא כפרה ולא סליחה ששגגת תלמוד עולה זדון כי הוא המכפר עצמו, אבל בכולם הוצרך וכפר עליו הכהן. ועוד לאשמת העם כתיב (ויקרא ד' ג') כי היה לו לדקדק שהוא גדול בחכמה ובגדולה ובפרישות מחבירו ואמרו חכמים אחד שוגג ואחד מזיד בחילול השם אבל בכולם סליחה וכפרה.

סימן תרסא: מעשה באיש אחד שהיו לו בנים ובנות וכשהיו נשואים מתו והיה מספר לחכם אחד א"ל מעריפא גוי אחת היה לי ומת הגוי המעריפא שלי ואח"כ מתו בני ובנותי והממון נשאר לחתני ולכלותי כיון שלא זכה להעמיד תולדות למה לא מתו קודם שנישאו שלא יבא ממוני מידי לידם, ואמר כל זמן שהיה אותו גוי חי היה לי הצלחה. א"ל החכם שמא הממון בעולה בא. א"ל לא עשיתי לשום אדם רעה אלא לאותו גוי הייתי מטעה אותו ועושה לו עול הרי כשמת מלאכו הגיד לו וצעק על זה והקב"ה עושה משפט לעשוקים בין יהודי בין גוי. לכן לא יגנוב אדם לא ליהודי ולא לגוי שלא יתחלל שם שמים על ידו.

סימן תתרעד: אל יעשה אדם עול אפי' לנכרי ואלו דברים מורידים את האדם ואין הצלחה בנכסיו ואם השעה עומדת לו יהיו נפרעין מזרעו. המכביד על השכירים כגון אם השכיר אחד לעשות מלאכתו או ללמד בניו או שאר דברים לא יטריחנו יותר מדאי או ממה שהתנה עמו להכריחו. ואין להתנות עם אדם יותר על מה שיכול לעשות אם אתה יודע שאינו יכול לילך יותר מכך וכך מיל אל תאמר לו על מנת שתלך יותר ממה שאתה יודע שיכול לילך אע"פ שזה מתרצה אסור לו להטריחו יותר מאשר יכול לסבול וכן בכל השכירות.

סימן תתרפ: ...וכשם שאתה צריך להתנהג בנאמנות עם ישראל כך עם הנכרים ואם יטעה הנכרי את עצמו תזהר שמא ידע אח"כ ויתחלל שם שמים על ידך. ואם אין לאדם אלא מעט טוב לו שיצטרך לבריות ממה שיקח ממון נכרים ויברח עם הממון ויתחלל שם שמים על ידו שיאמרו הנכרים על היהודים גנבים ורמאים.

ראב"ן: בבא קמא: ח"ג עמוד פב הוצאת הר"ד דבליצקי ...וגזל הגוי אסור מדרב נחמן דאמר מניין לגזל הגוי שהוא אסור שנאמר ואכלת את כל העמים אשר ה' אלקיך נותן לך בזמן שמסורין בידך ולא בזמן שאין מסורין בידך. אבידתו מותר דאמר רב מניין לאבידת גוי שהיא מותרת שנאמר כן תעשה לכל אבידת אחיך אבידת אחיך אתה מחזיר ואי אתה מחזיר אבידת גוי, ובמקום שיש חילול השם שידוע ודאי שבא (מיד) [ליד] ישראלים חייב להחזיר שלא יאמרו ישראלים אין להם דת. ובמקום שאין ידוע ומחזיר עליו הכתוב אומר למען ספות הרוה את הצמאה.

וטעותו מותר כי הא דשמואל זבן לקנא דדהבא במיר דנחשא שאמר לו הגוי נחשת הוא וקיבל ממנו בחזקת נחשת שהגוי הטעה את עצמו, אבל שמואל לא הטעה את הגוי לאמור לו בזהב נחשת הוא דהאמר שמואל (חולין צד.) אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של גוי, והא דשמואל עבר במברא ואמר ליה שמואל לשמעיה פייסיה למבוריה ויהיב ליה תרנגולת נבילה במיר דשחוטה ואיקפד שמואל דאסור לגנוב דעת הגוי,

וכ"ש שאסור לגנוב לגוי, דלא תגנוב דומיא דלא תרצח ולא תנאף דהוי בין לישראל בין לגוי...

ים של שלמה: בבא קמא פרק א סימן מא: מא. דין עדות נשים, שפסולים, אפילו במקום שאין מצויין אנשים, ולפעמים כשרים, וכה"ג עד אחד, כגון היכא דאיכא ספיקא בדבר, ואף הבעל דין אינו מכחישם, אבל קרובים ושונאים ובעלי עבירות לעולם פסולים, ולעניין מסירות והכאות וחירופים והוצאת שם רע אינם נאמנים, ולעניין מקומות בית הכנסת של נשים, ולעניין עדות על הבגדים של האלמנה נאמנים. הכל בביאור יפה, באיזה עניין נאמנים הפסולים:

מתניתין (יד:) על פי עדים, שיהיו בני חורין ובני ברית. למעוטי עבדים וגוים. דסלקא דעתך אמינא לעניין נזקין ראוי להאמין לכל אדם. כדי שישתלם לנזק דמי נזקו. א"נ אפילו שור של גוי שנגח לשור של ישראל. דאין מוציאין מן הגוי אלא בעדים כשרים, כך פי' הרא"ש (סי' יט).

וצריך פי' לפירושו, דלאו דעתו דמשום הכי יהיו גוים כשרים גבי גוים. משום דאיהו גוי כמותו. אם כן למה הוצרך התנא לאשמועינן שנשים פסולים לגבי נשים. אלא דלא תימא מאחר שבדיניהם היה ראוי להפיק ממון על ידי עדות זו. גם כן בדינינו כך, בפרט לעניין נזקין. ואין להקשות מהאי דתניא פרק הגוזל בתרא (לקמן קיג.). דתניא ישראל וגוי שבאו לדין, אם אתה יכול לזכותו בדין זכהו, ואמור לו כך דינינו. בדיני האומות העולם זכהו, ואמור לו כך הוא דינכם. ואפי' ר' עקיבא מודה בזה. רק שחולק שאין באין עליו בעקיפין, פי' בעלילות, מפני חילול השם. אם כן לפי זה ראוי שיועילו עדות גוים. ולומר לו כך דינכם. הלא הברייתא אינה מדברת אלא בהפקעת הלואה, שאז הוא שרי, ואם כן יכול הדיין גם כן לפוטרו. אבל להוציא ממנו ממון שלא כדין הוי כגזל. וגזל גוי אסור, כמו שאוכיח שם סי' ך'. מהא דא"ר ביבי בר רב גידל אמר ר' שמעון חסידא (קי:). גזל בגוי אסור. דאמר קרא ואכלת את העמים אשר ה' אלהיך נותן לך. בזמן שהן מסורים בידך, ולא בזמן שאינם מסורים בידך. ואין הפירוש בזמן שהן כבושין תחת ידך. דהא ר' עקיבא דורש לעיל דאסור גזל גוי אפילו בכבוש תחת ידך. דקרא איירי בכבוש תחת ידך, ואפ"ה אסור לגזלן. וכן בפרק דו"ה סי' ח', גבי שור של גוי שנגח לשור של ישראל כו'. שכותבין התו' (לח.) למ"ד גזל הגוי אסור ניחא כו', והתם איירי בכבוש תחת ידך. אלא נראה דהכי פירושו, בזמן שהן מסורים בידך. כלומר שצוה הקב"ה להלחם בהם. או אפילו מלחמת רשות, הקב"ה נתן לך רשות להלחם עם אויביכם מסביב. אבל מי שהוא כבוש תחת ידיך, ואינו מז' אומות, גזילו אסור.

וכתב הרמב"ם (ה' גניבה פ"א ה"א) וכן הסמ"ג (לאוין קנ"ה) וכן הטור (חו"מ סימן שמ"ח) אחריו שגניבה וגזילה שוין בין ישראל לגוי. וכל הגונב מגוי עובר בלאו כאילו גונב מישראל.

ודבר תימה הוא בעיני, כי התורה בכללה ובפרטה לישראל ניתנה. ולכאורה נראה מהאי סוגיא, דדורש גזל הגוי מקראי לאיסור. אינה אלא אסמכתא בעלמא הוא. ואף את"ל דדרשה גמורה היא. מ"מ אינה אלא לאיסורא. אבל אינה בכלל לאו דלא תגזול וכן לא תגנוב, וכן פירש רש"י להדיא בפ"ד מיתות (סנהדרין נז. ד"ה ישראל בכותי). דלא תעשוק את רעיך כתיב, ולא גוי. ומדרבנן הוא דאיכא למ"ד דאסר, משום חילול השם עכ"ל. ולא נ"ל כלל. דגזל הגוי אסור אפילו בלא חילול השם. אלא נ"ל, משום שירחיק עצמו מן הכיעור ודומה לו, ויאכל וישתה את שלו. ולא ירגיל עצמו בגניבה וגזילה. והארכתי שם סי' ך'. וגם רש"י (לקמן קיג.) פירש הברייתא, שמדברת לפטור הישראל מן הגוי, והיינו כמו שכתבתי, ומ"מ אם הדיין בעצמו יודע שהגוי חייב. רק שאין הדיין נעשה עד. אז יכול להצדיקו אפילו בעדות גוים בדיניה, אף שבכה"ג גבי ישראל אסור, משום מדבר שקר תרחק.

והנכון בעיני פירש הרמב"ם (בפיה"מ) שפי', להכי איצטרך התנא למעוטי הנהו עדות. כדי שלא יעלה על הדעת להקל בעדות הנזקין, לרוב מאורעיהם. ולמיעוט מה שיזדמן שיהיה עליהם עדות כשרים. לפי (שהם באות בין הנשים) [שההכאות בין האנשים] ובין הבהמות גם כן רוב היותם במעמד עמי הארץ עבדים וגוים. לכן הודיענו התנא בזה, שלא יקבלו אלא עדים כשרים ע"כ. ומסתמא למהרא"י לא היה לו פי' המשניות של הרמב"ם. כי הוכרח לדקדק בספר תרומת הדשן סי' שנ"ג מדברי רמב"ם פר' ח' דנזקין שכך דעתו לפרש המשנה. ולא היה צריך לדיוקי. כי בפירוש המשנה איתא בהדיא כדעיל...

בבא קמא פרק ד סימן ח: ח. דין שור הקדש וישראל פטורין זה בזה, ושל ישראל בגוי פטור, וגוי בישראל אף תם חייב נזק שלם, משום קנסא. אבל לעולם גזל הגוי אסור, וכותי לא קנסינן ליה, אלא תם משלם חצי נזק, ומועד נזק שלם, וישראל פטור לגמרי:

מתניתין (לז:) שור של ישראל שנגח לשור של הקדש. ושל הקדש שנגח לשור של ישראל, פטור, שנאמר (שמות כא לה) שור רעהו, ולא שור של הקדש. וממילא כי נגח הקדש להדיוט דפטור, דלאו רעהו הוא. ולית הלכתא כר' שמעון בן מנסיא דברייתא. דפליג, וסבר הקדש להדיוט פטור. אבל הדיוט להקדש בין תם ומועד משלם נזק שלם. ודריש רעהו לחיובא, כדפי' בפ"ק סימן י'. ושור של ישראל שנגח לשור של נכרי פטור. ושל נכרי שנגח לשור של ישראל, בין תם בין מועד משלם נזק שלם. ואסיק בגמרא (ל"ח ע"א) מה נפשך, אי רעהו דוקא. דנכרי כי נגח דישראל ליפטר. ואי רעהו לאו דוקא. אפילו דישראל כי נגח דנכרי לחייב. אמר ר' אבהו, אמר קרא עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים. ראה ז' מצות שקבלו עליהם בני נח. כיון שלא קיימו, עמד והתיר ממונם לישראל. ר' יוחנן אמר מהכא הופיע מהר פארן, מפארן הופיע ממונן לישראל.

לכאורה משמע דתלמודא חזר מקרא דרעהו, ואתיא למעוטי הקדש. ומשום האי טעמא פטור שור של ישראל כשנגח של גוי, משום ויתר גוים. וכן לשון התוס' ועמד והתיר ממונם לישראל. דוקא בעניין זה, שנגח שור שלנו לשור שלהם, ולמ"ד בפרק בתרא גזל גוי אסור ניחא. אבל למ"ד גזל הגוי שרי קשה, עכ"ל. וקשה לי, הא ע"כ ממעטינא גוי מהאי קרא דרעהו. דכי היכא דממועט הקדש מקרא דרעהו, ה"נ ממועט גוי. ובדין הוא דגוי נמי ליפטר מישראל, כמו הקדש שפטור נמי מהדיוט, אבל הא דישראל פטור מגוי פשיטא דלא צריך קרא.

אלא הכי פי', לעולם כי נגח ישראל לגוי ממועט מרעהו. והא טעמא דגוי חייב לישראל. משום קנסא, שקנס הקב"ה להם להתיר ממונם, וליקח ממונם שלא בדין, ואין בו גזל. וכן פי' הר"ן. וכן הרמב"ם (ה' נזקי ממון פ"ח ה"ה) כתב טעמא דגוי משלם בין תם בין מועד נזק שלם משום קנסא.

ועוד נ״ל, דהך קרא בודאי לחיובי גוי אתא. אבל למפטר ישראל לא צריך קרא. דפשיטא אפילו בלא רעהו נמי פטור. דהא אפילו למ״ד דגזל הגוי אסור, מ״מ מודה בהפקעת הלואה דשרי. והא נמי כמאן דאית ליה הלואה גביה דמי, ואין לומר דקרא דהכא אתא אליבא דרבי עקיבא, דאמר הוחלט השור, ואיירי בתם. ואם כן הוי כעין גזל ממש. חדא דדוחק הוא לאוקמי סתמא דסוגיא דוקא בתם, ודוקא כר׳ עקיבא. כי האי סוגיא קאי אמתניתא. ואיירי בין בתם בין במועד, וגם אתיא אליבא דכ״ע. ועוד מסתמא לא חמיר תם ממועד. דכי היכא דפטור מועד של ישראל. ה״נ תם, דהא סתם שורים בחזקת שימור קיימי, ובדין הוא דלפטרו. כדאיתא בפ״ק (לעיל טו.). ורחמנא הוא דקניס כו׳, גבי ישראל קניס, גבי גוי לא קניס, דהא אפילו אמועד פטור. וכה״ג קשה לי על התו׳, שכתבו למ״ד גזל הגוי אסר ניחא כו׳. הלא הוא מודה בהפקעת הלואה דשרי. ומה חידוש משמיע לנו גבי נגיחה. אלא כדפי׳, דקרא לחיובא אתא.

ונראה שטעות הוא בתוספ׳ דלעיל. וכך הוא ראוי להיות, עמד והתיר ממונם כו׳. דוקא כעין זו, שנגח שור שלהם לשלנו. ולמ״ד בפ׳ בתרא גזל הגוי אסור ניחא כו׳, והיינו כפירושי, ולכן כתבו התוספות דלמ״ד גזל הגוי אסור ניחא. שמשמיע לנו חידוש, כעין זו אפילו גזל ממש שרי. משום קנסא, דלא ליזקי לישראל. אבל בעלמא אסור. וגבי כותי הלכה כת״ק דר׳ מאיר בברייתא (ל״ח ע״ב). דלא קנסינן כולי האי, אלא תם משלם חצי נזק, ומועד משלם נזק שלם. וישראל בין תם בין מועד פטור, שממון של גוי הפקר. ומה שמסקינן בריש הנחנקין (סנהדרין פח:) בסתמא דברייתא ושורו כישראל. אין פירושו שישראל יהיה חייב לכותי, כמו כותי לישראל, כדפי׳ רש״י התם (ד״ה היינו). דא״כ אתיא הברייתא דהתם לא כת״ק ולא כר׳ מאיר. אלא לעניין זה הוא שורו כישראל, שתם משלם חצי נזק, ומועד נזק שלם. ולאפוקי גוי, שבין תם ומועד משלם נזק שלם, אבל לעולם כי נגח ישראל לכותי פטור. ואפי׳ הברייתא דהתם כת״ק דהכא, וכן דעת התו׳ (ד״ה ושורו) לשם. ותדע, דאי כפרש״י דהתם. א״כ הוה ליה למתני ולעניין נזקין כישראל, או לעניין נזקי שור. ומדאמר שורו כישראל. ש״מ דוקא קאמר, לעניין תשלומין דידיה, וכדפי׳:

בבא קמא פרק י סימן יח: ...ומסיק, והאמר שמואל דינא דמלכותא דינא. א״ר חנינא א״ש, במוכס שאין לו קצבה. דבי רבי ינאי אמרי, במוכס העומד מאליו. רב אשי אמר, הא דלובשים כלאים כו׳, והא דנודרים איירי במוכס גוי, ואין לחוש אם גזלו. דתניא, ישראל וגוי שבאו לפניך לדין. אם אתה יכול לזכותו בדין ישראל זכהו, ואמור לו, כך דינינו. ואם אי אתה יכול לזכותו בדין ישראל, אלא בדין אומות, תזכהו, ואמור לו, כך דינכם. ואם לאו, באין על הגוי בעקיפין, פי׳ רש״י בעלילות באין עליו, עד שפוטרין את ישראל עכ״ל. ויפה פירש, דאיירי דוקא בגוי שתבע את ישראל לדין. ואם כן ליכא אלא הפקעת הלוואה, דשרי. דאי להיפך, הוי גזל הגוי, ואסור, כדאיתא במסקנא. רבי עקיבא אומר אין באין עליו בעקיפין, מפני חילול השם, אם לא שהגוי לא ידע שזה מכזב, וליכא אלא הפקעת הלואה, ושרי לכ״ע. וכל הך איכא דמתני אהא דאמר בגמרא. כולן אמת, ולא פליגי אהדדי, אבל רבי חנינא אמר שמואל ודבי רבי ינאי, דמוקי במוכס העומד מאליו, או באין לו קצבה. ולא אוקי בסתם מכס, ובמוכס גוי. ש״מ דלא ס״ל הא דרב אשי, דשרי לגזול כי ה״ג. אלא גזל הגוי אסור לעולם, אפילו ע״י הפקעת הלואה.

ולכאורה היה נראה לפסוק הלכה כוותייהו לגבי רב אשי. דסתמא סוגיא דנדרים, ששם הגוף הענין, לא מביא אלא תירוצא דרבי חנינא ודבי רבי ינאי. אבל הא דרב אשי לא מייתי התם. ומשום הכי לא אישתמיט בספר רבי משה דהפקעת הלואה שרי. וכן בספר מצות. אבל מ״מ הרי״ף והרא״ש (סימן י״ב) אחריו כתבו, דהלכה כרב אשי, דבתראה הוא. פירש לעניין זה, דשרי אף במוכס גוי. לפי שהוא כהפקעת הלואה, ושרי לכ״ע, וכן נראה מתוך הסוגיא דלקמן.

ומסיק, לרבי עקיבא טעמא דאיכא קדוש השם. הא ליכא קידוש השם באין עליו בעקיפין. וגזל הגוי מי שרי. והתניא, א"ר שמעון, דבר זה דרש רבי עקיבא, כשבא מזפירי"ן, מניין לגזל הגוי שהוא אסור. תלמוד לומר גבי עבד עברי הנמכר לגוי (ויקרא כה) אחרי נמכר גאולה תהיה לו. שלא ימשכנו הבית דין מיד הגוי ויצא, אלא יגאלו ממנו. יכול יגלום עליו, פירש הערוך בערך גל"ם, וכן התוספות (קי"ג ע"ב ד"ה יכול) שהוא עיקר. יכול יטעה את הגוי בחשבון, ת"ל וחשב עם קונהו, ידקדק עם קונהו. ואע"ג שטעות הגוי מותר. ה"מ כשטעה מעצמו אבל היכא שאתה מטעה אותו וגוזל אותו והגוי עושה עצמו כלא יודע, כגון שהוא כבוש תחת ידך, אסור. ולי נראה, אפילו היכא דלא ידע הגוי אסור. כמו שאפרש לקמן בסימן [כ'] בעה"י. אלמא דגזל הגוי אסור, אמר רבא, שאני התם דעבד עברי גופו קנוי לו. וא"כ הוי גזל ממש, ואסור. אבל היכא דלא הוי אלא הפקעת הלואה, וג"כ ליכא חילול השם, שרי. כגון שטענו גוי ליורש ישראל, מנה יש לי גבי אביך שמת. דלא ידע גוי דישראל משקר. וכל כה"ג, והברחת המכס נמי הוי כהפקעת הלוואה, ושרי, וכן פירש רש"י. וכן הטור (סימן שמ"ח) כתב, דלא שרי הפקעת הלוואה אלא היכא שלא יודע אחר כך לגוי.

ואף שכתב הסמ"ג (לאוין קנ"ב) הא דפליגי תנאי בהמקבל (ב"מ קיא:) אי גזל הגוי אסור או שרי, אפילו מאן דשרי לא שרי אלא בגוי המצערו. ואפילו הכי לית הלכתא כוותיה, אלא כתנא דסבר גזל הגוי אסור, אפילו בגוי המצערו. מ"מ הא דהפקעת הלוואה דשרינן בכל עניין איירי. אפילו באוהבו. וכן יראה מתוך הסוגיא, ואין צריך פנים.

ואפילו לגבי מלך שרי הפקעת הלוואה. כמו שכתב הר"ן בפי' דנדרים (כח.) הא דאסרינן במוכס ישראל. היינו במוכס ישראל שקנה המכס מן המלך. ואפילו לא קנה ממנו, אלא ממונה עליה לגבות. אפ"ה לא התירו לו לישבע לשקר. מאחר שהמלך גובה אותה בדינא. אבל מ"מ אין רשות ביד הממונה להכריח את הישראל שיפרע המכס. דנהי דדינא דמלכותא דינא. מ"מ לא יהא אלא הפקעת הלואה, דק"ל בפרק הגוזל בתרא דשרי. אם לא שהממונה צריך לעשות מיראת המלך:

בבא קמא פרק י סימן כ: כ. דין דבין גזל הגוי או גניבתו אסור, אפילו אי ליכא חילול השם. ואפילו הוא כבוש תחת ידו. אבל אבידתו מותרת, והוא דליכא חילול השם. והמחזיר ודעתו לשם שמים הרי זה משובח, ודין דאסור להטעות את הגוי, אפילו כשאינו יודע כלום, אלא כשטעה מעצמו. ומ"מ יאמר לו הישראל ראה שעל חשבונך אני סומך, וגם הפקעת הלואה אינו מותר, אלא כשחייב לשלם לו דרך מכס, או דרך חוב, אבל מה שהוא דרך מקח אסור:

מסקינן (קיג:) א"ר ביבי בר גידל אמר ר' שמעון חסידא, גזל הגוי אסורה, אבידתו מותרת. גזילתו אסורה. דאמר קרא ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נותן לך. בזמן שהן מסורים בידך, ולא בזמן שאינם מסורים בידך. אבידתו מותרת, דאמר רב חמא בר גורי' אמר רב, מניין לאבידת הגוי שהיא מותרת. שנאמר לכל אבידת אחיך, פרט לגוי, ונאמר ומצאתה. משמע אפילו אחר דאתי לידיה שרי. ונראה, הא דאמר לעיל בזמן שהן מסורים בידך. אין הפירוש בזמן שהן כבושין תחת ידך. דהא ר' עקיבא דורש לעיל, דאסור גזל גוי אפי' בכבוש תחת ידך, דקרא איירי בכבוש תחת ידך, ואפ"ה אסור לגזלן. וכן בפ' דו"ה (לעיל לח.) סי' ח' גבי שור של גוי שנגח לשור של ישראל כו', שכתבו התוס' (ד"ה עמד). למ"ד גזל הגוי אסור ניחא כו' והתם איירי בכבוש תחת ידך. אלא נראה דהכי פירושו, בזמן שהן מסורים בידך. כלומר שצוה הקב"ה להלחם בהם. או אפילו מלחמות רשות, הקב"ה נתן לך רשות להלחם עם כל אויביכם מסביב. אבל מי שהוא כבוש תחת ידך, ואינו מז' אומות, גזילו אסור.

וכתב הרמב"ם (ה' גזילה פ"א ה"ב) וכן הסמ"ג (לאוין קנ"ז) וכן הטור (סימן שמ"ח) אחריו, שגניבה וגזילה שוין בין ישראל לגוי. וכל הגונב מגוי עובר בלאו, כאילו גונב מישראל.

ודבר תימא הוא בעיני, כי התורה בכללה ובפרטה לישראל ניתנה. ולכאורה נראה מהאי סוגיא, דדורש גזל הגוי מקראי לאיסור, אינו אלא אסמכתא בעלמא הוא. ואף אם ת"ל דדרשה גמורה היא. מ"מ אינו אלא לאיסורא, אבל אינו בכלל לאו דלא תגזול, וכן לא תגנוב. ורש"י פירש להדיא במסכת סנהדרין פרק ד' מיתות (נז. ד"ה ישראל) דאינו אלא מדרבנן, על הא דאיתא התם סתמא דברייתא, דישראל בגוי גניבה וגזילה מותר, ופירש רש"י משום דלא תעשוק את רעך כתיב, ולא גוי. ומדרבנן הוא דאיכא למ"ד דאסר, משום חילול השם עכ"ל. ומה שכתב רש"י מפני חילול השם. לא נראה לי כלל, דגזל הגוי אסור אפילו בלא חילול השם. אבל נראה לי, משום שירחיק עצמו מן הכיעור ודומה לו, ויאכל וישתה את שלו. ולא ירגיל את עצמו בגניבה וגזילה.

ומסיק, תניא, רבי פנחס בן יאיר אומר, במקום שיש חילול השם, אפילו אבידתו אסור, פירוש, כגון שיוודע הדבר לגוי, אבל היכא דליכא חילול השם אסור להחזיר לו, לפי שהוא מחזיק ידי הרשעים. כן כתב הר"ם (ה' גזילה פי"א ה"ג) והסמ"ג (עשין ע"ד) והטור (סימן רס"ו). וכתב עוד, ואם החזירה כדי לקדש השם, כדי שיפארו את ישראל, שהם בעלי אמונה, הרי זה משובח. וכעין זה הביא הסמ"ג (שם) עובדא דירושלמי פרק אלו מציאות. ורחמנא לבא בעי, אם דעתו לכך, אבל אם דעתו בעבור שישביחו אותו, ולא בעבור אמונת ישראל, או משום שהוא אוהב את הגוי ומרחם עליו, אסור.

אמר שמואל, טעותו מותרת. כי הא דשמואל זבן מגוי מזרק של זהב בחילוף של נחושת, וסך המקח היה ארבע זוזי, ואבלע ליה חד זוז בחושבנא, פירש רש"י, ועוד טעות אחרת, שעיכב זוז מדמיו, והטעהו בחשבון, וא"כ לפירושו שריא להטעות את הגוי היכא דלא ידע. וכן יראה מפי' התו' (ד"ה יכול) דלעיל בסי' י"ח. וכן כתב הטור בסימן שמ"ח, דשרי להטעותו בחשבון.

ולא נ"ל כלל להטעותו בחשבון, דלא שרי טעות הגוי אלא בטעה מעצמו. ואף דהפקעת הלואה שרי, היינו מה שאתה חייב לשלם לו או דרך מכס או דרך חוב. אבל מה שהוא בעת המקח, דומה לגוזל, כאלו אתה לוקח את שלו בעל כרחו והיינו אתה גוזל זהב משלו. ועוד נ"ל לאסור משום חילול השם, דשמא הגוי מכוון לבדקו. וכן כתב הרמב"ם (הל' גזילה פי"א ה"ד) והסמ"ג (עשין ע"ד) להדיא, דטעות הגוי אינו שרי אלא במוטעה מעצמו אבל להטעותו אסור משום חילול השם. וכתב בהג"ה מיימוני" (שם אות ב') שכן פי' ר"ח וראבי"ה.

וא"כ לפיכך צריכין אנו לפרש ואבלע ליה זוזא בחושבנא כפי' הערוך (ערך פלז) שנתן זוז לגוי יותר. בעבור שישמח הגוי, וילך מהרה, וכן פי' הר"ן, ועיקר. כי כה"ג בודאי שרי, מאחר שהגוי טעה מעצמו. ואפילו לפי' רש"י, שפי' שהישראל הטעה הגוי בחשבון. היינו משום דס"ל הפקעת הלואה שרי. ורש"י מדמה זה להפקעת הלואה. מאחר שקנה ישראל המזרק במשיכה, נעשה עליו הד' זוז בחוב והלואה, ומשום הכי שרי. ולא גזרינן שמא יכוון הגוי לבודקו, כך הוא סברת רש"י. אבל היכא שמטעה את הגוי בחשבון, שאינה הפקעת הלואה. כגון שאתה קונה ממנו כלים, או דבר אחר, ואתה מטעהו, שמוסיף לך במנין, או שאתה מטעהו, שמוסיף לך דמים. כגון שהוא קנה ממך, או חייב לך, אזי רש"י נמי מודה שהוא אסור. דהוי גזל הגוי ממש, ואסור. אפילו היכא דליכא חילול השם. וכן יראה לעיל סימן י"ח, יכול יגלום הגוי, שאסור להטעותו משום גזל. ולא כפי' התו' (ד"ה יכול) שהגוי ידע מזה, ועושה עצמו כאינו יודע. דסתמא קאמר קרא וחשב עם קונהו, שידקדק עמו.

וכן יראה מפי' הרמב"ם, שכתב בפ"ז דהלכות גניבה (ה"ח) אסור להטעות את הגוי בחשבון אלא ידקדק עמו שנאמר וחשב עם קונהו. אף על פי שהוא כבוש תחת ידיך, ק"ו בגוי שאינו כבוש כו', ולא הזכיר כאן משום חילול השם, שמא יכוין הגוי לבודקו. ואלו בהלכות

גזילה ואבידה (פי״א ה״ה) כתב שאסור להטעות את הגוי משום חילול השם כו׳ ולא יליף מקרא. אלא ש״מ כדפי׳, הא דיליף מקרא אסור משום גזל הגוי. דעבד עברי גופו קנוי לו. וה״ה כל הדומה לזה. ועוד יראה כפי׳, וכמו שכתב הרמב״ם. דאי לפי׳ התו׳, דאיירי היכא שידע הגוי כו׳. א״כ מאי פריך לר׳ עקיבא, טעמא דאיכא חילול השם, הא לאו הכי שרי. וגזל הגוי מי שרי. ופריך מהא דיגלום עליו כו׳. ולפי התו׳ מאי מקשה, הא הכא נמי איכא חילול השם. אלא כמו שפי׳ הוא עיקר, וכן הערוך (ערך גלם) פי׳ סתמא, יכול יטעה הגוי בחשבון. אבל הגוי שטעה מעצמו שרי בכל ענין. וכי היכא דלא יבא לידי חילול השם, יאמר לגוי, ראה שעל חשבונך אני סומך, וכן מוכח מעובדא חד דמסיק, רב כהנא זבין מגוי מאה ועשרים חביות במאה כו׳. וא״ל חזי דעלך קא סמכינא. ופי׳ רש״י לחד פירושא, שהוא עיקר. וכן פי׳ הרמב״ם (שם) והר״ן, שהישראל אומר לגוי.

ועוד מסקינן, רבינא זבן בקעי עצים מן גוי אחד, וגוי אחר עמו. ואמר רבינא לעבדיה, אייתי לי הבקעים הגסים, שהן עבים. כי הגוי שקנה עמי לא ידקדק בזה וירגיש, אלא מניין הבקעים יודע. ונראה דזה נמי איירי בענין שלא זכה בהן הגוי בקניין גמור. אבל אי הוה בענין שזכה בהן הגוי כבר. הוי כגזל, ואסור להטעותו. עוד מסקינן, רב אשי הוה יתיב בספינה, וראה אשכולות הגפן, שהיו תולין בזמורות חוץ לפרדס. וא״ל לעבדיה זיל חזי אי דגוי נינהו אייתי לי, שמע הגוי מריה דפרדיסא, ואמר דגוי שרי, בתמיה, א״ל ה״ק דגוי שקיל דמי, וישראל לא שקיל דמי. ופי׳ התו׳ (ד״ה הכי) בשם ר״י שהשיב לו האמת, שכך דעתו היה מתחילה. ולא כמו שהבין הגוי. דא״כ סבר רב אשי דגזל הגוי שרי. ואנו ק״ל כהך תנאי דאסרי גזל הגוי. ואין חילוק בין גזילה וגניבה. וגניבה נמי איכא חילול השם, כשידע לבסוף עכ״ל

ולא הבנתי דבריהם, במה שכתבו איסור הגניבה משום חילול השם. והלא גניבה וגזילה גבי גוי אסור, אפי׳ בליכא חילול השם, כמו גבי ישראל. וכן כתב הרמב״ם (גניבה א א) אחד הגונב מישראל, או מן הגוי עובד ע״ז, עובר בלאו דלא תגנוב. וכן כתב גבי גזל (גזילה א ב). וכן כתב הרמב״ם והטור (סימן שמ״ח, שנ״ט). והרא״ש (סימן י״ב) הביא דברי התו׳ כצורתה. ולא הזכיר הא דגניבה משום חילול השם. והר״ן כתב יישוב אחר, שרב אשי היה דעתו מתחילה כמו שהבין הגוי ומחמת שהגוים אינם מקפידין בכך לא הוי גזל אלא מחילה בעלמא ודומה להפקר. ומה שהוצרך לומר כך משום שהגוי היהה?? שומע שעשה הפרש בין ישראל לגוי. וכן יראה פי׳, ועוד היום שהגוים אינם מקפידים בכך:

חולין פרק ז סימן יט: ונתפשט האיסור שאין קונין שום בשר מן הגוי, וזהירי ביה טובא, על כן התירו למכור להם נבילות וטרפות, ולא חשו תו לשמא ימכרנה בפני ישראל, דאפי׳ ישראל רואה אינו קונה, אם לא שישמע מפי ישראל שאומר לו שהיא כשירה, וכולי האי לא שכיחא, דבני ישראל לא יעשו עולה, וק״ו שאינו עושה זה בפני ישראל, שלא יכשל בו, ולפי מה שכתבתי דקיימא לן כשינוי קמא, ולא חיישינן לגנבת דעת גבי גוי במתנה, כי אם גבי מכר, לא נראה להקל, שהרי הרי״ף והסמ״ג (לאוין קנ״ה) כתבו סתמא, שאסור לגנוב דעתו של גוי, כמו גבי ישראל, אלא משום דס״ל גניבת דעת כזו, כמו שסובר שניקר לו, כמו שהיא ראויה לאכול, אינה גניבת דעת, ואינה דומה לטריפה בחזקת שחוטה, שאפי׳ הגויים מודים לזה שהכשירה מעולה מן הטריפה, כמו שהטריפה מעולה מן הנבילה, וכ״כ הרמב״ם (הלכות דעות פ״ב ה״ו) ז״ל להדיא, שכל גניבות דעת המוזכרים לקמן בהלכה אסור אפי׳ לגוי, ומאחר שגניבת דעת אסור בגוי, כ״ש גניבה ממש וגזל הגוי דאסור, ואף להטעותו אסור, כאשר הארכתי בזה בהגוזל בתרא:

חכם צבי: סימן כו: פריסטיץ למחותני ה״ה מהר״ר מאיר נר״ו אב״ד שם. ראיתי מ״ש מעכ״ת בשם ה״ה מחותני מהר״א ברודא מפראג על קושית מהרש״ל על הרמב״ם דס״ל (לפי דעת מהרש״ל לאפוקי לפי דעת הכ״מ) שגזילת וגניבת הגוי אסורה

בלאו כמו של ישראל ודבר תימה הוא בעיני כי התורה בכללה ובפרטה לישראל ניתנה עכ״ל מהרש״ל, וכתב עליו הרב הנ״ל שהיא קושיא חזקה.

ולי דברי מהרש״ל תמוהין מאוד ומה ענין דהתורה לישראל ניתנה ולא לנכרים שהביא מהרש״ל ומה זו קושיא להרמב״ם, אטו משום לתא דידהו הוא, וכי הרמב״ם סבור שהנכרי נצטווה שלא יניח לישראל לגזלו או לגנוב ממנו, והלא אנחנו נצטוינו שלא לעשות מעשים מכוערי׳ ולא יהא אלא גונב ע״מ למיקט או ע״מ לשלם תשלומי כפל אף שאינו מתכוין לגנוב, ולא עוד אלא שמתכוין לטובת הנגנב, עכ״ז נצטוינו אנחנו שלא להרגיל עצמינו לגנוב.

וכבר מצינו שני לאוין מפורשים בגוים לא תתעמר בה ומכור לא תמכרנה בכסף. וכשצרין על ערי הנכרי׳ נצטוינו להניח רוח אחת מבלי מצור לכל מי שירצה להמלט על נפשו כמ״ש הרמב״ם ז״ל בה׳ מלכים פ״ו דין ז׳, וכן כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום,

ואף בבע״ח בלתי מדברים נצטווינו על צערם מדאורייתא למ״ד ואותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד ומצות שלוח הקן יש בה עשה ול״ת ואף בצמחים נצטוינו לא תשחית את עצה, וכל זה אינו בעבור הפעול אלא בעבורינו אנחנו הפועלים לקנות בנפשנו דעות אמיתיות ומדות טובות וישרות לזכותנו לטוב לנו וז״ב מאוד.

ולטעמיה דמהרש״ל תיקשי לנפשי׳ הא איהו גופיה ס״ל דאפשר דהנהו דרשות דואכלת את כל העמים בזמן שהם מסורים בידך וכן וחשב עם קונהו שלא ימשכנו ויצא דרשות גמורות נינהו וכן הוא האמת לדעתי ותקשי למהרש״ל והאיך נצטווינו במצות עשה שלא לגוזלם דמה לי מ״ע או ל״ת דכשם שהאזהרות והמניעות שבתורה אינן אלא לישראל ולא לאומות כך החיובים והעשין אינן אלא לנו, ואדרבא החיובים יותר נראה שאינן אלא לישראל כי כן לא מצינו במצות בני נח אלא אזהרות ומניעות, לבד מאברהם שיצא מהם באהבת ה׳ יתברך אותו ציוהו במצות המילה אלא עכ״ח אין זה ענין לזה שהאומות לא נצטוו להיות פועלים ועושים מצות התורה אבל אנחנו נצטוינו עליהם בהרבה מצות. ואף מ״ד גזל הנכרי מותר נמי הוי תיובתיה דמהרש״ל דהא איצטריך לדידיה רעך למישרי גזל הנכרי ואי כסברת מהרש״ל דלא ניתנה תורה אלא לישראל וכו׳ רעיך למה לי הא ממילא ידעינן ליה אלא וודאי אין זו סברא ודו״ק:

ומה שתמה הרב המגיד על הרמב״ם שפירש איזהו גוזל זה הוא הלוקח ממון אדם בחזקה ואיזהו עושק זה הוא שבא ממון חבירו לתוך ידו ברצון הבעלים וכיון שתבעוהו כבש הממון כו׳, ובפ׳ המקבל דף קי״א אמרינן זה הוא גזל זה הוא עושק ולמה חילקן לעבור עליו בשני לאוין, נ״ל ברור שדעת הרמב״ם שפשוטו של מקרא הוא לכנות גוזל החוטף בחזקה...

וגם הקושיא השנייה שהקשו שם בתוס׳ וא״ת לקמן בהמקבל אמרי׳ דגזל הנכרי מותר כו׳ והשתא הא מוקמינן הכא האי לא תגזול כולה בעושק ש״ש, ולהרמב״ם כל זה ניחא כפשוטו דמעולם קרא דלא תגזול לא יצא מידי פשוטו, שהוא החוטף ממון בחזקה אלא דחדית לן רבא דמדאסמכיה קרא ללא תגזול לעושק ולא עוד אלא דקאי בי מיצעי בין עושק ולא תלין דתרווייהו בכובש ש״ש עלייהו נמי קאי והאי דקאמר לאו בגזל ל״ל לכובש ש״ש לא אתי למעוטי גזל ממש דמהי תיתי אלא למעוטי ריבית ואונאה.

ובהכי ניחא נמי תמיהת התוס׳ בהמקבל שם ד״ה ולמה חלקם תימא דבשלמא הכא חלקם כדי לעבור בשני לאוין אבל באשם גזילות למה נכתבו שניהם או עשק את עמיתו, ובאמת היא תמיהא קיימת ולא עוד אלא דמשמע לי מפ׳ הזהב דף מ״ח דגזל ועושק תרתי מילי נינהו ורבא גופיה הכי ס״ל דהכי איתא התם אמר רבא קרא ומתניתא מסייע ליה לריש

לקיש קרא דכתיב וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או בגזל או עשק את עמיתו תשומת יד אמר רב חסדא כגון שיחד לו כלי להלואתו עשק אר״ח כגון שיחד לו כלי לעושקו ומדשבקיה לגזל המוקדם בפסוק ונקטיה לעושק ש״מ דגזל הוא כפשוטו שחטף ממנו ממון בחזקה ולכן אין צורך ליחוד כלי שהרי הוא כפקדון ואף שלא ננעלו שערי דחיות מן המתעקש האמת עד לעצמו,

ולדברי הרמב״ם הכל ניחא דמעולם מלת גזל אינו יוצאה מדי פשוטה אלא דמשום דאסמכיה לכובש שכר מוקמינן ליה עליה נמי ומהך שמעתתא דהמקבל דאמר חד למישרי עשקו וחד למישרי גזלו וקסבר גזל נכרי מותר מוכח דלמ״ד גזל נכרי אסור היינו מדאורייתא דאי מדרבנן מאי קאמר קסבר גזל נכרי מותר דמשמע דוקא הך תנא קסבר גזל נכרי מותר אבל הנך תנאי סברי דגזל גוי אסור ואי ס״ד דמדרבנן הוא דקאסרי הא לכולהו תנאי מצי קאי רעיך למעוטי נכרי דבדאו׳ עסקינן אלא ודאי דמאן דאסר מדאו׳ אסר,

וכן מוכח בפ״ב דבכורות דף י״ג דמ״ד גזל הגוי אסור היינו מדאו׳ דאי׳ התם אר״י בר נחמני אמר ריש לקיש משום ר׳ אושעיא ישראל שנתן מעות לגוי בבהמתו בדיניהם אע״פ שלא משך קנה וחייבת בבכורה וגוי שנתן מעות לישראל בבהמתו אע״פ שלא משך קנה ופטור׳ מן הבכורה ופריך מאי בדיניהם ומשני אביי בדיניהם שפסקה להם תורה כו׳ ולאמימר דאמר משיכה בנכרי קונה כו׳ אלא אי סבר לה כריש לקיש כו׳ לעמיתך למה לי אמרי לעמיתך אתה מחזיר אונאה ואי אתה מחזיר אונאה לנכרי כו׳ הניחא למ״ד גזילו אסור היינו דאצטריך קרא למישרי אונאה כו׳ הרי מבואר דלמ״ד גזילו אסור היינו אסור דאו׳ דאי ס״ד דרבנן אכתי תיקשי לעמיתך למה לי וז״ב מאוד: ולפי דרכינו למדנו ממ״ש התוס׳ שם בד״ה כמ״ד גזל הנכרי מותר דהנך דרשות דהגוזל בתרא דוחשב ואכלת דרשות גמורות ולאו אסמכתא נינהו:

ועוד למדנו חידוש אחר ממ״ש התו׳ בדיבור זה דאף למ״ד גזל הנכרי מותר היינו היכא דלא ידע הגוי שהוא גוזלו אבל כשהגוי יודע שהוא גוזלו אסור מדאורייתא לכ״ע מכח וחשב עם קונהו:
נמצא דהגוזל את הגוי במקום שהגוי יודע הדבר נוסף על מה שהוא עובר על לאו דלא תחללו את שם קדשי עוד הוא עובר על איסור גזל הגוי שהוא אסור מדאו׳ מכח וחשב עם קונהו וממילא הדבר ברור שהוא פסול לעדות ולשבועה אליבא דכ״ע שהרי הוא רשע דחמס דאפילו לרבא פסול וכ״ש לאביי דקי״ל כותיה:
וקשה מכאן על מ״ש הרב בכ״מ פ״א מה׳ גזילה דמדכתב הרמב״ם אסור לגוזלו כו׳ ולא כתב שעובר עליו בלא תעשה לומר שאין איסור זה מן התורה עכ״ל ואין זה הכרח דאכתי איכא למימר אף דליכא לאו עשה מיהא איכא מוחשב עם קונהו או מואכלת את כל העמים:

ובהכי ניחא נמי מה שהקשה להרב בכ״מ אמאי דכתב הרמב״ם אסור לעושקו דהא בעושק רעך כתיב, ולי ניחא דאף דליכא לאו דלא תעשוק מכל מקום איכא איסורא דואכלת את כל העמים או מדאיצטריך קרא למישרי אבידתו ש״מ דאף עושקו אסור אלא דק״ל אמאי קאמר הכא רעך למעוטי נכרי וקסבר גזל נכרי מותר אפי׳ תימא דס״ל גזל גוי אסור אצטריך רעך למעוטי מלאו ואפשר לומר דאי ס״ד דגזל הגוי אסור מוחשב או מואכלת ע״כ ס״ל דלא תגזול אינו כולל נכרי כישראל דאי ס״ד מקרא מלא דיבר הכתוב לא תגזול אפי׳ נכרי וחשב ואכלת למ״ל דליכא למימר אי לאו דכתב וחשב ואכלת הו״א דעשה נמי ליכא דמדאצטריך וחשב ואכלת תו לא אצטריך רעיך למעוטי נכרי מלאו וכיון דלהך מ״ד לא תגזול אינו כולל נכרי כישראל לא אצטריך לכתוב רעך למעוטי נכרי דממילא משמע שהגוי ממועט שאיך לך בגוי אלא איסור האמור בו אלא ע״כ דהך רעך אתי למעוטי מאיסור עשה נמי דהוה סליק אדעתין למילף מוחשב ואכלת וע״כ וחשב ואכלת לדרשא אחריתא מוקמי לה ומ״ש מחותני הרב מוהר״א הנ״ל דס״ל להרמב״ם דהך סוגיא אתא כמ״ד גזל הנכרי

מותר אין דבריו נכונים בעיני חדא דרבא גופיה מרא דהך שמעתתא דאיזהו נשך משמע בהגוזל בתרא דס"ל כרע"ק דאמר גזל הגוי אסור ועוד דאי אפשר לדחות סוגיא שלימה בלי ראי' מכרחת ועוד שהעיקר כדברי הכ"מ דגם להרמב"ם ליכא לאו בגזל הנכרי אלא איסור עשה כמ"ש וגם יפה הקשה עליו מעכ"ת דא"כ האיך פסק הרמב"ם שהכובש ש"ש עובר בלא תגזול וכבר הקשה קושיא זו על הרמב"ם הרב בעל לח"מ ולפי"מ שכתבתי הכל ניחא בס"ד:

ודקשיא לי' למר על ספר בית יעקב סי' קי"ג מההיא דכתב הב"ח בגזל כל שהוא אסור מן התורה אין צורך לדברי הרב ב"ח בזה כי תלמוד ערוך הוא בפיו של הרמב"ם בראשון מה' גזילה דין ב' אסור לגזול כל שהוא ד"ת ואשר ישוב יתפלא על הסמ"ג שכתב כל הכובש שכר שכיר עובר בד' אזהרות גם זה משנה שלמה במשנתו של הרמב"ם ז"ל פי"א מה' שכירות דין ב' וכתב עליו הרב בעל לח"מ שגירסת הרמב"ם כגרסת הרי"ף בהמקבל ע"ש בנמוקי יוסף.

ואי לאו דמיסתפינא אמינא דהסופרים השמיטו בל תעשוק א' בראותם שהרמב"ם כותב ארבע אזהרות ומונה חמשה וחשבו הם שטעות סופר הוא וחסרו בל תעשוק א' אבל הגירסא אמיתית בהרמב"ם הוא עבר בארבע אזהרות ועשה בל תעשוק ובל תגזול ובל תלין ובל תעשוק ומשום לא תבוא עליו השמש כו' וניחא לי בהכי קושית הרב המגיד שהקשה על הרמב"ם אמאי לא ביאר הרמב"ם דאינו עובר על דיממא בלילי' ועל דלילי' ביממא כדברי הגמ' אליבא דרש"י ואי גרסינן כדכתיבנא הדבר מבואר בהרמב"ם כיון שבכללו הוא מונה ד' ובפרטן אתה מוצא ה' עכ"ח משום דלא תלין ליתא ביממא ולא תבא עליו השמש ליתא בלילי' ממילא לא אשכחן לעולם טפי מד' אזהרות הנלע"ד כתבתי צבי אשכנזי:

מהגהות ב"ד/ ע' פנ"י (ב"מ ס"א) שו"ת תשואת חן (סי' מ"ד) שו"מ (מהד"ד ח"ג סימן ק"ל) וע' דברי שאול דרשות (ד' נ') ושו"ת בית שלמה (יו"ד ח"ב סימן ר"ז)+

שיטת המאירי בגוים בזמן הזה הגדורים בדתות

בכל דיני התורה והשקפת חז"ל ביחס לגויים, יש למאירי שיטה מיוחדת בין הראשונים. בקרוב לשלושים מקומות בחיבוריו הוא קובע כלל גדול — יש לחלק בין העמים הקדומים עובדי אלילים ממש, לבין ה"אומות הגדורות בדרכי הדתות", כמו שיתבאר בהמשך. להבין את שיטתו נביא קודם כמה דוגמאות מדבריו בהלכות אחרות, ושם נלמד גם איך הוא מגדיר את החילוק בין שני סוגי הגוים:

* בב"ק קיג. כותב ש"עובדי האלילים הקדומים שאינם גדורים בדרכי הדתות" אסור לגזול מהם ולהפקיע הלואתם (גזל גוי אסור) ואין חיוב להחזיר אבידתם (מעיקר הדין) ואם טעה הגוי בעצמו בחשבון וכדו' אין חייב לחודיעו ולהחזיר לו —

> "**הא כל שהוא מעממין הגדורים בדרכי הדת ועובדי האלהות על איזה צד**, אף על פי שאמונתם רחוקה מאמונתנו, אינם בכלל זה, אלא **הרי הם כישראל גמור לדברים אלו** אף באבידה ואף בטעות ולכל שאר הדברים בלא שום חלוק".

וחוזר על חילוק זה בתחילת מס' ב"מ (ב. בהקדמה למס') שאין חיוב להחזיר אבידת עובדי אלילים... ומסיים: "ואין אחוה לעובדי אלילים שאינם תחת גדר הדתות עם האומות הגדורות בדרכי הדת כמו שביארנו בפרק הגוזל". וע"ע דברים דומים במאירי ב"מ כו.

* בב"ק לז: בדין שור של ישראל שנגח לשור של נכרי שפטור, ושל נכרי שנגח חייב נזק שלם, כותב המאירי:

"...מתוך שאין חסים על ממון זולתם קונסין אותם שלא ירגילו עצמם להזיק, **ולפי מה שנאמר בגמרא דוקא בעממים שאינם גדורים בדרכי דתות ונימוסים** כמו שאמר עליהם בגמרא ראה שבע מצות שקבלו עליהם בני נח שלא קיימום עמד והתיר ממונם כל שעה שהדין מחייבם בכך, **הא כל ששבע מצות בידם דינם אצלנו כדיננו אצלם ואין נושאין פנים בדין לעצמנו ומעתה אין צריך לומר שכן באומות הגדורות בדרכי דתות ונימוסים**".

* מס' ע"ז טו: כותב:

"...אבל גוים שבאותו זמן ודומיהם מאותם עובדי האלילים שנשארו בקצוות, אין מוסרין להם תינוק ללמדו איזה חכמה או איזו אומנות מחשש רביעה או מחשש שמא יטהו למינות, וכשם שביארנו עליהם שהם חשודים על הרביעה כך הם חשודים על שפיכות דמים, והילכך אין מתיהדין עמהם ואין מתלוין עמהם בדרך, וכן אין מוכרין להם מטעם זה לא זיין ולא כלי זיין ואין משחיזין להם את הזיין, וכן אין מוכרין להם לא סכין ולא כבלים ולא שלשלאות של ברזל **שכל אלו מאחר שאינם בעלי שום דת בעולם ואינם נכנעים תחת יראת אלהות אלא שמקטירים לצבא השמים ועובדים את האלילים אין נזהרין משום עבירה** והרי הם מזיקים בהם [-בסכינים וכדו']...

* מס' ע"ז כב. במשנה "מעמידין בהמה בפונדקאות של גוים מפני שהם חשודים על הרביעה", כותב וז"ל:

וכבר התבאר שדברים הללו נאמרו לאותם הזמנים שהיו אותם האומות מעובדי האלילים **והיו מזוהמים במעשיהם ומכוערים במדותיהם, כענין האמור בקצת כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען וגו', אבל שאר אומות שהם גדורים בדרכי הדתות ושהם נקיים מכעורים שבמדות הללו ואדרבה שמענישים עליהם,** אין ספק שאין לדברים הללו מקום להם כלל כמו שבארנו, וכבר נכפל זה הרבה בדברינו כדי שלא תצטרך לכמה דחקים שאתה מוצא בחדושין ובתוספות ללא צורך:

ושם בדף כו. הוסיף להגדיר את את העובדי אלילים:

ואף בזו של גוים [-שאין מצווים להשתדל בהצלתם] צריך אתה לבחון מה שהקדמנו באיזה גוי הוא אומר כן ר"ל, **שבעובדי האלילים נאמר שלא היו גדורים בדרכי הדתות, ואדרבה כל עבירה וכל כיעור יפה בעיניהם, וכבר אמר ראש הפילוסופים הרגו מי שאין לו דת, הא כל שהוא מעובדי האלהות אף על פי שאינו מכלל הדת אינו בדין זה חלילה וחס.** [ע"ע בדף כז. שחזר על חילוק זה].

* בפסחים דף כא: כותב וז"ל:

כבר ביארנו במסכת עבודה זרה שהגוים **ר"ל שהם מעובדי האלילים שאינם גדורים בגדר שום דת בעולם אין אנו מצווים להחיותם** ומאחר שכן אף מה שאסור לנו אין נותנין להם בחנם שהרי אנו גוזלין בכך גר תושב שאנו מצווים להחיותו אחר שהוא מקיים שבע מצות של בני נח..."

על פי שיטתו הנ"ל כותב כאן המאירי לענין אונאת דברים:

"**כל שגדור בדרכים הדתיים** הרי הוא בכלל אונאה, **אבל עובדי האלילים אינם בכלל אחוה** כדי לכללן בדין אונאה הבאה דרך מקח וממכר, כלל אמרו חכמים לא תונו איש את עמיתו עם שאתך בתורה ובמצות אל תונהו".

דברי המאירי בענין אומות הגדורות בדתות

מאירי ברכות נח:

הרואה בתי עובדי האלילים ושאר בעלי האמונות הקדומות שלא היו גדורות בדרכי הדתות והם הנזכרים בתלמוד תמיד בלשון אומות העולם, כל שראה אותם ביישוב ובשלוה אומר בית גאים יסח ה׳ בחורבנן אומר אל נקמות ה׳ ... ראה קברי אומות העולם ר״ל של עובדי האלילים על הדרך שהזכרנו אומר בושה אמכם וכו׳.:

מאירי צג:

ואני תמה הואיל והקבורה מצוה היאך אין הוצאה לקבורה צריכה לגופה עד שראיתי בתלמוד המערב שהעמידוה במת גוי, **ר״ל מעובדי האלילים, שאינו חייב בקבורתו...**

מאירי פסחים יב.

וחקירות אלו התבאר במקומו עליהן שהן שבע באיזה שבוע של יובל באיזו שנה של שבוע באיזה חודש של שנה בכמה בחודש באיזה יום באיזו שעה באיזה מקום ואלו נקראים חקירות שהזמה תלויה... וכו׳ ... וכן שואלין מכירין אתם אותו כלומר **אם הוא בעל דת או מעובדי האלילים...**

מאירי פסחים כא:

כבר ביארנו במסכת עבודה זרה שהגוים **ר״ל שהם מעובדי האלילים שאינם גדורים בגדר שום דת בעולם אין אנו מצווים להחיותם** ומאחר שכן אף מה שאסור לנו אין נותנין להם בחנם שהרי אנו גוזלין בכך גר תושב שאנו מצווים להחיותו אחר שהוא מקיים שבע מצות של בני נח, והוא שפירשנו בנבלה לגר בנתינה ולגוי במכירה, ומ״מ פירשו בתוספתא שאם היה שכנו או חברו מותר מפני שהוא כמוכרו לו:

מאירי יומא פד.

פיקוח נפש אין הולכין בו אחר הרוב כיצד הצר שהיו בו ישראלים ועובדי האלילים עמהם שאין אנו מצווים להלל שבת עליהם **אחר שאין להם שום דת** ונפלה עליהם מפלת מפקחין על הכל ולא סוף דבר בשישראל רוב או כשהם מחצה שספק נפשות להקל אלא אף בתשעה מהם גוי׳ וישראל אחד ביניהם... וכו׳

מאירי יבמות צח.

זה שביארנו שאין אבות לגוי לא מחשש שסתמן זונות הן ואין הולד נידון אחר הבעל אלא אפילו היו שני אחים תאומים שנתגיירו שאי אפשר לתאומים אלא מאב אחד וכדקיימא לן טפה אחת היא שנחלקת לשתים או שהיו בעל ואשתו חבושים בבית האסורין שהדבר ידוע שאביו של זה הוא אביו של זה כך הוא הדין **כל שהוא מעובדי האלילים ואינו בגדר הדתות הרי הוא כבהמה שאין חוששין בו לזרע האב כלל.**

מאירי ברכות כה:

לא סוף דבר שהערוה אוסרת בישראל לבד אלא אף אם היה אחד **מעובדי האלילים** עומד לנגדו אסור לקרוא ק״ש שהרי אף בבני נח כתיב וערות אביהם לא ראו אבל **ערות בהמה** אינה אוסרת.

מאירי כתובות ג:

אשת ישראל שנאנסה מותרת לבעלה ואף היא אינה מחוייבת למסור עצמה למיתה מדין גלוי עריות שתהיה בכלל יהרג ואל יעבור אלא בצדדין ידועים על הדרך שביארנום במסכת סנהדרין פרק סורר... הא כל שנבעלה ברצון אף באשת ישראל נאסרה על בעלה, ואתה למד מסוגיא זו שאף בנבעלה לגוי כן **אפילו היה מאותם הקדומים בעבודת האלילים שלא היו גדורים בדרכי הדתות** שביאת גוי שמה ביאה לפסלה לבעלה, והתמה ממקצת רבותינו הצרפתים שכתבו שביאת גוי אינה אוסרת לבעל ממה שאמרו רחמנא אפקריה לזרעיה וכן הביאו ראיה ממה שלא הקשו בסנהדרין והא אסתר גלוי עריות הואי, עד שלפי מה שראינו בנימוקיהם אירע להם בימים הקדומים מעשה באשת ישראל שנבעלה לגוי ונשתמדה אחריו ואחר כן חזרה בתשובה ונתגייר הגוי עמה והתירה לגוי לישא אותה אחר מיתת ישראל או גירושיו אף על פי שאמרו כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבועל שלא נאמר כן אלא מתוך שנאסרה לבעל בביאתו אסורה לבועל כל ימיו אף לאחר מיתת הבעל אבל ביאת גוי אינה ביאה לאסרה לבעל ומתוך כך לא נאסרה לבועל, וסוגיא זו סותרת דבריהם בהדיא, ואף חברים שביניהם השיבום משמועת האשה שנחבשה ביד גוים שעל ידי נפשות אסורה לבעלה וממה שאמרו מקנין על ידי גוי וכן שנהרגין בביאתו ולא אמרו רחמנא אפקריה לזרעיה אלא לענין אחוה וקורבה שאם נתגיירו אין להם דין אחוה:

מאירי גיטין נט.

אין ממחין ביד עניי גוים אפי׳ אותם **עממין שאינם גדורים בדרכי הדתות** בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום, וכן אמרו בגמרא שמפרנסיו עניי גויים עם עניי ישראל ומבקריו חוליהם עם חולי ישראל וקוברין מיתי גוים עם מיתי ישראל ולא לקברם בבית הקברות של ישראל, אלא שאם מצאו ישראלים וגוים מתים משתדלים בקבורתם כדרך שמשתדלים במיתי ישראל:

מאירי גיטין סב.

עובדי הגלילים אין נמנעין משאול בשלומן, ומכל מקום אין ראוי להאריך עמהם בדברי שלום ביתר מן הרגיל וחוץ לתחום שלום מנהג, וזהו הנקרא אצלי כפילת שלום, שכל שאדם מאריך בשאלת שלום על הרגיל מורה חיבה יתרה ושייכות, וכבר ידעת שעבודת הגלילים היתה מושכת את הלב הרבה מצד תועלות שהיו משיגים בעבודתם כמך שאמר ומן אז חדלנו כו׳ חסרנו כל, וכן באחרון של סנהדרין (קב) אמרי בענין מנשה אלו הוית בההיא שעתא נקטת שיפולא ואזלת בתרה, ומתוך כך היו מגדולי החכמים מקדימים שלום להם מפני שהמקדים נותן דרך למשיב להשיב לו כדרך ששאל, והיה מקדים לקרא לו כמנהג כדי שישיב לו כפי קריאתו ולא יכנס עמו בשייכות יתר מדאי, ואלו היה ממתין שיהא הוא מקדים לו שמא יקדמנו בדברי חיבה והתעלסות אהבים והיה הוא צריך להוסיף לו באותו הדרך עד שמתוך כך היו מתאהבים זה לזה ודעתם מתקרבת יותר מדאי, והיו האחרים למדים מהם והולכים אחריהם.

אבל כפילת שלום כפי הרגיל אין בו חשש אף על פי שכופלו, וכדרך שאמר באחד מהם שהיה אומר שלמא למר שלמא למר, כלומר שלא היה נכנס עמהם בדברים אחרים אלא שלום מנהג, ואין לפרשו שלבו היה על רבו כמו שגדולי הרבנים מפרשים שהרי אסור לגנוב דעתן של בריות אפי׳ של עובדי גלילים כמו שהתבאר במקומו,

ונמשך למה שכתבנו מה שאמרו שביום אידם לא יכנס לביתו ויתן לו שלום שאף הוא מספר לו ענין האיד הנעשה לשם כוכב פלני או מזל פלני או קדש פלני ושבחו בכך יכך ולבו מגמגם בדבר שמא יבא לידי תקלה, אלא שאם מוצאו בשוק נותן לו שלום, ואף זה ביום אידם מיהא לא בסבר פנים המראים חיבה והתדבקות שמא מתוך פנאי שלו ותשוקתו בספור כח גליליו ימשך עמו, **ומכל מקום אומות הגדורות בדרכי הדתות ומאמינים במציאותו ית׳ לאחדותו ויכלתו, אף על פי שמשתבשין בקצת דברים לפי אמונתנו, אין להם מקום בדברים אלו:**

מאירי קידושין יז:

הגוי אף על פי שהוא מעובדי האלילים **ומן האומות הקדומות שלא היו גדורות בדרכי הדתות** הרי הוא בכלל ירושה של תורה, ויורש את אביו ושאר מורישיו ואין אומרין שיהא כל המחזיק בהן זוכה בהן אלא כל המחזיק בהן צריך להחזיר וכל שהוא מעכב הרי הוא גזל בידו, והרי גזילו אסור כמו שהתבאר בבבא קמא...

מאירי ב"ק לז:

שור של ישראל שנגח שור של נכרי פטור מדין רעהו, ושל נכרי שנגח של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם, מתוך שאין חסים על ממון זולתם קונסין אותם שלא ירגילו עצמם להזיק, **ולפי מה שנאמר בגמרא דוקא בעממים שאינם גדורים בדרכי דתות ונימוסים** כמו שאמר עליהם בגמרא ראה שבע מצות שקבלו עליהם בני נח שלא קיימום עמד והתיר ממונם כל שעה שהדין מחייבם בכך, **הא כל ששבע מצות בידם דינם אצלנו כדיננו אצלם ואין נושאין פנים בדין לעצמנו ומעתה אין צריך לומר שכן באומות הגדורות בדרכי דתות ונימוסים:**

מאירי ב"ק קיג.

היה המוכס **מעובדי האלילים הקדומים שאינם גדורים בדרכי הדתות** והבריח ממנו את המכס הואיל ואין כאן גזל גמור ולא חלול השם אין מקפידין על כך, וכן אחד מאלו שבא עם ישראל לדין בערכאות של דייני ישראל אם הדיין יכול לזכותו בדיני ישראל מוטב ואם לאו יחזור לזכותו מצד נימוסיהם ומנהגותיהם, והרי רשאי לומר אף אתם כך דינכם ואם לאו הואיל ואינו מוצא לפטרו בצד טענה יחייבהו ויכריחהו לשלם שלא יאמרו נושאים הם פנים לעצמם, ומ"מ **באותם הגדורים בדרכי הדתות** לא נאמר כן אלא אם באו לפנינו לדין אין מעבירין להם את הדרך כמלא מחט אלא יקוב הדין את ההר, אם לו אם לשכנגדו:

נמצא שאף עובדי האלילים **ושאינם גדורים בדרכי הדתות** אסור לגזלם ואם נמכר לו ישראל אסור לצאת מידו בלא פדיון וכן אסור להפקיע את הלואתו ומ"מ אין אדם חייב לחזר אחר אבדתו כדי להחזירה לו ולא עוד אלא אף מי שמצא אבדתו אינו חייב להחזירה שמציאה מקצת קנין הוא וחזרתו דרך חסידות ואין אנו כפופים לחסידות למי שאין לו דת, וכן טעותו אם טעה מאליו שלא מתחבולתו ולא מהשתדלותו אין הכרח בהשבתו, ומ"מ אם נודע לו על כל פנים חייב להחזירו וכן אף באבדה כל צד שיהא חלול השם בעכובה מחזירה.

הא כל שהוא מעממין הגדורים בדרכי הדת ועובדי האלהות על איזה צד אף על פי שאמונתם רחוקה מאמונתנו אינם בכלל זה אלא הרי הם כישראל גמור לדברים אלו אף באבדה ואף בטעות ולכל שאר הדברים בלא שום חלוק:

מאירי ב"מ ב.

המציאה אעפ"י שראה אותה הרואה ונתן לב ליטלה והניד את פסיעותיו לילך לזכות בה לא קנאה עד שיגביהנה כמו שיתבאר המשניות של פרק וזה שאין לשון מציאה אלא בהגעה לידו, והוא שאמרו לענין אבדת עובדי האלילים שלא סוף דבר שאם לא באה לידו אינו חייב להשתדל ולחזר אחריה כדי להמציאה לבעליה אלא אף מי שמצאה והגיע לידו אינו חייב להחזירה שהרי ומצאתה הנאמר במקרא שהגיעה לידו משמע ואעפ"כ נאמר שם לכל אבדת אחיך **ואין אחוה לעובדי האלילים שאינם תחת גדר הדתות עם האומות הגדורות בדרכי הדת כמו שבארנו בפרק הגוזל.**

מאירי ב"מ כו.

כבר בארנו על אבדת עובדי אלילים שאינו חייב עליה ולא סוף דבר שאינו צריך להשתדל עליה בהחזרתה אלא שאף אם הגיעה לידו אינו חייב להחזיר בפירוש אמרו ומצאתה דאתא לידיה משמע, ואעפ"כ לא נאמר אלא אבדת אחיך **והוא כל מי שהוא גדור בדרכי הדתות.**

מאירי ב"מ לא.

היו רועים בין הכרמים אין זו אבדה ומ"מ אם היה הכרם **מבעלי דת ואמונה** מחזירין אותה מצד אבדת הכרם, היתה **מעובדי האלילים שאין אנו מצווים בהחזרתה** אם הוא במקום שהניזק יכול להרוג המזיק הנמצא ברשותו מחזיר מצד אבדת גופה שמא יבא בעל הכרם ויהרוג את הבהמה...

מאירי ב"מ נט.

כל שגדור בדרכים הדתיים הרי הוא בכלל אונאה, **אבל עובדי האלילים אינם בכלל אחוה** כדי לכללן בדין אונאה הבאה דרך מקח וממכר כלל אמרו חכמים לא תונו איש את עמיתו עם שאתך בתורה ובמצות אל תונהו:

מאירי ב"ב מה.

כבר ביארנו שהמטלטלין אף על פי שאין בסתם מכירתם אחריות דוקא באחריות הבא מחמת חובותיו אבל נמצאת שאינה שלו על הדרכים שביארנו חוזר עליו, וכן הדין אף מחמת חובותיו אם התנה עליהם אחריות בפירוש, ומ"מ בכלם דוקא שהוציאוהו ממנו בבית דין ישראל ועל ידי עדות ישראל אבל אם הוציאו ממנו אחד **מן האמות הקדומות שבעובדי האלילים ואין מתיראין מעונש הדתות על ידי ערכאותיהם** ועל ידי עדותם אין זה חוזר על זה שמכרם לו אפילו לא היה מודה שהוא הכיר בה שמשל מוכר היתה ואפילו אנס את הבהמה ולא אנס אכף שעליה שהיה הדבר מוכיח שלא מתורת אונס הוא בא אלא מן הדין שאלו כן היה אונס אף את האכף וכן אפילו הביא עדי ישראל שמשלו היתה מתחלה שאני אומר מכרן לאחר ולקחם זה הימנו שסתמן של אלו אנסים הם וכן בכל כיוצא בהם שהמקבל אחריות אינו מקבלו מן האונס אא"כ התנה עליו בפירוש ומ"מ כל שהתנה על האונס חייב בכל אונס המצוי כגון זה שהזכרנו ומ"מ אם הביא עדי ישראל שזה גזלה הימנו מוציא מידו:

מאירי סנהדרין נז.

הגניבה בכלל הגזילה היא ובן נח נהרג עליה בין שגנב או גזל או אנס ממון בין שגנב או שגזל או אנס נפשות כמו שביארנו בשכם, ואפילו יפת תאר במלחמה וכל שעשה כן גוי בגוי וכל שכן גוי בישראל דנין אותן וישראל בישראל אסור אלא במלחמה על הדרך שיתבאר במקומו, אבל ישראל בגוי אם הוא אינו מקיים שבע מצות מותר בגזילו על צד שאין בו חלול השם ,שהרי מעובדי האלילים הוא, **אלא שאם הוא מקיים שבע מצות אסור שכל בן נח שראינוהו מקבל עליו שבע מצות הוא מחסידי אומות העולם ובכלל בעלי דת ויש לו חלק לעולם הבא,** ולא סוף דבר שנהרג בגזל גמור אלא אף כובש שכר שכיר אף פועל שאכל שלא בשעת מלאכה אפילו על פחות משוה פרוטה נהרג:

וכן לענין שפיכות דמים, אפילו הרג עובר שבמעי אמו מה שאין כן בישראל עד שיצא מכלל נפל אפילו הרג טרפה או כפתו לפני ארי או הרג רודף שהיה יכול להצילו באחד מאיבריו וכן כל כיוצא אלו שחייבין מיתה בישראל אלא שאין בית דין ממיתין אותן בבני נח נהרגין שהרי אף בישראל רשאי המלך להרגן כמו שיתבאר וישראל בגוי כל שלא היה מקיים שבע מצות פטור שהרי מעובדי האלילים הוא אלא שאעפ"כ אסור שהגוים ורועי בהמה דקה אין גורמין להם מיתה ולא משתדלין להם בהצלה **אבל אם היו ממקיימי שבע**

מצות הרי הוא בכלל בעלי דת, ואף גדולי המחברים כתבו שכבישת שכרו באיסור עשה דביומו תתן שכרו ואף על פי ששיטת הסוגיא בזו מראה לך פנים אחרים הזהר שלא לטעות ולפרשה בדרך אחרת:

מאירי מכות ז:

כל ההורג בכונה אף במקום שאין בו מיתת בית דין אינו נקלט, כיצד הרי שהיה מזיד גמור אלא שאין שם אלא עד אחד או שלא התרו בו שאין שם מיתת בית דין אינו נקלט כלל, וכן שאמר סבור הייתי שמותר שאין הורג בכונה גולה בשום פנים ואפילו לא היתה שם כונה גמורה הואיל ויש שם קצת כונה כגון נתכוין להרוג את זה והרג את זה אפילו נתכוין לאחד **מעובדי האלילים או לבהמה ונמצא ישראל או בעל דת** או שנתכוין לנפל והרג את בן קיימא כל אלו פטורים מן הגלות שקרוב למזיד הוא וכל אלו אם הרגם גואל הדם אינו נהרג עליהם ומה תקנתם ישבו במקומם וישמרו עצמם מגואל הדם:

מאירי מכות ח:

וזה שאמר חוץ מעל ידי גר תושב והוא גוי שקבל עליו שבע מצות ולא מל וטבל כמו שביארנו במסכת ע"ז, ומשמען של דברים שאין ישראל גולה על ידו אינו כן אלא שאין קמדה שוה בו, וכיצד הוא דינו פסקו גדולי המחברים שישראל או עבד או כותי בזמן שהיו כותיים נדונין כישראל שהרגוהו לגר תושב גולין על ידו אבל הוא שהרג אם הרג גר תושב אחר גולה כמו שאמרו במשנה זו בפי' גר תושב גולה על ידי גר תושב וכן אם הרג את העבד או את הכותי גולה אבל הרג את ישראל נהרג שהרי בן נח הוא ובן נח אין צריך התראה ומעתה שגגה שלו עולה זדון שהרי אדם כל שאין אתה מצריכו התראה מועד הוא לעולם, אבל גדולי המפר' פוסקים שישראל שהרגו אינו גולה עליו שהרי כי יכה רעהו כתיב **ובן נח הואיל ואינו גדור בדת מכל וכל אינו בכלל רעהו**, וכן יראה לי מלשון המשנה שאמר וישראל על ידיהן חוץ מעל ידי גר תושב שמשמען של דברים שאין ישראל גולה על ידו כמו שביארנו, אלא שבגמרא מדוייקת מצאתי מוגה חוץ מגר תושב והוא חוזר למה שאמר הכל גולין על ידי ישראל כלומר שהכל גולין על ידו חוץ מגר תושב שאינו גולה עליו אלא נהרג:

מאירי ע"ז ח. -ההולכים אחרי ישו דינם כעכו"ם וצ"ע --

...ודע שזאת האומה הנצריה ההולכים אחר אמונת ישו אף על פי שדתותיהם משונות כלם עובדי ע"ז ואידיהם כלם אסורים וראוי לנהוג עמהם בכל התורה מה שינהג עם עובדי ע"ז ויום ראשון מכלל אידיהן של גוים ולפיכך אסור לשאת ולתת עם מי שיאמין בדת ישו באחד בשבת כלל בשום דבר אבל ינהג עמהם באחד בשבת מה שינהג עם עובדי ע"ז ביום אידם וכן ביאר התלמוד מיתה שיש בה שריפה שיהיה בה קטרת או שריפת בגדי המת וכליו וגנוסיא של מלכים הוא יום שמתקבצין בו להקים מלך ואין הלכה כר' מאיר ובלורית הוא שער שמניחים באמצע ומגלחין מה שסביבותיו מכל הצדדין ותספורת בזה אסור לנו מן התורה כדי שלא נתדמה כהם אבל אין חייב עליו מלקות אלא אם שחת הפאות כמו שכתבנו במכות:

מאירי ע"ז טו:

כותיים לא נחשדו על הרביעה ומתוך כך מעמידין בהמה בפונדקאותיהם אף נקבות אצל זכרים ומוסרין בהמה לרועה שלהם ומוסרין להם תינוק ללמדו ספר או אומנות וכן לא נחשדו על שפיכות דמים והילכך מתיחדין עמהם ומתלוין עמהם בדרך, **אבל גוים שבאותו זמן ודומיהם מאותם עובדי האלילים שנשארו בקצוות** אין מוסרין להם תינוק ללמדו איזה חכמה או איזו אומנות מחשש רביעה או מחשש שמא יטהו למינות וכשם שביארנו עליהם שהם חשודים על הרביעה כך הם חשודים על שפיכות דמים והילכך אין מתיהדין עמהם ואין

מתלוין עמהם בדרך וכן אין מוכרין להם מטעם זה לא זיין ולא כלי זיין ואין משחיזין להם את הזיין, וכן אין מוכרין להם לא סכין ולא כבלים ולא שלשלאות של ברזל **שכל אלו מאחר שאינם בעלי שום דת בעולם ואינם נכנעים תחת יראת אלהות אלא שמקטירים לצבא השמים ועובדים את האלילים אין נזהרין משום עבירה** והרי הם מזיקים בהם...

ובימי רבותינו התירו למכור כל אלו לפרסיים מפני שהיו שרויים בתוכם ומגינים עליהם וכל שאדם חוסה בצלו ראוי לעזרו כפי האפשר, ואף אנו באלו ובכיוצא בהם ובכל הדברים אנו מתירין לעצמנו מאותו הטעם **אף בקצוות שהעבודת אלילים נשארה לשם מפני שכל מלאכת ישראל נעשית על ידם וכל שאנו נעזרים בהם באותם הדברים שאנו מוכרין להם מותר כמו שכתבנו בהיתר מכירת בהמה גסה למעלה...**

מאירי ע"ז כ.

כבר ידעת כמה החמירה תורה להרחיק עובדי האלילים מארצנו ומגבולנו ומבינותינו ובכמה מקומות האריכה להזהירנו להתרחק ממעשיהם, מכאן אמרו לא תחנם לא התן להם חן ר"ל לשבח ענינם ומעשיהם ואפילו יפי צורתם ותבניתם, וכן דרשו מכאן שלא נתן להם חנייה בקרקע כדי שלא להתמיד ישיבתם בינותינו, וכן דרשו ממנו שלא ליתן להם מתנת חנם שלא לגזלה למי שאנו חייבים לה ביותר כגון גר תושב והוא בן נח הגמור לקיים שבע מצות כמו שאמרה תורה לגר אשר בשעריך תתבנה ואכלה או מכור לנכרי, ומ"מ פי' בתוספתא דוקא לגוי שאין מכירו או שהיה עובר ממקום למקום אבל אם היה שכנו או חברו מותר שהוא כמוכרן לו הא **כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמודות באלהות** אין ספק שאף בשאין מכירו מותר וראוי וכבר אמרו שולח אדם ירך לנכרי:

מאירי ע"ז כב.

והמשנה הראשונה ממנו אמנם תכוין לבאר קצת חלק ענין הראשון והוא שאמר אין מעמידין בהמה בפונדקאות של גוים מפני שהם חשודים על הרביעה, וכבר בארנו שהם מוזהרים עליה ויש כאן משום לפני עור לא תתן מכשול ואפילו היתה לו בהמה אסור מפני שהוא חס על בהמתו אם בנקבה שלא תעקר ואם בזכר שלא יכחיש ורובע את של אחרים ומתוך כך אף במקום שהתירו למכור אסור ליחד וכבר התבאר שאף במקום שלא נחשדו על הרביעה נאמר כן שסתמן נעשו חשודים בבהמה שלנו ומ"מ כל מקום שידוע בודאי שאין נוהגין בכך אף על פי שהם עובדי האלילים מותר, **וכבר התבאר שדברים הללו נאמרו לאותם הזמנים שהיו אותם האומות מעובדי האלילים והיו מזוהמים במעשיהם ומכוערים במדותיהם, כענין האמור בקצת כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען וגו', אבל שאר אומות שהם גדורים בדרכי הדתות ושהם נקיים מכעורים שבמדות הללו ואדרבה שמענישים עליהם, אין ספק שאין לדברים הללו מקום להם כלל כמו שבארנו, וכבר נכפל זה הרבה בדברינו כדי שלא תצטרך לכמה דחקים שאתה מוצא בחדושין ובתוספות ללא צורך:**

מאירי ע"ז כו.

הרבה ראינו שמתפלאים על שבזמנים אלו אין אדם נזהר מדברים אלו כלל ואנו כבר ביארנו עיקר כונת הספר על איזו אומה היא סובבת כמו שיעידו ימי אידיהן שהזכרנו **שהם כלם לאומות הקדומות שלא היו גדורות בדרכי הדהות והן אדוקות ומתמידות בעבודת האלילים והכוכבים והטליזמאש שכל אלו וכיוצא בהן הם עיקרי ע"ז** כמו שהתבאר, ומ"מ לענין חשש איסור שבת וחשש איסור מאכלות ומשתאות כיין נסך וסתם יינם ושאר איסורין הדומים לאלו הן שנאסרו בהנאה הן שנאסרו באכילה הן מאותם שגזרו עליהם מחשש חתנות, **כל האומות שוות בו,** חוץ מאיסור הנאה בסתם יינם לדעת רוב מפרשים כמו שיתבאר במקומו במסכת זו, ומעתה יהו דברים אלו מיושרים על לבך ולא נצטרך להשיבם בכל דבר ודבר אלא שתהא אתה בוחן באיזו אתה מפרשם על **האמות הקדומות** ובאיזו אתה מפרש על כלל הכל ובין ותדע:

הגוים והרועים בהמה דקה ישראלים שסתמם מתמידים בגזל ומשוקעים בו עד שנעשו בכך כפורקים מעליהם עול תורה, אלא שלא מחמת פיקור הם עושים אלא מחמת ממון ומ״מ כל שבא להם ההיזק מאליו אין אנו מצווים להשתדל בהצלתם, ואף בזו של גוים צריך אתה לבחון מה שהקדמנו באיזה גוי הוא אומר כן ר״ל, **שבעובדי האלילים נאמר שלא היו גדורים בדרכי הדתות ואדרבה כל עבירה וכל כיעור יפה בעיניהם וכבר אמר ו׳אש הפילוסופים הרגו מי שאין לו דת הא כל שהוא מעובדי האלהות אף על פי שאינו מכלל הדת אינו בדין זה חלילה וחס** וכבר ידעת בגר תושב והוא שקבל עליו שבע מצות שאתה מצווה להחיותו:

מאירי ע״ז כז.

[בענין אין מתרפאין מעכו״ם רפואת הגוף שיש בה סכנה]

והקזה הרי היא בכלל שאין בהם סכנה ומותר ואין הלכה כדברי האומר אפילו ריבדא דכוסילתא לא מתסינא מיניהו כלומר שאפילו הקזה איני עושה על ידם ומפני שסובר שהקזה עצמה רפואה היא, ... וכן לפי שטה זו אסור לאכול או לשתות על פי הנהגתו מרקחת או כוס של עיקרין וכל דבר שאינו יודע מה הוא וחולי שבתוך הפה הרי הוא כמכה שבחלל הגוף ואסור, **שמתוך שהם עובדי האלילים לבד ואינם מאמינים באלהות אינם גדורים בדרכי הדתות וכל עברה וכל כעור יפה בעיניהם ואין חוששין לכלום:**

מאירי הוריות יא.

כל שהוא ישראל ואוכל אסורין לתאבון... אלא שאין דינו חמור כמשומד להכעיס, ולענין חזרת אבדה ורבית הוא כישראל גמור, ובתוספות כתבו שאף משתדלין בהצלתו כשאר ישראל אלא שיש חולקין לומר בו שאין מעלין ולא מורידין ויראה כדעת ראשון ר״ל שמעלין...

ואף במסכת ע״ז (כו.) יראה כן, ששנו שם: הגויים, ר״ל **שאינן גדורים בדרכי הדתות** כמו שביארנו שם, ורועי בהמה דקה לא מעלין ולא מורידין, ואילו היה משומד לתאבון בדין זה היה מזכירו עמהם...

עוד מקומות במאירי (פחות יסודיים)

מאירי שבת קנו.

וכן צריך להאמין שהתפלות והזכיות והצדקות ישנו הנגזר עליו לפי מהלכות הנוכבים לטוב גם ממות לחיים מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב, ובאו בסוגיא זו דברים יורו על זאת האמונה ואמרו דרך כלל אין מזל לישראל **ורוצה בשם ישראל הגדור בדרכי הדת** ואל תביט למאמר האומר יש מזל לישראל שפעמים היו קצת חכמים נבוכים בראותם העדר הסדור באופני עונש וגמול בני אדם כמאמר האומר חיי בני ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא וסופר במקומו שלא הביאו לומר כן אלא מה שראה למי שהיה צדיק וחכם וחסיד וראהו קשה יום ובלתי מצליח באלו הענינים...

מאירי פסחים מט:

עם הארץ פעמים שמותר לנחרו אף ביום הכפורים שחל להיות בשבת **שהרי אינו יודע טיבן של מצות ודרכי הדתות ונמשך אחר טבעו כבהמה** ופעמים שימצאוהו רץ אחר הזכור או אחר נערה המאורשה ויהא מותר להרגו אף בשבת...

מאירי ביצה כה:

ואמרו חכמי המוסר בעבודת האדמה יתקן אדם ארץ מלחה והולידה והצמיחה ויסתייע בזה בשמירת דרכי הדת והוא אמרם למה נתנה תורה לישראל מפני שהם עזים ר״ל **וצריכים**

לגדרי הדתות ומה שאמרו ראויים שתנתן להם דת של אש ר"ל חזקה בגדרים מרובה בעול מצות לרוב השלוח אשר בתוכם:

המאירי מגדיר את פחיתותם של העמים העובדי אלילים.

במס' ע"ז (כב:) כותב שהם:

"מזוהמים במעשיהם ומכוערים במדותיהם, כענין האמור בקצת כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען וגו', אבל שאר אומות שהם גדורים בדרכי הדתות ושהם נקיים מכעורים שבמדות הללו ואדרבה שמענישים עליהם, אין ספק שאין לדברים הללו מקום להם כלל כמו שבארנו". ולפני זה בדף טז: כותב: "מאחר שאינם בעלי שום דת בעולם ואינם נכנעים תחת יראת אלהות אלא שמקטירים לצבא השמים ועובדים את האלילים אין נזהרין משום עבירה".

ב"ב דף מה: וז"ל:

מן האמות הקדומות שבעובדי האלילים ואין מתיראין מעונש הדתות על ידי ערכאותיהם ועל ידי עדותם

אחרונים הדנים בשיטת המאירי:

"ספר הברית" מאמר יג פרק ה
תולדות יעקב לר' יעקב זאב כהנא עמוד 5 והלאה
"אור המזרח" חלק לב מאמרו של הרב יהודה גרשוני מכירת נשק לאו"ה, דן בתו"ד בשיטת המאירי
"מנחת פתים" ר' מאיר אריק חו"מ רס"ו מזכיר חילוקי של המאירי
"סיני" חלק פח מאמרו של בצלאל נהור עמוד 234
"ועלהו לא יבול", אדר תשנ"ח עמ' לז, מביא בשם רש"ז אוירבך ז"ל דלא קיי"ל להלכה כהמאירי הזה, ומביא שיש רוצים לומר שדבריו מזוייפים ולא נראה כן ולפי האמת לכתחילה אסור לגנוב מגוי עי"ש עוד.
"צפונות" ח"א עמוד 65 מאמרו של הרב דוד צבי הלמן =שאין לסמוך עליו להלכה אולי מכח צנזורא וכו'
"לפרקים" מאת בעל שרידי אש עמוד רפט בדברי המאירי

ציונים ועיונים: היחס לגויים כללי

אבני נזר, ר' אברהם בורנשטיין
היחס לגוי, **או"ח שכה**
היחס לגוים בכמה הלכות, הפקעת הלואתו וגזל הגוי ועוד, **חו"מ נה, או"ח שכה**

אגרות משה, ר' משה פיינשטין
בענין השבת אבידה לגוי ועוד, **יו"ד א קנ**
האם חייבים במצות כיבוד אב ואם, **יו"ד ב קל**

אוצר האגדה, ר' משה דוד גרוס
גוים, **גוים**

אור המזרח, ר' ישראל שציפנסקי: עורך
איסור לא תחנם / הרב אהרן אומן / מדבר על כל דיני גוי כמו השבת אבידתו ועוד, **כט 34**
מכירת נשק לאומות העולם / הרב יהודה גרשוני / בתוכו באות ג' מביא דברי המאירי בענין גוים בזמן הזה, **לב 214**

אור ישראל, קובץ, מונסי
קונטרס ז' מצוות בני נח לר' יונתן שטייף, **כ 9**

אור משה, ר' יעקב חיים סופר
אם חייבים במצות כיבוד אב ואם, **113**

אורחות חיים להרא"ש, רבינו הרא"ש
אל תונה לשום נכרי כי אין נכרי שאין לו שעה ועברתם שמורה נצח, **קד**

אמרות משה, ר' משה זכריה ב"ר שאול ברזם
בענין בני נח במצות כיבוד אב ואם, **ב 204**

אנציקלופדיה תלמודית,
==, **ערך גוי**

באר הגולה, ר' משה רבשקש
הדינים של מורידים או לא מעלים נאמרו על גוים שאינם מוגדרים בדתות וכו', כשיטת המאירי / עיין שו"ת בית יהודה עיי,ש יו"ד ד' בסופו שחולק עליו, **חו"מ סי' תכ"ה אות ש**

בחיי, רבינו בחיי, רבינו בחיי
בענין רעך, רעהו, לפני מתן תורה כל הגוים היו רעים כמש"כ בפרשת בא ושאלה אשה מאת רעותה וכו' אבל אחר מתן תורה רק ישראל הם רעים ואחים, **פרשת בא**

בינה ודעת, ר' מנחם אדלר
==, **פרק כה**

בית יהודה, ר' יהודה עייאש
מורידין ולא מעלין / גוים בזמן הזה / השגה על באר הגולה במש"כ לענין גוים בזמן הזה, **יו"ד ד**

בני בנים, ר' יהודה הרצל הנקין
הריגת גוי והמסתעף בכמה סימינים, **ח"ג מ-מד**

בנין אב, ר' אליהו בקשי דורון
יחסי מסחר ועבודה עם נכרים גויים / קנה מיד עמיתך להקדים קניה מישראל על גוי מתי נאמר וכו', **ח"ג עג 332**

ברית יעקב, ר' יעקב חיים סופר
האם גוי חייב בצדקה / מציין להרבה ספרי הפוסקים עיי"ש, **סימן כב**

ברכת אבות, ר' ברוך רקובסקי
בהסכמת הגרש"ז אורבך זצ"ל: כותב שגוי חייב לשמוע לחכמי ישראל (אם יגזרו עליו גזרות) כי הוא צריך להבין פשטות התורה ולדעת שהבריאה בשביל ישראל וכו', **הסכמת הגרשז"א**

ברכת אבות, ר' ברוך רקובסקי
השבת אבידה בגוי סימן טז, ובעוד מצוות הנוהגות בגוי, **עמ' קפב**
מצות קבורה בגוי, **עמ' קפה**

דבר שבמנין, ר' אליה קושלבסקי
איסור אמונת השיתוף לשיראל ולבן נח, 11

דברי שלום, ר' שמואל יצחק יודייקין
השבת אבידה לעכו"ם, **ח"ג יט עמ' לו**
קבלת צדקה מגוי, **ציונים ח"א עמ' מא**

הליכות עולם, ר' אברהם אהרמן
בדין קדימת ישראל לנכרי ובדין נתינה לגר ומכירה לנכרי ועוד, **קד"י סי' לה**

הלכה ורפואה, העורך ר' משה הרשלר
איסור הריגת גוי, **ד רצא 286**

העמק דבר, הנצי"ב
אומות העולם המתנהגים בחסד מקבלים שכר בעולם הזה ובג"ע התחתון, **בראשית ב יא**

הפרדס
שבע מצוות בני נח / אדמו"ר מלובביץ', **נט 234**

הצבי והצדק, ר' צבי אריה בש
צדקה בגוי, **יג**

התורה והמדינה, ר' שאול ישראלי, עורך
הנכרי בדיני ישראל / הרב עוזיאל, **ד 9**

התעוררות תשובה, ר' שמעון סופר
גוי שגנב חייב מיתה, גוי שעסק בתורה, מה שבני נח חייבים להעמיד בתי דינים דיינים, **ח"ב כז**
צ"ע בדין לא מורדין פשיטא דגוי כלול בפסוק ולפני עור לא תתן מכשול כפשוטו אבן נגף וכו', **ח"ב י**

ושב הכהן, ר' רפאל הכהן
האם מוזהרין על השיתוף, **לח**

חידושי בתרא, ר' חיים דוב אלטוסקי
מזה שמשמיטה כאן הפסוק מילים רעך או עמיתך משמע שאסור ליתן עצה שאינה הוגנת אפילו לגוי עיי"ש בזה בדברי מנחת חינוך וקובץ שיעורים / מעיר דעת החינוך שלא תלין פעולת שכיר נאמר גם לגוי ומסיים בצ"ע שבלפני עור גופא משמע שרק בישראל ולא בגוי, **פסחים 301אוצ"ה**

חיים של שלום, ר' שמואל אייזנבלאט
דיני גוי במצוות שבין אדם לחבירו / עיין מפתחות בסוף הספר ערך "עכו"ם" עמ' צ,

חמדת ישראל, ר' מאיר דן פלאצקי
אינו נקרא אדם והאם כולל גם גר תושב, 215
בענין מה שבני נח מצווין על הדינין, 207
בענין עכו"ם ששבת / ובדברי הרמב"ם שאסור לו לקבוע דת לעצמו, 237

חקרי הלכות, ר' ישראל יצחק פיקרסקי
ביאור איסור אונאה בגוי לפי שו"ע הרב, 13

ים של שלמה, ר' שלמה לוריא
גזל הגוי ואבידתו, **ב"ק י כ**

ימין ושמאל, ר' יהודה גרויבארט
העמים בדורינו, 221

יראים
איסור לא תרצח בסופו כותב היראים "תולדות הרציחה" שלא להרוג את העכו"ם וכו',, **קעה**
באיסור לא תרצח בסופו כותב: תולדות הרציחה שלא להרוג את העכו"ם וכו', **קעה**

כוזרי, רבינו יהודה הלוי
החוטא שבעם ישראל מקבלי התורה מעולה וטוב יותר מזה שלא זכה לתורה, =השוה עם דברי ספר חסידים בענין גוי טוב== 367

כלי חמדה, ר' מאיר דן פלאצקי
ביתו זו צדקה, סנהדרין צז. חידושי הר"ן למד מכאן דבני נח מצווין על צדקה, וחולק כל חמדה שהיות שמרבה רק נשים, עיי"ש בגמ', נראה דהכוונה שנשים חייבות בפשרה והיינו הגברים בדינין והנשים לעשות שלום וכו', **ריש וירא**

לב איברא, ר' הנקין
עיי"ש, 116

לפרקים, ר' יחיאל יעקב ווינברג
בדברי המאירי שעמים הגדורים בדתות אינם בכלל עכו"ם / היחס לגוים בזמן הזה, **עמ' רפט**

לרעך כמוך, ר׳ דוד אריאב
איסור הכאת גוי, מחלק בין הכאה לחבלה ועוד חילוקים עיי״ש, **ח״ד 75-74**

מדרש רבה,
תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי, אמר ר׳ יוחנן אם הרגלת לשונך לדבר באחיך שאינו בן אומתך סוף בבן אומתך תתן דופי, ברד״ל שקאי על גוי אבל עיין העמק שאלה וישב כ״ח דקאי על גר ומשום שסורו רע אבל גוי לאו אחיך כדאיתא בפרק החובל / ועיין ר״ד פריד מרפא לשון ח״ז 92, **תצא פרשה ט**

מהרי״ט, ר׳ יוסף מטראני
אין להם שכר צדקה כי עושים רק משום שכלם ולא משום ציוי ה׳ ועוד עיי״ש, **דרשות פ׳ קדושים**

מהרש״א,
״רבים מדור הזה שיקבצו עושר שלהם שלא באמונה ובחילול השם כגזילת עכו״ם ואח״כ מתנדבים ממון להיות להם כבוד... ואין זה אלא מצוה הבא בעבירה..., **בענין נקדימון בן גוריון כתובות סז**

מנורת המאור, רבינו יצחק אבוהב
אע״פ שהאדם מוזהר שלא יבזה לשום אדם הנברא בצלם אלקים וכל שכן לבני ישראל וכו׳, **נ״ד כ״ד ח״א**

מנחת חינוך, ר׳ יוסף באבד
האם יש איסור להזיק גוי , קומץ המנחה, **יא**
להרגם, **צג.** וע״ע לד טו, **צג, לד טו**

מצות השם, ר׳ יונתן שטייף
חייב במצות ואהבת לרעך כמוך / עמ׳ לב בספר / חילוק אם הגוי מקיים ז׳ מצוות בני נח או לא, **ג כט-לב**
מצווים במ״ע של והלכת בדרכיו כי נשנה גם לפני מתן תורה..., **עמ׳ טו**

מקבציאל, קובץ
בענין טעות הגוי / הרב שלמה יוסף בביוף, **לב 498**
האם חייבים במצות תפילה כי היא מצוה שכלית / שכליות שמעיות / מאת הרב יעקב חיים סופר, **טו 77**

מרגליות הים, הר׳ ראובן מרגליות
בענין אתם קרויים אדם למעט גוי, **נט אות ט-טו**

מרפא לשון, קובץ
האם מותר לספר לשון הרע על גוי , מביא כמה מראה מקומות / ר׳ דוד פריד זכרון יעקב, **ח״ז 92**

משנת אברהם, ר׳ אברהם פרייס
גר תושב, ועכו״ם באיסור שיתוף, **ח״ב 13**
האם דין עצה הוגנת נאמר בנכרי, **ח״ג עמ׳ 51**

משפטי התורה, ר׳ צבי שפיץ
דיני גוי בענין ממונות, **סוף מס׳ ב״ק**

משרת משה, ר׳ יצחק עטייה
האם גוי בכלל מצות לדון לכף זכות במשנה אבות, **דעות פ״ה**

ניצוצי אור, ר׳ ראובן מרגליות
שורש נשמתן אינן כישראל ועוד בענין זה וגרים, **ע״ז ה. אות יג עמ׳ פח**

סדר יעקב, ר׳ יעקב וורשנר
דין רציחה בגוי, ==

סיני, עורך: שילה רפאל
דיני נכרי בדיני ממונות / שלום אלבק, **קד 31**
יראי השם בין הגוים / ד״ר ריינס, **לח 365**

סמ״ג,
אסור לשקר לגוים / ואני דרשתי כי המשקרים לעכו״ם וגונבים להם הם מכלל מחללי השם וכו׳ / מובא גם בסמ״ק, **ל״ת ב**

ספר הברית, ר׳ פנחס אליהו [הורוביץ]
העמים בדורות הללו שיודעים את אלקי השמים ואינם עכו״ם ועל השיתוף לא נצטוו... למחזיקים ז׳ מצוות יש חלק לעוה״ב, ואסור לצערם וכו׳, **מאמר י״ג פרק ה**

ספר היראה, רבינו יונה
אל תקניט גוי קטן כי הגוים נוטרי איבה, **עמ׳ סה**

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
בתוך דבריו, זהירות מטעות גוי ובמקור חסד ע״פ כת״י פארמא תתתטו שהכוונה להחזיר לו, **תתרפ**
גוי שמקיים ז׳ מצוות צריך לכבד יותר מישראל שאינו עוסק בתורה ועי״ש במקור חסד שדינו כגר תושב ואף בלי קבלת גרות וכו׳, **שנח**
גניבת דעת של גוי, **נא [ה]**
חסד לאומים, **רעט [א]**
לתת עצה טובה לגוי (שותפו?), **תתרפו**
לתת קדימה בדרך לחבירו הנושא משא ואפילו לגוי, שנאמר ומצא חן ושכר טוב בעיני א׳ ואדם / מוטב שיהיה נדחה מפני חבירו ולא ידחה חבירו מלפניו, ===
לתת קדימה לגוי הנושא משא עיי״ש, **תקנא**
מותר לספר בשבח גוי צדיק, **תתקפב**
מי שעושה עול לנכרי מורידין לאדם ואין הצלחה בנכסיו וכו׳ / גוי, **תתרעד**
עיין במפתח ערך: נכרי, הרבה ציונים עיי״ש, **עייש,**

עונג יו״ט, רי יו״ט ליפמן הלפרין
בדברי הרמב״ם בחסידי אומות העולם וכו׳, שאין הדין כן בישראל עיי״ש, **סו״ס יט**

עטרת פז, ר׳ פנחס זביחי
בענין לקדים גר תושב לנכרי, ואם גר דנבילה הכוונה שצריך להפסיד הקרן ועוד, **ח״א כרך ג חו״מ י**

לא תחנם ובתוכו מפלפל בדברי המאירי באומות הגדורות וכו׳, ח״א ג חו״מ יב, 574

עמודי שלמה, ר׳ שלמה לוריא

בדין מורידין לעכו״ם / גוי / מוכיח דלא כתוס׳ ע״ז כו שסתם גוי שאינו מקיים ז׳ מצוות אין איסור להורידו ומהרש״ל מוכיח דלא כתוס׳, ל״ת מח

פתחי חושן, ר׳ יעקב ישעיה בלוי

איסור להזיק גוי, חיוב תשלומי נזיקין לגוי באדם המזיק, מזיק בידים, ח״ה פ״א הערה א

גניבה וגזילה מגוי, לא תעשוק בגוי, הפקעת הלואתו, וע״י שקר, טעות במקח, לא תחמוד בעכו״ם, ועוד הרבה דיני גוי בענין דיני ממונות, ה״ד פ״א אות ב

גרמא בנזיקין לגוי, ה״ה פ״א הערה ב

הכאה מותרת וחבלה אסורה דהוי מדין נזיקין, ח״ה פ״ב הערה א

ציון לנפש חיה, ר׳ נתן נטע לייטער

לא להיות שדכן לגוי, סה

ציץ שלמה, ר׳ אליהו מונק

גזל הגוי ואבדתו ועוד, ===

צפונות קובץ,

אריכות בשיטת המאירי שגוים בזמ״ז הגדורים בדת אינם בכלל עכו״ם, ואומר שנכתב רק לתשובת המינים עיי״ש / הרב דוד צבי הלמן, א 65

קב חיים, ר׳ חיים ארנרייך

בדין גזל עכו״ם, סימן כה, 36

קובץ שיעורים, ר׳ אלחנן ואסרמן

===, ב״ק קה

אסור לתת עצה שאינה הוגנת לגוי / למה שונה מכל מצוות שבין אדם לחבירו שאינן נוהגות בגוי, פסחים אות צה

גוי חייב בצדקה, ב״ב כד נד

ר״ן, רבינו נסים

בז׳ מצוות בני נח יש גם שתי מצוות עשה א) צדקה ב) לעשות מלאכה בשבת כדי לא לשבות / ובי״ד רמה שם סנהדרין לומד שצדקה שייכת לדינים והך צדקה היינו פשרה וכ״כ רש״י שם. ומדברי הרמב״ם מלכים י״ז משמע שאין גוי חייב בצדקה אלא אם נתן צדקה מקבלים ממנו, סנהדרין נו:

רדב״ז

אמונת הישמעאלים אע״פ שהם מיחדים ה׳ ע״ז גמורה חשיבה ליהרג ואל ימיר שהרי מודה באמונתם כופר בתורה משה שאינה אמת וכו׳ בשם הריטב״א ומסיק כן להלכה, ד צב

רמב״ם,

אסור לשקר לגוי במדות ומשקולות, גניבה ז ח

חסידי אומות העולם וקבלתם ע״י משה רבינו והתורה / גר תושב / ע״ע דברי פי״ד איסורי ביאה בענין קבלת גר תושב וכו׳, מלכים ח יא

שור של גוי שנגח ישראל פטור היות שהם לא שומרים על המצוות הם גם לא נזהרים בהיזק ממונם ולכן קנסו אותם וכו׳, נזקי ממון ח ה

אסור לטעות את הגוי לא כמו שחושבים המוני בני אדם וכו׳ / גזל גוי / גניבת דעת גוי / יושגו תכונות רעות / תועבת ה׳ כל עושה עול, כלים פי״ב ז קאפח

הכלל בדיון עם גוים שהולכים לוקלא עיי״ש ואל יקשה בעיניך כי אין להם צורת אדם וכו׳, ב״ק פד מג

נכרי אע״פ שאינו חייב במצות אם עשה מהם שום דבר יש להם קצת שכר, תרומות ג ט

שבט הקהתי, ר׳ שמאי קהת גרוס

השבת אבדה לגוי בזמן הזה, ה רלב, 173

שדי חמד, ר׳ חזקיה מדיני

אם איכא לא תחמוד בדבר של גוי, ב 11, 181

אם יש לא תחמוד בגוי, ב 11, 181

אם עכו״ם בכלל חבירו, ג 49

בגוי, ב 12

בענין המיעט אחיך להוציא גוי / מביא מהאברבנל שנכרי הוא רק מז׳ אומות אבל עשו וישמעאל נקראו אחים וכו׳, א 188

גזל עכו״ם, ב 7

האם אסור לגוי לגנוב ע״מ למיקט, ב 186

לגנוב דעת גוי, ב 9, 190

עמיתך למעט נכרי, ה 255

שו״ע הרב, הגר״ז מלאדי בעל התניא

אונאת גוי, חו״מ הל׳ אונאה וגנ״ד

גזל גוי, חו״מ הל׳ גזילה

שואל ומשיב, ר׳ יוסף שאול נטנזון

היחס לעבד נכרי בביתו ובתוכו היחס לכלל הגויים ועוד עיי״ש / תושבה נ׳, תליתאה א 23

שמעתין,

יחס היהודת לאומות העולם לקט מקורות מדברי רב דוד צבי הופמן שנדפסו בגרמנית / יעקב אופנהיימר, 83 עמ׳ 87

שער המלך, ר׳ יצחק נוניס

גזל הגוי ועוד בסוגיא שם, הל׳ גזילה

שפת החושן, ר׳ יהודה איטח

גזל הגוי, ג 242

תוכחת חיים, ר׳ חיים פאלאגי

משא ומתן באמנוה עם גוי, בתוך דבריו דף ג והלאה, ח״ג ויקרא 17

תולדות יעקב, ר׳ יעקב זאב כהנא

מאמר ארוך ביחס לגוים בזמן הזה / קונטרס ״מאמר דברי אמת״ בפתחית הספר, 5 והלאה

תוספות, בעלי תוס׳

גם גוי נקרא ״חבירו״ ועיי״ש ברש״י, סוכה לט. ד״ה הלוקח

תורה שבעל פה, כמה מחברים
בתוך מאמר של ר׳ שמחה קוק בענין מסחר הוגן, יט 93
זכויות המיעטוים לאור ההלכה / הרב שמואל תנחום רובינשטיין / דין נוצרים וישמעאלים עיי״ש, ל 18
טיפול רפואי לגוי, בתוך הדברים מזכיר שיטת המאירי עיי״ש אם יש חידוש / הרב שמואל תנחום רובינשטיין, יח 62

תורת המלך, ר׳ גרשון אריאלי
בדיני גר תושב ובני נח ומזכיר דברי המאירי עיי״ש עוד, 327

תורת יעקב, ר׳ יעקב חיים סופר
בני נח מצווין על הדינין, סימן קנו

תפארת ישראל, ר׳ ישראל ליפשיץ
ביאור המאמר אתם קרויים אדם ואין אומות העולם קרויים אדם, אבות ג יג

תשובה מאהבה, ר׳ אלעזר פלעקלס
קונטרס בענין היחס לאומות העולם בשם ״כסות עינים״, הקדמה

תשובות והנהגות, ר׳ משה שטרנבוך
איסור בל תלין הלנת שכר שכיר בגוי, ב׳ תשל
איסור חמור להרוג גוי..., א תתמז
באיסור רציחה / אסור ע״פ התורה להרגו גוי / הרג בשוגג קרוב למזיד לענין כפרה, א׳ תתמז
באיסור רציחה / האם מותר להרוג גוי שבא לגנוב ממנו במקום שיש היתר כזה ע״פ הממשלה, א׳ תתמו
גר שאביו מחסידי אומות העולם ורוצה להגיד אחריו קדיש, ב׳ מג
ז׳ מצוות בני נח בזמן הזה, ד׳ לה
להעדיף פועל יהודי על גוי אפילו בזול / עבודה עברית, ב׳ תעז
נוצרים ומוסלמים בזמן הזה, ד׳ לה
קיום ז׳ מצוות בני נח היום / אסור להיות כמסיונר ללמד ז׳ מצוות / בדין נוצרים בזמן הזה, ג׳ שיז

גזל גוי וטעותו, ציונים

אבני נזר, ר׳ אברהם בורנשטיין
הפקעת הלואתו וגזל הגוי ועוד, חו״מ נה, או״ח שכה

אדמת קודש, ==
אם גזל גוי אסור מה״ת, ח״א או״ח סי׳ יד דף טז טור ג, סי׳ טו

אהלי יהודה, ==
גזל הגוי, אות ג דף מ ע״ד

אנציקלופדיה תלמודית,
גזל עכו״ם, גזל גוי, ערך גזל גוי

ארעא דרבנן, ר׳ ישראל יעקב אלגזי
אונאה לגוי במדה ומשקל לדעת הרמב״ם אסור מדאורייתא ולדעת הטור דרבנן, א פ 41
גזל עכו״ם ועושקו, ג קמא 60

גזע ישי, ==
גזל הגוי, סי׳ רמד

גליוני הש״ס, ר׳ יוסף ענגיל
גזל גוי, ב״ק קיג

גנזי חיים, הגר״ח פאלגי
גזל הגוי אי הוי איסור דרבנן, מערכת ג סימן יז

דבר יהושע, ר׳ יהושע מנחם אהרנברג
בענין גזל הגוי ועוד, ג 356

דברי משפט, כמה מחברים
בדין גזל הגוי וטעותו / ר׳ בנימין בירנבוים, ח״ב עמ׳ שג

דברי תלמוד, ר׳ אברהם אליהו קפלן
גזל נכרי אבדתו טעותו הפקאת הלואתו וכו׳, א 174

דרכי חושן, ר׳ יהודה סילמן
גזל וטעות גוי, א עמ׳ שעה 385

הליכות עולם, ר׳ אברהם אהרמן
גזל הגוי, קדוש ישראל

הר צבי, רצ״פ פרנק
הגוזל גוי בפניו אם יש בזה משום כיבוש מלחמה, או״ח סי׳ פז

השיב משה, ר׳ משה טייטלבוים
גזל הגוי, חו״מ קה 237

חוט המשולש, שלשלת וולאזין, גר״ח וואלזין
סימנים ארוכים בכל הנושא של גזל גוי והטעתו וכו׳, בשיטת הרמב״ם, בתוכם תשובה מהגר״ח וואלאזין עיי״ש, יד-יז

חידושי בתרא, ר׳ חיים דוב אלטוסקי
אונאת ממון בגוי / גזל גוי, בכורות 128

חתן סופר, ר׳ שמואל ערנפלד
גזל גוי, ח״א 283

יהונתן שטייף, ר׳ יהונתן שטייף
גזל עכו״ם, 73

יראים
גזל הגוי מותר (בענין הל׳ לולב בסוגיא דהנהו אוונכרי וכו׳), תכב
אסור לגנוב דעת גוי אע״פ שכתוב לא תגנובו... איש בעמיתו, אבל הפסיק הטעמים וכו׳, וכ״כ בריטב״א חולין צד / עמיתך, קכד
בענין טעות גוי עיין במצות משקולות שכתב בסוף שאם משהה משקל מוטעה בבית בתירוץ שהוא ימדוד לגוי וכו׳, משמע שמותר עיי״ש עוד, ריח

כנסת הגדולה, ר׳ חיים בנבנשתי
דיני גזל גוי ואבידתו וכו׳, חו״מ סי׳ שמ״ז 295

מגילת ספר, ר׳ בנימין קאזיש
גזל גוי, ל״ת ב
גזל גוי וטעותו, ל״ת קנב

מהרי״ט אלגאזי, מהרי״ט אלגאזי
גזל גוי, מוכיח מדברי הרמב״ם פ״ז גניבה ה״ח דאסור מן התורה, פ,ב סי׳ י״ז

מהרש״א,
״רבים מדור הזה שיקבצו עושר שלהם שלא באמונה ובחילול השם כגזילת עכו״ם ואח״כ מתנדבים ממון להיות להם כבוד... ואין זה אלא מצוה הבא בעבירה...,, בענין נקדימון בן גוריון כתובות סז

מחנה חיים, ר׳ חיים סופר
לגזול מגוי אתרוג מהודר ולתת לו במקומו אתרוג פשוט, או״ח סימן לב, וע״ע ח״ב או״ח לג אות ט.

מלא הרועים, ר׳ יעקב צבי יאליש
בדין גזל גוי והפקעת הלואתו, גזל נכרי, אות ג׳, ח״א עמ׳ טו

מעשה אברהם, ==
אי גזל הגוי אסור מה״ת, חו״מ כד

משפטי עזיאל, הגרב״צ עוזיאל
גזל אצל גוי ע״מ להחזיר, חו״מ כללים ס״ס יד

נבחר מכסף, ==
בגזל גוי דאסור וה״ה לגנבו אע״ג דליתא בלאו דלא תגנוב, סימן פא

נודע ביהודה, ר׳ יחזקאל לנדא
שיטת הרמב״ם בגזל גוי ועוד, קמא יו״ד פא

נחמד למראה, ==
גזל הגוי אם הוא מה״ת, ח״ד אות ג דף ט ע״ג

סמ״ג,
אסור לשקר לגוים / ואני דרשתי כי המשקרים לעכו״ם וגונבים להם הם מכלל מחללי השם וכו׳ / מובא גם בסמ״ק, ל״ת ב

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
גניבת דעת של גוי, נא [ה]
גזל גוי, תר [א]

קהלת יעקב, ==מקרלין
אם גזל גוי אסור מה״ת, יו״ד סימן י

רביד הזהב, ר׳ דוב טריוויש
בעני גזל גוי, קדושים לא תגנובו

רדב״ז
גזל הגוי, ד אלף רעו

תשובת הגאונים,
גזל הגוי, שערי צדק ח״ד שער א סימן ו

ציונים: גר תושב ובני נח

אגרות הראיה, הגרא״י קוק
בענין דיני בן נח, 108, מה שכתב הרמב״ם שחסידי עו״ה יש להם חלק לעולם הבא 109-110, 108-110

אור המזרח, ר׳ ישראל שציפנסקי: עורך
גר תושב בבכלל ובזמן הזה, חלק כט עמוד 34

באר שבע, ר׳ יששכר בער איילינבורג
בין גר תושב עיי״ש לענין קבלת מצוות / רק לענין להחיותו צריך לקבל עליו ז׳ מצוות וכו׳, סנהדרין צו: ד״ה תר נעמן

גרי״ז, על הרמב״ם
איזה קבלה צריך גר תושב ועוד, מכתבים

גרי״פ פערלא, ר׳ ירוחם פישל פערלא
גר תושב, עשה פב

דברי תלמוד, ר׳ אברהם אליהו קפלן
גר תושב ובן נח, א 283

העמק דבר, הנצי״ב
אומות העולם המתנהגים בחסד מקבלים שכר בעולם הזה ובג״ע התחתון, בראשית ב יא

ושב הכהן, ר׳ רפאל הכהן
דין גר תושב / ביאור שיטת רש״י בכמה מקומות שכתב שרק קבל שלא לעבוד ע״ז / גם לענין להחיותו, לז

חידושי הגאון מפונוביז, ר׳ יוסף כהנמן
גר תושב ודברי הרמב״ם שצריך קבלה בפני ג׳ ועוד, עמ׳ יא

חמדת ישראל, ר׳ מאיר דן פלאצקי
אינו נקרא אדם והאם כולל גם גר תושב, 215
קונטרס על ז׳ מצוות בני נח, 182 והלאה

מאירי, רבינו מנחם המאירי
שבע מצוות בני נח, **סנהדרין נו והלאה**

מגילת ספר, ר׳ בנימין קאזיש
==, **ל״ת מט**

מנחת אשר, ר׳ אשר זעליג וייס
בעניני בן נח וגר תושב, **בראשית ז**

מנחת חינוך, ר׳ יוסף באבד
גר תושב בזמן הזה, **מצוה צג, ה**

משנת אברהם, ר׳ אברהם פרייס
גר תושב, ועכו״ם באיסור שיתוף, **ח״ב 13**

משפט המלוכה, ר׳ יהודה גרשוני
דיני גוי וגר תושב בזמן הזה ועוד, **260**

משפט כהן, ראי״ה קוק
בזמן הזה, **נח ד״ה ועתה אם**

סדר יעקב, ר׳ יעקב וורשנר
גר תושב לענין להחיותו ולענין צדקה ולהצילו, **ע״ז דף סה**

סיני,
גר תושב בהגותו של אליהו בן אמוזג, **פח 234**

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
גוי מנומס הרי הוא כגר תושב, **שנח**

עטרת פז, ר׳ פנחס זביחי
בענין לקדים גר תושב לנכרי / ואם גר דנבילה הכוונה שצריך להפסיד הקרן ועוד, **ח״א כרך ג חו״מ י**

קוי אור, ר׳ ראובן מרגליות
משפטי גר תושב, **65**

קרבן חגיגה, ר׳ משה גלאנטי
ביאור דברי הרמב״ם שבן נח צריך לקבל המצוות משום שכתוב כך בתורה ע״י משה רבינו, **44**

רוקח הגדול, רבינו אלעזר מגרמיזא
בני נח חייבים על הצדקה ועל הלוייה ועל לקט שכחה ופאה ועל הידור זקן ועל עישיית מעקה / מצוות שכליות, **שסו**

שדי חמד, ר׳ חזקיה מדיני
יש סתם גר שהכוונה לגר תושב, **ב 15**

תודלות יעקב, ר׳ יעקב זאב כהנא
קונטרס מאמר דברי אמת על היחס לגויים עיי״ש, **5 והלאה**

תורה שבעל פה, כמה מחברים
מאמר של הרב זולטי ז״ל בענין גר תושב, **כא עמ׳ כא**

תורת המלך, ר׳ גרשון אריאלי
בדיני גר תושב ובני נח ומזכיר דברי המאירי עיי״ש עוד, **327**

תשובות והנהגות, ר׳ משה שטרנבוך
קיום ז׳ מצוות בני נח היום / אסור להיות כמסיונר ללמד ז׳ מצוות / בדין נוצרים בזמן הזה, **ג׳ שיז**

◈ פרק י: אהבת חברים בהשקפת התורה ◈

(א) אהבת חברים, השקפת התורה

❖ כל אדם זקוק לעזרה מזולתו ואם לא יעזור לאחרים אז לא יעזרו לו (גם הקב"ה)

רס"ג: משלי כא יג: אטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יֵעָנֶה, אתה יודע שכל בני אדם זקוקים זה לזה, ושהם בעת הצורך יפנה הנמוך למי שלמעלה ממנו, ומי שלמעלה ממנו אל מי שלמעלה ממנו, ולא יחדל הדבר לעלות כך עד אשר יגיע האדם אל הנכבד שבבני אדם אשר אין למעלה ממנו להזדקק לו כי אם הצורך לאדון העולמים לבדו אשר כל הברואים זקוקים לו ביצירה ובטבע.

ולכן כל אדם כפי ערכו (ו)אם הוא לא ימלא בקשת מי שלמטה ממנו במה שפנה בו אליו, ימנע ממנו ה' מילוי צרכיו מאיתו בפועל, ומסבב מקרים כדי שימנע ממנו האדם אשר למעלה ממנו את מילוי צרכיו, לפי שאמר ולא יֵעָנֶה, דבר כללי, מאת ה' ומבני אדם.

רעיון זה מפותח מאד בדברי ספר הברית מאמר אהבת רעים עיי"ש.

❖ מעלת חבר טוב

מאירי: משלי יז יז: בכל עת אהב הרע ואח לצרה יולד, הערה להיות האדם משתדל שיהיה לו חבר נאמן רוח, כי החברה צורך גדול בהנהגה המדינית, ומשקטת לב האדם במבוכותיו ובמועצותיו ובהודעת סודותיו. ואמרו חכמי המוסר [מבחר הפנינים שער כ] אדם מבלי חברים כשמאל בלי ימין, ואמר אחר [שם] כשיגיעני שמועת מות אחד מחבירי נפל נתח מנתחי. ומטכסיס האוהב הנאמן לאהוב את האוהב כנפשו, ואמר החכם [שם] החבר הנאמן יזיק לעצמו כדי להועילך, ובעת שיחמסוך יטרח בהצלתך כהצלת נפשו, ואמרו שאדם אחד הוצרך לאוהבו על איזה דבר והודיעו הענין ואמר לו אני מזומן לתועלתך יותר מידך וירא להזיקך יותר מלבך, וכן מטכסיס האוהב הנאמן להיות אהבתו קיימת חזקה לא תחלוף ולא תשתנה לסיבה יאהב בעת העוני יותר מבעת העושר ובעת הצרה יותר מבשעת הריוח.

ולזה אמר הנה, בכל עת אוהב הרע, כלומר החבר הטוב אוהב בכל עת, לא תקבל אהבתו תמורה או שינוי ומגרעת לסיבה מן הסיבות, והוא לצרה המזדמנת אח גמור לעזור ולהציל. ו"יולד" שב אל הצרה, מלשון הזדמנות, כענין אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה, לא תדע מה ילד יום (משלי כז א), והיה לו לומר "תולד" אלא לפעמים יפול לשון זכר על הנקבה כמו ובא עליך הרע... או ישוב "יולד" על האח, כלומר שאוהב הוא לצרת אוהבו אח הנולד לו, כלמור כאילו הוא אחיו מדרך לידה וקורבה.

❖ יקשיב לדברי גידופין של שונאו שממנו ילמד אורחות חיים

תפארת ישראל: אבות ד א: בועז אות א: איזהו חכם הלומד מכל אדם: ...ר"ל דבכל אדם שיפגש ילמד ממנו... אמנם ביותר יש לו להמשכיל להשגיח על דברי שונאו שמחרפו ומגדפו וירים בקולו, אז יעשה אזנו כאפרכסת להקשיב היטב ברוח שקט על כל גידוף קטן וגדול שיאמרו לו אלו המוכיחים הנאמנים.

ועל זה אמרתי פ״א בדרשותי על הפסוקים כל גוים סבבוני וגו׳ סבוני גם סבבוני וגו׳ סבוני כדבורים וגו׳, הארכתי לפרש ג׳ מיני אויבים שיש לו לאדם, ופה נפרש רק כת אויבים השלישי, שהם כדבורים מביאים דבש לכוורתינו, וקול רעש שיעשה בדעכם כאש קוצים בקול חרופיהם וגדופיהם סביב לנו, בזה היה אור במושבותינו דבזה ייטיבו לנו אויבינו יותר מאוהבינו. כי האוהבים שלנו על כל פשעינו תכסה אהבתם, ולפיכך חסרונותינו הגדולים יראו כקטנים ויתרונותינו הקטנים יראו כגדולים, כי עינם כהה מאור האהבה והתבוננותם משוכר מיין ידידותם לנו, ועי״ז יישנו על ברכיהם השתדלותינו להשלים את עצמם.

אולם אלה שונאינו, הם המלמדים הנאמנים, לא יקחו עלה זית על פיהם, וכל חסרונותינו בשפתם ברור מללו. לכך כי יפגשך אחי, אויב מר היורה זיקים חצים ומות סביבך, החרש, לא תתקוטט עמו, למען לא יתעכר בענן הכעס אספקלריא ההתבוננת אצלך, שמע והקשב יפה על כל דבריו, הן אמת יאמר לך כמה דברים שאינן ב, אבל מבינות לדבריו תשמע גם כן עניינים אשר אם בעל נפש אתה, תאמר בפניומיותיך, בזה צדקו דבריו, זה החסרון ישנו בי. ואם כי כל נקודה קטנה שבחסרונותיך יגדילוהו כבזכוכית המגדיל, תשמח על זה, כדי שתדע איך שהבריות כבר ידעוהו, תתעמל להסירו מעליך.

ובזה פירשתי הפסוק ותבט עיני בשורי, ר״ל כשאבוא בין בני אדם זרים שלא יכירוני עדיין, ועי״ז הם מביטים על כל תנועותי ועל דברי למען לשפוט עלי ועל מידותי, תבט גם עיני עליהם, איזה פרצוף פנים יעשה עלי, למען אדע לתקן את אשר חסר בי עדיין, אולם בקמים עלי מרעים, מרעימים בגידופיהם, לא אענה אותם, אבל רק תשמענה אזני יפה לקול אלה המלמדים הגדולים, ועי״ז צדיק כתמר יפרח, הפירות שלא גדלו בי עדיין, מעליא רזיא לאילנא, והיה דברי אלה המקניטים כגשם נדבות עלי, ויציץ נפשי ציץ ופרחים חדשים לכונן דרכי, ויגמול שקדי מדות יקרות, וכארז בלבנון ישגה:

==יש ללמוד קצת מכאן יסוד ״מטולטלת״ והיינו שבתוך דברי השונא יש נקודה אמיתית, רק הוא מרחיב גם בדברים שאינם אמת...

❖ לראות את חבירו כאשר הוא רואה את עצמו (לא בעינים שלך אלא בעינים שלו)

מכתב מאליהו: ח״ד עמוד 243: מאמר: המעביר על מדותיו - שורש התיקון: ...איך נגיע

למידה זו [-מעביר על מידותיו] שבכוחה לטהרנו מכל טומאותינו?

דרך פשוטה יש: להתרגל להביט על חברנו באופן שהוא מביט על עצמו. כל הכעס, כל השנאה, המריבות והקטטות באים משום שכל אחד רואה את עצמו במבט שונה, וממאן לראות את עצמו בעיני חבירו.

למשל, עני מבקש מעשיר סיוע מרובה. העשיר רואה בזה חוצפה, וכועס. העני נעלב וחושב הרי השי״ת נתן לו הרבה למה לא יתן לי מה שאני צריך. ונפרדים זה מזה בקטטה וחלישות הדעת. לו היה כל אחד משתדל רק להבין את דעתו של חבירו – אם גם לא להצדיק אותה – היו נמנעים רובא דרובא של הסכסוכים והסיבוכים שבין אדם לחבירו.

דבר זה אינו קשה כל כך, כי רק שינוי מחשבה נדרש. אבל הוא עצה עמוקה לשיפור כל המידות, כי כמעט כל המידות שבין אדם לחבירו עוברות דרך נקודה זו. ועוד מטעם אחר קל הוא לאדם לקנות גישה זו, כי לא קשה הוא להבין שחיים מאושרים ומוצלחים תלויים בריבוי אוהבים, וזה שמתרגל תמיד להביט על חבירו כמו שחבירו מביט על עצמו, הרי הכל אוהביו...

מחמת חשיבות ענין זה של ׳מעביר על מידותיו׳ נסדר כאן קצת עצות מעשיות נוספות שלפיהן יוכל אדם להתרגל ולהתאמן להגיע לדרגה זו, וטוב לו כל הימים. ואם בקצתן נראה שיש בהן בחינת ׳שלא לשמה׳, אין בזה חסרון, כי להגיע להשתנות גמגורה במידות ובדרך החשיבה מוכרחים להשתמש בשלא לשמה, ומכיוון שכוונתך לשם שמים לעשות רצון קונך אין ספק שתיעזר לבוא מתוך שלא לשמה אל לשמה.

א) לא יהיו עסקיך עם שאר בני אדם מודרכים רק לפי השכל הקר, אלא התחשב תמיד בהלך רוחם, דהיינו במידותיהם.

ב) כל אחד חושב שהוא מצויין באיזה דבר יותר ממך, ומן הסתם הוא צודק בזה. הסכם עמו, ויאהבך. [זכור דברי הרמב"ן באיגרתו: אם אתה חכם יותר ממנו זכור שהוא צדיק יותר ממך, כי הוא שוגג ואתה מזיד וכו'].

ג) כל אחד ואחד מתעניין בצרכי עצמו יותר מאשר בך, ועל כן תראה את הנקודה בה ענייניך הם גם ענייניו.

ד) אל תשתדל רק שיעשה אלא שירצה לעשות ויהיה מאושר בעשותה.

ה) היזהר מלהיכנס לוויכוחים חריפים עם חבריך כי הם ירחיקוך מהם ויפרידו ביניכם.

ו) אל תדבר כל כך הרבה על עצמך, דבר עם חברך על חברך עצמו והוא יהיה מעוניין לשמוע. (לרוב בני אדם אין מילה אהובה יותר מאשר "אני" ואין דבר מפואר יותר מאשר שמו).

ז) הקשב לדברי אחרים. התאמץ לזכור שמותיהם ופרטיהם, ויאהבוך.

ח) אל תבקר את חברך באופן גלוי, כי רק יתעקש יותר. כל הפושעים, אפילו הרוצחים הגרועים ביותר, לא יודו על פשעם בלבבם.

ט) בדברך עם חברך הוה מודה על האמת, כי למה ישנאוך – ובצדק.

י) זכור מה שאומרים חכמי הרופאים, כי יותר מאשר ראוי להבין את החולי ראוי להבין את החולה. כי חלק גדול בכל חולי, ולפעמים כל החולי, בא מהלך רוחו של החולה. וכשיצליח לתקן את זה במה שאתה מרבה איתו אהבה ואחוה, תעבור המחלה.

המתנהג בדברים אלה יקל לו במשך הזמן להיות מעביר על מידותיו כי כבר הורגל להביט על כל דבר מנקודת ראותו של חבירו.

(ב) אחדות והרמז בארבעת המינים

ישראל נמשלו לגפן ונמשלו לתמר

מנחות כז. ד' מינין שבלולב, ב' מהן עושין פירות וב' מהם אין עושין פירותף העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין, ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות, ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן עד שיהו כולן באגודה אחת, וכן ישראל בהרצאה עד שיהו כולן באגודה אחת, שנאמר (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה.

רש"י: שנים מהן עושין פירות, דאתרוג ותמרים. יהו זקוקים, כלומר כולן יהו כאחד. בהרצאה, כשהן מתענין אין נענין עד שיהו כולן באגודה אחת צדיקים ורשעים דומיא דעושין ואין עושים פירות. על הארץ יסדה, בזמן שאגודתו ביחד אז יסדה.

כריתות ו: א״ר חנא בר בזנא א״ר שמעון חסידא כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע, ומנאה הכתוב עם סממני קטרת. אביי אמר, מהכא (עמוס ט) ואגודתו על ארץ יסדה.

תנחומא: אמור פרק יז: ... פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, מה טיבן של ארבעה המינים הללו מהן שעושין פירות ומהן שאינן עושין פירות, פרי עץ הדר כפות תמרים אלו צדיקים שיש להם מעשים טובים, וענף עץ עבות וערבי נחל אלו בינונים שיש בישראל, אמר הקב״ה כלכם כאחד תעשו אגודה אחת כדי שלא יהיה בבני פסולת אם עשיתם כן אני מתעלה עליכם וכן הנביא אומר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט) ואימתי הוא מתעלה כשהן עושין אגודה אחת שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה:

ויקרא רבה: פרשה ל סימן יב ד״א פרי עץ הדר אלו ישראל מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים כפות תמרים אלו ישראל מה התמרה הזו יש בו טעם ואין בו ריח כך הם ישראל יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים וענף עץ עבות אלו ישראל מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה וערבי נחל אלו ישראל מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים ומה הקב״ה עושה להם לאבדן אי אפשר אלא אמר הקב״ה יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה הה״ד (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואימתי הוא מתעלה כשהן עשויין אגודה אחת שנאמר (שם /עמוס ט׳/) ואגודתו על ארץ יסדה לפיכך משה מזהיר לישראל ולקחתם לכם ביום הראשון.

במדבר רבה: ג א: הקרב את מטה לוי וגו׳ הה״ד (שם צב) צדיק כתמר יפרח וגו׳ שתולים בבית ה׳ וגו׳ צדיק כתמר יפרח מה התמר הזה צלה רחוק כך מתן שכרן של צדיקים רחוק מהם עד לעולם הבא מה התמר הזה עושה תמרים רטובים נקלווסין נובלות ועושה סולין כך הם ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם עמי הארץ ויש בהם בורים מה התמרה הזו יש בהם נובלות שאינן נכנסות לאוצר ועושה תמרים והם נכנסות לאוצר כך ישראל כשהיו במדבר מהם נכנסו לארץ ישראל מהם לא נכנסו מה התמרה הזו עושה תמרים ועושה קוצים וכל מי שהוא מבקש לגבות תמרים הקוצים שיש בה שולטין בו כך הם הצדיקים כל מי שאינו משמר עצמו מהם נשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף ואף כל דבריהם כגחלי אש ד״א מה תמרה זו אין בה פסולת אלא תמרים לאכילה לולבין להילול חריות לסיכוך סיבים לחבלים סנסנים לכברה שפעת קורות לקרות בהן את הבית כך הם ישראל אין בהם פסולת אלא מהם בעלי מקרא מהם

בעלי משנה מהם בעלי אגדה מהם בעלי מצות מהם בעלי צדקות וכל הענין -, -

מה תמרה זו יש בה לולבין להלל וחריות לסוכה אפי' הסיב שלה הולך לחזוק ועצה להדליק כך בישראל צדיקים ישרים חסידים בני תורה אפי' סוריהן גומלי חסד אינון אי מה התמר אין עושין ממנה כלים כך הצדיקי' ת"ל (תהלים צב) כארז בלבנון ישגה

א"ר תנחומא שאלתי אותה לרב הונא ואמר היינו בבבל ועושין ממנה כלים שולחנות ומנורות אי מה הארז הזה אין עושה פירות כך הצדיקים אין עושין פירות ת"ל צדיק כתמר יפרח מה התמרה עושה פירות כך הצדיקים עושים פירות שנא' (ישעיה ג) אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו מה תמרה וארז כל מי שהוא עולה לראשם ואינו משמר א"ע הוא נופל ומת כך כל מי שהוא בא ומזדווג לישראל סוף שהוא נוטל את שלו מתחת ידיהם תדע לך שכן שרה ע"י שמשכה פרעה לילה אחת לקה הוא וביתו בנגעים שנא' (בראשית יב) וינגע ה' את פרעה וגו', - -

מחזור ויטרי: סימן שסד: ...ואם היה חסר אחד מארבעת מינים שבלולב אינו יוצא ידי חובתו. דת"ר ארבעה מינין שבלולב שנים מהן עושין פירות ושנים אין עושין פירות. העושים פירות יהו זקוקים לשאינם עושים פירות. ושאינם עושים פירות יהו זקוקים למי שעושין פירות. ואין יוצאין ידי חובתן עד שיהו כולם באגודה אחת. וכן הוא אומ' (בונה) [הבונה] בשמים (מעליותיו) [מעלותו] ואגדתו על ארץ יסדה (עמוס ט): פי' עושין פירות אילו תלמידי חכמים שהן מבקשי' רחמים על בעלי בתים שינצלו מכל מיני פורענות. (כד שלחו מיתם) [כדשלחו מתם] (ובעון) [יבעון] רחמי אתכליא על עליא. שאילמלא עליא לא מיתקיימין אתכליא. ושאינן עושין פירות. אילו בעלי בתים שצריכין לעשות נחת רוח לחכמים ולתלמידיהם. פי' לולב ואתרוג שעושין פירות מכפרי' על בעלי בתים שאינן עושין פירות. והדס וערבה שאין עושין פירות מכפרים על תלמידי חכמים שעושין פירות.

סמ"ג: עשה מד: תניא בפרק הקומץ רבה (מנחות כז.) ארבעה מינים שבלולב יש מהם עושים פירות ויש מהם אין עושים פירות ואמרה תורה שיהו זקוקים זה לזה לדרוש שתלמידי חכמים זקוקים לבקש רחמים על בעלי בתים שינצלו מכל מיני פורענות כדדרשינן בפרק גיד הנשה (חולין צב, א) אומה זו לגפן נמשלה זמורות שלה אלו בעלי בתים אשכולות שבה אלו תלמידי חכמים עלין שבה אלו עמי הארץ קנוקנות שבה אלו ריקנים שבהם והיינו דשלחו מתם ליבעי רחמי אתכליא על עלייא שאילמלא עליא לא מתקיימי אתכליא כלומר אילמלא הבעלי בתים שהם עיקר הגפן שמפזרין ממונם למלכות ולתלמידי חכמים ועמי הארצות חורשין וזורעין לא היו תלמידי חכמים יכולים ללמוד תורה ובעלי בתים זקוקים לתלמידים חכמים לעשות נחת רוח לחכמים ולתלמידיהם:

מנורת המאור: סימן קנא: אלו הארבעה מינין הן מפרדין בטעם ובריח כמו קהל ישראל, כי האתרוג יש לו טעם וריח ודומה לצדיק וחכם, שמריחין בני אדם ריח מעשיו וחכמתו הוא הפרי ללמד ממנו בני אדם. וזהו השלם שבכל, על כן הוא ראשון במקרא ונטל יחידי, לפי שהאדם כזה הוא יחידי בדורו. והלולב עושה פרות ואין לו ריח, כמו שיש אדם אשר יש לו חכמה בלא מעשים טובים. וההדס יש בו ריח ואין בו אכל, כמו שיש בני אדם שיש בהם מעשים בלי חכמה אלא בהרגל מדות טובות. והערבה אין בה טעם ולא ריח, כגון אותם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ואף

על פי כן נקבצים אלו עם אלו ומתפללים ביחד והקדוש ברוך הוא שומע תפלתם:

והכי גרסינן התם בויקרא רבא (ל יב): ׳פרי עץ הדר׳, אלו ישראל, מה אתרוג זה יש בו ריח ויש בו אכל, כך הם ישראל, יש בהם בני אדם שהם בעלי תורה ומעשים טובים, ׳כפת תמרים׳ (שם), אלו ישראל, מה תמרה זו יש בה אכל ואין בה ריח, כך הם ישראל, יש בהם בני אדם שהם בעלי תורה ואין בהם מעשים טובים; ׳וענף עץ עבות׳ (שם), אלו ישראל, מה הדס יש בו ריח ואין בו אכל, כך הם ישראל, יש בהם בני אדם שיש בהם מעשים טובים ואינן בני תורה; ׳וערבי נחל׳ (שם), אלו ישראל, מה ערבה זו אין בה טעם ולא ריח, כך הם ישראל, יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. אמר הקדוש ברוך הוא: לאבדם אי אפשר, אלא יעשו כלן אגדה אחת והן מכפרים אלו על אלו. ואם עשיתם כן אני מתעלה, שנאמר: ׳הבונה בשמים מעלותו ואגדתו על ארץ יסדה׳ (עמוס ט, ו). לפיכך משה מזהיר להם לישראל ואומר להם: ׳ולקחתם לכם׳ (ויקרא כג, מ):

וגרסינן נמי במסכ מנחות, פרק הקומץ רבה (כז, א): ארבעה מינין שבלולב יש מהן שעושין פרות ויש מהן שאינן עושין פרות. אמרה תורה, שיהיו זקוקין זה לזה. לדרש, שתלמידי חכמים זקוקין לבקש רחמים על בעלי בתים, שינצלו מכל מיני פרעניות, כדגרסינן בפרק גיד הנשה (חולין צב, א): אמר רבי לוי: אמה זו בגפן נמשלה; זמורות שבה אלו בעלי בתים, אשכלות שבה אלו תלמידי חכמים, עלין שבה אלו עמי הארץ, קנוקנות שבה אלו ריקנין שבישראל. והינו דשלחו מתם: לבעו רחמי אתכליא על עליא, דאלמלא עליא לא מתקימין אתכליא. כלומר, שיתפללו תלמידי חכמים על בעלי בתים אשר מכינים להם כל צרכם:

רבי עזריאל: הילדסהיימר: ח"א סימן ו: ...מענין לענין באותו ענין שחלקנו בהנ"ל בין רוב ומיעוט אעתיק למה שנסתפקתי זה כמה במה דקאמר הש"ס והובא בטור א"ח תרי"ט כל תענית צבור שאין בו מפושעי ישראל אינו תענית ומייתי ראיה מחלבנה, ויש לחקור אף אם נחמיר כשיטת מהרש"א בח"א שם דצריך להיות עדה של עשרה בלא פושעי ישראל אם מותר ג"כ אם יחס הפסולים להכשרים גדול יותר מיחס חלבנה לשאר סמני הקטורת דהיינו א׳ נגד עשרה.

ולענ"ד זה תולה בפירוש במאמר הלז דכפי פשוטו משמע דרק ביחס חלבנה לשאר סימני הקטורת מותר. אכן הבחיי ריש פ׳ כי תשא אצל חלבנה פי׳ פירוש אחר וכפי מה שהבנתי דבריו כל הענין מוסב על הכשרים שהם יתפללו על העברינים ויחוסו על ערבות עצמם ועל נפש חבריהם ויתפללו עליהם שיתן השי"ב בלבם לשוב בתשובה שלמה, ולפ"ז אסור, דלפ"ז לא משמע כלל שיצרפו העבריינים מצד אחר אם נניח שנצרף אותם מצד שייכותם אלינו מצד הערבות אדרבא אם היחס שלהם אלינו גדול יותר כפי הגדלות עוד יותר מוטל עלינו להתפלל עליהם.

וכעת אני חושב כי אולי בזה פליגי ר׳ שמעון חסידא ואביי בכריתות שם דאביי יליף מקרא דואגודתו על ארץ יסדה דמפסוק זה, דרשינן במנחות (כ"ז ע"א) חבור ואחדות בין אותן שעושין פירות ושאין עושין ומבואר יותר באריכות במדרש רבה ויקרא פ׳ למ"ד וכיון דהוה מטעם ערבות כפי רבוים תגדל התצרפותם /הצטרפותם/, אבל אם דומיא דחלבנה דווקא בערכו לשאר סממני הקטורת. ובעוה"ר יש נ"מ גדול לדינא בכמה קהילות אשר בעוה"ר פרוץ מרובה על העומד. ולדינא צלע"ג.

שפת אמת: דברים סוכות תרס"ב: כל האזרח בישראל ישבו בסוכות ואמרו חז"ל כל ישראל ראויין לישב בסוכה אחת. הרמז כפי מה שבאים אל האחדות זוכין לסוכה שהיא בחי׳ אהבת כלולותיך. ואחר יוהכ"פ נעשין בני ישראל אגודה אחת. כי עונות מבדילים דיש עונות בין אדם למקום ובין אדם לחבירו. וזה רמז הד׳ מינים שנעשין אחדות אחד ואז חל עליהם שם שמים שהוא בחי׳ הסוכה. הד׳ מינים הרמז שתקנו מה שבין אדם

לחבירו. והסוכה רומז שתקנו מה שבין אדם למקום. וע״ז נא׳ שלום שלום שלמטה ושלום שלמעלה. ולכן בשבת א״צ לד׳ מינים דהנפשות קרובים וכל הפירוד בבחי׳ הגוף ושבת יומא דנשמתין ונק׳ שלום. ולקחתם לכם פי׳ שכל אחד יקח חלק בכלל ישראל כמ״ש לקיחה לכל אחד ולקיחה תמה. וכמ״ש בגמ׳ יש שעושין פירות ויש שאין עושין פירות ויהיו נזקקין העושין פירות לשאין עושין ע״ש. והיינו העושין פירות יכניסו כחם לכלל ישראל לסיוע לאין עושין. ושאין עושין יבטלו עצמן אל העושין:

חזקוני: ויקרא כג: פרי עץ הדר, מהן עושים פירות ומהן אין עושין פירות והם באגודה אחת לומר לך שיתאגדו צדיקים ובינונים לעשות רצון בוראם.

פסקי עוזיאל: בשאלות הזמן: סימן ב: ...אלפי שנים עברו מיום מעמד הר סיני, הרבה גליות גלתה היהדות ותלך מגוי אל גוי וממלכה לממלכה, הרבה שמדות נגזרו עליה ועל תורתה להשמידה או לזייפה, לסרס אותיותיה ולשבש כוונותיה, והרבה השפעות ומנהגי חיים ושפות זרות נדבקו בה; ובכל זאת, ולמרות כל זאת, יצאה היהדות צרופה ולשמה בצביונה ורוחה, ואחידה ומאוחדת ביסודה תורתה, וכל אלה שנסו לפגוע באחדות תורה זאת, השומרונים, הצדוקים, האיסיים, הקראים וכתות של תלמידי משיחי השקר, אבדו לגמרי או שמתקיימים קיום עלוב שסופו להבטל מן העולם. אחדות זאת נובעת ממקור נאמן של תורת אל חי, שהוא יחידו של עולם ואחד ומיוחד בשמים ובארץ וכל צבאותיהם, ולכן הוא מצוה על ידי נביאו נאמן ביתו לאמר: זה הדבר אשר צוה אתכם תעשו וירא אליכם כבוד ה׳, אמר להם משה לישראל אותו יצר הרע, העבירו מלבכם ותהיו כולכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום כשם שהוא יחידי בעולם כך תהא עבודתכם מיוחדת לפניו, (ספרא ויקרא שמיני ו׳). ולא עוד אלא שאין ישראל נענים בתפלתן וצעקתם עד שיהיו כולם באגודה אחת, שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה (מנחות כז).

ספרי: דברים פסקא שמו: (ה) ויהי בישורון מלך, כשישראל שוים בעצה אחת מלמטה שמו הגדול משתבח מלמעלה שנאמר ויהי בישורון מלך, אימתי בהתאסף ראשי עם ואין אסיפה אלא ראשי עם שנאמר +במדבר כה ד+ ויאמר ה׳ אל משה קח את כל ראשי העם. דבר אחר כשהנשיא מושיב זקנים בישיבה של מטה שמו הגדול משתבח מלמעלה שנאמר ויהי בישורון מלך אימתי בהתאסף ראשי עם ואין אסיפה אלא זקינים שנאמר +במדבר יא טז+ אספה לי שבעים איש מזקני ישראל.

יחד שבטי ישראל, כשהם עשוים אגודה אחת ולא כשהם עשוים אגודות אגודות, וכן הוא אומר +עמוס ט ו+ הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה. רבי שמעון בן יוחי אומר משל לאחד שהביא שתי ספינות וקשרם בהוגנים ובעשתות והעמידן בלב הים ובנה עליהם פלטרין כל זמן שהספינות קשורות זו בזו פלטרין קיימים פרשו ספינות אין פלטרין קיימים כך ישראל כשעושים רצונו של מקום בונה עליותיו בשמים וכשאין עושים רצונו כביכול אגודתו על ארץ יסדה וכן הוא אומר +שמות טו ב+ זה אלי ואנוהו כשאני מודה לו הוא נאה וכשאין אני מודה לו כביכול בשמו הוא נאה. כיוצא בו +דברים לט ג+ כי שם ה׳ אקרא כשאני קורא בשמו הוא גדול ואם לאו כביכול וכו׳ היוצא בו +ישעיה מג יב+ ואתם עדי נאם ה׳ ואני אל כשאתם עדיי אני אל וכשאין אתם עדיי כביכול איני אל כיוצא בו +תהלים קכג א+ אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים אילמלא אני כביכול לא היית יושב

בשמים, ואף כאן אתה אומר יחד שבטי ישראל כשהם עשוים אגודה אחת ולא כשהם עשוים אגודות אגודות.

במדבר רבה: פרשה טו: אספה לי זש"ה (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ יסדה למה הדבר דומה לפלטין שהיתה בנויה על גבי הספינות כל זמן שהספינות מחוברות פלטין שעל גביהן עומדת כך הבונה בשמים מעלותיו כביכול כסאו מבוסם למעלה בזמן שישראל עשוין אגודה אחת לכך נאמר הבונה בשמים מעלותיו אימתי ואגודתו על ארץ יסדה וכה"א (דברים לג) ויהי בישורון מלך, לכך אמר לו הקב"ה למשה אספה לי למה שכינוסן של צדיקים הנייה להם והנייה לעולם אבל כינוסן של רשעים תקלה להם ותקלה לעולם.

אור החיים: במדבר כד ו: כנחלים נטיו וגו', רבותינו ז"ל (סנהדרין קה:) דרשו בזה הרבה דרשות, ואפשר לפרש הכתוב על זה הדרך שהכתוב מדבר כנגד ד' כתות הצדיקים שבעם השם:

א' הוא כשמואל הנביא, שהיה מסבב כל ארץ ישראל ללמד ישראל תורה ומצות בכל שנה ושנה כאומרם ז"ל (שבת נו):

ב' כת הצדיקים הקבועים לתלמוד תורה ללמוד וללמד ולהורות משפט, והיא כת העומדת בלשכת הגזית העוסקת בתורה ובהוראה כידוע, והיא בגדר הראשון עצמו, אלא שהמבקש ה' יבא אליהם, מוסיף עליהם שמואל שהוא היה מסבב להורותם:

ג' כת הלומדת תורה לשמה לעצמה, להשכיל ולהבין אמרי נועם, יתירה עליה כת הראשונה שלומדת ומלמדת:

ד' היא כת המחזקת ידי הלומדים, ויוצאים למלאכתם למצוא טרף אדם:

וכנגד ד' כתות אמר ד' דמיונים, כנגד כתו של שמואל אמר כנחלים נטיו, שהם עושים כנחל הזה שנוטל מימיו ממקום למקום לשתות ממנו, כמו כן כת זו שטורחין בעצמן להשקות צמא למים חיים:

וכנגד כת ב' אמר כגנות עלי נהר, כגן הזה שהוא נטוע וכל הרוצה ליהנות יבא ויהנה, גם מוליכים פירות ממנו וזנים הרחוקים, כמו כן הם כת נטועה בלשכת הגזית, וכל הרוצה ליהנות יבא ויהנה, גם פירותיהם הולכים למרחוק שהבאים לשם מתחכמין מהם ויוצאים להשקות צמאי תורה, וכן כתיב (ישעיה ב ג) כי מציון תצא תורה וגו':

וכנגד כת הג' הלומדים לעצמן ואין בהם כח להשפיע לזולת אמר כאהלים נטע ה', כיעקב איש תם יושב אוהלים, ללמוד לעצמו ואמר לשון נטיעה, כנטיעה הזאת שכל שהיא מתישנת מוסיף שרשים ואחיזה ביניקתה, כמו כן לומדי תורה כל זמן שמאריך בעסק התורה תוסיף להשתרש נפשו בה:

וכנגד כת הד' אמר כארזים עלי מים, ארזים רמז לעשירי עם, בעלי קומה, בעלי כח וגבורה בעולם הזה, אבל אין עושים פירות בתורה, לפי שאינם לומדים בתורה:

וכבר כתבתי בכמה מקומות כי פרי התורה הוא לבדו יקרא פרי, ועיין מה שפירש בזוהר (ח"ג רב.) בפסוק לא תשחית את עצה וגו' ממנו תאכל וגו', שהכתוב רומז לבעל תורה שהוא עושה פרי וכו', יעויין שם:

ואמר עלי מים, שחוזקם גם כן הוא עלי מים שהיא התורה, לפי שמחזיקים ידי האנשים הלומדים בתורה שנמשלה למים (תענית ז), ויהנו מהמים עצמם כי המחזיק ידי לומדי תורה

חולק עמהם שכר כידוע, והכוונה בכל המאמר, לומר שכל ישראל עומדים בשורש הקדושה זאת התורה, ואפילו העוסקים בענין עולם הזה:

(ג) בין אדם לחבירו במשנת רבי ישראל מסלנט

נפלה נא ביד ה׳ וביד אדם אל אפולה, ר׳ ישראל פירש: מוטב כשלון בין אדם למקום מכשלון בין אדם לחבירו (תנועת המוסר ח״א עמוד 304) / ועיין במפרשים שם בפסוק מה באמת הפשט ==

אין כשרות המצות (בפסח) שלימה בדקדוקי הלכות פסח בלבד כי אם בכל הדקדוקים גם בעניני חושן משפט, (ת״ה ח״א עמוד 305) וידוע הסיפור ?? כששאלו את הגרי״ס מה לדקדק באפיית המצות ענה שיזהרו שלא לפגוע באלמנה העורכת (עוזרת) וכו׳.

אין מידה רעה בעצמה כי כל מידה יש לה מקום שאז היא טובה, נקמה וכעס לשפוט הרשעים, ומה שנקראו מידות רעות משום שעל פי רוב היא לא במקומה ואין להתנהג בה, משל תרופות, שמצד אחד הם מסוכנים ומרים אולם במקומם הם טובים. =לא רשום לי מקור בשם הגרי״ס, ועיין רס״ג מאמר י׳, אלפי מנשה, ארח מישרים=

״חכמת העולם״ דרושה לגבי חובת היחסים אל הזולת. אי אפשר לקיים המצוות שבין אדם לחבירו מבלי להיות בקי במילי דעלמא ומבלי לדעת כל מאויי האדם ותנעוגות החיים. על האדם להכיר הבריות, לרדת לסוף דעתן, להבין תשוקותיהן ותאוותיהן וכל משאלות לבותיהן. עליו ללמוד כל ״מחמדי תבל״ ומה נותן הנאה לבני אדם, ומצד שני מה מצער בני אדם. להיות מעורב עם הבריות. אין ללמוד תורה זו אלא מתוך ענייני העולם ותהלוכות החיים. (ת״ה ח״א עמוד 291, 295)

שני חלקים בתורה א) המצוות ב) סיפורי התורה. סיפורי התורה יסודם יושר דרכי המידות וטהרת כוחות הנפש עד אשר לא יכספו וירצו רק הטוב בעיני אלקים ואדם. ת״ה ח״א עמוד 271.

סיפורים: א) פעם הגיע לבית כנסת וראו שהקפיד ליטול ידיו במעט מאד מים, ואמר שהרגיש שזה בית כנסת קטן וצדדי ואין הרבה אנשים ובודאי הגבאי הכין מספיק מים רק למתפללים הקבועים, ואם יחסר מים לאנשים הקבועים הוא יתרגז על השמש ויעכב לו הפרוטות שרגיל להעניק לו ונמצאים אנחנו חייבים בקיפוח פרנסתו. (שם עמוד 357

ב) באחת מימי ראש השנה בקובנה נעמד אחד המתפללים מול החלון והאריך בתפילה נלהבת, אחרי התפילה נזף בו ר׳ ישראל איך הוא לא חושש לחסום את האויר ולגזול מהמתפללים וחייב בצער והיזקן של הבריות. (שם 357

עוד שם שלא האריך בתפילה כשבא לוורשא אצל האדמו״ר רבי יצחק מאיר מגור כי לא רצה לבטל יהודים ממלאכתם... שם עמוד 361

שאלו חזן באיזו כוונות עליו לכוון בשעת התפילה, והשיב ראשית קול להיות בקי בכל הניגונים ולהשמיע קולו בנעימה... שם 358

פעם בעיר קיידן חל בר מצוה של ילד שהתכונן להפטרה משום מה לא קראו לילד למפטיר, אחרי התפילה יצא ר׳ ישראל לטייל עם הילד כשעה ארוכה כדי לשמחו ולהפיג את צערו. שם עמוד 367

===להוסיף כהנה וכהנה בחיפוש ועיין בספר המאורות הגדולים בערך ר׳ ישראל ועוד ועוד==

(ד) אין מידה רעה בעצם

אמונות ודעות: רס״ג: הקדמתו למאמר העשירי ועוד שם בתחילת המאמר מאריך שאין מידה רעה בעצם רק כל דבר צריך במקומו

וכ״כ אלפי מנשה, לר׳ מנשה בן פורת מאילייא, ח״ב פרק מז: התורה לא מצווה בפירוש לא תתגאה ולא תכעוס רק הזכירה בדרך כלל כי הגאוה יש בה היזק וכו׳ מפני שאי אפשר לאסור מידה רעה בהחלט כיון שנצרכה לפעמים במקומה הראויה והמועלת, =

וכ״כ אורח מישרים סימן ג ביאור אות ז שמידה רעה הכוונה שהיא בדרך כלל רעה

(ה) קשה ענשן של מידות מעונשן של עריות

חומרת גניבת הרבים / קשה לתקן ע״י תשובה

בבא בתרא פח: אמר רב לוי קשה עונשן של מדות יותר מעונשן של עריות, שזה נאמר בהן ׳אל׳ וזה נאמר בהן ׳אלה׳, ומאי משמע דהאי ׳אל׳ קשה הוא, דכתיב ואת אילי הארץ לקח, גבי עריות נמי הכתיב ׳אלה׳, ההוא למעוטי מדות מכרת, ואלא מאי עודפייהו, דהתם אפשר בתשובה והכא לא אפשר בתשובה.

רשב״ם: **עונשן של מדות**, אם עושה בהן עול. **מעונשן של עריות**, אם נכשל בהן. **שזה נאמר בהן אל**, עריות דכתיב את התועבות האל ובמדות כתיב אלה דכתיב כל עושה אלה כל עושה עול. **ואלה קשה מאל**, דמש״ה הוסיף הכתוב בהן ה׳ לרבות ולהגדיל הקישוי. **בעריות נמי כתיב**, כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו. **למעוטי מדות מכרת**, דס״ד אמינא כיון דעול מדות נקראו תועבות ה״א הרי הן בכלל כל אשר יעשה מכל התועבות אי לא כתב אלה דמשמע מיעוט ולא משום ג״ש דאפי׳ לא כתב אלה לא דיינינן דאין אדם דן גזירה שוה מעצמו אא״כ למדו מרבותיו ולא מק״ו דהאי אפשר בתשובה והאי לא אפשר בתשובה דאין עונשין מן הדין אלא ממשמעותו כדפרישית.

ואלא מאי עודפייהו, דמדות כיון דבעריות איכא כרת ובדידהו ליכא כרת. **אפשר ליה בתשובה**, עריות מועלת תשובה אי עביד ליה תשובה מעלייתא כדכתיב (ירמיה ג) שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם ואמרינן נמי (מכות כג) כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן אבל מדות שגוזל את הרבים אי אפשר לו בתשובה שהרי תשובתו תלויה בהשבת גזילה דכתיב והשיב את הגזלה (ויקרא ה) והוא אינו יודע למי יחזיר ואף על גב דאמרינן יעשה בהן צרכי רבים אין זו תשובה מעליא מאחר שאינו משיב לבעלים אלא שבירורו לו המוטב.

תוספות: התם אפשר בתשובה, ודוקא בעריות שאין בהן ממזרות אבל הבא על אשת איש והוליד ממנה בן או שאר עריות שיש בהן ממזרות זהו מעוות לא יוכל לתקן כדאמר (יבמות כא) ואי אפשר בתשובה.

וה״ר חיים אומר אף על גב שהוא מעוות לא יוכל לתקן מ״מ אפשר בתשובה שצוה לו הקדוש ברוך הוא דלא צוה אלא לעשות לו תשובה אבל גזלן שתשובתו הוא שיחזיר הגזילה כדכתיב והשיב את הגזלה וגו׳ והיכא דגזל לרבים אינו יודע למי ישיב דאע״ג דאמרי׳ (ב״ק צד:) יעשה בהן צרכי רבים מ״מ לאו תשובה מעלייתא היא.

ריטב״א: התם אפשר בתשובה. פירוש שכל עבירה שהוא בינו לבין המקום אפשר בתשובה כדכתיב שובו בנים שובבים, ואוקימנא בחגיגה (ט.) כשלא הוליד בן שאם הוליד בן עליו הכתוב נאמר מעוות לא יוכל לתקון.

רבינו גרשום: שזה, עריות, נאמר בהן אל, דכתיב את כל התועבות האל: **וזה**, במדות נאמר בהן אלה ה׳ יותר דכתיב כי תועבת ה׳ אלהיך כל עושה אלה כל עושה עול: **גבי עריות נמי הא כתיב אלה**, כמו במדות דכתיב כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו וגו׳, ההוא אלה דעריות לא אתי אלא לאורויי דעריות אפשר בכרת למעוטי מדות מכרת, אלא הואיל דבמדות ליכא כרת מאי עודפייהו מדעריות איכא: **דעריות אפשר בתשובה**, דכל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כרת: **ומדות לא אפשר בתשובה**, דאין תשובה מועלת עד שיחזור הגזילה וזה גזל הרבה בני אדם ואין יודע [מאיזה] מהן:

יד רמ״ה: סימן קכח: א״ר לוי קשה עונשן של מדות יותר מעונשן של עריות, שזה נאמר בהן אל וזה נאמר בהן אלה. כלומר שהעריות נאמר בהן אל (ויקרא יח כז) כי את כל התועבות האל. והמדות נאמר בהן אלה (דברים כה טז) כי תועבת ה׳ אלהיך כל עושה אלה כל עושה עול, אל קשה דכתיב ואת אילי הארץ לקח ואלה קשה מאל. וכי תימא גבי עריות נמי הא כתיב אלה, כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו, ההוא למעוטי מידות מכרת הוא דאתא. כלומר עריות הוא דקימי בכרת אבל מדות לא. ואלא מאי עודפיהו דמדות טפי מעריות, דעריות איפשר בתשובה דמכי פריש מיניה יצא ידי תשובה. מדות אי אפשר בתשובה, דהא לא ידע למאן גזל וכמה גזל.

מאירי: ב״ב פח: יש דברים בגזלות וחמסים שאין התשובה מצויה בהם מפני שאינו נודע למי ישיב ומתוך כך ראוי להזהר בהם ביותר ומחלק זה ענשן של מדות שהרי מוכר בכל יום ולכמה בני אדם שאינו מכירן ואף על פי שגזל ואינו יודע למי יתבאר במקומו שעושה בה תקוני העיר שהם מעשים שכל בני העולם נהנים בהם מ״מ אין התשובה מצויה בהם ולא עוד אלא שהיא קלה בעיני העובר מתוך שהוא דבר מועט ומתוך שאין בהם כרת אלא לאו גרידא ומתוך כך צריך להזהר בהן הרבה:

מאירי: יבמות כא. אף על פי שכל הגזילות באזהרה גזילת המדות קשה ביותר מפני שאין להם הישבון ודרך הערה אמרו קשה ענשן של מדות משל עריות ולא ענשן ממש שהרי עריות בכרת ומדות בלאו אלא שעריות איפשר בתשובה ואף על פי שאם הוליד ממנה נעשה מעוות לא יוכל לתקון מכל מקום כל עבירות שבין אדם למקום איפשר בתשובה אבל מדות שיש בהן צורך השבה לבני אדם אי איפשר להם בתשובה שהרי גזילת רבים היא ואינו יודע השבתו למי ואף על פי שאמרו ביצה כ״ט א׳ בכיוצא בה יעשו בהם צרכי רבים אין זו תשובה מעולה כל כך ולא עוד אלא שאף הוא אינו יודע כמה ישיב:

רמב"ם: הלכות גניבה ז יב: קשה עונשן של מדות יתר מעונשן של עריות שזה בינו לבין המקום וזה בינו לבין חבירו, וכל הכופר במצות מדות ככופר ביציאת מצרים שהיא תחילת הצווי, וכל המקבל עליו מצות מדות הרי זה מודה ביציאת מצרים שהיא גרמה לכל הצוויין.

❖ ביאור בדברי הרמב"ם

קובץ שעורים: בבא בתרא: סימן שטו: מאי חומרייהו הכא לא אפשר בתשובה, וקשה דא"כ אין זה חומר בהאיסור, דהא אם יודע למי יחזיר מהניא תשובה, ואם לא החזיר עדיין לא נגמרה תשובתו, וכה"ג גם גבי עריות אם לא שב כהוגן העבירה עודנה עליו, והרמב"ם כתב, שזה בינו לבין המקום וזה בינו לבין חבירו, ושמא פירש כן בכוונת הגמ' הני לא אפשר בתשובה, היינו דבבין אדם לחבירו כל שלא פייס את חבירו אפילו הוא אנוס בכך לא הועילה התשובה גם על החלק שבין אדם למקום, כמו ביוה"כ דאינו מכפר עד שירצה את חבירו.

נושאים

צער בעלי חיים באדם / צער האדם

אדרת תפארת, ר׳ אברהם דורי
בענין צער בעלי חיים ובל תשחית בגוף האדם, מסיק דלכו״ע נוהג בקטן מן התורה ובגדולים אסור מדרבנן, עיי״ש עוד, **ח״א ל״ו**

אמרי יעקב, ר׳ יעקב מאיר שטרן
על שו״ע הרב נזיקין עמוד פב

בצל החכמה, ר׳ בצלאל שטרן
אם יש איסור צער בעלי חיים באדם / ואם יש מצות טעינה ופריקה באדם, **ד קכה**

ברכי יוסף, רב חיד״א
בכל הענין מביא רשב״א, רדב״ז, חוות יאיר, **יו״ד שעב**

דברי שלום, ר׳ שמואל יצחק יודייקין
מראה מקומות בענין: צער בעלי חיים, **ציונים ח״א עמ׳ מ**

דעת קדושים, הרב מבוטשאטש
ובגדולי הקדש שם סי׳ כה, **כד סעיף ח**

המדרש כהלכה, ר׳ ישראל בארי קולונדר
צער בעלי חיים, **קיט**
אסור לגרום צער כשמאריך בתפילתו, **עמ׳ רעג**

חוות יאיר, ר׳ יאיר בכרך
התורה הקפידה על צער בעלי חיים חסרי דעת ונפש משכלת לסבול משא״כ אדם איבעיא ליה ליתוביה דעתיה ולקבל מאהבה..., **סוף סימן קצא**

חמדת ישראל, ר׳ מאיר דן פלאצקי
צער בעלי חיים / בגוי??, **211**

יד רמה,
==, **בבא בתרא דף כו אות קז**

כנסת הגדולה,
טעינה באדם, **חו״מ רעב**

לרעך כמוך, ר׳ דוד אריאב
צער בעלי חיים, **ח״ד 46**

מסילת ישרים, רמח״ל
״ובכלל הענין הזה [גמילות חסדים] שלא לצער לשום בריה אפילו בעלי חיים ולרחם ולחוס עליהם... וכבר יש שסוברים צער בעלי חיים דאורייתא ועכ״פ דרבנן״..., **פרק יט**

נודע ביהודה, ר׳ יחזקאל לנדא
==, **קמא יו״ד פג**

מכילתא דרשב״י,
עזוב תעזוב לרבות משא שעל כתבו, **משפטים**

משנה הלכות, הרה״ג רבי מנשה קליין
==, **ח״י סימן רפה**

נזר ישראל, ר׳ ישראל רבינוביץ
צער בעלי חיים, **עמ׳ 12**

נשמת כל חי, ר׳ שטסמן
דין צער בעלי חיים באדם, **פרק ד**

סמ״ע,
לא גרע מצער בעלי חיים, **חו״מ רע״ב ס״ח**

ספר היראה, רבינו יונה
השמר מלצער בעלי חיים הן בהמה הן עוף, וכל שכן שלא לצער אדם שהוא עשוי בצלם אלקים, **עמ׳ סח עות רסו**

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
צער בעלי חיים / אף אם עשה צער לבהמה שמשים עליה משוי יותר מדי וכן המשוכים באזני חתולים ורוכבי סוסים המכים במגפיים על הסוסים עתיד הקב״ה לפרוע ממנו ועיי״ש במקור חסד מדברי שאילת יעבץ סי׳ ק״י ועוד מקורות, **מד**

פלא יועץ,
ערך בעלי חיים,

צער בעלי חיים בהלכה ובא., הרב יצחק אשכולי
=== פרק ח כולו עיי״ש כל השיטות באריכות גדולה == == , **עמודים 243-283**

רבינו גרשום,
העיר לדבריו במשנה הלכות שו״ת ח״י סי׳ רפה, **ערכין ז.**

רדב״ז, שו״ת,
חולק על הרשב״א שאין באדם צער בעלי חיים היה צריך לדעת מראש, **ח״ב סי׳ תשכח**

רשב״א, שו״ת,
מצות טעינה איתא באדם וכ״ש פריקה משום צערא דישראל ק״ו מבהמה, **ח״א סי׳ רנב רנו, רנז**

שבות יעקב, ר׳ יעקב רישר
==, ג עא

שדי חמד,
==, כללים מערכת צ׳ כלל ג׳

שערים המצויינים בהלכה, ==
==, עמוד ת״ה

תרומת הדשן, ר׳ ישראל איסרלן
==, פסקים קה

תשובות והנהגות, ר׳ משה שטרנבוך
צער בעלי חיים בזבובים, ב׳ תשכו

מצוה פריקה וטעינה

אורחות חיים, רבנו אהרן הכהן מלוניל
דין פריקה וטעינה, 588

אמרי יעקב, ר׳ יעקב מאיר שטרן
על שו״ע הרב נזיקין עמוד פב, מחדש שבזמן הזה מחויב לעזור לבעל מכונית שנתקע, אולם יכול לבקש שכר כי אין צער בעלי חיים במכונית, ועיי״ש עוד.

בצל החכמה, ר׳ בצלאל שטרן
אם שייכא המצוה באדם הנושא משא, ד קכה, 193

גרי״פ פערל, ר׳ ירוחם פישל פערלא
מצות פריקה וטעינה, עשה כג כד, ח״א 323

דבר שמועה, ר׳ ליפא וינטרויב
פריקה וטעינה באדם, 25

חכמי לב קובץ, מש׳ וינפלד וכו׳
הקדמת שונא לאוהב / הרב וינפלד, ד 35
עזוב תעזוב עמו / הרב אברהם וינפלד ז״ל, ה 73

טעם ודעת, ר׳ משה שטרנבוך
בפסוק, בפסוק

יראים
טעינה ופריקה, סימן רכט רל
לא תראה חמור אחיך / לא להתעלם מעזרה בפריקה, סימן רח

כנסת הגדולה,
פריקה וטעינה, חו״מ רעב

מהרם שיק, ר׳ משה שיק
==, מצווה פ

מכילתא דרשב״י,
עזוב תעזוב לרבות משא שעל כתבו, משפטים

מנחה חדשה, ר׳ יוסף פאפרש
בדין כפיית יצר השנאה ובדיני פריקה וטעינה / פירוש מילת ״שונאך״ בתורה בגוי ובחוטא וכו׳, אריכות בכל הסוגיא, מצות פריקה

מנחת סולת, ר׳ דוד זעמן
במצות פריקה וטעינה פ׳, פ׳

מעין החכמה, ר׳ נח חיים
==, 254

מתק אזהרות, ר׳ ישראל איסר שפירא
פריקה וטעינה, קיד

נר מצוה, ר׳ יהודה סיד
מצות פריקה וטעינה והאם שייך באדם

נשמת כל חי, ר׳ שטסמן
צער בעלי חיים בפריקה, פרק יח

סמ״ג,
מצות פריקה וטעינה / מזכיר דין כפיית דין השנאה, עשה פ פא
שלא להתעלם מחמור טעונה נופלת, ל״ת קסט

סמ״ק,
לטעון דכתיב הקם תקים, כבר פירשתי שהיא בשכר, נה
לפרוק דכתיב עזוב תעזוב עמו / דין כפיית יצר השנאה / זקן ואינו לפי כבודו, נד
שלא להתעלם מטעינה ופריקה, עז

ספר החינוך,
מצוה פריקת משא, עזוב תעזוב עמו, משרשי המצוה החמלה ואצ״ל שחובה לחמול על האיש המצטער בגופו, פ
מצות טעינה, הקם תקם עמו, תקמא

עיר הצדק, ר׳ שמואל פריינד
ל״ת ע״ז, דין רודף / פ-פ״א פריקה וטעינה / ק״ח, יודע עדות לחבירו

עיר מקלט, ר׳ דוד לידא
מצות פריקת משא, שמות סי׳ פא

עמודי שלמה, ר׳ שלמה לוריא
==, עשה פ פא

ערוך השלחן,
נוהג בזמן הזה בעגלה וסוס, חו״מ רעב

צביון העמודים, ר׳ צבי שפירא
נד, עז, נד, עז

צהר (דבורקס), קובץ
חיוב פריקה וטעינה בזמנינו למעשה / הרב יוסף ליברמן, ז 297

צידה לדרך, ר׳ יששכר בער איילנברג
==,

רדב״ז,
אין פריקה וטעינה ב״אדם״ אולם חייב משום מצות ואהבת לרעך וגמילות חסדים, **סי׳ תשכ״ח**

רמב״ם ספר המצוות, הרמב״ם
טעינה, לטעון המשא על הבהמה *או על האדם* / הקם תקום עמו, **עשה רג**

פריקה, להוריד המשא מעל הבהמה שנכשלה במשאה בשדה והוא אמרים כי תראה חמור שנאך וגו׳ עזוב תעזוב עמו, **עשה רב**
שלא להניח הנבוך במשאו ונפרוק עמו / וחדלת וכו׳ ובא אזהרה בספר דברים לא תראה חמור אחיך וג׳ו, **ל״ת רע**

תשובות והנהגות, ר׳ משה שטרנבוך
פריקה וטעינה באדם וצער בעלי חיים באדם, **ח״ד סימן שיד**

משה ואהרן

סנהדרין ו. וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר, אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחבירו, שנאמר (מלאכי ב) תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלכך אתי ורבים השיב מעון.

ר׳ אברהם אחי הגר״א בענין משה ואהרן, שני שדיך....

למה אין שו״ע במצוות המידות

יד הקטנה: הלכות נקימה ונטירה: למה אין לנו שו״ע בענין מצות בין אדם לחבירו. השמטת הטור הלכות דעות

בית יחזקאל, ר׳ יחזקאל סרנא טעם למה לא נתחבר חיבור בהלכות דעות עד החפץ חיים

מצוות הלבבות בהקדמתו שאין שו״ע במצוות הלבבות (גם בין אדם לחבירו)

יש מאמר לר׳ גמליאל רבינוביץ עין באוצר החכמה למה אין הל׳ לשה״ר בשו״ע

״מידות״ בהלכה ובהשקפה

אלפי מנשה, ר׳ מנשה בן פורת מאילייא
התורה לא מצווה בפירוש לא תתגאה ולא תכעוס רק הזכירה בדרך כלל כי הגאוה יש בה היזק וכו׳ מפני שאי אפשר לאסור מידה רעה בהחלט כיון שנצרכה לפעמים במקומה הראויה והמועלת, **ח״ב פרק מז**

אמונות ודעות, רבינו סעדיה גאון
המידות בכלל ושאין להזניח אף מידה, **מאמר י**

ארח מישרים, ר׳ מנחם טרויש
מדות ׳רעות׳ היינו שרובו רע, **סימן ג ביאור ז**

בית יצחק, ר׳ יצחק שמאלקיש
למה לא נזכרו חיוב תיקון המידות בתורה, **חו״מ 222**

הליכות עולם, ר׳ אברהם אהרמן
המדות על פי הלכה / והלכת בדרכיו / איסור גאוה / תיקון המידות / דברי רבינו חיים ויטל, **קד״י סי׳ א**

מגדל עוז, ר׳ יעקב עמדין
אין מידה רעה בעצם כי אם במקרה וזה כשאינו פועל בה בדבר הראוי וכו׳, מידות, מדות, **עמ׳ 29-09**
מבאר איך לתקן המידות באריכות גדולה ע״פ ד׳ יסודות ארמ״ע וד׳ מרות ירוקה שחורה לבנה אדומה וכו׳, **עמ׳ 48-201**

ספר המידות, ר׳ יעקב מדובנא
הצורך המידות הרעות ולמה נקראו ״רעות״, **שער השנאה פט״ו-ט״ז**

שערי קדושה, ר' חיים ויטאל
המידות הם בסיס לתורה, **ריש פ"ב**

שפתי צדיק, ר' פנחס מנחם אלטר
פרשת המידות בתורה, **סי' י**

תפארת ישראל, ר' ישראל ליפשיץ
מבאר למה אין מצוות עשה ולא תעשה על המידות ועיקר דבריו שאין בזה דבר מסוים ומשתנה לפי הענין וראיה ממשה רבינו ע"ה, ולומדים את המידות מ"שימוש תלמידי חכמים" **עיי"ש קידושין סוף פ"א**

ציונים: גאוה

אבן ישראל, ר' ישראל מסלנט
החילוק שבין משה רבינו ואברהם אבינו, **דרוש ז בעיקר עמודים ל-לא**

אגודה, רבינו אלכסנדרי הכהן
לבדוק בגמ' סוטה, **סוטה פ"ק**

אוצר האגדה, ר' משה דוד גרוס
==, **ענוה, גאוה**

אוצרות חיים, ר' יוסף חיים זלה"ה
ביאור פגם ונזק הגאוה, ענוה ושבח הענוה דרכי קניית הענוה, **עמ' יט, מז, פג, קיט, קלג**

אור השנים, הפרדס, ר' אריה ליב עפשטיין
בכלל מצות אהבת הגר שלא להתגאות, וע"פ סמ"ג הוא מצוה בפני עצמה, וע"ע סדר חצות **עמ' מח, עמ' 12 ועוד כנ"ל**

אור לציון, ר' בן ציון אבא שאול
חובת ענוה, חלקי ענוה וכו', שער המידות מאמר ה', **עמ' רלו**

אורות הגר"א, ליקט ר' יששכר דב רובין
ליקוט מדברי הגר"א על מידת גאוה, **עמ' קכט**

אורחות חיים, רבנו אהרן הכהן מלוניל
==, **573**

אורחות חיים להרא"ש, הרא"ש
להיות שפל רוח, השם אורחותיו, **עמ' לו**

אזהרות לחג השבועות, רבינו אליהו הזקן
להיות שפל רוח, **עמ' ט.**

איי הים, ר' יהודה ליב עדיל (אדל)
בסוגיא דגסות רוח, **סוטה פ"א**

אלפי מנשה, ר' מנשה בן פורת מאילייא
התורה לא מצווה בפירוש לא תתגאה ולא תכעוס רק הזכירה בדרך כלל כי הגאוה יש בה היזק וכו' מפני שאי אפשר לאסור מידה רעה בהחלט כיון שנצרכה לפעמים במקומה הראויה והמועלת, **ח"ב פרק מז**

אמונת מנחם, ר' יצחק מ. קרלנסקי
==, **ענף ט**

אנציקלופדיה תלמודית
==, **ערך גאוה**

ארח מישרים, ר' מנחם טרויש
==, **ז**

באר משה, ר' משה יחיאל הלוי אפשטיין
מאמר "ענותנותו של משה"/ ענוה, **במדבר רפה והלאה**

בית [הבית] היהודי, ר' אהרן זכאי
הלכות גאוה, **254-276 סימן ט"ו**

בית מדות, מוה"ר יהודה לייב מרגליות
==,

ברכת אברהם, ר' אברהם ארלנגר
גאוה וענוה, **150**

ברכת פרץ, ר' יעקב ישראל קניבסקי
==, **נשא**

דברי שלום, ר' שמואל יצחק יודייקין
אסור לאדם שיהלך בקומה זקופה, **ח"ה סי א-ב, ציונים ח"ה עמ' ו**
ת"ח צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית, **ציונים ח"ה עמ' לה**
ת"ח צריך שיהיה בו אחד משמונה בשמינית, **ה"ה קיג-קכד**

דברי תורה, ר' משה נוסבוים
==,

הדרש והעיון, ר' אהרן לווין
הענוה וגדרה, **בראשית מאמר קלו**

הליכות עולם, ר' אברהם אהרמן
המידות בכלל וגאוה בפרט, **קד"י סי' א**

הלכות שמירת הדיבור, עילום שם
==,

המספיק לעובדי השם, ר' אברהם בן הרמב"ם
פרק על הענוה, ענוה כלפי הקב"ה וכלפי בני אדם, **עמ' נ והלאה**

העמק דבר, הנצי"ב
הגדרת מידת ענוה, השגה על מסילת ישרים דעניו הוא שפל ברך וכו' / הרחב דבר במדבר יב ג, וביאור בזה עיין ספר רוח נמוכה עמ' נח, **במדבר יב ג, ובהרחב**

השם אורחותיו, ר' חיים קניבסקי
עמ' לו, **סי' א, סי' סו**

והלכת בדרכיו, ר׳ הלל דוד ליטוואק
ביאור שיטת הרמב״ם דעות פ״א ב, בדרך הבינונית והחילוק בין גאוה וכעס, **נ-נו**

זהר הרקיע, רבינו שמעון ב״ר צמח דוראן
להיות ענוע, **עשה כד**

חובת השמירה, מרן החפץ חיים זצ״ל
פרק יד,

חורב, רש״ר הירש
גאוה וענוה, **47**

חידויש הגרז״ר, ר׳ זליג ראובן בענביס
״ענוה״, **ח״ב סי׳ ל״ג**

חיי אדם, ר׳ אברהם דאנציג
דברים חשובים בהקדמת המחבר (הקדמה כוללת) ראיתי אותם בבר אילן 19, **הקדמה כוללת**

חיי עולם, הסטייפלער זצ״ל
=בענין מידת הענוה, **ח״א פרק כז**

חיים של שלום, ר׳ שמואל אייזנבלאט
==, **פתיחה לאוין**

חרדים, ר׳ אלעזר אזכרי
ל״ת על גאוה, **קיא**

יד המלך, ר׳ אלעזר סג״ל לנדא
==, **דעות ב ג**

יערות דבש, ר׳ יונתן אייבשיטץ
==, **עי׳ מפתח ענינים**

יראים
שפל רוח וצעיר, נמנה ע״י בה״ג מצוה להיות עניו ושפל רוח / השוה אם סמ״ג ל״ת סד, **רלב**

כד הקמח, רבינו בחיי תלמיד הרשב״א
==, **ערך ענוה**

כנסת הגדולה, ר׳ חיים בנבנשתי
==, **דעות פ״ב**

כתבים, הרב קאפח
האם יש מצוה להיות עניו, האם יש מצוה או רק הנהגה טובה ומוסר, **ח״א עמ׳ 22**

לקט שיחות מוסר, ר׳ יצחק אייזיק שר
ביאור ענין עבודה זרה בימינו / קשור לגאוה ועוד, **שסו**

מאיר עיני ישראל, הרב נשרי; המלקט
מגאוה צריך להתרחק לקצה האחרון, למה?, **ח״ו עמ׳ 696**

מאירי, רבינו מנחם המאירי
==, **יומא כב: ד״ה אין ראוי**
ביאור מידת גאוה וגסות רוח וכו׳ באריכות **עיי״ש, חיבור ה. משיב נפש מ״א פ״ה**

מדבר קדמות, החיד״א
מעלות הענוה, **מערכת ע אות ו,ז**

מהרש״א
טוב שברופאים לגיהנים הכוונה שמחזיק את עצמו לטוב ומומחה שברופאים וסומך על מומחיותו מפני גאותו ולפעמים ממית את החולה, **קידושין פב:**

מוסר אביך, ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק
מידת הגאוה, **לט**

מידות שבין אדם , ר׳ נפתלי הופנר
==, **סימן פא-צ**

מנורת המאור, ר׳ יוסף אלנקאווה
==, **143**

מערכי לב, ר׳ יוסף חזן
==, **דרשה קיד**

מעשה רוקח, ר׳ מסעוד חי רקח
ביאור דברי הרמב״ם שכל המגביה לבו כופר בעיקר, **דעות פ״ב**

מצות ראיה, הראי״ה קוק
==, **פתיחה ה**

מרגניתא טבא, ר׳ יהונתן מוואלין
==,

משנת אברהם, ר׳ אברהם אהרן פרייס
==, **ל״ת סד**

משנת חכמים, ר׳ יוסף הוכגעלרטר
==, **עמ׳ קכ״ה**

משפטי בני אדם, ר׳ ראובן גליק
==,

מתוק מדבש, ר׳ יצחק פרחי
==, ==

מתק אזהרות, ר׳ ישראל איסר שפירא
במצות ענוה, **ענו ושפל רוח, נה**

נוימן יחיאל
מאמר על גאוה,

נזר ישראל, ר׳ ישראל רבינוביץ
- **ועי״ש עוד, עמ׳ 65-67**

סדר משנה, ר׳ וואלף הלוי באסקוויץ
גאוה וענוה, **דעות א ה, שם ב ג**

סמ״ג
השמר לך פן תשכח את השם / ראה בחלום במראה הלילה שהיא הזהרה לגסי הרוח, **ל״ת סד**
שלא להתגאות שנאמר פן תאכל ושבעת ורם לבבך ושכחת,, **כב**

ספר הברית, ר׳ פנחס אליהו [הורוביץ]
באיסור גאוה, **ח״ב מ״ב פ״ה**

ספר הלכה, ר׳ נפתלי הופנר
ענוה, ==

ספר המידות, ר' יעקב מדובנא
שער א': ענין הגאוה הוא להגדיל את עצמו יותר ממה שהוא, בשקר, **שער הגאוה**

ספר המידות למאירי
==,

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
את תתגאה על עני לא בחכמתך ולא בהונך כי הכל הבל וכו', **מח**
בעל גאוה המונע את הציבור ממצוות לא יאריך ימים, **תיד**
יהודי הוא כמו יו"ד , האות הכי קטנה, וצריך להשפיל את עצמו ולא להתגאות, ולפעמים הקב"ה משלם לבניהם עבור זה, **תקמט**
עיין "אוצר ספר חסידים" ערך גאוה, **עמוד 62**
עיין אוצר ספר חסידים ערך ענוה וערך גאוה,

ספר חסידים / כת"י, השווה עם משנת אברהם ענוה, תתקצו, תתרמג, תתתשכד,

עבודת המלך, ר' מנחם קראקאובסקי
==, **דעות פ"ב**

עלה יונה, ר' יונה מרצבך
גאוה וענוה, **183 והלאה**

ענוה ושלום, ר' פנחם שלום פרידמן
כל הספר,

עקב ענוה, ר' משה ש' ז' זאטורענסקי
=== כל הספר,

פלא יועץ, ר' אליעזר פאפו
==, **גאוה, יהרה, ענוה**

פנים יפות, ר' פנחס הורוביץ
על הפסוק ורם וללבך, ואתחנן, **ואתחנן**

פרקים בתורת , ר' משה שלמה כשר
וענוה, **עמ' נג**

פתשגן הכתב, ר' מנשה הקטן קליין
==, **נו**

צביון העמודים, ר' צבי שפירא
==, **סי' כב**

ראב"י אב"ד, שו"ת, ר' אברהם ב"ר יצחק אב"ד
==, **ח**

ראשית חכמה, ר' אליהו די וידיש
גאוה וענוה, וע' בהוצאה חדשה במפתחות סוף כרך ג', **שער ענוה**

רבינו הלל, רבינו הלל
על הפסוק לבלתי רום לבבו מאחיו בביאור הרב הוטנר,

רוח חיים, פרקי אבות, הגר"ח מוואלזין זצ"ל
ביאור ענין ענוה, ועיין ספר רוח נמוכה עמ' נט בביאור הדבר, **פ"ד מ"א**

רוח נמוכה, עילום שם
השואת הענוה של אברהם אבינו למשה רבינו / בשם הגרי"ס באבן ישראל עיי"ש, **עמ' ס**
מקור ויסוד האיסור בתורה ופוסקים, **פ"א**
עיין כל הקונטרס עיי,ש,

רמב"ם מורה נבוכים, רמב"ם
ענוה, מצות ביכורים משרשת מידת הענוה שיזכור ימי מצוקתו בזמן שירוח לו, ויבטל הבעיטה והגאוה של העושר, **ג לט**

רמב"ם פירוש המשנה
להתרחק על הקצה, **אבות ד ד**

רמב"ם שו"ת ואגרות, רמב"ם
יש מחלה לאנושות "מה שמחזיק כל אחד מבני אדם עצמו יותר שלם מכפי שהוא" ורוצה שנקבל כל מה שהוא סובר בשלימות... ומי שבקי בחכמה אחת חושב שמבין גם בדברים אחרים שלא למדם עיי"ש בפנים, פרקי משה מובא בסוף אגרות הרמב"ם של הרב קאפח, **פרקי משה, נעתק בסוף אגרות הרב קאפח**

שדי חמד, ר' חזקיה מדיני
יוהרא, **ג 141**
גאוה ענין שמינית שבשמינית, **ח"ח כללים מ"ג טז**

שלחן ערוך המדות, ר' אסי הלוי אבן יולי
==,

שלשה מאורות, ליקט ר' חיים י. לבית גד
ענוה, **חמשה מאורות**

שמירת הלשון, ר' ישראל מאיר הכהן
שער התבונה פי"ד,

שני לוחות הברית, ר' ישעיה הורוביץ
גאוה וענוה שער האויתות אות ע, **שער אותיות ע**

שערי תשובה, רבינו יונה
העניו חפץ ביקר הבריות וצר לו על בשתם וכלונם [ולא יקבל לשון הרע וכו'], **ג ריג**
לבלתי רום לבבו מאחיו, נוזהרנו בזה להסיר מנפשנו מדת הגאוה... / ועיין גם ג' סה עבירות התלויות בראות רום עינים..., **ג' לד**

תוכחת חיים, ר' חיים פאלאגי
שבח הענוה ועוד, **ח"ג בהעלותך**

תועפות ראם
==,

תורת האדם לאדם, מכון תורת האדם לאדם
==,

תורת המידות, ר' ישראל יעקב ארטן
ענוה וגאוה / אריכות גדולה עם ציטוטים מספרי חסידות רבים,

ציונים: כעס

אגרות משה, ר׳ משה פיינשטין
איסור כעס ובדברי הרמב״ם דעות פ״ב, **או״ח א נד**

אדם דמות נפשו , ר׳ נחום כהנא שפירא
מקורות בחז״ל על מידת הכעס ועוד עיי״ש / חוברת בת 44 עמודים,

אוצר האגדה, ר׳ משה דוד גרוס
=כעס=, **כעס**

אוצרות חיים, ר׳ יוסף חיים זלה״ה
כעס ותיקון הכעס, **קמז, קסד**

אור המזרח, ר׳ ישראל שציפנסקי: עורך
מדת הכעס והתיחסותה למדת הגאוה מאת ד״ר נחום ברונזניק, **לג (קטז)**

אור השנים, הפרדס, ר׳ אריה ליב עפשטיין
איסור כעס בכלל לאו דלא תטור, ושם בסדר חצות מאירך באיסור כעס בכלל, **עמ׳ 12 ועוד וב״סדר חצות״ עמ׳ נ**

אור לציון, ר׳ בן ציון אבא שאול
שער בין אדם לחבירו,, **עמ׳ רכה**

אורחות צדיקים, לא נודע
שער הכעס י״ב מתוך דבריו: מי שכועס אינו יכול להוכיח כי רק בדברים רכים התוכחה נשמעת, **שער הכעס י״ב**

אם הבנים, ר׳ חיים משה מצליח
==, **דעות פ״ב**

ארח מישרים, ר׳ מנחם טרויש
==, **יט**

ארך אפים, ר׳ אברהם יעלין
עיקר הספר מדבר על מידה זו מכמה אופנים עיי״ש,

בית [הבית] היהודי, ר׳ אהרן זכאי
איסור כעס, **233-250 סימן י״ד**

בית מדות, מוה״ר יהודה לייב מרגליות
==,

ברכת אברהם, ר׳ אברהם ארלנגר
==, **171**

דבר משה, ר׳ משה רוזמרין
==, **אבות 94**

דיבור בנחת, ר׳ שלמה מן
==,

דעת ומחשבה, רבי משה שטרנבוך
==,

הגר״א ביאור למשלי, הגאון מווילנא
כעס צריך לשבור עד התכלית אבל התאוות הן נצרכות לעבודת ה׳ ולקיום הגוף צריך לשבור אותם וגם שישארו אצלו, **משלי טז לב**

הלכות שמירת הדיבור, עילום שם
==,

השם אורחותיו, ר׳ חיים קניבסקי
==, **אות ז**

והלכת בדרכיו, ר׳ הלל דוד ליטוואק
ביאור שיטת הרמב״ם דעות פ״א ב, בדרך הבינונית והחילוק בין גאוה וכעס, **נ-נו**

חיים של שלום, ר׳ שמואל אייזנבלאט
עיין מפתחות בסוף הספר ערך ״כעס״ עמ׳ פח,

חפץ חיים, ר׳ ישראל מאיר הכהן
״ולא כמו כעס.. ושאר מידות רעות.. אין עליהן לאו מפורש״, **פתיחה**

חרדים, ר׳ אלעזר אזכרי
==, **פס״ו אות פד**
שלא לכעוס אפילו רוצים לגוזלו כי אפשר לתבוע לדין תורה, **עמ׳ של״ג**

ילקוט אהבת ישראל, ליקט ר׳ משה כריף
==, **127**

יערות דבש, ר׳ יונתן אייבשיטץ
==, **עי׳ מפתח ענינים**

כנסת הגדולה, ר׳ חיים בנבנשתי
==, **דעות פ״ב**

מאיר עיני ישראל, הרב נשרי; המלקט
כעס הטוב וכעס הרע, **ח״ו עמ׳ 725**

מאירי, רבינו מנחם המאירי
חיבור התשובה עמ׳ 99-100, **חיבור התשובה**

מגן אבות, רבינו שמעון בר צמח דוראון
כעס שמותר על עוברי עבירה רק שיהיה כעס בקושי, **פ״ה מי״א**

מנורת המאור / , ר׳ יוסף אלנקאווה
==, **263**

מנחת שמואל, ר׳ שמואל אב״ד דאליהנוב
מי שאין טבעו לדבר רכות ומיד יכעוס על עושה עולה פטור ממצות תוכחה / מובא בחלון קובץ ה,

מעיל שמואל, ר׳ חיים שמואל פלורנטין
==, **דעות**

מעליות, כ׳, קובץ, הרב אלחנן סמט
ביאור דברי הרמב״ם דעות בענין כעס,

מענה רך, ר׳ משה ב״ר שלמה אליעזר
כל הספר עיי״ש הרבה פרטים, **כל הספר**

מצוות השלום, ר׳ יוסף דוד עפשטיין
==, **139 עמ׳**
ביאור באיסור כעס ומקורותיה, **עמ׳ 139-159**

משנת חיים, ר׳ חיים מאיר שטינברג
איסור כעס להלכה, **תענית ד**

משנת חכמים, ר׳ משה חגיז
==,

משרת משה, ר׳ יצחק עטייה
==, **דעות פ״ב**

מתוק מדבש, ר׳ יצחק פרחי
==,

נוימן יחיאל
מאמר על כעס, **קובץ ??**

נזר ישראל, ר׳ ישראל רבינוביץ
כעס, **עמ׳ 25-27**

סדר משנה, ר׳ וואלף הלוי באסקוויץ
כעס, **דעות א ה עמ׳ קלז**

ספר הברית, ר׳ פנחס אליהו [הורוביץ]
כעס, **ח״ב מ״ב פ״ה**

ספר החינוך, לא ידוע
נקום ינקם ההורג עבדו / מי שהתגבר עליו מידת הכעס עד כדי כך שהגיע לרציח, שורש המצוה - לבטל הכעס, **מצוה נ**

ספר היראה, רבינו יונה
==, **עמ׳ מג**

ספר המידות למאירי
==,

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
אביו ציוהו להלין כעסו לילה אחד... ושאסור לדבר בשעת כעס, **תרנה**
אביו ציוהו להלין כעסו לילה אחד... ושאסור לדבר בשעת כעס, **פג**
בשעה שאדם כועס אסור להסתכל בפניו כי מלאך רע עומד וממהר לנקום על צערו, ועי״ש במפרש שהבין שמצער את הכועס וצ״ע, **תתשכו**
כעס על רשעים אבל תהיה דעתו מיושבת עליו, **קלז**
לפני שיכעס ימלך באדם שאין דרכו לכעוס, **תרנא**
עיין ערך כעס באוצר ספר חסידים,
על כעס בכלל, ושם במקור חסד הרבה מקורות, **קמה**
עצה להנצל מן הכעס, **תרנו**

עבודת המלך, ר׳ מנחם קראקאובסקי
==, **דעות פ״ב**

עיונים, ר׳ יחזקאל סרנא
ביאור כאילו עבד ע״ז והמקור לזה בחז״ל, **עמ׳ צד**

פלא יועץ, ר׳ אליעזר פאפו
כעס, **כעס**

ראשית חכמה, ר׳ אליהו די וידיש
עיין מפתחות סוף כרך ג׳,

רבינו יונה על משלי, רבינו יונה
טוב ארך אפים, **טז לב**
מושל בכעסו וכו׳,, **יד כט**
מענה רך, **טו א**
שכל אדם האריך אפו, **יט יא**

רס״ג משלי, רבינו סעדיה גאון
ג׳ סוגי כעס וכו׳, **משלי כז ג**

שלחן ערוך המדות, ר׳ אסי הלוי אבן יולי
==,

שני לוחות הברית, ר׳ ישעיה הורוביץ
שער האויתות אות ר׳, **שער אותיות ד**

תורת האדם לאדם, מכון תורת האדם לאדם
==,

תורת המידות, ר׳ ישראל יעקב ארטן
==,

תיקון המידות, סדרת, ר׳ אברהם טובולסקי
הסר כעס מלבך,

אומר דבר בשם אומרו / גניבת תורה

אמירת דבר בשם אומרו, ר׳ מרדכי רבנוביץ
האומר דבר בשם אומרו, **כל הקונטרס**

באר יהודה, ר׳ חיים יהודה דייטש
האומר דבר בשם אומרו, **עמ׳ 120**

דבר בשם אומרו, ר׳ שמואל אהרן פיש
האומר דבר בשם אומרו, **כל הספר**

דברי שלום, ר׳ שמואל יצחק יודייקין
כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, **ח״ב סי׳ כט ציונים שם עמ׳**

המדרש כהלכה, ר׳ ישראל בארי קולונדר
האומר דבר בשם אומרו וחילוקי דינים בזה, **עמ׳ רסד**

התעוררות תשובה, ר׳ שמעון סופר
דין זכויות יוצרים על חידושי תורה, **ח״א רל״ב**

חלקת יעקב, ר׳ יעקב ברייש
כל האומר דבר בשם אומרו / החילוקים בדין זה / גונב דברי תורה, **או״ח מו**

חמדת צבי, ר׳ משה דוב וולנר
האומר דבר בשם אומרו, ואיסור גניבת חידושי תורה להדפיסם על שם אדם אחר, **ח״ג ס׳ ל״ה**

משפטי הלוי, ר׳ הלל יצחק הלוי
גניבת דברי תורה / מאמר / דבר בשם אומרו, **ב 137**

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
האומר דבר בשם אומרו ומתי אין להגיד בשם אמרו, **רכד[ג], תקפו, תתקעה, קנא[כג]**

שאילת יעקב, ר׳ יעקב סג״ל פרגר
כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו / מאגר אוצר החכמה / האומר דבר בשם אומרו, **ח״ב סי׳ נא 86 אוצ״ה**

גואל הדם

גרי״פ פערלא ביאור רס״ג, ר׳ ירוחם פישל פערלא
ב״ד מעמידין גואל הדם ובדיני גואל הדם, **ח״ג עמ׳ 267**

חוות יאיר, ר׳ יאיר בכרך
ביאור דיני גואל הדם בזמן הזה, **קמו**

חזון איש, ר׳ אי״ש קרליץ
בדין גואל הדם, **סנהדרין יט**

חמדת ישראל, ר׳ מאיר דן פלאצקי
גואל הדם שממית את הרוצח, **173**

קנאה

אוצר האגדה, ר׳ משה דוד גרוס
קנאה, **קנאה**

אז נדברו, ר׳ בנימין זילבר
קנאה / ליצנים / שלום ואחדות, **יג סב, עו, ו סח**

רבינו בחיי, רבינו בחיי
בביאור וגנות מידת הקנאה, **במדבר טז א ריש קרח**

ברכת אברהם, ר׳ אברהם ארלנגר
קנאה, **279**

דיני ממונות, ר׳ עזרא בצרי
בגנות מידת הקנאה, **עמ׳ תצב**

יערות דבש, ר׳ יונתן אייבשיטץ
חומר עון קנאה, **עי׳ מפתח ענינים**

מעלת חבר טוב ואהבת חברים

אגרת התשובה, רבינו יונה
מעלת חבר טוב, ברוחניות ובגשמיות, **לד, צז**

אוצר האגדה, ר׳ משה דוד גרוס
חבר, **חבר**

אור הצפון, שיחות הסבא מסלבודקא
המלכת חבר / טוב מלבין שינים לחבירו יותר ממשקהו חלב, **א רכד**

אורחות חיים להרא״ש, רבינו הרא״ש
הסברת פנים לחבר, הוי מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, בדברי הרא״ש ובהסברת פנים עם האמנוה, עיי״ש במקור חיים ושאר מפרשים, **אות מג, נז בפנים**

אמרות טהורות, ר׳ יהושע צבי מיכל שפירא
באהבת חברים, **פרק ט**

רבינו בחיי, רבינו בחיי
ביאור הפסוק שוחר טוב יבקש רצון ודורש רעה תבואנו, שיבקש טוב על חבירו וכו', והמבקש רעה עליו הרעה חוזרת עליו, **פתיחה לפ' קרח**

דברי תורה, ר' משה נוסבוים
אהבת רעים, **אהבת רעים**

המעין, קובץ, העורך: יונה עמנואל
אהבת רעים ומצות שלום הם עצמותה של היהדות / פרופ' יהודה לוי, **תמוז תשמח**

דקדוק חברים, ר' יצחק מלאצאן
במעלת חבר טוב / חברים טובים / שכן טוב שכנים טובים ורעת מתדבק לרשע וחברים רעים, **מאמר דקדוק חברים**

חבלים בנעימים, ר' יהודה ליב גרויבארט
אהבת רעים, **ח"ג קט, 192**

חורב, רש"ר הירש
החברה, הדבק בחכמים קנית חבר טוב, **349**

מאירי, רבינו מנחם המאירי
"בכל עת אוהב הרע..", מעלית חבר טוב וחברים בכלל, **משלי יז יז**

מגדל עוז, ר' יעקב עמדין
עליית החברה, חבר טוב, חברים, **עמ' 206-209**

מנורת המאור, ר' יוסף אלנקאווה
אהבת חברים, **297**

ריח מים, ר' אלימלך בר-שאול
אדם לחבירו, אספקלריא=מראה, **61 עמ'**

קדימה בתור

אחדות, קובץ
עקיפת תור, **20-22, 29**

המדרש כהלכה, ר' ישראל בארי קולונדר
הקדמת התור לת"ח, **עמ' רכט**

משפטי התורה, ר' צבי שפיץ
זכות קדימה ב"תור", **ח"א סי' פד-פו**

עלינו לשבח, הגר"י זילברשטיין
להקדים תור וליכנס בלי תור, **פרשת נח**

צהר קובץ, (דבורקס),
ה"תור" בהלכה / הרב שלום מרדכי סגל, **ג 198**

ציץ אליעזר, ר' אליעזר ואלדנברג
ליכנס לפני התור הרי זה גזל זמנם, קדימה בתור מתחילה כאשר נכנס הרופא למרפאה ומכין עצמו לקבל החולים וכו', **יח סט**

שבט הקהתי, ר' שמאי קהת גרוס
דין זכות קדימה ב"תור", **ב שפג**
לתפוס מקום באוטובוס עבור חבירו, **א שיד**

תשובות והנהגות, ר' משה שטרנבוך
קדימה בתור והקופץ לפני תורו הרי זה גזל ועוד, **ד' שיח**

רדיפות שלום

===שייך בספ"ל לא יהיה כקרח עניני מחלוקת ומצוות השלום עיי"ש===

אגרת התשובה, רבינו יונה
חייבים ישראל לברור אנשים שיטילו שלום בין איש ואשתו אדם לחבירו.. להכריח בנ"א על השלום. אנשים אלו יהיו שמחים, ומובטח שיהיה להם חלק לעוה"ב, **אות יד**

אהבת ציון, רבי יחזקאל לנדא ובנו ר' שמואל
הבאת שלום בין אדם לחבירו, **דרוש שלישי**

אור השנים, הפרדס, ר' אריה ליב עפשטיין
מצוה לבקש שלום "והוא דאורייתא דאפילו בשעת מלחמה צוה השי"ת להקדים שלום עיי"ש, **סדר חצות עמ' מט**

אורחות חיים להרא"ש, רבינו הרא"ש
רדיפת שלום, רודף שלום / על מש"כ הרא"ש באות מג ורדוף אחר השלום, ועי"ש עוד בעיונים בצד שצריך לרדוף בכל האמצעים אפילו כשאין זה מידה אמצעית, **אות מג עמ' כח**

אמרות טהורות, ר' יהושע צבי מיכל שפירא
במעלות השלום, **פרק ח**

באר משה, ר' משה יחיאל הלוי אפשטיין
רדיפת השלום, מאמר "גדול השלום", **במדבר קנב והלאה**

בינה לעתים, ר' עזריה פיגו
מעלת השלום ורדיפתו, **ח"ב עמ' תטו עת שלום**

בנין אב, ר' אליהו בקשי דורון
האם אפשר להתיר איסור (דרבנן) מפני השלום, **ח"ד עט סק"ב**
השכנת שלום במקום לפני עור וברכה לבטלה, **ח"ב נד-נה**

דברי שלום, ר' שמואל יצחק יודייקין
תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, כמה סימנים באריכות, **ח"ה סי' פח-צב**

השלום והאחדות, ר' חיים מאיר שפירא
קובץ מאמרים בגודל מעלת השלום והאחדות, **כל הספר**

חיים של ברכה, ר׳ שמואל דוב אייזנבלאט
סיבות לקטטה בין אדם לחבירו ועצות, כלל ב שלום בית, כלל י

יערות דבש, ר׳ יונתן אייבשיטץ
שלום, עי׳ מפתח ענינים

כוכבי יעקב, ר׳ יצחק שטרנהל
לעבור על עבירה משום דרכי שלום / שלום בית, עמ׳ 100 ואילך אוצ״ה
האם מותר לעבור על איסור מפני דרכי שלום, ח״א טז

ליקוטי יצחק, ר׳ יצחק בלושטיין
בסופו: מעלת השלום בין אדם לחבירו, פרק ה׳

מדבר קדמות, החיד״א
כל המשים שלום בביתו מעלה עליו הכתוב כאילו משים שלום בישראל על כל אחד ואחד... אבות דרבי נתן פרק כח, מע׳ ש אות יד

מילי דחסידותא, ר׳ אברהם דוד בוטשאטש
שלום וקטטה, שמג

מכתבי החפץ חיים, ר׳ אריה ליב ז״ל בנו
אף פעם לא בא עם אדם לדין תורה אף שהיו חייבים לו בחנותו וכן השלוחים עבור ספריו..., ד. מדרכי אבי עמ׳ לו
זכותם של המחזיקים בו יהיה לפי ערך הממון שנתנו, אגרת צ
פעם באו זוג לפניו שרבו הרבה זמן והציע הח״ח שיתגרשו ושאלו אותו תלמידיו למה הוא לא רודף שלום ואמר שלכן קיימת פרשת גירושין בתורה כי לפעמים הוא הבאת שלום היותר גדול בין מריבים, ד.מדרכי אבי עמ׳ מ״ד

מסילת ישרים, רמח״ל
רדיפת שלום הוא ההטבה הכללית בין כל אדם לחבירו, פרק יט

מצוות הבית, ר׳ יוסף דוד אפשטיין
הבאת שלום בין איש לאשתו, עמ׳ 412 והלאה, עמ׳ 453-5
שלום בית בין איש לאשתו, עמ׳ 363 והלאה

ספר הזכרונות, ר׳ שמאול אבוהב
שלום ומעלתה, נג:, נד

ריח מים, ר׳ אלימלך בר-שאול
חכמת השלום, שלום הוא יצירה, 101 עמ׳

שלום בית, ר׳ צבי קויפמן
שלום בית, עצות להנ״ל, כולל ס״ז שאלות אקטואליות ותשובתן בצדן, כל הספר

שרידי אש, ר׳ יחיאל וינברגר
שינויים במבטא אשכנזים וספרדים וענין גדול השלום, ב ה

תורה שבעל פה, כמה מחברים
השכנת שלום בית במקום שלא מקיימים טהרת המשפחה, הרב אברהם שרמן, מ׳ עמ׳ פט

תשובות והנהגות, ר׳ משה שטרנבוך
אין לפעול לתקן שלום בית בזוג שלא שומרים הלכות טהרה וע״ע א׳ תעו, ב׳ תרסד

לא תרדה בו בפרך

אדרת תפארת, ר׳ אברהם דורי
===, ח״ג סימן ס׳, ס״ג

ארוממך, קובץ תורני
מאמר הרב נפתלי קופשיץ שליט״א, תשס״ה קובץ 45

ארחות חיים להרא״ש,
מכתב הרב יחזקאל סרנה, סוף העיונים עמוד סג

ארחות רבינו, קהלות יעקב
בשם הקהלות יעקב ובשם החזו״א, ח״א עמוד רלג, ח״ג עמוד קל

בירור הלכה, הרב יחיאל זילבר
===, או״ח ח״ב סימן קנו, עמוד קי

דרך שיחה, הגר״ח קניבסקי שליט״א
===, עמוד שצט-ת

הדר יעקב, הרב יעקב חיים סופר
===, חלק ו׳ סימן לו-לח

הליכות עולם, ?? אהרמאן
===, הלכות דעות סימן יא עמוד קכב

הר אפרים,
===

ודרשת וחקרת, ר׳ אהרן גרוסמן
===, חלק ה׳ פרשת בהר תשס״ג

זה השער, הרב בנימין זילבר
===, שער ג אות ט עמוד קע

חוט השני, הרב ניסים קרליץ שליט״א
===, שבת ח״ג עמוד רמד

חזון איש,
==מובאים בשמו בכמה ספרים=

חינוך,
===, מצוה שמו

חרדים,
===, פרק כט אות עג

יראים,
==כנראה רק בעבד=, סימן קצט

לרעך כמוך,
=???==

מכילתא, הר אפרים
===, פרשת משפטים ??

מנורת המאור, אלנקאווה
===, פרק הצדקה, עמוד 61

מנחת אשר, הרב אשר ווייס
===, ויקרא סימן סב

מנחת חינוך,
===, מצוה שמו

מסכת עבדים, עם ביאור הגר"ח קניבסקי
===, פ"ב עמודים צ-צב

מעדני יום טוב, הר"ר יו"ט זנגר
===, ח"ב יו"ד סימן צב עמוד תנט

מעדני שלמה, הר' ירחמיאל פריד
הליכות מרן הגרש"ז אורבך, עמוד קנג

מעשה איש, ר' צבי יברוב
בשם החזו"א, ח"ה עמוד קלז

משנת אברהם, סמ"ג
===, סמ"ג ח"ג עמוד 165

עומקא דפרשה,
==כמה נושאים עיין בצילומים=, אייר תשס"ט

פסקים רבינו אביגדור,
===, פרשת בהר, פסק רמב, ובמגיה שם

צבא הלוי, ר' צבי שטיינברג
בשם החזו"א, עמוד 82

צהר, קובץ בעריכת הרב דבורקס
מאמר של הרב צבי פסח דרמר, ח"ד עמוד רסב

רמב"ם,
כנראה ס"ל דנוהג רק בעבד עברי ויש לעיין בסוף הספר אם נמנה במצוות הנוהגות בזמן הזה??,
ספר המצוות מצוה רנט

שערי תשובה, רבינו יונה
===, שער ג אות ט

תוכחת חיים, הגר"ח פלאג'י
===, שמות עמוד עג-עד

תשובות והנהגות, הרב משה שטרנבוך
===, == ==

איסור מזיק מאיפה נלמד

שאילתות: אסור להזיק וכו', סימן סא וסימן קיא

יד רמה: בבא בתרא כו: ד"ה אלא מסתברא, ...דאסיר למגרם מידי דאתי מיניה היזקא לאינשי אי משום לפני עוור לא תתן מכשול ואי משום ואהבת לרעך כמוך...

רבינו יונה: אבות, גזל

חינוך: ואהבת לרעך

טור: חו"מ סי' עח כשם שאסור לגנוב ולגזול ממון חבירו כך אסור להזיק ממון שלו... ובביאור יתר בלבוש שם... (ע"ע מורה נבוכים ח"ג פרק מ)

פני יהושע:, גזל

אמרי בינה: עדות לג

קהלות יעקב: השבת אבידה

תורת אש: (אבוקרט)

מנחת אשר:

ילקוט חידושים על החינוך:

שיעורי ראשי הישיבות:

ודרשת וחקרת: א,ב 468

אורח משפט (הגרא"י קוק): ואבן שמעון / קובץ ד' עיי"ש

משא בני קהת

==נפק"מ אם מזיק ממון חבירו במזיד אם פסול לעדות (דעבר על איסור גזילה) עיין ב"ח בשם מרדכי חו"מ סימן לד ס"ק יב, ועיין מהרש"ל יש"ש הכונס סימן ל' דלא מצינו כך ופני יהושע סוף הכונס....
==יש לקסר עם כל הצילומים

==בספ"ל אונאת דברים יש ציונים לנושא: גזל שינה

הכרת הטוב / כפיית טובה

ספרים מיוחדים

הכרת הטוב, ר' יואל שוורץ, עניני הכרת הטוב, 120 עמודים. פרק א: מידת הכרת הטוב כיסוד עבודתו הרוחנית של האדם. פרק ב: כפיות טובה. פרק ג: חיוב הכרת הטוב למי. פרק ד: עד כמה מגיע החיוב הכרת הטוב. פרק ה: דוגמאות להכרת הטוב. פרק ו: מצוות הקשורות להכרת הטוב. דיני ברכות ההודאה וברכת הגומל.

לעולם אודך, ר' יצחק זאב פיש, 536 עמודים, מהדורה שלישית מודיעין עילית תשע"א הספר כולו "ליקוט נפלא בעניני מידת הכרת הטוב.
חלק ראשון: פרק א: בתנ"ך וחז"ל. פרק ב: מעלתה. פרק ג: מהותה. פרק ד: הכרת הטוב חובה. פרק ה: דרגות. פרק ו: מצוות המבוססות על הכרת הטוב. פרק ז: דברים המביאים לידי. פרק ח: עד היכן יש להכיר טובה. פרק ט: הכרת הטוב תמידית. פרק י: אף במעשה פעוט. פרק יא: בלא חשבונות.
פרק יב: הקב"ה מכיר טובה. פרק יג: הכרת הטוב להקב"ה. פרק יד: דברים המביאים להכרת הטוב. פרק טו: מושרשת מאבותינו. פרק טז: תכונה הטבועה בבריאה. פרק יז: אזהרה לנותן ומקבל הטובה פרק יח: בן נח וקטן. פרק יט: חינוך בניו פרק כ: קדימה. פרק כא: המצוי בינינו. פרק כב: אל כל הנברים פרק כג: מעלות רוחניות פרק כד: שכרו. פרק כה: ישועות פרק כו: הודיה להקב"ה
פרק כז: הכופר בהודיה. פרק כח: שפלותה של כפיות טובה. פרק כט: מושרשת מדורות פרק ל: הגורם לכפיות טובה. פרק לא: דברים המונעים. פרק לב: עונשו. פרק לג: רוע היוצא. פרק לד: גורם לחטאים.
פרק לה: מכתבים ואגרות פרק לו: אסופות ומאמרים.
חלק שני: עובדות והנהגות מגדולי ישראל.

ציונים

אגרות משה, ר' משה פיינשטין
מצינו באגדה שהקפיד הקב"ה על אדם הראשון ועל ישראל [שלא יהיו כפויי טובה] וא"כ הוא דבר האסור השווה בין לישראל בין לבן נח, ענין מידות לא כתוב מפורש, ענין כבוד אב ואם, משום הכרת הטוב וכו', **יו"ד ב קל בסופו**
גיורת שרוצה לבקר את אמה וכו' וכותב שאף שאינה נחשבת על פי הלכה קרובה בכל זאת משום הכרת הטוב שיש במצות כבוד אב ואם היא יכולה לבקר אותה, **יו"ד ב קל**

אוצר האגדה, ר' משה דוד גרוס
ערך כפיית טובה, **כפיית טובה**

אור הצפון, נערך ע"י ר' דב כ"ץ
הכרת הטוב, **א קפד**
הכרת הטוב, **א פז-ח**
כפיית טובה, **ב קע**

אור לציון, ר' בן ציון אבא שאול
כפיית טובה, **שער המידות מאמר ט**

אורחות חיים להרא"ש, רבינו הרא"ש
אל תהי כפוי טובה, ובמ"מ של השם אורחותיו שם, **סימן קכח**

ארח מישרים, ר' מנחם טרויש
בענין כפוי טובה הכרת הטוב, **עמוד כז:**

ברכת אברהם, ר' אברהם ארלנגר
אריכות עיי"ש, **108**

ברכת פרץ, הגאון הסטייפלר
יש תועלת כשמשלמים עבור טובה בכסף מלא כי לא נשארים משועבדים בשעבוד שאין לה קצבה, **פרשת חיי שרה ד"ה והד'**

המדרש כהלכה, ר' ישראל בארי קולונדר
הכרת הטוב, **עמוד קל**

זבח משפחה,
ביאור ארוך במידת הכרת הטוב / מאת הרב דוד קרונגלס, **64 והלאה**

חורב, רש"ר הירש
הכרת הטוב, **60**

חיים של ברכה, ר' שמואל דוב אייזנבלאט
הכרת הטוב, **כלל יב**

חרדים, ר' אלעזר אזכרי
יחזיק טובה למטיב לו אפילו מעט ידמה בעיניו שהוא הרבה ואל יהא כפוי טובה שנאמר עבד לוה לאיש מלוה וק"ו לנותן, ואמרו דהכופר בטובתו של חבירו סופו לכפור בטובתו של מקום, **מצוות עשה מדברי קבלה פרק א אות כג**
===, **קסח**

חשוקי חמד, ר' יצחק זילברשטיין
===, **סנהדרין צב. ד"ה יסורין באין עליו**
הכרת הטוב גם בגוי, ומביא אגרות משה שכיבוד או"א נוהג בגוי מטעם הכרת הטוב, ועיי"ש עוד, **עבודה זרה כו. ד"ה העובדי כוכבים**
ברכת האורח האם לאומרו כאשר זרקו בעה"ב החוצה..., **בכורות ה: ד"ה שסייעו את ישראל**

יערות דבש, ר׳ יונתן אייבשיטץ
כפוי טובה כפיית טובה, **עי׳ מפתח ענינים**

מאיר עיני ישראל, הרב נשרי; המלקט
במעלת הכרת הטוב, **ח״ו עמ׳ 691**

מדבר קדמות, החיד״א
גנות כפיית טובה, כפוי טובה, הכרת הטוב, ובענין עמון ומואב, **מערכת כ אות טו**

מכילתא דר׳ ישמעאל,
...יבוא עמלק כפוי טובה ויפרע מן העם כפויי טובה שנאמר דה״י-ב כד כו, ואלה המתקשרים עליו... יבאו אלו כפויי טובה ויפרעו מן יואש כפוי טובה שנאמר שם ולא זכר יואש המלך החסד אשר עשה יהוידע..., **סוף בשלח**

מכתב מאליהו, ר׳ אליהו אליעזר דסלר
בענין הכרת הטוב,, **ח״ג 95, 100, ח״א עמוד 46 בקונטרס החסד**

מרגליות הים, הר׳ ראובן מרגליות
אין מידה רע ככפוי טובה, הכרת הטוב, **צב. אות יג**

משנת רבי אהרן, ר׳ אהרן קוטלר,
=== מאמרים ג 126

משנת רבי אליעזר,
בלעם אמר נאם הגבר, גבורתו היתה לכפות את הטובה, אין לך קשה לפני הקב״ה יותר מכפיית הטובה, עד שלא הלך יעקב לאדם נהרים... והלך וקלל את בניו יש לך כפוי טובה יותר מזה... **פרשה ז (עמוד 134)**

ספר החינוך, לא ידוע
ראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה ולא יהיה נבל וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלקים ואנשים, **לג, כיבוד אב ואם**

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
לא להיות כפוי טובה ועוד ציונים בפירוש אזולאי ובמקור חסד, **תרסה**
לא להיות כפוי טובה ועוד ציונים בפירוש אזולאי וע״ע תרס״ה ובמקור חסד שם, **קפה**
...ולא יהיה כפוי טובה לנגדה... **סימן תרס״ח**
אל יגרום עצמו להיות כפוי טובה... **סימן תתרפח**

ספרי,
ואמרת עליו ולא כפוי טובה, מובא ברש״י שם, **כי תבוא פסקא רצט**

פחד יצחק, ר׳ יצחק הוטנר
הכרת הטוב, **ראש השנה עמ׳ מב**
הכרת הטוב, **שבועות ז**

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב), ,
ויאמר האדם האשה, נמצא כפוי טובה **בראשית ג יב**

רש״י,
משה הכיר טובה למים ולא הכהו... **שמות ...**
לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, אע״פ שזרקו זכורידהם ליאור מה טעם שהיו להם אכסניא בעשת הדחק, **דברים כג ח**
נדדו עליונים, שהיו מלאכים מבהילים אותו כל הלילה ואמרו לו כפוי טובה שלם טובה למי שעשאה, לשון מורי... **מגילה טו: ד״ה נדדו**

רשימות מהועד,
פרק בענין הכרת הטוב **חלק יא עמוד 212 והלאה**

שיח יוסף, ר׳ יוסף פוגל
פרק על הכרת הטוב **עמ׳ תמו והלאה**

שערי אורה, שיחות ר׳ אביגדור מילר
===== עמ׳ צה, קמט ועוד

שערי תשובה, רבינו יונה
...ופעמים רבות הנרגן כפוי טובה... **ש״ג רלא**

שפתי חיים, הרב פרידלנדר
מאמר ארוך, **מידות א 5**
הכרת הטוב תנאי ליציאת מצרים, ובמידת הכרת הטוב בכלל, **מועדים ב׳ עמוד רע והלאה**

תורה תמימה, ר׳ ברוך אפשטיין
מביא מחלוקת רש״י ותוס׳ בפירוש המילות כפוי טובה, ומפרש שהוא מלשון כיסוי והיינו שמכיר את הטובה אבל מכסה אותה ולא מודה בה **בראשית ג הערה ז**

תנחומא,
אשר לא ידע את יוסף, כל הכופר בטובתו של חבירו סופו שיכפור בטובתו של הקב״ה שהרי כתיב אשר לא ידע את יוסף ובסוף אמר לא ידעתי את השם

ציונים ועיונים / בין אדם לחבירו כללי

אגרות משה, ר׳ משה פיינשטין
לעזוב בית כנסת של רבי זקן בשבלי לפתוח בית כנסת חדש ויש להם טענות על הרבי שהוא מדי חריף וכו׳ וכו׳, **חו״מ א לז**

אדרת תפארת, ר׳ אברהם דורי
האם יש לכבד עשירים שאינם גומלי חסדים, וכן אם אינן עושה מעשה עמך, **ח״ג סג**
לחלק כבוד לעשירים, **ח״ד ע (א)**
מתי יש להשיב כסיל כאולתו, **ח״ד ע (א)**

אהבת ישראל, ר׳ בן ציון מאיר חי עוזיאל
==,

אהבת ישראל, ר׳ יעקב ישראל ברגר
לעורר אהבת רעים וכו׳,

אהבת ציון, רבי יחזקאל לנדא ובנו ר׳ שמואל
ביאור מש״כ עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה״כ מכפר ובדמיון למקוה שם, **דרוש שמיני**
במש״כ אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן וכו׳, **דרוש שלישי**

אהל יוסף, ר׳ יוסף אשכנזי
לא לדבר בלשון מגונה, **184**

אוצר האגדה, ר׳ משה דוד גרוס
בדיחות, **בדיחות**
בושה, **בושה**
חבר, **חבר**
חוצפה, עזות, **עזות**
חילול השם, **חילול השם**
קנאה, **קנאה**
קפדנות, **קפדנות**
תרעומת, **תרעומת**

אוצר ליקוטים, ר׳ יצחק הופמן
המגבידים קולם בבית הכנסת ומפריעים לחברידם מספר מטה אפרים ועוד, **עמ׳ 54**

אוצר פתגמי חב״ד, ליקט ר׳ אלתר פרידמן
פתגמים יפים בין אדם לחבירו כללי, **שער ראשון**

אוצרות חיים, ר׳ יוסף חיים זלה״ה
בין אדם לחבירו כללי, **שסז**
מידות, **עמ׳ א**
ליצנות, **שא**
מעביר על מדותיו, **קסט**
שלום ואחדות, **קפא**

אור הצפון, שיחות הסבא מסלבודקא
״נגיעות״ ושוחד, **ב קנח**
יצר הרע, **ב ריח**
הכרת ערך עצמו, **א רע**
המלכת חבר / טוב מלבין שינים לחבירו יותר ממשקהו חלב, **א רכד**
הצנע לכת, **א רכז**
משה רבינו סירב לקבל השליחות לגאול את ישראל ממצרים משום שחשש שיפגע באחיו אהרן / דברי מדרש תנחומא שם, **ב טו**

אור זרוע, ר׳ יצחק מוינא
מביא תשובת ר׳ שרירא גאון: ההורג את הנפש בזמן הזה אין בידנו לעשות לו מאומה לא להרגו ולא לחבטו ולא להגלותו, אלא לימנע ממנו שלא להתערב עמו ואסור להתפלל עמו ולהסתכל בדמותו שכן אמרו חכמים אסור להסתכל בדמות אדם רשע ופסול לכל עדות שבעולם עכ״ל., **ח״א עמ׳ 40**

אור לציון, ר׳ בן ציון אבא שאול
אהבת הזולת / כבוד הזולת / השפעה מחברה / עצה ויעוץ / בין איש ואשתו / חינוך הבנים, **שער בין אדם לחבירו**

אור משה, ר׳ יעקב חיים סופר
לאו דלא תגנובו, **נ**
לא מסקינן בשם של אדם רשע, **לז**

אז נדברו, ר׳ בנימין זילבר
קנאה / ליצנים / שלום ואחדות, **יג סב, עו, ו סח**
הזיק, הכאה או ביוש בזמן שמחת פורים / האם שייך מחילה באיסורים אלו והאם המנהג יכול לקבוע, **ט מט 132**

אחדות ישראל, ר׳ יצחק אייזיק רוזנבוים
==,

אך טוב וחסד, ר׳ אברהם כהן
חריצות עצלות ענוה גאוה חסד צדקה חנופה כעס ליצנות תאוה, כל אחד בפרק מיוחד, ללמד סניגוריא על ישראל, **פרק י יא**

אמרי בינה, ר׳ מאיר אוירבך
״חייב בדיני שמים״ אם לא שלם הרי הוא פסול לעדות, מאירי, ויש חולקין, **עדות לג**

אמרי יושר, ר׳ מאיר א״ש
ביאור בדברי הכוזרי שיש קדימה למצוות השכליות על השמעיות, **כח.-כח:**

ביאור בדברי התוס׳ שגם שנאת חינם וגם מה שהעמידו דבריהם על דין תורה גרמו לחורבן בית שני, כב:
ואהבת לרעך כמוך כולל כל התורה, כא.-כא:
חרב הבית משום שנאת חינם, לו.
יותר קשה לשוב על עבירות שבין אדם לחבירו שצריך להכניע את עצמו, יח:

ארח מישרים, ר׳ מנחם טרויש
איך מועיל תפילה על רשעים שיחזרו בתשובה הרי זה נגד יסוד בחירה חופשית, י ביאור אות טז
כב: רעות וחברים / טז: אסור לצער בני אדם, כב, סי׳ כז
צרת עין פרק יז אות ח׳ ובביאור אות טו, יז

ארעא דרבנן, ר׳ ישראל יעקב אלגזי
בל תשחית אם בשבירת כלים הוא דאורייתא, ה סד 70
נוהג שלא כשורה אתה רשאי להשתעבד בו כתבו תוס׳ סוטה ג: דקנס דרבנן הוא ואסמכתא בעלמא, נ תל 115
עשה דובערת הרע מקרבך שמצוה על הפוגע במחויבי מיתה להביאן לב״ד לבער רשעים מישראל, ע קעה 132

אשרי האיש, ר׳ ישעיה א.ז. מרגליות
התחברות לרשעים,

באר משה, ר׳ משה יחיאל הלוי אפשטיין
ג׳ אהבות, שמות תשע
גדול מעלת הציבור, במדבר קפג
הכרובים מורים על אחדות, שמות תשעב
חובה להתפלל אף על הרשעים, ויקרא שיח
להתרחק מרשעים, בראשית תשו

רבינו בחיי, רבינו בחיי
ביאור הפסוק שוחר טוב יבקש רצון ודורש רעה תבואנו, שיבקש טוב על חבירו וכו׳, והמבקש רעה עליו הרעה חוזרת עליו, פתיחה לפ׳ קרח

בין אדם לחבירו, ד״ר מיכאל רוזנק, אשר שקדי דוגמא לסיפורי המחשה,

בירור הלכה, ר׳ יחיאל אברהם זילבר
אסור להסתכל בפני אדם רשע, כולל גם כל הגוים, סימן קנ״ו

בית אהרן וישראל, כמה מחברים שליט״א
בין אדם לחבירו לעומת בין אדם למקום / להעיר אדם משינה לקיים מצוה, צס 72
אבק בשאר עבירות / בקלסר ״כללי״, קד 113

בית דוד, מפסקי הגר״י זילברשטיין
חילוק במחללי שבת לכבדם בביהכ״נ, אם באם ״לגנוב מצוות״ כהגדרת הרמב״ם באגרת השמד יש לקבלם אבל אם בא לכבוד עצמו וכו׳ אז אין מכבדים אותו, ויצא תש״מ

להעלות לתורה אדם שמגמגם ומבליע תיבות, ומתי אומרים לחשש מפני מחלוקת וכו׳, ויקהל תשל״ח
תייר שנסע לרוסיא ונתבקש לעזוב את תפיליו שם וישאר כמה ימים בלי להניח?? בין אדם לחבירו מול בין אדם למקום?, בלק תשל״ה

בית מדות, מוה״ר יהודה לייב מרגליות
==,

בית מרדכי, ר׳ מרדכי פוגלמן
יתמו חטאים ולא חוטאים, מהו להתפלל על מיתת רשעים, סימן ל״ה

בני בנים, ר׳ יהודה הרצל הנקין
מחילה בכבוד הצבור כבוד הציבור, ח״ב יא
עלייה לכופר בשעת הדחק, ח״ב ט

בני ציון, ר׳ בן ציון איזנשטאט
כהן שמרננים אחריו שמחלל שבת האם עולה לדוכן, לט

בנין אב, ר׳ אליהו בקשי דורון
בדין הקדמת ת״ח בדין / עשה דכבוד התורה / הרב שמחל על כבודו ואיזה דבר יכול הרב למחול / חידוש הטורי אבן, ח״ג סח
האם אפשר להתיר איסור (דרבנן) מפני השלום, ח״ד עט סק״ב
המאסר כעונש לעבריינים, ח״א ע״ד
מחקר בענין ״צדקה ומשפט״, ח״ב ע״ב
משא ומתן באמונה ובין אדם לחיברו בכללות, ח״א ע״ו
קדימה במצוות שבין אדם לחבירו, ח״ג עא

ברכת אברהם, ר׳ אברהם ארלנגר
מפקפק על כל ההיתר של ״לתועלת״ בבין אדם לחבירו , גם בשנאה ונקימה וגם בלשון הרע, יבמות צ

גוילין,
בנפול אויבך אל תשמח / ר׳ אליאב שוחטמן, גליון א
ועשית הישר והטוב / יוסף גרין,

גור אריה, מהר״ל מפראג
גדול המצווה ועושה, ויקרא כג כב

גליוני הש״ס, ר׳ יוסף ענגיל
כל שרוח בריות נוחה הימנו וכו׳ / ב״ק פח. אחיך במצוות, אבות פ״ה
פריעת בעל חוב מצוה, כתובות פו

גנזי חיים, ר׳ חיים פלאג׳י
מבזה חבירו בכתב מציין: גו״ר יו״ד דף קכו אהלי יעקב סי ע״ח פני מבין ח״א ח״א ומנחת זכרון ועיין אדמת קדש ח״ב ביו״ד סי״ח נח״ל ח״ג דף קעב, מ״ב אות פא 199

גרי"פ פערלא, ר' ירוחם פישל פערלא
בדין יש דמים לבן חורין / למה הרוצח לא משלם את דמי הנרצח ליורשים והאם יש לגוף האדם ערך ממונו מאי שנא מסמא את עיני וחרשו נותן לו דמי כולו שחייב לשלם, **ח"ג 254 והלאה**

דבר המלך, ר' אברהם מבראד
==, **'הקדמה לחלק ב**

דבר יהושע, ר' יהושע מנחם אהרנברג
פרשת לבון, רופא או מנהיג מדינה שנתן הוראה בטעות ונהגו אנשים... לענין חיוב מיתה והאם מעבירים אותם ממשרתם, **ד נד**

דברי יציב, אדמו"ר מקלויזנברג זצ"ל
אונאה בשידוכים / לכסות מום כאשר חזרה בתשובה וכו', **ה 42**

דברי משפט, כמה מחברים
באיסור האזנת סתר ופתיחת מכתבים של חבירו - בדין תקנת רבנו גרשום / ר' צבי שפיץ, **ח"ג עמ' שלח**
דין פתיחת חנות בצד חנות / מונופול / זכות יוצרים על רעיון / ר' שלמה זעפרני, **ח"ג עמ' שסו**
המזיק ומפריע את חבירו ע"י רעש, חילוקי דינים / ר' יהודה סילמן, **ח"א עמ' שיד**
מדביק את חבירו בנגיף / ר בנימין בירנבוים, **ח"ב עמ' שסא**
נזק עישון וריח ומניעתם / ר' יהודה סילמן, **ח"ג עמ' שנד**

דברי שאול, ר' יוסף שאול הלוי נטנזון
דרוש על המשנה יומא פה: עבירות שבין אדם לחבירו יוה"כ מכפר כוו', **דף ט-י**
חילוק בתוך מצות שבין אדם לחבירו יש שעיקרן משום חבירו ויש שעיקרן משום המקום עיי"ש, **דף מו:**

דברי שלום, ר' שמואל יצחק יודייקין
אנחה שוברת גופו של אדם, **ח"ה קנח-ס**
אם יכנס אדם לביתו פתאום ואצ"ל לבית חבירו, **ח"ג סי' כח ובציונים שם**
אסור להסתכל בדמות אדם רשע, **ח"ב סי' י**
הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו, **ציונים ח"ג עמ' ה**
השח שיחת חולין עובר בעשה, **ציונים ח"ג עמ' ט**
זכר צדיק לברכה, **ח"ג סי' לה ובציונים שם**
כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, **ח"ב סי' כט ציונים שם עמ'**
כל המגרש אשתו ראשונה אפי' מזבח מוריד עליו דמעות, **ח"ג סי' ח ובציונים ח"ג עמ'**
מזכה הרבים אין חטא בא על ידו, **ח"ה סי' ו-ז**
מזכיר רשע ואינו מקללו עובר בעשה, **ח"ג סי' לו**
כל מה שאומר לך בעל הבית עשה, **ח"ב סי' כ**
לעולם יהא אדם מן הנרדפין ולא מן הרודפין, **ח"ה סי' יז ציונים שם עמ'**
מקצת שבחו לפניו וכולו שלא בפניו, **ח"ג סי' לא ציונים עמ' יט**
שונא מתנות יחיה, **ח"א ציונים עמ' מא**
שם רשעים ירקב, **ח"ג סי' לז**
תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, כמה סימנים באריכות, **ח"ה סי' פח-צב**
כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, **ח"ה ו-ז**
כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש נקרא חוטא, **ח"ה ג**

דרושי הצל"ח, הנודע ביהודה
מצב הדור בקלקולים שבין אדם לחבירו, דרוש **י"ג, דרוש י"ג**
בעבירות המצויות, לשון הרע ליצונות שקר מתכבד בקלון חבירו, הלומדים נכשלים יותר מעמי הארץ, **עמ' 99**

דרש משה, ר' משה פינשטיין
לומדים מהפסוק לא תקפוץ את ידך וכו' שבעניני בין אדם לחבירו צריך לעשות ברצון ובכוונה, **ח"ב פ' ראה**

הגר"א ביאור למשלי, הגאון מווילנא
הרשע בין אדם למקום לפעמים יבלה בטוב ימיו, אבל כשהוא רע לבירות הוא נופל גם בעוה"ז / בין אדם למקום בין אדם לחבירו, **משלי יד יט**
התדבקות האוהב הוא יותר מאח..., **משלי יח כד**
מי שנוטר שנאה על חברו הוא יכול להתקוטט אתו על דבר קל כי השנאה תעורר מדנים אבל האוהב אפילו על פשע אחיו תכסה האהבה, **משלי י יב**
רשע שטוב לבריות הקב"ה מתנהג עמו בחסד ויש לו הקלה מסוימת... / וע"ע משלי יד ט, טז ה, **ישעיה ג יא**

הגר"א ספר איוב
נקי לשמים וישרים בין אדם לחבירו / עיין בפסוק זכור נא מי נקי אבד..., **איוב ד**

ההתנהגות עם שאינו שתו"מ, ר' יואל שוורץ
איסור התחברות עם רשע,
כיצד לעזור לבעלי תשובה,

הון עשיר, ר' עמנואל חי ריקי
ביאור עין רע ועין רעה שהם שני דברים, **אבות??**

הלכות קטנות, ר' יעקב חגיז
כותב לחבירו בלי יצ"ו, **ח"ב סי' י"ז**

הלל אומר, כמה מחברים
מאמר של אלי ששר, מנהל אולפנת השומרון, העידוד, טיבו ומקומו בחיינו,
מאמר של הרב אביחי קצין, נתיב מאיר ים, האמת והשלום אתת מי להעדיף?, אמת ושקר, ובענין לשנות מפני השלום,

כללי

המאור הגדול, לקט: ר׳ יששכר דב קרויזר
בין אדם לחבירו יקבל שכרו וגם עונשו בעולם הזה משא״כ בין אדם למקום בשם הגר״א ומובא גם בשמירת הלשון ח״ב ועיקרו באדרת אליהו, עמ׳ תל-תלא

המדרש כהלכה, ר׳ ישראל בארי קולונדר
אסור לגרום צער כשמאריך בתפילתו, עמ׳ רעג
בנפול אויבך אל תשמח, עמ׳ נא
בגניבת ממון חבירו יש בו משום חילול השם על פי מדרש ועוד בחילול ה׳, סא
מידת רחמנות, רחמים, קטז
י״ב חלקים בא״י כנגד י״ב שבטים על פי מדרש וספרי, מב, אוצ״ה 49
הקדמת התור לת״ח, עמ׳ רכט
מותר לגרום צער לחבירו כדי שתצמח מזה דבר טוב, תועלת, עמ׳ רעז
ניתנת עצה טובה, קנב-קס
צר עין / צרות עין, קמ-קמג

המעין, קובץ, העורך: יונה עמנואל
אהבת רעים ומצות שלום הם עצמותה של היהדות / פרופ׳ יהודה לוי, תמוז תשמח
פיקוח נפש ובין אדם לחבירו / לענין גזל, הלבנת פנים, וצער / ד״ר אברהם אברהם ==עיין מילי דחסידותא סי׳ תקמא דפשיטא ליה דמותר להציל עצמו בממון חבירו כשיש פק״נ, טבת תש״מ

הסבא מסלבודקא, מלוקט מגדולי תלמידיו
שש היסודות שנתחדשו ב״מוסר״ של סלבודקא / מאת ר׳ יחזקאל סרנא, רצז

הסובלנות במשנתו , ליקט צבי זינגר
היחס לפושעי ישראל,

השלום והאחדות, ר׳ חיים מאיר שפירא
קובץ מאמרים בגודל מעלת השלום והאחדות, כל הספר

השם אורחותיו, ר׳ חיים קניבסקי
הסברת פנים לחבר, הוי מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, בדברי הרא״ש ובהסברת פנים עם האמנוה, עיי״ש במקור חיים ושאר מפרשים, אות מג, נז בפנים

התעוררות תשובה, ר׳ שמעון סופר
בדין מחלל שבת בפרהסיא ומורידין ולא מעלין / בהגהות על יו״ד רנא בדין מומר לענין צדקה ועוד, ח״ב עט, סוף ח״ד
בדין נתינת עצה רעה לרשע או לגוי, וחיוב גמ״ח בגוי והאם אין כאן סתירה לאיסור לא תחנם, ח״ב מא
דין זכויות יוצרים על חידושי תורה, ח״א רל״ב
האם מותר לזקן או חולה לקבל מתנות ממחלל שבת בפרהסיא, ח״ג כ (ב)
סח: עינוי הדין בהוראת או״ה / סט: זכות הבן למלא מקום אביו, ח״א ס״ח, ס״ט

ורפא ירפא,
דיני קדימה למשל בניתוח האם קודם כהן ללוי, 101

זכור למרים, מרן החפץ חיים ז״ל
בחסדי ה׳ הגעתי לגבורות ... חושבים כי זה רק מנהג... ומ״מ לא שוה בדעתם איסור זה לאיסור מרק נבילה וטריפה, פכ״ז
למדנו מדברי הרמב״ן שמצוה לספר לדורות את הגנות באיסור לשה״ר ורכילות וכו׳, פכ״ז

זכר שמואל, ר׳ שמואל גרינימן
ביסוד החזו״א שאין מערבין לאוין, שבת אוצה״ח122

חבלים בנעימים, ר׳ יהודה ליב גרויבארט
כבוד הציבור,
לתת הצעירה לפני הבכירה / כבוד אחות גדולה, ח״ג עח, אוצה״ח ח״ג 147
עד שהעיד שקר בב״ד של ישראל חייב לשלם מדין גרמי ועוד, ח״ב ק, אוצה״ח ח״א 367

חוות יאיר, ר׳ יאיר בכרך
שוחד שחד / ויכוח בין גיסו לשופט גוי למה היהודים נותנים שוחד ודברי החו״י, קלו
רץ לדבר מצוה מתי פטור מתשלומין ומתי חייב, רז

חורב, רש״ר הירש
שלום מלכות, 435
שמירת הגוף, שמירת הנפש, להתרחק מסכנות, 280

חזון איש, ר׳ אי״ש קרליץ
ביאור ענין שעין רע מזיקה חו״מ רנ״ה ע״א / עין רעה, חו״מ עמ׳ רנ״ה ע״א

חידושי ר׳ יעקב , ר׳ יעקב אורנשטיין
מסית, עמ׳ קכב,קכג

חמדת ישראל, ר׳ מאיר דן פלאצקי
אם נענשים במחשבה בחטא בין אדם לחבירו וחילוק בין ישראל לגוי, 198
בדיני מסית / האם גם בכתב / האם רק למוסת וכו׳, 53
הרמב״ם כתב בספר המצוות ל״ת רלח בלאו דלא תלין פעולת שכיר: ״שלא לרמות השכיר״ וצ״ע כוונתו, 84

חמדת צבי, ר׳ משה דוב וולנר
הקצרת החיים ע״י תפילה או כישוף והיפנוזה או ע״י נרקוטיזם, ח״ד סי׳ נד

חרדים, ר׳ אלעזר אזכרי
ביאור ״שם רשעים ירקב״, עמ׳ של
במעלת המחזיר בתשובה, חייב להתפלל על פושעי ישראל כדאיתא בסוף פ״ק דסוטה

ולפושעים יפגיע מלמד שהיה משה ר׳ מבקש רחמים על פושעי ישראל שישובו בתשובה, פרק ס״ח

״אל תלחם לחם רע עין״ ובעין צר עין ועין הרע, עמ׳ שלא-ג

להתפלל על רשע שישוב בתשובה, עמ׳ של״ג

כשהאדם בין בני אדם דומה למי שנפל לים שאם לא יזהר מאד לשוט יפה, יטבע, פס״ו אות מ

לא להחזיק ידי עוברי עבירה, לא תהיה אחרי רבים לרעות, פרק כד אות מז

ניבול פה / נבלות הפה, פרק כד אות מט

חתם סופר, ר׳ משה סופר

הלאו נקי יהיה לביתו / לא יצא לצבא וגו׳ / ד׳ אה״ע ב קנה, ח״ד סימן קנה

דעת הרמב״ם במומר לתיאבון לענין להחיותו ולפדותו, ח״ו סימן סז

חתם סופר, דרשות,

מצינו צקידים שמוסרים נפשם על דקדוק קל האמור עם ספר, אבל במה שבינם לחבירו מורים התירא ולאו כל אדם זוכה להעביר על מדותיו... -מובא במבשר טוב עמ׳ פב,פג, דף רמ״ה

חתן סופר, ר׳ שמואל ערנפלד

הפרדת הקהילות והיחס לרשעים, הקדמת חלק א׳

טל תורה, ר׳ מאיר אריק

כולי תנוי בנזיקין בשם ספר חסידים שאז היו הרבה מחלוקות וריב בעניני משא ומתן בין אדם לחבירו, כן משמע בספר חסידים סי׳ תעא (ולא מצאתי שם), ברכות כ.

יביע אומר, ר׳ עובדיה יוסף

בענין ליצנות, עמ׳ רכח, רכט

יחל ישראל, הר׳ ישראל מאיר לאו

איסור השגת גבול, בהדפסת ספרים ועוד, מה

ילקוט אהבת ישראל, ליקט ר׳ משה כריף

קנאה, 181

קפדנות, 145

ילקוט שערים לרבינו יונה, ימיני

כדאי לעבור על כל הספר כולל נושאים רבים ===, ===

יעלזו חסידים, ר׳ אילעזר פאפו

לא להרהר אחר פסק ב״ד ולהתתקוטט / חכם שראה שחבירו הדיין טעה בדין איך יגיד לו דברים בסתר וכו׳, דף ק. ק:

יראים

והתקדשתם והייתם קדושים ויש ללמוד שלא ינוול אדם עצמו ביותר כי הוא חסרון קדושה עיי״ש, סימן תלד

לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך, שלא יניחו אנשים רשעים לשבת בארץ, ריבה כל החוטאים מובא בסמ״ג ל״ת מט עיי״ש, סימן שטו

לא תשים דמים בביתך / להסיר כל דבר המביא לידי היזק בבתיכם, סימן רי

מביא ענין מוסר שאפילו בדיבור הוי כרודף - בסימן קעה לא תרצח, סימן קעה

צריך להיות מצוה נפרדת עיין הגהות תועפות ראם / לא יקום עד א באיש שלא יעיד עד אחד כי הוא רק מוציא שם בעלמא / אבל להפריש מאיסור זנות מותר עיי״ש, סימן רה

כבוד חכמים, ר׳ משה לאנדא

כופין על המצוות בהרחבה, כמה דינים ונוגע לכאורה למצות תוכחה, ==

כוכבי יעקב, ר׳ יצחק שטרנהל

לעבור על עבירה משום דרכי שלום / שלום בית, עמ׳ 100 ואילך אוצ״ה

האם מותר לעבור על איסור מפני דרכי שלום, ח״א טז

כפי אהרן, ר׳ אהרן עפשטיין

גונב או גוזל על מנת למיקט, סי׳ י״א

כתבי מהר״ץ חיות, ר׳ צבי הירש חיות

דברי הרב המגיד במקור לדין ״בר מצרא״ שהוא רק דרבנן שהוציאו מכלל התורה, דברי נביאים פ״ח

כתבים נבחרים, ר׳ אלכסנדר ז. פרידמן

אחדות ושלום,

היחס לחוטאים ורשעים,

רעיון ייסוד אגודת ישראל,

לב אברהם, ר׳ אברהם וויינפלד

כופרים / כופר מפורסם שמת, סי׳ קל״ח

צירוף כופרים למנין, תינוק שנשבה, רשע בזמן הזה, סי׳ יח

כופרים בזמן הזה לענין / נשוי לנכרית אם חייב מזוזה, סי׳ פ״ז

מחללי שבת בזמן הזה ותינוק שנשבה, סו״ס קי״ד

מחללי שבת בזה״ז אסור לרמות כדי לגזלן, תינוק שנשבה, סו״ס פ״ו

נתינת כבוד לרשעים, סי׳ קל״ד

לחם שמים, ר׳ יעקב עמדין

אוכל פירותיהן בעוה״ז, פאה פ״א

לקט שיחות מוסר, ר׳ יצחק אייזיק שר

ביאור ענין גלות שמכפרת על רציחה בשוגג, שנח

לתשובת השנה, ר׳ ישראל יוסף רפפורט

אם שייך בכפירה ענין של שוגג ואונס, רלג-ד, רמ, רמז-ח, רסג

גדרי ״מומר״, רעא-רעה

האם מועיל תפילה כדי שחבירו ישיג דרך האמת, **שסד-שסז**

ההבדל בין כפירה בכל התורה לכופר בי"ג עיקרים, **רלא-ב, רמט, רסג**

כופר בתחיית המתים, כופר במשיח, **רמה-ח**

מאורות נתן, ר' נתן לייטר

למסור רוצח ישראל ביד הרשות, **סא, 79 אוצה"ח**

קנה מאת עמיתך להקדים ישראל לגוי, **קיב 154**

שדכן שהודיע בתחילת השידוך שהוא משדך בחנם ואח"כ תובע שכר ואומר שהוא שיער שבכלל לא ישמע אבל תמיד רצה כסף, **קט סעיף ו, 140**

מאיר עיני ישראל, הרב נשרי; המלקט

להיות מעורב עם הבריות הכוונה לדאוג לרוחניות שלהם ולא סתם קשר, **ח"ו עמ' 726**

שופר חפץ חיים, התאחדות להוציא ירחון מוקדש לפרסום עניני לשון הרע / מודפס במרפא לשון ח"א עמ' ד,

מאירי, רבינו מנחם המאירי

"בכל עת אוהב הרע..", מעלית חבר טוב וחברים בכלל, **משלי יז יז**

אשתו כגופו ויכול להיות נוגע לכמה דינים בין אדם לחבירו, כתובות סז: במעשה של מר עוקבא כתוב שהוליך את אשתו עמו וכתב המאירי: מפני שחשבה כגופו ולא הופקעה בסיבתה העלמת המתן / והיינו שעדיין נחשב בצנעה ואולי ללמוד מכאן לענין מגלה סוד לאשתו וכן לשה"ר שיש צד,

עצה טובה, בפסוק שמן וקטרת... מעצת נפש / ועיין גם בפסוק: משגה ישרים בדרך רע... **משלי כח י, משלי כז ט**

מבשר טוב, אדמו"ר מביאלא, לוגנו

כל הספר מבוסס על מצוות שבין אדם לחבירו וכדאי לעבור עליו...,

אחדות,

השורש שכל כל חטאי בין אדם לחבירו הוא מחטא מכירת יוסף, **קלא והלאה**

מדבר קדמות, החיד"א

חטא לחבירו גורע לחטא לשמים, ראיה מער ואונן שאונן היה רע לבריות שלא רצה לתת מקום לנשמת ער לחזור, **מערכת ח' אות ו'**

מכל דיבור האדם נעשה מלאך וכו', **מערכת ד אות כא**

מדרש רבה

צלם אלקים, ויקרא רבה ל"ד ג, במעשה של הלל שהיה רוחץ פניו מביא "אם איקונין של מלכים ...מי שנתמנה עליהם הוא מורקן ושוטפן ..אני שנבאתי בצלם ודמות דכ' כי בצלם אלקים ...,

ויק"ר לד ג

עשרה זהב אלו עשרת הדברות, מלאה קטורת שתרי"ג מצוות כלולות בהן וכן אתה מוצא תריג אותיות יש מן אנכי עד אשר לרעך, **במדבר רבה יג טו**

מהר"י ברונא, רבינו ישראל מברונא

אם חייב למחות כששומע גנות על חבירו, **קמב**

מהרי"ל מנהגים,מהרי"ל

חנופה / ליצנות, **עמ' ש"י**

שם רשעים ירקב" מנלן דחייב לבזות את הרשע [המזכירו] / אות מ"ה: ישראל מומר בכלל "אחיך" לענין רבית מאחר ובכלל ישראל לענין גיטין וקידושין", **ליקוטים אות ל"ז, מ"ה**

מהר"ם מינץ, רבינו משה מינץ

דין מי שנקרא רשע מכריזין אותו בבית הכנסת כמו מי שפרע וכל מי שחייב בדיני שמים ולא רוצה לשלם, ונוסח ההכרזה בלשון אשכנז לעיני כל הקהל, **סי' קא**

מהר"ם שיק, ר' משה שיק

קהילות שרוצות להיפרד מהכלל וליסוד קהלה נפרדת ועוד, **או"ח לד לו לז**

מצות להיפרד מהכתות החדשות / שנאת הרשעים ועוד, **או"ח שה-שי**

מוריה

כהן בעל עבירה האם חייבים לכבדו / מנחת חינוך רס"ט סק"ב / והערה על דבריו, **קטו 128**

מזכרת חיים, ר' חיים מענדיק

השוואה בין בין אדם למקום לבין אדם לחבירו, **האזינו, 330**

מחזה אברהם, ר' אברהם מנחם שטיינברג

לא אומרים עשה דוחה לא תעשה כאשר הל"ת הוא בן אדם לחבירו (כגון גזל), **או"ח טו**

האם גזל עכו"ם חשיב איסור בין אדם לחבירו או בין אדם למקום, **שם או"ח טו**

מילי דחסידותא, ר' אברהם דוד בוטשאטש

דיבור טוב, מילה טובא, כשם שנענש על מילה רעה כך נענש אם שותק כשצריך להגיד מילה טובה, **תקל**

לא תרצח, להרוג אדם ע"י שם, **תפד**

מים מדליו

השנאה לדוד המלך ומניעיה, מאת הר"ר אברהם גרוסמן, **שנת תשנה**

מכתב מאליהו, ר' אליהו אליעזר דסלר

מה שעין רע מזיקה, **ח"ד דף ה, ח"ג דף שיד**

מכתבי החפץ חיים, ר' אריה ליב ז"ל בנו

אף פעם לא בא עם אדם לדין תורה אף שהיו חייבים לו בחנותו וכן השלוחים עבור ספריו...,

ד. מדרכי אבי עמ' לו

זכותם של המחזיקים בו יהיה לפי ערך הממון שנתנו, **אגרת צ**

מבקש מכל מכיריו שיודיעו שאנשים לא יבואו אליו לברכה ועוד כי הוא לא יקבלם ...., אגרת לב
על בין אדם למקום לפעמים אין נענשים בעוה"ז, אבל על בין אדם לחבירו נענש בעולם הזה והביא על זה כמה דוגמאות, ד. מדרכי אבי עמ' לז

מנחת אשר, ר' אשר זעליג וייס
בדין גונב איש ומכרו, בראשית סג
המאסר בהלכה / בית סוהר, בראשית נז
מציל עצמו בממון חבירו, ויקרא נ

מנחת יצחק, ר' יצחק וייס ז"ל
להתחבר עם רשע, ח"ז סי' י"ח ד"ה ובנוגע

מסילת ישרים, רמח"ל
עיקר החסידות תלויה במצוות שבין אדם לחבירו, פרק יט
ענין לשמה ושלא לשמה, טז יט

מעשיהם של צדיקים, הגר"ח פלאג'י
בשבח הבדחנים / בדחנות, תקנז

מצוה ולב, ר' אלימלך בר-שאול
האור הגנוז שבאדם היסוד לאהבת הבריות ואהבת ישראל, א

מצוות המוסר, ר' יוסף דוד עפשטיין
הציבור ומינויי הציבור, עמד 181 ואילך

מצוות השלום, ר' יוסף דוד עפשטיין
איסור להתחבר לרשע, עמ' 324-330
היחס לחוטאים בכל מצוות שבין אדם לחבירו, פרק ד' בכמה סעיפים
ענין התחברות לרשעים "ואפילו לקרבן לתורה" (מכילתא יתרו פ"א) וביאור בכל הענין, עמ' 588-600

מצות העצה, ר' יוסף דוד עפשטיין
ברכת הראיה על חבירו / הרואה את חבירו אחר ג' יום אומר שהחיינו וכו' / ראיית פני חבירו כמצוה, עמ' שכב והלאה
מצבי רוח בהלכה / יצרו תכפו / יתובא דעתא / ועוד, עמ' רפג והלאה

מצות השם, ר' יונתן שטייף
אם תראה אדם שמתראה לצדיק וחסיד ואינו מקיים מצוות שבין אדם לחבירו.. תדע שאין תוכו כברו, הקדמה ב
הקדמה למצות שבין אדם לחבירו, הקדמה ב
יחס בין שמים לבריות, מקור גם בספרי עה"פ הישר והטוב מחלוקת ר"י ור"ע אם הכוונה לשמים או לבריות עיי"ש בכל הפתיחה, פתיחה

מראית העין, ר' חיים יוסף דוד אזולאי
שונא מתנות יחיה, חולין מד

מרגליות הים, הר' ראובן מרגליות
בגדר גר תושב אם מקבל רק עבודה זרה או גם שבע מצוות בני נח, צו: אות ט
גר תושב בזמן הזה / גוים / אין צריך שכל אחד יקבל עליו בפני ב"ד כאשר כל האומה מוחזקת ששומרת ז' מצוות, עו. סק"ד
גם בזמן הזה אפשר להרוג מוסר וגם בחו"ל עיי"ש כמה עובדות, מו. אות ו,ז
האיסור שפיכות דמים של נכרי כולל גם דו קרב אף שבנימוסיהם אינו נחשב כרציחה, נו. אות כז
ישראל שחטא ישראל הוא, אבל לא מי שעזב את הדת , משומד ובדיון הגאונים אם מצריך ייבום וחליצה, מד.
פירוש המאמר מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו, צב. אות יב

מרפא לשון, קובץ
בדין לא יקום עד אחד באיש / טוביא חטא וזיגוד מינגיד / הרב הלל זקס, ח"ח עמ' ד
פגם הדיבור ששותק במקום שצריך לדבר / מילה טובה / ר' דוד אברהמי, ח"ד עמ' 62
קונטרס גילוי סוד / לרב בצלאל גנצרסקי, ח"ד עמ' 52
שלא נהגו כבוד זה לזה / הרב משה שמאול שפירא זצל, ח"ח עמ' קכ

משיבת נפש, רבנו יוחנן לוריא
היהודים חייבים להיות מובלדים מן הגוים ולכן אם לא מצויינים במצוות הגוים ישימו להם טלאי צהוב, עמ' רפג

משך חכמה, ר' מאיר שמחה הכהן
הסבר החילוק שין בית ראשון לשני, עי"ש בלשונו אולי יש חידוש, דברים הפטרה
חורבן כתוצאה מעבירות המידות של צבור חילוק בין בית ראשון לשני, בשלח
יש מצות המקשורת את ישראל לאביהן שבשמים כגון ציצית תפילין מזוזה, ויש מצות המקשרים ישראל זה לזה כמו גמילות חסדים ותרומות ומעשרות, אמור (כג כא)
תועלת האחדות הגם שיש בכל אחד פגם אבל יכולים ללמוד א' מהשני (משא"כ אם הפגם הוא בכולם אז הוי חורבן), דברים הפטרה

משנת אברהם, הרב אברהם אהרן פרייס
בנפול אויבך אל תשמח, ח"א עמ' 96
גר תושב, דברי בעל פנים יפות שגוים בזמן הזה דינם כגר תושב ועוד בזה, ח"ג עמ' 61
עצה הוגנת, וע"י עצה שאינה הוגנת חייב מיתה מגמ' סוטה, דיון אם איסור עצה שאינה הוגנת נאמר גם בנכרי ועוד, ח"ג עמ' 51
בשם הנוב"י מותר לסכן עצמו בשביל פרנסה, ח"א עמ' 90
המתנהג שלא בינמוס מחלל את השם / חילול השם / חילול ה', ח"ג 166
הענין שמתפללים על רשעים שיחזרו בתשובה, אף שיש להם בחירה, כי עיקר החטאים באים

מרוב שפע ועשירות, ועל זה יכול להתפלל שהקב"ה ישלח לו צרות וישוב בתשובה, ח"ג 174
נאנס ולא קיים מצוה, כגון שהכין עצמו לתת צדקה ונאנס, האם נחשב למצוה למ"ד שאונס נשחב למצוה, ח"א עמ' 10

משנת חכמים, ר' משה חגיז
==,

משפטי בני אדם, ר' ראובן גליק
מה יותר חמור בין אדם למקום או בין אדם לחבירו, ח"א עמ' נא

משפטי התורה, ר' צבי שפיץ
ביאור "כופין על מידת סדום", ח"א סי' פב
עזוב תעזוב עמו, כי תראה חמור שונאך, ח"א סי' פג
דין גורל בדיני נפשות, ח"ב סי' כט
האזנת סתר, ח"א סי' צב
זכות קדימה ב"תור", ח"א סי' פד-פו
ייעוץ לקונה נגד המוכר, גורם נזק ממוני לחבירו, ח"ג ס"י ח
לקיחת חפץ מתלמיד שמפריע, ח"א סי' עז
מסירת דין לשמים / מסר דינו לשמים, ח"א סי' צו
נושא בעול עם חבירו / שחרור מביצוע משימה..., ח"א סי' צ
פתיחת חלון במקום ציבורי, ח"א סי' פט

מתן תורה, ר' יהודה הלוי אשלג
איך כל מצוות שבין אדם לחבירו הם "כלל" כל התורה, מאמר "מתן תורה"
כל ישראל ערבים זה לזה כל ישראל ערבים זה לזה, מאמר "הערבות"

נועם אלימלך
יש בני אדם שחוששים על צרות ודוחק חבריהם מחמת רק לבבם ורחמנותם, הבחינה הזאת טובה אבל לא על אמיתה ומכונה, והבחינה האמיתית היא שיהא מיצר על צרות ישראל מחמת שזה צער השכינה... להעלות השכינה..., פרשת תשא

נזר ישראל, ר' ישראל רבינוביץ
הוי מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, עמ' 22-24
התחברות לרשע, עמ' 83-85
מידת קנאה, עמ' 71-73

נחלת אבות, ר"י אברבנל
דיון בדברי הרמב"ם על תחית המתים, רנח רנט

ניצוצי אור, ר' ראובן מרגליות
על תשובת ברוריה לר' מאיר, כותב שבאמת ר' מאיר סובר שחטאים היינו חוטאים, ומביא הרבה פסוקים כנ"ל, ברכות י.
צריך להתפלל על הרשעים שישובו בתשובה, ברכות י.

נר מצוה, ר' יהודה סיד
לא תנסו, 346

סוכת דוד, ר' דוד קוויאט
תלמידי רבי עקיבא, ויקרא 125

סיני, עורך: שילה רפאל
אהבת ישראל במשנת ה"חוזה" מלובלין / יצחק אלפסי / חסידות, קא 171

סמ"ג
גונב נפשות, ל"ת קנד
לא יקום עד אחד באיש / עד יחיד לא יעיד כי מוציא שם רע בעלמא, ל"ת ריג
לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי, אבל אם נתגיירו מותרים / השווה ליראים, ל"ת מט
לא להניח מכשול ודבר סכנה / לא תשים דמים בביתך, ל"ת קסז
מצות קידוש השם / דרש לגולה כי המשקרים לעכו"ם וגונבים להם הם בכלל מחללי השם, ל"ת ב

סמ"ק
לידבק בהשם / לדבק בחכמים, מה
לתת נבילה לגר / גר ותושב וחי עמך, רמ
שלא לגנוב נפש, רסג
שלא לכבוש עדותו כדתיב אם לא יגיד ונשא עוונו / צורבא מרבנן לא יעיד בממון בדיינא דבציר מיניה אבל באיסור אין חכמה נגד השם, רלט

ספר הברית, ר' פנחס אליהו [הורוביץ]
איסור דברים בטלים, ח"ב מ"ב פ"ד
ג' חובות על האדם: חובת הבורא, חובות לחבירו, חובת עצמו, והנה חובת עצמו וחובת הבורא יוצאים אמנם חובות לחבירו אחד מאלף לא מצאתי שיוצא בו, א.ר. פכ"ה
מאמר כללי על מדות ומצוות התורה, ח"ב מ"ב
ליהזהר במיוחד על אהבת אשתו ולא לבוותה... (פרק טו) חומר מי שמפר ברית שעשה קאנטראקט עם אשתו וכו' (אמצע פרק ו), א.ר. פרק טו, פרק ו
לכבד את אשתו ולא לשנאתה ולגרום לה צער וכו', א.ר. פרק טו
למה מצוות בין אדם לחבירו קודמים למצוות שבין אדם למקום, א.ר. פרק יא
מאריך באופן כללי על חשיבות המצוות בין אדם לחבירו, ע"פ השכל התורה וחז"ל / ובסוף מאריך במשל הכרובים שמרמזים על מצוות בין אדם לחבירו, א.ר.
מותר לזכור הרעות שעשו לו חבירו כדי לדעת בלבבך מה שאסור לעשות לאחרים = השוה עם ר' ישראל סלנטר מאי דעלך סני, א.ר. פי"ג
סיבה א' שלא מקיימים מצוות בין אדם לחבירו משום חסרון ידיעה, וחושבים שכל המצוות האלו הם רק משנת חסידות, או בעיקר רק על השלילה שלא להזיק לבריות, א.ר. פכ"ז

ספר החיים, אחיו של המהר״ל מפראג
ביאור ענין סעודת מרעים, לשמוח עם ריעיו, / שמחת חברים, **ח״ג פ״ג**
מדבר בנושאים של בין אדם לחבירו, וצריך לבדוק בפנים---, **ח״א ס׳ זכויות פ״ו**

ספר היראה, רבינו יונה
לא לצער אדם, **עמ׳ סח**
עצה הוגנת, **עמ׳ סה**

ספר המידות למאירי
חבר / התחברות עם רשע,

ספר העיקרים, ר׳ יוסף אלבו
בעשות אחת מן המצוות קונה עולם הבא וזה הכוונה לפיכך הרבה להם תורה ומצוות ואין הכוונה שצריך עכשיו, **ג כט**

ספר זכרון לגר״י הוטנר
פירוד הקהילות / מכתב מר׳ חיים עוזר זצ״ל, **ד**

ספר חסידים, רבינו יהודה החסיד
יש מתפלל ולא נענה מפני שאינו מעלה צער חבירו בעת תפילות וכו׳, ואם אינו משתתף עם צערו של חבירו דומה לבהמה שאינה חוששת בצער חברתה, **תקנג**
יש יסורין או עניות שבאים על האדם לפי ששמח לאיד של חבירו, **תקל, וע״ע תרז**
אמר החכם המידות החמודות עשר וכו׳ והכנעה לחבר, **שנ**
המצטער במיתת אוהבים או שמצטער על צער אויביו וצער אחרים ממעטים לו מצערו של גיהנם, **קסד**
יעשה אדם שיהיה אהוב לכול, כיצד וכו׳, **תקכו**
אם ראית מדינה שעמי הארץ בה ויש שם שלום ושובע וכו׳ ואין בהם תורה, דע וכו׳ או אהבה יש בינידהם, **ריד**
אדם עתיד לתת את הדין שהכניס עצמו לסכנה כגון להתקוטט עם אנשים אלימים וכו׳ או ללכת למקום מסוכן, **תרעה**
אין צריך לומר על ת״ח ז״ל, **תשמה**
אם הזמין חכם אצלו וטעה השליח וקרא לאחר - לא יחליש דעתו, **תרכט**
אם תלמיד אחד מקנטר הרב והתלמידים האחרים מוטב לגרשו.., **קפט**
אסור להתנות עם אדם לעשות דבר שאין בכוחו לעשות ולסבול אע״פ שזה מתרצה, **תתרעד**
לא תרצח, מותר להרוג -גוים שראו איך שיהודים הורגים גוים לסטים שבאו עליהם מחשש שהם יספרו, **תתריז**
נזק ע״י בעלי בחירה / כתב שאם אדם חלה שלא יתלה הדבר במאכלות רעים שאכל וכן אם חבלוהו אנשים רעים וכו׳ אלא הכל בגלל עוונותיו עיי״ש, **תשנא**
חבר טוב, שה, שז, שנ [ג], **שה, שז, שנ**
טוב להתחבר עם ע״ה שוותרן בממונו מלהתחבר עם ת״ח שעצרן וקפדן [אולי צ״ל קמצן?] ועיין עוד במקור חסד שהקמצן גרוע ממי שאינו מניח תפילין / מדות, **שכג**
האומר דבר בשם אומרו ומתי אין להגיד בשם אמרו, **רכד[ג], תקפו, תתקעה, קנא[כג]**
כסף של בעלי רבית וצרי עין ומגלחי מעות וכיו״ב מי שיגעו ירד מנכסיו לכן יזהר אדם, **תתרעג**
כסף של צר עין יכול לאבד את כל כספו, **תתרעג**
לא יושבי צדיקים אצל רשעים.. לא בדין ולא בעצה ולא בסעודה.. ולא יתחבר עמהם.. שנאמר לא תזרע כרמך כלאים, והשווה דברי החינוך שם מקור חסד, **תריד**
לא יחתום שמו בן רבינו החסיד וכד׳ משום יהללך זר ולא פיך, **תקכב**
להתחבר עם רשע אסור אפילו ללמדו תורה, וב״מקור חסד״ שם, **תתקפו**
להתפלל על צערו של חבירו, **תשנג**
להתפלל על רשעים שימותו, **תשמה, תרפח**
לתת קדימה בדרך לחבירו הנושא משא ואפילו לגוי, שנאמר ומצא חן ושכר טוב בעיני א׳ ואדם / מוטב שיהיה נדחה מפני חבירו ולא ידחה חבירו מלפניו, **תקנא**
מא: הבושת הוא הגורם הגדול למנוע אדם מעבירות, **מא**
קנה לך חבר, יט, פ, תרמג, **יט ועוד**
רתיחת דם הנרצח / וע״ע נשמת חיים מג פ״ג, **תתשמח**
שכן טוב, **תשע**
שתיקה: טו [ז], לד, לו, לח, פו, תקמב, **טו ועוד**
תפילה, **תשצא**

ספר חסידים פארמא, השווה עם משנת אברהם
בושת: נו, פז, צה, רמד, תתיג, תתלד, תתקא, תתקע, תתרמ, תתשסה, תתתרפב,
ועשית הישר והטוב עיי״ש, סי׳ תתתתרצט, **ח״ג 362**
יהודי היה מעביד את פועליו עד סמוך לחשיכה אפילו בערב שבת וגוי שהיה באותו מקום היה נותן לפועליו לצאת מוקדם וכו׳ וגם שילם בעין יפה יותר מהיהודי ואמר החסיד תמה אני אם יתקיים בנין זה של היהודי... ושל הגוי יתקיים גם לזרעו עייש, **תתתרצט**
יתום? שב, תתקנט, תתתעז,
משא ומתן באמונה: תתתמז,
רמאות: תתשמא,

עבודת המלך, ר׳ מנחם קראקאובסקי
מבזה שליח בית דין, **מט.**

עטרת יצחק, ר׳ יצחק אייזיק רבינוביץ
פאשקוילין,

עטרת פז, ר׳ פנחס זביחי
בדין שצריך להקדים לקנות מישראל ולהעדיפו על גוי ומסיק שאינו דרשה גמורה אלא רק משום ועשית הישר והטוב וכו׳ עיי״ש עמ׳ תקלד ולכן לא מובא בפוסקים וכו׳ / קנה מיד עמיתך, **ח״א ג׳ חו״מ י**
המצוה להעדיף ישראל על נכרי בקניית חפצים וכו׳ / תקנה מאת עמיתו וכו׳, **ח״א כרך ג חו״מ י**

עיונים בדברי חז״ל , ר׳ חנוך הכהן ארנטרוי
בגדר חילול ה׳, **עמ׳ נה-ס**
עם הארץ מותר לנחרו וכו׳, **עמ׳ לט**

עמוד הימיני, ר׳ שאול ישראלי
היחס לרשעים והתקרבות אליהם,

עמודי שש, ר׳ שלמה אפרים לונטשיץ
צרת עין, **עמ׳ לה**

עמק ברכה, ר׳ אריה פומרנצ׳יק
אין לוותר על זכות קדיש כדי לעשות חסד עם חבירו כיון שהזכות שייך למת, ורק במקום שחבירו מצטער מאד עיי״ש, **עמ׳ קמג**
אינו עושה מעשה עמך, ועושה עבירות בקביעות שאין מתאבלים עליהם, **עמ׳ קלז, קלח**
כבוד הציבור ודוחה עשה דכבוד התורה, **עמ׳ מד**
עושה מעשה עמך, **עמ׳ קמג**

עמק הלכה, ר׳ יהושע בוימל
להרחיק בחור שמטריד מהשיעורים בישיבה וכו׳ וכתב שיש בזה איסורא ודררא דאיסור גזל עיי,ש, **סי׳ כח**

עקב ענוה, ר׳ משה ש׳ ז׳ זאטורענסקי
עיין הסכמת האדר״ת שמהראוי להוציא ספר מיוחד על כל מצוות המידות, **בהקדמה**

עקבתא דמשיחא, ר׳ אלחנן וסרמן
שער התקרבות והתרחקות כלפי עוזבי תורה - בדין שנאת הרשעים והמינים ועיין בכל הילקוט הנ״ל, **ילקוט דעת תורה**

עקידת יצחק, רבינו יצחק ערמאה
שבח מידות התורה מהמידות הנזכרות בפילוסופיא, **שער ס״ה**
שלום הבית והמשפט המדיני הכרחיים לחיי התורה, **שער מ״ג**

פאת שדך, ר׳ שמואל דוד מונק
במנהג להרבות בתוארים, **קטו**

פלא יועץ, ר׳ אליעזר פאפו
אסור לבזות את חבירו, **בזיון**
בכח הדיבור, ויפה השתיקה, **דיבור, שתיקה**
הקדים את קרוביו, המקרב את קרוביו, **קרובים**
יברח אדם מלהיות שדכן, **יועץ**
לא יכביד על חבירו לשבת אצלו שעות וכו׳, וכן הדרשנים לא יכבידו על הציבור רק ידרשו דרך קצרה ומילץ: ויאמר לקוצרים ה׳ עמכם, **דרך ארץ**
מצוה לתת עצה טובה, **יועץ, עצה**
שכן טוב, **שכן**

פסקי דין ירושלים
הטענה השכן שרעש של בית הכנסת מפריע לו / הערה שם הרב יהושע וייס שבית משותף נקרא ״בית אחד״ ולא חצר ושייך חומרת הלבוש דבית שאני מחצר, **ח״ח עמ׳ פח פט**

פסקי מהר״ש מלובלין, ר׳ שלמה מלובלין
נקרא רשע,

פסקי עוזיאל, ר׳ בן ציון מ.ח. עוזיאל
עבודה עברית / קנה מיד עמיתך / מצות צדקה, **מח**

פרדס יוסף, ר׳ יוסף פאצנאוסקי
פנינה לשם שמים נתכוונה (גמ׳ ב״ב טז.) עפ״כ נענשה וזה נרמז בפסוק אם ענה תענה אותו כי אם צעק יצעק אלי, והיינו אפילו אם צערת אותו כדי שהוא יתפלל ויצעק בכל זאת וחרה אפי וכו׳, **שמות רל**

פרי האדמה, ר׳ רפאל מיוחס
להתוודות על עבירות שבין אדם לחבירו וכו׳, **תשובה פ״ב**

פרי חדש, ר׳ חזקיה די סילוא
בין אדם לחבירו ובין אדם למקום, **או״ח תרו**

פרי מגדים, ר״י תאומים
צדיק ע״מ לקבל שכר אבל חסיד שלא ע״מ לקבל פרס, **תלג**

פרקים בתורת , ר׳ משה שלמה כשר
בירור המידות, תיקון המידות,
עיי״ש,

פתחי חושן, ר׳ יעקב ישעיה בלוי
דין קרע כסותי ושבר כדי, **ח״ה פ״א טו**
דיני בל תלין / שכר שכיר, **ח״ג שכירות פ״ח**
דיני בל תשחית, **ח״ה פ״א ב ג**
דיני ממונות של שדכנות, **ח״ג שכירות פי״ד**

פתשגן הכתב, ר׳ מנשה הקטן קליין
בברכת המינים, בביאור ולמלשינים אל תהי תקוה, **סט**

צביון העמודים, ר׳ צבי שפירא
לא לחמול על מחטאי ישראל ומלשינים, שנאת הרשעים, ובשם רבינו יונה, **עח**

צהר (דבורקס),
איחור בתשלומי ועד הבית / הרב יצחק מרדכי רובין, **א 77**
לא תרדה בו בפרק / חובת הזהירות בבקשת עזרה או טובה מזולתינו / הרב צבי פסח דרמר, **ד 254**

ציון לנפש חיה, ר׳ נתן נטע לייטער
בין אדם לחבירו לעומת בין אדם למקום, אין לו סוכה ומתבייש ללכת לסוכת חבירו כי הוא חייב לו חוב גדול וכדומה, לז
להציל עצמו מאכילת טריפה ע״י שיגנוב אוכל כשר מחבירו שיש לו די / אוצה״ח עמ׳ 95, נג
לתת הצעירה לפני הבכירה, מט

ציץ אליעזר, ר׳ אליעזר ואלדנברג
הלאו נקי יהיה לביתו / לא יצא לצבא וגו׳ / ביציאה למסחר, יט מא
חתן יוצא מחדרו למלחמת מצוה ועוד, כ לא

קהלות יעקב, ר׳ יעקב ישראל קנייבסקי
באיסור להזיק את חבירו נלמד מדין השבת אבידה, ב״ק א
מזיק ע״י עין הרע ועניני סגולות, הורג את חבירו ע״י שם, ב״ק מה

קובץ מאמרים ואגרות, ר׳ אלחנן וסרמן
התחברות לרשעים,
נתינת כבוד לרשעים,
עבודה עברית,
קהילות נפרדות,

קובץ על יד, ר׳ אהרן יצחק זסלנסקי
ביאור דברי הרמב״ם שתלמיד חכם צריך להתנהג בצורה יותר מצויינת כדי למנוע חילול השם / יסודי התורה אות לו, קובץ ע״י 51

קובץ שיעורים, ר׳ אלחנן ואסרמן
ביאור המשנה פאה ובדברי הרא״ש / איסורא חמירא מממונא / בין אדם לחבירו מול בין אדם למקום, קובץ הערות
במצוה שהתכלית היא תוצאת המעשה -[כמו פרו ורבו שיהיו לו בנים] אין הכוונה מעכבת - לעומת מצוות שעצם העשייה היא המצוה כמו מצה ושופר ששם הכוונה מעכבת / ויש ללמוד מזה לענין מצוות שבין אדם לחבירו כמו צדקה וכו׳, כתובות רמט
לתועלת מותרות כל עבירות בין אדם לחבירו / וע״ע קובץ שיעורים ב״ק דף צד:, קובץ הערות תרנה

קול התורה, כמה מחברים
איסור אשת איש עבירה למקום או לחבירו / הרב אהרן גודמן, חלק סג 243

קול תורה, קובץ
אהבת ושנאה בהלכה ובמוסר היהדות / הרב אונטרמן, לט 3

קונטרס הלכות שכנים, ר׳ יצחק זילברשטיין
חרם דר׳ גרשום לא לפתוח מכתבים, מח, מט
האם יוכל לדרוש הפסקת רעש ע״י פעוטון וילדים וכדו׳, נג

קריינא דאגרתא, הגאון סטייפלר זצ״ל
להודיע החסרונות לפני השידוך, א יח

ראנ״ח, ר׳ אליהו בן חיים
חומרה במבזה כהן משום וקדשתו, קיא

ראשית חכמה, ר׳ אליהו די וידיש
מצטט דברי הר״י אלנקאווה במנורת המאור פרק ״אהבת רעים״ עיי״ש, ענוה פ״ד ס״ב

רבינו יונה על משלי, רבינו יונה
צדק היינו לפנים משורת הדין, משפט שורת הדין, מישרים הכוונה להתנהג ע״פ היושר ודרך השכל בדברים שאין בהם משפטי בית דין, א ג

ר״י ברונא, רבינו ישראל מברונא
למחות על דברי גנאי שנאמרו על חבירו, קמ״ב

ריח מים, ר׳ אלימלך בר-שאול
אדם לחבירו, אספקלריא=מראה, 61 עמ׳
חכמת השלום, שלום הוא יצירה, 101 עמ׳

ריח שדה, ר׳ שמעון דווייך הכהן
האיסורים שהם בדברים בעלמא אין בהם מכות מרדות מדרבנן כגון הולך רכיל ונוקם ונוטר לא תכחשו אונאת דברים, שאלה יב עמ׳ נב:

ריטב״א,
עם נבר תתבר, מותר לרמות רמאי באותו ענין שהוא מרמה בו אבל לא במידי אחריני, ב״ב קכב:
שיטת ר״ת עני המהפך בחררה נקרא רשע, הכוונה שצריך לשלם, וחולק עליו, קידושין נט.

רמב״ם מורה נבוכים,
==, מודפס בחוברת ״כללי״
אדם מישראל שאכל בשר בחלב או לבש שעטנז או גלח פאת הראש מתוך בזיון וזלזול מחמת השקפה שאינו מאמין באמיתת התורה הרי הוא לדעתי מגדף את ה׳ ונהרג כהריגת כופר לא הריגת עונש / מומר להכעיס, ג מא
שילוח הקן כתב: ומא היסורים הנפשיים האלה חשה להן תורה בבהמה והעוף כ״ש כלפי אישי מין האדם, ג פרק מ״ח
ענין מאה כסף במוציא שם רע הוא כעין חיוב כפל כי רצה להפסיד לה כתובתה ששוה חמשים כסף / וכ״כ הרמב״ן עה״ת כי תצא שם בפרשה, ג מט
קדימת קרובים בכמה מקומות בתורה לא תתעב מצרי, ג פרק מב

רמב״ם ספר המצוות, הרמב״ם
לא תשים דמים להסיר סכנה, ל״ת רצח

רמב״ם תשובות, רמב״ם
היחס לקראים בכלל [ובפרט לשאול בשלומם לכבדם ולמול את בניהם וכו׳], תמ״ט ד״ה תשובה אמנם

רשבם על התורה, רשב״ם
אשר ינאף את אשת רעהו, רעהו ולא גוי, ויקרא כ י

רשב״ם, רבי שמואל בן מאיר
אם לא יבא לבית הדין, ב״ק ל
אם לא יבא לבית הדין, ב״ק ל
אם לא יבא לבית הדין, ב״ק ל

רשב"ש, ר' שלמה ב"ר שמעון
המאמין שהעולם יחרב או לא יחרב / אולי נוגע לאפיקורסים, **תלו**
מבזה ת"ח לאחר מותו, **שנג, תרכה**
נוסח חרם המלשינים, **שנב**
קונטרס מכת מרדות, **תרי**
תשובת האנוסים / תשובה, **פט**

רשי על התורה
ולא תעלה במעלות על מזבחי, ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיונם... חברך שהוא בדמות יוצרך ומקפיד על בזיונו על אחת כמה וכמה / מובא בספר דעת חכמה ומוסר לר' ירוחם ממיר זצ"ל ח"ג עמ' סו-סט,

שארית ישראל, ר' ישראל זאב מינצברג
בדין אין מורידין אדם מגדולתו, **חו"מ סי' ה'**
מומר לחלל שבת באורך, **או"ח סי' כב והלאה**
בשם ר"ד מלעלוב מי שאוהב ישראל לובש תפילין דמרי עלמא וביאר הפסוק לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם.., **סי' ל"ו**
הדרך הישרה שיבור לו האדם בתפילה על הרשעים, **או"ח סי' י"ד**

שבות יעקב, ר' יעקב רישר
מותר לאבד את עצמו לדעת משום תשובה כגון החייב חנק לזרוק את עצמו לים, **ב קיא**

שבט הקהתי, ר' שמאי קהת גרוס
להזין בסתר לשיחות טלפון של חבירו / האזנת סתר, **ד שכז**
לתפוס מקום באוטובוס עבור חבירו, **א שיד**

שדי חמד, ר' חזקיה מדיני
ביאור בשיטת היראים בענין אחיך במצוות / ובכל הנושאשל אחיך ורעך וכו', **א 188, 101**
תוארי כבוד שימושם גריעותם והשמטתם, **ג 324**
האם נדר מפקיע מצוה בין אדם לחבירו, **ה 177א**
יורד לאומנות חבירו, **ג 152**
משום איבה, **ה 80-81, א 47**

שיח השדה, ר' חיים קנייבסקי
שם רשעים ירקב, אינה הוראה למעשה אלא קללה... / שם אדם רשע /, **עמ' 88**

שיחות חכמה ומוסר, הר' דוד קרונגלס
בין אדם לחבירו בכלל, **חוברת ד**

שלום בית, ר' אהרן זכאי
שלום בית ורדיפת שלום,

שלום רב, קונטרס, ר' יצחק אייזיק רוזנבוים
שלום ואחדות,

שלמי מועד, ר' שלמה זלמן אוירבך
פרקי חינוך בעניני חינוך ומחנכים ' החרמת חפצים מתלמידים עמ' תקיח /, **תקט והלאה**

שלמת חיים, ר' יוסף חיים זוננפלד
ריבוי לאוין בדבר אחד, **תפו, תפט**

שם אריה, ר' אריה בולחובר
עוסק במצוה פטור מן המצוה / עוסק ב"מקום" לא פטור "חבירו" / דף קלב סימן ג, **א 282**

שמירת הלשון, ר' ישראל מאיר הכהן
אין איסורי דיבור ובין אדם לחבירו חמורים בעיני האדם כמו נבילה וטריפה, **ח"ב פרק ז**
הלוחות היו שווין בצמצום גדול לרמז שאין יתרון זה מזה בין בין אדם לחבירו ובין בין אדם למקום, **ח"ב פרק כז**
עצה להינצל מאיסורי בין אדם לחבירו להקצות סכום כסף מסויים ועי"ז יכול לוותר וכו'., **חתימת הספר פ"ו**

שמעתין
גביית תשלום נזק מתלמידים / שמעון וייזר, **84 עמ' 51**
חינוך לתלמיד שאינו הגון / שמואל גליק, **83 עמ' 54**

שער שמעון אחד, ר' שמעון חיררי
בדין טירחא דציבורא, **סי' נח**
הפלגת התוארים, **סי' יא**
האם אפשר לגנוב אוכל כשר מחבירו במקום שאחרת יצטרך לאכול טרף, **סי' צ"ו**
האם ציבור יכולים למחול על כבודם, **סי' כ"ו**
מקצת שבחו לפניו, **סי' מ"ג**

שערי ציון,
עבדות עברית / הרב אברהם ניימרק / אלול תרפו שנה ששית חוברת יא יב,

שערי קודש, ר' יצחק הכט
איסור דברים בטלים, **ח"ג סי' קפח**
המוסר דינו לשמים נענש תחילה, **ח"ג סי' פז**
גדר הליצנות, **ח"ה סי' צ"ח**
האם אדם נתפס על מחשבת כעס וגאוה, **ח"ה סי' צ"ז**

שרידי אש, ר' יחיאל וינברגר
שינויים במבטא אשכנזים וספרדים וענין גדול השלום, **ב ה**

תוכחת חיים, ר' חיים פאלאגי
משא ומתן באמונה, **ח"ב פקודי**

תורה שבעל פה, כמה מחברים
האזנת סתר, הרב שלמה דיכובסקי, **לו עמ' נח**
היתר זימון עם עם הארץ וקצת בגדר עם הארץ, הרב בקשי דורון, **מ עמ' נ**
השכנת שלום בית במקום שלא מקיימים טהרת המשפחה, הרב אברהם שרמן, **מ' עמ' פט**
טהרת עם הארץ ברגל, רעיון של כל ישראל חברים ברגל, הרב בקשי דורון, **מ עמ' נ**
מסחר הוגן / הרב שמחה הכהן קוק, **יט 93**
מתי הותר איסור דרבנן מפני איבה, הרב בקשי דורון, **מ עמ' נב**

עביד איניש דינא לנפשיה וכו' // הרב אברהם שרמן שליט"א עיין ערך תוכחה, לא, עמ' 59 אוצ"ה

תורת אברהם, ר' אברהם גרודזינסקי
התנהגות בין אדם לחבירו צריך להיות מתאים לפי מעלותיו וחסרונותיו של חבירו, עמ' 310
כשיצא ספר החפץ חיים אמר הגרי"ס שיצא ספר מפורט על הלכות לשון הרע וצריך להדפיס ספרי הלכה על דברים בטלים שקר וכל מידה ומידה, רכה, 456אוצה"ח

תורת המידות, ר' ישראל יעקב ארטן
ליצנות,

תורת חיים, רי"ש סופר
בדין כל המזכיר צדיק צריך לברכו ורשע לקללו, או"ח סימן קנו

תורת יעקב, ר' יעקב חיים סופר
מי נקרא רשע בחז"ל, סימן קלה

תחומין, מכון צומת
חיוב דייר להסכים לתוספת בנין של שכנים / כופין על מדת סדום / הרב שלמה שאנן, יט עמ' 60
כבוד האדם מול שלום הציבור בהשפלת אסיר, מאת ד"ר אליעזר בן-שלמה, יז עמ' 136
כבודו של השלטון בישראל / כבוד מלך גם מלך רשע, מהרש"א וחתם סופר ו פו / קללת מלך רשע / הרב בן ציון קריגר, כ 109
להרחיק רשע כשיש חשש שיצא לתרבות רעה / ימין דוחה ושמאל מקרבת / הרב יונה פודור, יט 102
לסלק אדם ממשרתו משום שמועה / ביאור ענין קלא דלא פסיק, המאמר: השעיית חשוד ופתיחת תיק חקירה, מאת הרב ח' שלמה שאנן, ט"ז עמ' 340

תלמידי רבינו יונה
מומר לתיאבון וסוגיא דמס' ע"ז, ע"ז ??

תמים דעים, הראב"ד
מה שכתבו בגמ' גיטין שלח ליה למר עוקבא דום לה' והתחולל לו וכו', אם הוא לפנים משורת הדין או מותר לכל אדם, אמצע רג

תקון מדות הנפש, רבינו שלמה אבן גבירול
גאוה, בושת, ענוה, עזות, אהבה, שנאה, רחמים, אכזריות, שמחה, דאגה, בטחון, חרטה, כעס, רצון, קנאה, חמדה, זריזות, נדיבות גמ"ח, עצלות, מורך,

תשובה מאהבה, ר' אלעזר פלעקלס
בדין כבוד פרסני הקהל וממונים על הצבור אע"פ שאינן ת"ח, פרנס, ח"א סי' ר"ח

תשובות והנהגות, ר' משה שטרנבוך
אין לפעול לתקן שלום בית בזוג שלא שומרים הלכות טהרה וע"ע א' תעו, ב' תרסד
ברכת המינים ולמלשינים עיי"ש מה עיקר הברכה, ב' נט
האם מותר להטות פשרה לצד אחד כדי לשכן שלום, ג' תלג
כפרה על מעשה שחנק תינוק כדי להציל את הרבים בזמן השואה, ג' שסד
להתפלל על חולה המתפתל ביסורין שימות, ב' פב

לבדוק בהקדמת הנצי״ב לאהבת חסד אם שייך לנושאים אלו

תפארת ירושלים: זבחים פ״י מ״ו: [לבעל שו״ת זית רענן] ...עיין בנודע ביהודה במי שנכשל באשת איש ועשה תשובה אם צריך להודיע לבעל כדי שיפרוש ממנה דאולי יאמינו כבעל תשובה בהראותו דמעות עינו ומרירות נפשו, ויש להם בנים יקרים ומחצבתם ממשפחות יקרות ויהיה להם גנאי גדול, ותלי׳ זה בפלוגתא דרמב״ם ואשר״י דהיכא שחבירו חוטא בקום עשה ועיי״ש.

ולפי עניות דעתי תמה תמה אקרא דאינו דומה כלל לכבוד הבריות, דכוליה שמעתא הוא היכא שנתגלגל הגנאי מצד אחר, מה שאין כן בנידון דידן שהעבירה גופא הוא הגנאי, ופשיטא דלא ניתן לדחות מפני שמתבייש. ולא דמי לפושט כלאים בשוק דנמשך הבזיון מפני שהולך ערום והרואים אותו בלא לבוש לא ידעו שמפני כלאים הוא כמ״ש בעל חוות יאיר בתשובה (צו) [צה] שהובא לעיל, וכן בציצית, אבל היכא שהבזיון נמשך רק מן העבירה עצמה, לא שמענו בשום דוכתא.

וראיה לזה מקידושין (סו.) גבי ינאי דאמר לו יהודה בן גדידיה הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן, שהיו אומרים אמו נשבית בה״מ, וזה היה בפרסום והוא היה שוגג גם לפי דעתו של יהודה ב״ג שהרי לקושטא לא נמצא שום שמץ דופי, ומדלא מיחו משמע שעל פי דין עשה כן, והרי לדעת הרא״ש כל שחבירו עובר אפילו בקום עשה אין חבירו רשאי להפשיטו מפני כבוד הבריות, ומכל שכן מפני כבוד מלכות, אלא כל היכא שהבזיון נמשך מן העבירה עצמה אין חכמה ואין תבונה וכו׳.

באיזה זקן מדובר: עיין פרי יצחק
רש״י:
רמב״ם
ר״ן
רא״ש?? כי בשטמ,ק בשמו שגם נשים בכלל ??
רדב״ז בשטמ״ק

ריטב״א
רא״ש??

הריטב״א: ב״מ ל: זקן ואינה לפי כבודו. פירש רבינו [-הרא״ה?] זקן בחכמתו ואינה לפי כבודו מפני חכמתו ומשום כבוד תורתו דחי לה, אבל זקן או נכבד דעלמא לא חשיב אינה לפי כבודו, אלא או יטפל בה או יתן דמיה.

לענין זיהוי ״רבינו״ בהמשך מביא ...כך פירוש רבינו בשם הרמב״ן...

רדב״ז חלק ה סימן קסח (אלף תקמ״ב) שאלת ממני כיון דאיפסיקא הלכתא צער בעלי חיים מן התורה מאי טעמא זקן ואינה לפי כבודו למה אינו פורק משום צער בעלי חיים. ועוד...

תשובה השאלה הא׳ אשר שאלת תירץ הרמב״ן ז״ל דעשה דכבוד תורה עדיף. וכתב עלה הר״ן ז״ל דלא מחוור דזקן לאו דוקא שקנה חכמה אלא ה״ה למכובד וכדאמרינן כל שבשלו פורק וטוען בשל חבירו נמי אבל כל שאין דרכו בשלו אינו חייב בשל חבירו וכן דעת הרמב״ם ז״ל פי״ג מהלכות רוצח ושמירת נפש אלא כך נ״ל דכיון דצער בעלי חיים הותר

כללי

לתשמישן של בני אדם כ״ש בכבוד בשב ואל תעשה דגדול כבוד הבריות ע״כ ואני אומר שלא היתה כונת הרב ז״ל במה שאמר דעשה דכבוד תורה עדיף דוקא בזקן שקנה חכמה אלא אפי׳ זקן מכובד ומשום דגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה כ״ש שידחה צער בעלי חיים אפי׳ שהוא מן התורה שהרי אין בו לאו ולא עשה ומ״מ השאלה הא׳ מתורצת...

חידושי הר״ן: ב״מ לג. ...וא״ת כיון דצער ב״ח דאוריתא בזקן ואינו לפי כבודו למה אינו פורק משום צער ב״ח כתב הרמב״ן ז״ל דעשה דכבוד התורה עדיף, ול״נ דזקן לאו דוקא שקנה חכמה אלא ה״ה למכובד וכדאמר כל בשלו פורק וטוען בשל חבירו פורק וטוען אבל אם אין דרכו בשלו גם לא בשל חבירו וכ״ד הרמב״ם ז״ל אלא כך נ״ל כיון דצער ב״ח הותר לתשמישן של בני אדם כ״ש לכבודן בשב ואל תעשה דגדול כבוד הבריות: